

Bitlis Eren Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi



Bitlis Eren University

Journal of Academic Projection

Yıl/Year: 2021

Cilt/Volume: 6

Sayı/Number: 1

AKADEMİK İZDÜŞÜM DERGİSİ



Bitlis Eren Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Akademik İzdüşüm Dergisi

Bitlis Eren University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Journal of Academic Projection

Yıl/Year: 2021 – Cilt/Volume: 6 – Sayı/Number: 1

ISSN: 2547-9725

Yazışma Adresi:

Akademik İzdüşüm Dergisi, Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 13000,
Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE

<http://dergipark.gov.tr/beuiibfaid>



Bitlis Eren Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Akademik İzdüşüm Dergisi

Bitlis Eren University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Journal of Academic Projection

ISSN	:	2147-9725
Basım Tarihi	:	31 Mart 2021
Yayın Sezonu	:	Mart 2021
Cilt	:	6
Sayı	:	1
İlk Yayın Tarihi	:	2016
Yayın Yeri	:	Bitlis
Yayın Dili	:	Türkçe ve İngilizcedir
Adres	:	Akademik İzdüşüm Dergisi, BEÜ İİBF Bitlis Eren Üniversitesi 13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
e-posta	:	aid@beu.edu.tr
URL	:	http://dergipark.gov.tr/beuiibfaid

AİD

Akademik İzdüşüm Dergisi

Yıl/Year: 2021 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 1

Yayın Kurulu • Editorial Board

Bitlis Eren Üniversitesi Adına Sahibi/Owner	Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ Bitlis Eren Üniversitesi
Baş Editör / Editor-in-Chief	Doç. Dr. Üyesi Veysel ERAT Bitlis Eren Üniversitesi
Editörler / Editors	Doç. Dr. Metin IŞIK Bitlis Eren Üniversitesi Doç. Dr. Yusuf ÇINAR Bitlis Eren Üniversitesi Arş. Gör. Dr. Dilek ALMA SAVAŞ Bitlis Eren Üniversitesi
Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members	Prof. Dr. Ağalar ABASALI Bakü Devlet Üniversitesi. (Azerbaycan) Prof. Dr. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU Bitlis Eren Üniversitesi Prof. Dr. Ferit İZCİ Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Prof. Dr. İftikhar MALİK Bath Spa University (İngiltere) Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER İstanbul Üniversitesi Prof. Dr. Nagihan ŞERMUHAMEDOVA Taşkent Devlet Üniversitesi (Özbekistan) Doç. Dr. Ali ASKER Karabük Üniversitesi Doç. Dr. Ayşe Nur BUYRUK AKBABA Bitlis Eren Üniversitesi Doç. Dr. Cemal ÖZTÜRK Bitlis Eren Üniversitesi Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT Manisa Celal Bayar Üniversitesi Doç. Dr. Erhan ÖRSELLİ Necmettin Erbakan Üniversitesi Doç. Dr. Esra Banu SİPAHİ Necmettin Erbakan Üniversitesi Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR İnönü Üniversitesi Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ Süleyman Demirel Üniversitesi Doç. Dr. Saypjamal KORGANOVA Muhtar Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi (Kazakistan) Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU Bitlis Eren Üniversitesi Doç. Dr. Sultan KAVİLİ ARAP Dokuz Eylül Üniversitesi Doç. Dr. Üyesi Vedat YILMAZ Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Doç. Dr. Zeki UÇAR Bitlis Eren Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Gökhan DÖNMEZ Bitlis Eren Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Yahya DEMİRKANOĞLU Bitlis Eren Üniversitesi
Yazı İşleri Sorumlusu/Editorial Officer	Doç. Dr. Veysel ERAT Bitlis Eren Üniversitesi
Dil Editörü/Editorial Officer	Arş. Gör. Yunus SAVAŞ

AİD

Akademik İzdüşüm Dergisi

Yıl/Year: 2021 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 1

AKADEMİK İZDÜŞÜM DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi, Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından "**Uluslararası Hakemli Dergi**" statüsüne uygun yılda iki sayı olmak üzere yayımlanır. Dergi içeriği, tüm kullanıcılara açık, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayımcıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden Fakültemiz ve Üniversitemiz sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisinin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Akademik İzdüşüm Dergisine aittir. Makalesi dergimizde yayınlanmış olan yazarlar makalenin Özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayınlanmasını kabul etmiş sayılırlar. Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayımlanan yazılarında her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından geliştirilen yayın etiği ilkelerini ve tavsiyelerini gözetir. Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayımlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir. Olası bilimsel etik dışı davranışlar ve etik yayın ihlali durumunda, COPE Ethics Flowcharts dikkate alınır.

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

- ASOS (Acedemia Social Science Index)
- CiteFactor
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- JournalTOCs
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SOBİAD (Sosyal Bilimler Atf Dizini)
- SIS (Scientific Indexing Service)

AİD

Akademik İzdüşüm Dergisi

Yıl/Year: 2021 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 1

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Asem Nauşabayeva HEKİMOĞLU-Bitlis Eren Ü.
Prof. Dr. Bayram ÇOŞKUN-Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ-Manisa Celal Bayar Ü.
Prof. Dr. Harun ARIKAN - Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK- Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Murat OKÇU-Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Müslüme NARİN-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN- Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN-Dokuz Eylül Ü.
Prof. Dr. Hüseyin GÜL-Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ALTAN-Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ASKER- Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Nur Buyruk AKBABA-Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Cemal ÖZTÜRK-Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Ece DEMİRAY EROL Manisa Celal Bayar Üniv.
Doç. Dr. Erkin EKREM- Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ester RUBEN-Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ethem DUYGULU- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Güray YONTAR- Dokuz Eylül

Doç. Dr. Muhammed Şükrü MOLLAVELİOĞLU- YYÜ
Doç. Dr. Sabahattin NAL-İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sultan KAVİLLİ ARAP- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Tümen SOMUCUOĞLU- Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ-Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Vecihi S. Fuat HEKİMOĞLU-Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Yunus Emre ÖZER- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU- Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Ahmet Arif EREN-Niğde Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Dilek MEMİŞOĞLU-İzmir Kâtip Çelebi Ü.
Dr Öğr. Üyesi Ebru TOLAY- Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Gökhan DÖNMEZ-Bitlis Eren Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Hakan ÖZDEMİR-İnönü Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi İbrahim ARAP- Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İskender KARAKAYA- Bozok Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi İsmail ŞAHİN- Karabük Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Kurtar TANYILMAZ-Marmara Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Nurcan H. ÇIRAKLAR- Dokuz Eylül Üniv.
Dr Öğr. Üyesi Raşid TACİBAYEV- Hoca Ahmet Yesevi-
Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Yahya DEMİRKAN OĞLU-Bitlis Eren Ü.

AİD

Akademik İzdüşüm Dergisi

Yıl/Year: 2021 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 1

Dergimizin bu sayısındaki makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak katkı sunan değerli öğretim üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Yayın Kurulu

BU SAYIDAKİ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF THISISSUE

- Prof. Dr. Mehmet Sait DİLEK-Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah AYDIN-Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Aziz BELLİ-Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Ejder AYÇİN-Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Erman AKILLI-Ahi Evren Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR-İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SÜME-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat YILMAZ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel ERAT-Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf ÇINAR- Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldız ATMACA- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. İnci ÇOBAN İNCE- Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar KOÇ-Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Erhan ZALLUHOĞLU-Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan DÖNMEZ- Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇEMBERLİTAŞ-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahir ÖZHAN-Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Can DEMİRTAŞ-Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet E. ERENDOR- Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER-Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed MARUF-Ahi Evren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Yasin ASAL-İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Öğr. Yahya DEMİRKANOĞLU- Bitlis Eren Üniversitesi
Merve Kardelen BİLİR USLU-Yıldız Teknik Üniversitesi

AİD

Akademik İzdüşüm Dergisi

Yıl/Year: 2021 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 1

Araştırma Makaleleri / Research Articles

-
- Fuad SELAMZADE 1-18
Rusya Federasyonu Yüksek Öğretim Kurumlarının Etkinlik Analizi
Efficiency Analysis of Higher Education Institutions of the Russian Federation
-
- Baran Barış ARAS 19-39
Kentsel Güvenlik Sorununun Çözümünde Yeni Bir Yöntem: İnsansız Hava Aracı (İHA)
A New Method in Solving the Urban Security Problem: Unmanned Aerial Vehicle (UAV)
-
- Erdem KARACA 40-51
‘Österreichische Monatsschrift für den Orient’te Fırat Demiryolları Projesi’ne Dair Malumat
Information On Euphrates Railways Project in ‘Österreichische Monatsschrift für den Orient’
-
- Çağkan AYDOĞDU 52-74
Yenilenebilir Enerji Sektöründe ve Enerji Verimliliğinde Kamusal Destekler ve Türkiye’de Yansımaları
Public Incentives in Renewable Energy and Energy Efficiency and Its Reflections in Turkey
-
- Zafer EVMEZ 75-95
Avrupa Birliği’nde Siyasallaşma ve De-Politizasyon: Doğu Avrupa Üye Ülkelerindeki Kamuoyu Tahayyülü
Politicisation and De-Politicisation in the European Union: Public’s Imagination in the East European Member Countries
-
- Nur ÇELİK EFŞAN , Vedat YILMAZ 96-113
Yerel Yönetim Birimi Olarak Belediyelerin Kentlerin Yerel Kalkınmasındaki Etkilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir İnceleme)
As A Local Development Unit, An Investigation On The Impact Of Municipalities On Local Development Of Cities
-
- Elif GÜRDAL 114-127
Dijital Diplomatlar: Dijital Diplomaside Yeni Nesil Diplomatlar
Digital Diplomats: Next Generation Diplomats in Digital Diplomacy
-
- Talip ARSU 128-140
Ülkelerin Covid-19 Pandemisine Karşı Mücadelesinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi
Evaluation of Countries’ Struggle Against Covid-19 Pandemic with Multi Criteria Decision Making Methods
-
- Ahmet AYDIN, Şaban ÖZTÜRK 141-162
Türkiye’nin Yoksullukla Mücadelesinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Rolü; Pandemi Dönemi Örneği
The Role of Social Assistance and Solidarity Foundation Fighting Poverty in Turkey; Example of The Pandemic Period
-

Ezgi KARATAŞ YÜCEL Yenilik Korkusu Ölçeğinin Doğrulanması Çalışması: İzmir İlinde Bir Uygulama <i>The Study of Confirmation of Neophobia Scale: An Application in Izmir Province</i>	163-174
İskender KARAKAYA, Mehmet Tunahan ÇELİK Ortadoğu'da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı <i>The Arab Spring Process in The Middle East and The Civil War of Libya</i>	175-192
Mustafa BOSTANCI Urfa Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Müdürü Doktor Şefik Arif'in Kaleminden Urfa Vilâyeti (1925) <i>The Province of Urfa from the Pencil of Doctor Şefik Arif, Public Health and Welfare Director of Urfa (1925)</i>	193-214

Rusya Federasyonu Yüksek Öğretim Kurumlarının Etkinlik Analizi*

Fuad SELAMZADE**

Öz

Bu çalışmanın amacı Rusya Federasyonu Yüksek Öğretim Kurumlarının etkinlik ölçümlerinin 2018 yılı verileri ile Veri Zarflama Analizi yöntemi ile yapılmasıdır. Çalışma sonucunda, CCR yöntemi ile yapılmış etkinlik analizinde 36 bölgenin yükseköğretim kurumu, BCC yöntemi ile yapılmış etkinlik analizinde 57 bölgenin yükseköğretim kurumu etkin olmuştur. Etkin olmayan bölgeler için geliştirilmiş potansiyel iyileştirme önerileri incelendiğinde tüm bölgelerde mevcut kaynaklar ile daha fazla çıktı üretilmesi gerektiği edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Rusya Federasyonu'nun Sibirya ve Uzak Doğu Federal Bölgelerinde lisansüstü eğitimin artırılması için politikaların geliştirilmesinin ve bu bölgelerde eğitim harcamalarının etkin kullanılmasının önemli olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Rusya Federasyonu, Yüksek Öğretim Kurumları, VZA.

Efficiency Analysis of Higher Education Institutions of the Russian Federation

Abstract

The aim of this study is to measure the efficiency of the Russian Federation Higher Education Institutions with the data of 2018 using the Data Envelopment Analysis method. As a result of the analysis made with the CCR method, 36 subjects and with the BCC method, 57 subjects were effective. When the potential improvement suggestions developed for ineffective regions are analyzed; It was understood that more output should be produced with the resources available in all regions. As a result of the analysis, it has been determined that it is important to develop policies in order to increase postgraduate education in Siberia and the Far East Federal Regions of the Russian Federation and to use education expenditures effectively in these regions.

Keywords

Russian Federation, Higher Education Institutions, DEA.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, f.salamov@alparslan.edu.tr, ORCID:0000-0002-2436-8948

Atıf yapmak için / To cite this article: Selamzade, F. (2021). Rusya Federasyonu Yüksek Öğretim Kurumlarının Etkinlik Analizi. Akademik İzdüşüm Dergisi, 6(1): 1-18.

GİRİŞ

Günümüzde hizmet ve eğitim sektörleri gibi aynı girdileri kullanarak benzer çıktıları üreten kurum ve kuruluşların etkinlik ölçümünün yapılmasında sık kullanılan Veri Zarflama Analizi (VZA) parametrik olmayan, doğrusal analiz yöntemidir. Charnes ve diğerleri tarafından (1978) gerçekleştirilen ilk VZA uygulamasında Amerika Birleşik Devletleri devlet okullarının etkinliği ölçülmüştür (Cooper vd., 1999: 21).

Kamu, özel ve kamu-özel birlikte faaliyet gösteren birçok üretim ve hizmet sektörüne uygulanmış VZA'nin dünya genelinde iktisatçılar tarafından yaygın olarak kullanılmasına rağmen Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde fazla kullanım alanı bulmamıştır. Bunun başlıca sebebi olarak analizlerin yapılabilmesi için gerekli olan verilere ulaşılamaması ve performans ölçümüne karşı dirençlerin aşılması gösterilebilmektedir. Son yıllarda Rusya Federasyonu'nda VZA yöntemi kullanılarak yükseköğretim kurumlarının etkinliklerinin ölçülmesi artmıştır.

Bu çalışmanın amacı Rusya Federasyonu'nun 2018 yılı verileri ile tüm bölgelerinin yükseköğretim kurumlarının etkinlik ölçümünün VZA yöntemi ile yapılmasıdır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için çalışmada kullanılan yöntemler hakkında teorik bilgiler sunulmuştur. Daha sonra Rusya Federasyonu'nun bölgeleri hakkında kısa bilgi sunulmuş ve çalışmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenler tanımlanmıştır. Çalışmada yükseköğretim kurumlarının yıllık harcama miktarı (bin ruble), istihdam edilen profesör, doçent, yardımcı öğretim elemanı ve idari personel sayıları girdi, yükseköğretim kurumlarının gelirleri (bin ruble), kabul edilen öğrenci sayısı, lisans, uzmanlık, yüksek lisans ve mezun öğrenci sayıları çıktı değişkenleri olarak kullanılmıştır. Etkinlik analizleri girdi yönelimli, ölçeğe göre sabit getirili Charnes-Cooper-Rhodes (CCR) (1978) ve ölçeğe göre değişken getirili Banker-Charnes-Cooper (BCC) (1984) yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Ayrıca, bölgelerin ölçek etkinlikleri de araştırılarak, etkin olmayan bölgeler için potansiyel iyileştirme önerileri geliştirilmiştir.

LİTERATÜR

Yabancı literatürde üniversite performans ölçümleri üzerine birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Charnes ve arkadaşlarının 1978 yılında yaptığı çalışmanın ardından Ahn (1987), Dundar ve Darrel (1995) ABD'de bulunan yüksek öğrenim kurumlarında etkinlik ölçümü yapmıştır. Coelli (1996) ve Avkiran (2001) Avusturalya, Arcelus ve Coleman (1995) Kanada, Tomkins ve Gren (1988) ve Johnes ve Johnes (1993) Birleşik Krallık Üniversiteleri üzerine VZA uygulamıştır. Türkiye'de Kutlar ve Kartal (2004) Cumhuriyet Üniversitesinin, Kısaer ve Karabacakoğlu Çukurova Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesinin (2004), Kutlar ve Babacan (2008) Kamu Üniversitelerinin, Özel (2014) Türkiye devlet üniversitelerinin, Çınaroğlu Doruk ve Avcı (2018) Erciyes Üniversitesinin performans analizini yapmıştır.

Rusya'da yapılan araştırmalar incelendiğinde, Abankina vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada, İngiltere, Almanya, Yunanistan, Avustralya,

Kanada'daki Üniversitelerin performansının değerlendirilmesine ilişkin literatür taraması yapmış, Rus üniversitelerinin kaynak potansiyeli bakımından performanslarının karşılaştırmalı bir analizini yapmıştır. Vasin ve Gamidullaeva (2014) yükseköğretim kurumlarında pratikte gerçekleştirilen etkinlik değerlendirilmesine yönelik yaklaşımların eleştirel bir analizini yapmış, yüksek öğrenim kurumlarının piyasa mekanizmasının bir unsuru olarak görülmesi, üniversitelerin etkinliklerini hesaplarken, faaliyet gösterdiği bölgelerin bölgesel özelliklerini dikkate alınması ve bu yöntemlerin sadece örgütsel potansiyelin etkinliğini belirleyen özel göstergelerin seviyesini ölçmek için değil, aynı zamanda mevcut kalkınma rezervlerini belirlemeye ve bölgesel bazda kurumların karşılaştırılmasında da kullanılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Leshukov vd. (2016) çalışmasında VZA kullanarak Rusya Federasyonu bölgelerindeki yükseköğretim sistemlerinin verimliliğini araştırmıştır. Aleskerov vd. (2017) çalışmalarında, üniversitelerin ve farklı düzeylerdeki yapısal birimlerinin etkinlik puanlarını değerlendiren deneysel araştırma çalışmalarını ayrıntılı olarak incelemiş, VZA'nın üniversiteler için yaygın bir verimlilik değerlendirme aracı olduğunu göstermiştir. Gromov (2017) Rusya'da, yüksek öğrenim kurumlarının etkinliği ve onu etkileyen faktörleri, Didenko ve diğerleri (2017) coğrafi bölgeler arasında bilim ve yenilik sistemlerinin göreceli etkinliğini, Zinkovsky ve Derkachev (2018) Eğitim ve Bilim Bakanlığına bağlı 132 üniversitenin etkinliğini VZA kullanarak ölçmüştür. Fedorova vd. (2018) çalışmalarında, Rusya bölgelerinde eğitim kalitesi VZA ve bileşik indeks yöntemlerini, Firsova ve Chernyshova (2018) Slack-Based verimlilik ölçüsü yöntemini kullanmışlardır. Zinchenko ve Egorov (2019) çalışmalarında Rus üniversitelerinin etkinliğinin belirleyicilerini İki Aşamalı Yarı Parametrik VZA yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN MODELİ

Parametrik olmayan Veri Zarflama Analizinin (VZA) ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ile ilk kabul edilen modeli 1978 yılında Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilmiştir. Burada, Karar Verici Birimlerin (bu çalışmada bölge yükseköğretim kurumlarının, genel olarak bir ürün veya hizmet üreten herhangi bir şirketin) nihai ürünlerinin (çıkıtı parametreleri) harcanan kaynaklara oranı (girdi parametreleri) şeklinde aşağıdaki gibi oluşmuştur (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978: 430):

$$\max h_0 = \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{ru}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{io}} \quad (1)$$

$$\text{Kısıt: } \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{ij}} \leq 1; j = 1, \dots, n \quad v_r, u_i \geq 0; r = 1, \dots, s, i = 1, \dots, m. \quad (2)$$

Burada n - analiz edilen üniversite sayısı, s - çıkıtı sayısı, m girdi sayısı, y_{ij} j 'nci üniversitenin r 'nci çıkıtısı, x_{ij} j 'nci üniversitenin i 'nci girdisi, u_r ve v_i karşılık gelen girdi veya çıkıtların önemini temsil eden ağırlık katsayılarıdır. Burada h_0 , o

üniversitesinin etkinlik katsayısını gösterir. Bu modelin ana avantajı (1) denklemine göre her girdi ve çıktı için u_r ve v_i ağırlıklarının otomatik olarak seçilmesidir.

Ayrıca, Charnes ve Cooper tarafından (1962) önerilen dönüşüm kullanılarak, (1) doğrusal kesirli programlama formülünün paydası 1'e eşitlenerek, (2) kısıtı altında doğrusal bir programlama problemine indirgenebilir (Charnes ve Cooper, 1962: 182, Charnes vd., 1978: 431):

$$\begin{aligned} \max h_o &= \sum_{r=1}^s u_r y_{ro} & (3) \\ \sum_{i=1}^m v_i x_{io} &= 1 \\ \text{Kısıt: } \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{rjo}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{ijo}} &\leq 1 \quad (j = 1, \dots, n); \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} = 1; u_r > 0; v_i > 0 \end{aligned}$$

(3) modeli VZA'nın girdi yönelimli, ölçeğe göre sabit getirili CCR modeli olarak adlandırılır (*Constant Return to Scale, CRS*). Böyle bir DEA modelinin kullanılması, analiz altındaki tüm üniversitelerin mevcut girdiler ile kendileri için en uygun çıktı düzeyinde faaliyet göstermesi durumunda geçerlidir (Coelli vd., 2005: 17). Girdi yönelimli modelde etkinliğe ulaşılması için mevcut girdi ile ne kadar kaynak kullanılması gerektiği tahmin edilir (Abankina vd. 2013: 20).

Banker, Charnes ve Cooper tarafından (1984) geliştirilerek ölçeğe göre değişken getirili (*Variable Return to Scale, VRS*) BCC Modeli olarak da adlandırılan model, (3) formülüne $1^T \lambda = 1$ kısıtı eklenerek oluşturulmuştur (Banker vd., 1984: 1082). Burada T, gözlemlenen veriler ve üretim olasılığı seti için varsayılan özellikler ile tutarlı olan "en küçük" kümedir.

Üniversitelerin ölçek etkinliklerinin hesaplanması için CCR ve BCC yöntemleri ile elde edilmiş etkinlik skorlarının oranı alınmaktadır (Kutlar ve Babacan, 2008:154).

$$\text{ÖE} = \theta_{\text{CCR}} / \theta_{\text{BCC}} \quad (4)$$

Burada, ÖE- ölçek etkinliğini, θ_{CCR} - CCR modeli ile elde edilen etkinlik skorunu; θ_{BCC} - BCC modeli ile elde edilen etkinlik skorunu ifade eder. VZA'nın her iki modelinde etkin olmayan KVB'ler için potansiyel iyileştirme önerileri hesaplanır. Bunun için hedeflenen girdilerden (çıktıların) gerçekleşen girdilerin (çıktıların) farkı alınarak gerçek girdilere (çıktılara) olan oranı hesaplanır (Kutlar ve Salamov, 2018:72).

VERİLER VE BULGULAR

Rusya Federasyonu 85 federe Bölgeden; 22 Cumhuriyet, 9 Toprak (kray, край), 46 vilayet (oblast, область), 3 federe kent (gorod, город), 1 özerk vilayet (avtonomnaya oblast, автономная область), 4 özerk alandan (avtonomnyy okrug, автономный округ) oluşmaktadır (Rusya Federasyonu Anayasası ve GKS, 2019).

Tablo 1. Çalışmada kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Girdiler	Çıktılar
G1 - Harcama (bin ruble)	Ç1 - Gelir (bin ruble)
G2 - Profesör Sayısı	Ç2 - Kabul Edilen Öğrenci Say.
G3 - Doçent Sayısı	Ç3 - Lisans Öğrenci Sayısı
G4 - Yardımcı Öğretim Elemanı Sayısı	Ç4 - Uzmanlık Öğrenci Sayısı
G5 - İdari Personel Sayısı	Ç5 - Yüksek lisans Öğrenci Say.
	Ç6 - Mezun Öğrenci Sayısı

Çalışmada 2018 yılı verileri ile Rusya Federasyonu'nun 82 federe bölge ve ayrıca 22 Cumhuriyetinde bulunan kamu ve özel yükseköğretim kurumlarının toplam verileri ile etkinlik analizi yapılmıştır. Nenets, Çukotka ve Yamalo-Nenets Özerk Alanları verilerinin tamamının olmaması nedeni ile etkinlik analizlerine dahil edilmemiştir. Çalışmada Rus Federal Devlet İstatistik Servisi'nden elde edilen veriler ile literatürde (Kutlar ve Babacan, 2008: 157, Uzgören ve Şahin, 2013: 103, Özel, 2014: 127, Çınaroğlu, Doruk ve Avcı, 2018: 1030-1032, Mikusova, 2015:15) sık kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Rusya Federasyonu Tüm Unsurlarının Etkinlik Analizleri

Tablo 2'de Rusya Federasyonu'nda yer alan 82 yükseköğretim kurumu için edilen girdi yönelimli, ölçeğe göre sabit getirili CCR ve ölçeğe göre değişken getirili BCC yöntemleri ile elde edilmiş etkinlik skorları verilmiştir. Tablo 2'ye göre 17'si vilayet, 12'si cumhuriyet, 3'ü toprak, 2'si federe kent (Moskova ve Sevastopol), 1'i özerk vilayet ve 1'i özerk alan olmak üzere 36 yüksek öğretim kurumu etkindir. Tam etkinliğe en yakın skoru alan vilayet %99,8 ile Tomsk olmuştur. Genel olarak bakıldığında CCR yöntemi ile elde edilmiş tahmin sonuçlarına göre 17 vilayet, 4 toprak, 1 federe kent ve 6 cumhuriyet %90 ila %99,9 etkinlik skoru arasında, 11 vilayet, 2 toprak ve 4 cumhuriyet %80 ila %88,9 etkinlik skoru arasında etkinlik skoru almıştır. En düşük etkinlik skoru alan vilayet %78,8 ile Arhangelsk olmuştur. Ortalama etkinlik skoru %95,0 olmuştur. Çeçenistan Cumhuriyeti 37, Ulyanovsk vilayeti 26 ve Pskov vilayeti 24 etkin olmayan bölgenin yükseköğretim kurumuna referans olmuştur.

Rusya Federasyonu'nun 82 yükseköğretim kurumunun girdi yönelimli, ölçeğe göre değişken getirili BCC yöntemi ile elde edilmiş etkinlik skorlarına göre 29'u vilayet, 17'si cumhuriyet, 6'sı toprak, 3 federe kent, 1'i özerk vilayet ve 1'i özerk alan olmakla 57 bölgenin yükseköğretim kurumu etkin olmuştur.

Tablo 2. RF Bölgelerinin Yükseköğretim Kurumu Etkinlik Analizi Sonuçları (CCR ve BCC)

Bölgeler	CCR	BCC	Ölçek Etkinliği	Ölçek Getirisi
Astrahan	1	1	1	-
Vladimir	1	1	1	-
Moskova K.	1	1	1	-

Sivastopol K.	1	1	1	-
Yahudi Ö.B.	1	1	1	-
Transbaikal T.	1	1	1	-
Kabardey-Balkar Cum.	1	1	1	-
Kaluga	1	1	1	-
Kamçatka T.	1	1	1	-
Karaçay-Çerkes Cum.	1	1	1	-
Kirov	1	1	1	-
Kurgan	1	1	1	-
Kursk	1	1	1	-
Lipetsk	1	1	1	-
Magadan	1	1	1	-
Oryol	1	1	1	-
Penza	1	1	1	-
Primorsky T.	1	1	1	-
Pskov	1	1	1	-
Altay C.	1	1	1	-
Dağıstan C.	1	1	1	-
İnguşetya C.	1	1	1	-
Kalmıkya C.	1	1	1	-
Mari El C.	1	1	1	-
Mordovia C.	1	1	1	-
Tuva C.	1	1	1	-
Khakassia C.	1	1	1	-
Rostov	1	1	1	-
Ryazan	1	1	1	-
Saratov	1	1	1	-
Sahalin	1	1	1	-
Tambov	1	1	1	-
Ulyanovsk	1	1	1	-
Khanty-Mansi Ö. B.	1	1	1	-
Çeçenistan C.	1	1	1	-
Çuvaşistan C.	1	1	1	-
Tomsk	0,998	1	0,998	drs
Adıge C.	0,993	1	0,993	irs
Udmurt C.	0,973	1	0,973	drs
Saha Cum. (Yakutya)	0,970	1	0,97	drs
Habarovsk T.	0,964	1	0,964	drs
Krasnodar T.	0,961	1	0,961	drs
Başkurdistan C.	0,958	1	0,958	drs
Omsk	0,957	1	0,957	drs
Stavropol T.	0,953	1	0,953	drs
Kemerovo	0,951	1	0,951	drs
Nijn-Novgorod	0,951	1	0,951	drs
Voronej	0,937	1	0,937	drs
Irkutsk	0,930	1	0,93	drs
S.Petersburg K.	0,913	1	0,913	drs

Tyumen	0,904	1	0,904	drs
Novosibirsk	0,888	1	0,888	drs
Tataristan C.	0,883	1	0,883	drs
Samara	0,883	1	0,883	drs
Sverdlovsk	0,874	1	0,874	drs
Chelyabinsk	0,865	1	0,865	drs
Moskova	0,856	1	0,856	drs
Krasnoyarsk T.	0,928	0,997	0,931	drs
Smolensk	0,978	0,994	0,985	irs
Orenburg	0,963	0,986	0,977	drs
Kırım C.	0,959	0,976	0,983	drs
Bryansk	0,958	0,958	1	-
Tula	0,948	0,958	0,990	drs
Murmansk	0,942	0,955	0,987	irs
Komi C.	0,858	0,945	0,908	drs
Belgorod	0,913	0,944	0,968	drs
Volgograd	0,880	0,934	0,942	drs
Leningrad	0,900	0,932	0,965	irs
Kuzey Osetya C. - Alania	0,913	0,925	0,988	irs
Kaliningrad	0,908	0,919	0,988	drs
Altay T.	0,884	0,918	0,964	drs
Amur	0,914	0,916	0,997	drs
Tver	0,905	0,907	0,998	irs
Perm T.	0,831	0,905	0,918	drs
Yaroslavl	0,883	0,895	0,986	drs
Vologda	0,892	0,894	0,997	irs
Kostroma	0,852	0,865	0,986	irs
Novgorod	0,818	0,860	0,952	irs
Buryatia C.	0,843	0,843	1	-
İvanovo	0,832	0,843	0,987	drs
Karelya C.	0,823	0,828	0,994	irs
Arkhangelsk	0,788	0,794	0,992	drs
Ortalama	0,950	0,974	0,975	

Tablo 2`den görüldüğü üzere tam etkinlik skoruna en yakın skor almış vilayet %99,7 ile Krasnoyarsk olmuştur. Genel olarak bakıldığında BCC yöntemi ile elde edilmiş tahmin sonuçlarına göre 11 vilayet, 3 toprak ve 3 cumhuriyet %90 ila %99,9 etkinlik skoru arasında, 5 vilayet ve 2 cumhuriyet %80 ila %88,9 etkinlik skoru arasında etkinlik skoru almıştır. En düşük etkinlik skoru alan vilayet %79,4 ile Arhangelsk olmuştur. Ortalama etkinlik skoru %97,4 olmuştur. Çeçenistan Cumhuriyeti 17, Ulyanovsk vilayeti 15 ve İnguşetya Cumhuriyeti 10 bölgenin yükseköğretim kurumuna referans olmuşlardır. Tablo 2`den görüldüğü üzere tüm bölgelerin yükseköğretim kurumları için yapılmış ölçek etkinliği analizi sonuçlarına göre 38`i ölçeğe göre sabit getiriye, 34`ü ölçeğe göre azalan getiriye, 10`u ölçeğe göre artan getiriye sahip olmuşlardır.

Tablo 3. Potansiyel İyileştirme Oranları (CCR)

Bölgeler	GİRDİLER				
	G1	G2	G3	G4	G5
Tomsk	-0,22	-1,81	-0,22	-0,22	-0,22
Adıge C.	-0,72	-0,72	-26,76	-0,72	-21,88
Smolensk	-2,18	-25,72	-18,65	-2,18	-2,18
Udmurt C.	-2,70	-2,70	-4,68	-25,23	-2,70
Saha Cum. (Yakutya)	-13,60	-25,44	-3,02	-10,91	-3,02
Habarovsk T	-3,58	-3,58	-3,58	-3,58	-3,58
Orenburg	-3,69	-3,69	-16,42	-6,49	-3,69
Krasnodar T.	-3,93	-21,93	-3,93	-6,21	-20,49
Kırım Cum.	-4,09	-23,17	-4,09	-4,09	-4,09
Bryansk	-4,21	-4,21	-11,65	-4,21	-15,03
Başkurdistan C.	-4,20	-18,32	-4,20	-4,20	-23,24
Omsk	-4,32	-4,32	-12,32	-24,05	-4,32
Stavropol T.	-4,69	-10,76	-4,69	-4,69	-5,04
Nijn Novgorod	-4,95	-14,86	-4,95	-4,95	-4,95
Kemerovo	-4,88	-4,88	-10,48	-17,81	-4,88
Tula	-5,15	-27,59	-5,15	-5,15	-7,73
Murmansk	-5,77	-5,77	-8,41	-49,33	-5,77
Voronej	-6,29	-24,54	-6,29	-6,29	-6,29
Irkutsk	-7,03	-8,36	-12,78	-7,03	-26,07
Krasnoyarsk T.	-7,18	-7,18	-12,00	-15,85	-7,18
Amur	-8,61	-8,61	-17,84	-24,21	-8,61
Kuzey Osetya Cum. - Alania	-8,67	-33,69	-15,54	-34,63	-43,24
Belgorod	-8,66	-17,84	-8,66	-8,66	-15,46
St.Petersburg Kenti	-8,71	-41,19	-8,71	-8,71	-40,91
Kaliningrad	-9,20	-43,07	-9,20	-13,99	-50,19
Tver	-9,47	-41,25	-23,79	-9,47	-9,47
Tyumen	-9,95	-9,61	-9,61	-9,61	-49,58
Leningrad	-10,04	-46,62	-18,99	-10,04	-71,71
Vologda	-10,84	-10,84	-37,05	-10,84	-22,54
Novosibirsk	-11,16	-30,55	-11,16	-11,16	-19,29
Altay	-11,56	-11,56	-20,19	-28,53	-11,56
Yaroslavl	-11,74	-34,59	-22,40	-11,74	-11,74
Tataristan C.	-11,71	-28,79	-11,71	-22,17	-11,71
Samara	-11,71	-22,47	-11,71	-11,77	-11,71
Volgograd	-11,98	-20,83	-11,98	-11,98	-19,69
Sverdlovsk	-12,58	-37,51	-12,58	-12,58	-22,20
Chelyabinsk	-13,50	-13,50	-13,50	-13,50	-22,64
Komi Cum.	-14,19	-14,19	-14,19	-14,19	-28,13
Kostroma	-14,75	-14,75	-33,01	-27,50	-54,42
Buryatia C.	-15,68	-19,40	-20,43	-15,68	-15,68
İvanovo	-16,76	-22,54	-21,74	-16,76	-31,99
Perm T.	-16,93	-42,73	-16,93	-31,98	-25,80
Karelya C.	-17,66	-32,74	-22,05	-47,22	-17,66
Novgorod	-18,16	-55,49	-34,29	-18,16	-62,52

Arkhangelsk	-21,24	-37,70	-21,24	-21,24	-25,27	
Bölgeler	ÇIKTILAR					
	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6
Tomsk	0	13,31	19,08	0	0	32,05
Adıge C.	0	9,04	25,41	0	11,01	0
Smolensk	0	3,86	4,78	0	48,85	16,78
Udmurt C.	0	0	18,49	0	0,34	3,84
Saha Cum. (Yakutya)	0	49,82	113,9	0	0	96,81
Habarovsk T	0	21,17	10,82	0	6,14	2,35
Orenburg	0	0	10,74	0	12,10	42,46
Krasnodar T.	0	3,83	14,72	0	0	0
Kırım Cum.	0	19,60	35,79	0	0	0
Bryansk	0	11,57	0,03	0	0	0
Başkurdistan C.	0	10,46	19,21	0	0	0
Omsk	0	0	21,70	0	0	12,44
Stavropol T.	0	0	0	0	0	4,83
Nijn Novgorod	0	6,73	2,17	40,25	0	0
Kemerovo	0	11,21	17,28	0	4,85	0
Tula	0	0	9,46	7,76	0	6,29
Murmansk	0	29,65	21,42	0	42,31	0
Voronej	0	4,16	17,86	0	0	0
Irkutsk	0	0	8,99	0	0	11,22
Krasnoyarsk T.	0	22,70	31,46	0	22,09	25,22
Amur	0	6,18	18,69	0	45,10	0
Kuzey Osetya Cum. - Alania	0	7,56	5,54	0	25,49	0,81
Belgorod	0	6,02	22,34	0	0	0
St.Petersburg Kenti	0	20,35	54,81	0	0	30,02
Kaliningrad	0	6,81	23,98	0	0	30,03
Tver	0	2,42	10,04	0	46,63	0
Tyumen	0	29,25	59,99	9,04	0	25,94
Leningrad	0	42,48	0	87,81	579,20	11,90
Vologda	0	2,06	0	153,8	29,54	0
Novosibirsk	0	0	14,98	20,83	10,69	8,35
Altay	0	0	10,80	0	0	7,54
Yaroslavl	0	0	7,71	0	0	7,36
Tataristan C.	0	5,21	15,38	3,85	0	0
Samara	0	0	15,53	0	2,32	0
Volgograd	0	0,01	2,99	14,12	0	0
Sverdlovsk	0	6,94	27,72	19,45	2,37	0
Chelyabinsk	0	0,29	0,61	0	0	0
Komi Cum.	0	15,15	9,79	87,35	0	0
Kostroma	0	0	0	4,78	0	1,67
Buryatia C.	0	8,00	0	80,21	0	0
İvanovo	0	0	5,60	13,32	0	0
Perm T.	0	0	16,57	0	7,93	3,27
Karelya C.	0	18,90	2,44	0	96,94	9,94

Novgorod	0	0	0	0,83	42,83	0,61
Arkhangelsk	0	6,30	31,59	0	0	13,83

Tablo 3`te sunulmuş, CCR yöntemi ile yapılmış analiz sonucunda etkin olmayan bölgelerin etkin olması için gerekli olan potansiyel iyileştirme tahmin sonuçları incelendiğinde, etkin olmayan tüm bölgelerin girdi değişkenlerinde âtıl kullanım olduğu, tam etkinliğe ulaşması için girdi değişkenlerini azaltması gerektiği görülmektedir. Tam etkinliğe ulaşılması için girdi değişkenlerini yaklaşık %-0,22 – %-2,00 oranlarında düşürmesi gereken bölge Tomsk (0,998) vilayeti olmuştur. Girdi değişkenlerinde potansiyel iyileştirme oranları düşük olan diğer bölgeler ise Smolensk (etkinlik skoru 0,978) vilayetleri ve Adıgey (etkinlik skoru 0,993) ve Udmurt Cumhuriyetleridir (etkinlik skoru 0,973). Tam etkinliğe ulaşılması için girdi değişkenlerinde en çok oranda (yaklaşık %-21,24 – %-62,52) düşürmesi gereken bölgeler ise Arhangelsk (etkinlik skoru 0,788) ve Novgorod (etkinlik skoru 0,818) vilayetleri, daha sonra Karelya (etkinlik skoru 0,823) Cumhuriyeti olmuştur.

CCR yöntemi ile yapılmış etkinlik analizi sonucunda etkin olmayan bölgeler için geliştirilmiş potansiyel iyileştirme tahminlerine göre çıktı değişkenlerinden olan yükseköğretim kurumlarının gelir düzeyi tüm bölgelerde yeterli düzeyde olduğu görülmektedir. Stavropol Toprağının (etkinlik skoru 0,953) çıktı değişkenlerinden yalnız mezun öğrenci sayısını %4,83 oranda artırması gerektiği, diğer çıktı değişkenlerinde ise değişikliğe gerek olmadığı tahmin edilmiştir.

Tablo 4. Potansiyel İyileştirme Oranları (BCC)

Bölgeler	GİRDİLER				
	G1	G2	G3	G4	G5
Krasnoyarsk T.	-0,3	-0,3	-19,7	-27,1	-0,3
Smolensk	-0,6	-20,3	-19,3	-0,6	-0,6
Orenburg	-1,4	-4,0	-16,8	-1,4	-1,4
Kırım C.	-2,4	-8,6	-2,4	-2,4	-7,7
Bryansk	-4,2	-4,2	-11,7	-4,2	-15,6
Tula	-4,2	-10,8	-14,8	-4,2	-24,3
Murmansk	-4,5	-4,5	-4,5	-46,4	-4,5
Komi C.	-8,9	-5,5	-7,7	-5,5	-48,4
Belgorod	-5,6	-5,6	-5,6	-12,7	-7,6
Volgograd	-6,6	-6,6	-14,6	-9,7	-23,7
Leningrad	-6,8	-22,3	-6,8	-8,4	-64,0
Kuzey Osetya Cum. - Alania	-7,5	-28,5	-15,9	-32,7	-42,0
Kaliningrad	-8,1	-38,0	-8,1	-20,4	-53,5
Altay	-8,2	-8,2	-24,4	-24,0	-8,2
Amur	-8,4	-8,4	-16,8	-20,7	-8,4
Tver	-9,3	-41,9	-21,6	-9,3	-9,3
Perm T.	-9,5	-9,5	-9,5	-43,0	-41,1
Yaroslavl	-10,5	-39,9	-25,9	-10,5	-10,5
Vologda	-10,6	-10,6	-33,7	-10,6	-13,8
Kostroma	-13,5	-13,5	-30,3	-28,3	-45,9

Novgorod	-14,0	-36,7	-17,9	-14,0	-52,3	
İvanovo	-15,7	-37,9	-30,7	-15,7	-19,1	
Buryatia C.	-15,7	-19,6	-20,5	-15,7	-15,7	
Karelya C.	-17,2	-17,2	-20,4	-41,9	-17,2	
Arkhangelsk	-20,6	-31,0	-20,6	-20,6	-28,2	
Bölgeler	ÇIKTILAR					
	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6
Krasnoyarsk T.	-0,3	0	0	0	0	3,2
Smolensk	-0,6	0	9,7	15,1	0	42,3
Orenburg	-1,4	0	0	1,7	0	15,7
Kırım C.	-7,7	0	11,8	10,2	31,8	0
Bryansk	-15,6	0	11,5	0,2	0	0
Tula	-24,3	0	0	8,3	0	2,7
Murmansk	-4,5	0	28,6	20	0	33,5
Komi C.	-48,4	0	11,3	7,8	70	0
Belgorod	-7,6	0	1,4	11,6	0	0
Volgograd	-23,7	0	3,4	0	16,4	16,4
Leningrad	-64,0	0	39,5	0	66,6	568,0
Kuzey Osetya Cum. - Alania	-42,0	0	13,4	15,5	0	22,5
Kaliningrad	-53,5	0	0	12,5	0	2,0
Altay	-8,2	0	0	0	10,1	0
Amur	-8,4	0	6,4	19,0	0	45,8
Tver	-9,3	0	1,3	7,7	0	51,3
Perm T.	-41,1	0	0	3,4	0,8	33,6
Yaroslavl	-10,5	0	0	2,7	6,8	11,3
Vologda	-13,8	0	3,9	0	152,3	31,4
Kostroma	-45,9	0	0,9	0	15,6	0
Novgorod	-52,3	0	0	2,7	0	68,6
İvanovo	-19,1	0	2,0	0	26,0	6,2
Buryatia C.	-15,7	0	7,9	0	80,5	0
Karelya C.	-17,2	0	24,2	13,8	0	75,5
Arkhangelsk	-28,2	0	0,5	20,4	0	0

Tablo 4'te görüldüğü üzere, Kostrom vilayetinin (etkinlik skoru 0,852) ise uzmanlık öğrencisi sayısını %4,78 ve mezun öğrenci sayısını ise %1,67 oranda artırması gerektiği, diğer çıktı değişkenlerinde değişikliğe gerek olmadığı tahmin edilmiştir.

Tablo 4'te sunulmuş olan, BCC yöntemi ile yapılmış analiz sonucunda etkin olmayan bölgeler için potansiyel iyileştirme önerilerine göre, mevcut çıktılar ile etkinlik düzeyine ulaşılması için etkin olmayan tüm bölgelerin girdi değişkenlerini azaltması gerektiği görülmektedir. Girdi değişkenlerini en az oranda azaltılması gereken bölgelerin Krasnoyarsk toprağının, Smolensk ve Orenburg vilayetlerinin ve Kırım Cumhuriyeti'nin olduğu görülmektedir. BCC yöntemi ile etkinliğe ulaşabilmesi için girdi değişkenlerini en çok oranda düşürmesi gereken bölgeler ise harcama miktarında Arkhangelsk (%-20,65 oranında), profesör sayısında Tversk (%-41,89 oranında), doçent sayısında Vologodsk (%-33,69 oranında), yardımcı

öğretim elemanı sayısında Murmansk (%-46,43 oranında) ve idari personel sayısında ise Leningradsk (%-63,99 oranında) vilayetleri olmuştur.

Potansiyel iyileştirme tahminlerine göre çıktı değişkeni olan yükseköğretim kurumlarının gelir düzeyinin tüm bölgelerde yeterli seviyede olduğu görülmektedir. BCC yöntemi ile yapılan analizlerde etkinliğe ulaşılması için çıktı değişkenlerinin en az oranda artırması gereken birinci bölgenin Krasnoyarsk toprağının (yüksek lisans öğrenci sayısı (%3,17), mezun öğrenci sayısı (5,05)) ikinci bölgenin ise Bryansk vilayetinin (Kabul Edilen Öğrenci sayısı (%11,5), lisans öğrenci sayısı (%0,17)) olduğu görülmektedir. Çıktı değişkenlerini en çok oranda artırması gereken bölgenin Leningradsk (kabul edilen öğrenci sayısı (39,5), uzmanlık öğrenci sayısı (66,57), yüksek lisans öğrenci sayısı (568,02), mezun öğrenci sayısı (19,34)) ve Vologodsk vilayetinin (kabul edilen öğrenci sayısı (3,93), uzmanlık öğrenci sayısı (152,34), yüksek lisans öğrenci sayısı (31,37)) olduğu görülmektedir.

Rusya Federasyonu Cumhuriyetleri Etkinlik Analizleri

Tablo 5`te Rusya Federasyonu'nun 22 Cumhuriyetinin Yükseköğretim kurumlarının girdi yönelimli, sabit getirili CCR ve değişken getirili BCC yöntemleri ile elde edilmiş etkinlik skorlar sunulmuştur. CCR yöntemli analizde 16 Cumhuriyet etkin olmuş, Kırım Cumhuriyeti %98,95 oran ile tam etkinliğe en yakın skor almıştır. En düşük etkinlik skoru %85,65 ile Buryatya Cumhuriyetinde olmuştur. CCR yöntemi ile yapılan analizde ortalama etkinlik skoru %98,21 olmuştur.

Tablo 5. RF Cumhuriyetleri Etkinlik Tahmini Sonuçları (CCR ve BCC)

Bölgeler	CCR	BCC	Ölçek Etkinliği	Ölçek Getisi
Adige	1	1	1	-
Altay	1	1	1	-
Baskurdistan	1	1	1	-
Çeçenistan	1	1	1	-
Çuvaşistan	1	1	1	-
Dağıstan	1	1	1	-
İnguşetya	1	1	1	-
Kabardey-Balkar	1	1	1	-
Kalmıkya	1	1	1	-
Karaçay-Çerkes	1	1	1	-
Khakassiya	1	1	1	-
Komi	1	1	1	-
Mari El	1	1	1	-
Mordoviya	1	1	1	-
Saha (Yakutya)	1	1	1	-
Tuva	1	1	1	-
Kırım	0,9895	1	0,9895	drs
Udmurt	0,9857	1	0,9857	drs
Tataristan	0,9485	1	0,9485	drs
Kuzey Osetya - Alania	0,9133	0,9248	0,9876	-

Karelya	0,9132	0,9223	0,9902	irs
Buryatiya	0,8565	0,8575	0,9989	-
Ortalama	0,9821	0,9866	0,9955	

Tablo 5`ten görüldüğü üzere BCC yöntemi ile yapılmış etkinlik analizinde 19 Cumhuriyet etkin olmuş, Kuzey Osetya – Alaniya (%92,48), Karelya (%92,23) ve Buryatiya (%85,75) Cumhuriyetleri olmakla 3 cumhuriyet etkin olmamıştır. BCC yöntemi ile yapılan analiz sonucunda ortalama etkinlik skor %98,66 olmuştur. Ölçek etkinliği ortalama skoru ise %99,55 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 5`te sunulmuş tahmin sonuçlarına göre Karelya Cumhuriyeti artan, Kırım, Udmurt ve Tataristan Cumhuriyetleri azalan, diğer 18 Cumhuriyet ise ölçeğe göre sabit getiriye sahip olmuşlardır.

Tablo 6`da CCR ve BCC yöntemi ile yapılmış etkinlik analizleri sonucunda etkin olmayan Cumhuriyetlerin potansiyel iyileştirme oranları sunulmuştur. CCR analizi sonucunda etkin olmayan cumhuriyetlerin tümünde yardımcı öğretim elemanı sayısında daha fazla azaltmaya ihtiyaç olduğu tahmin edilmiştir. Girdi değişkenlerinden âtil kullanılan ikinci değişkenin profesör sayısı olduğu tespit edilmiştir. Tüm cumhuriyetler için en az düzeltmenin gerekli olduğu girdi değişkeni ise yüksek öğretim kurumlarının harcama miktarı olmuştur.

Çıktı değişkenlerinde gereken potansiyel iyileştirme oranları incelendiğinde yükseköğretim kurumlarının gelirlerinde Udmurt Cumhuriyeti dışında diğer cumhuriyetlerin hiçbirinde düzeltmeye gerek olmadığı görülmektedir. Çıktı değişkenlerinin tümünde artırma gereken cumhuriyetler Tataristan ve Karelya olmuştur. Çıktı değişkenlerinde en az oranda düzeltmeye gerek olan cumhuriyet Udmurt Cumhuriyeti olmuştur.

Tablo 6. Cumhuriyetlerin Potansiyel İyileştirme Oranları (CCR, BCC)

Cumhuriyetler	CCR					
	GİRDİLER					
	G1	G2	G3	G4	G5	
Kırım	-1,05	-13,34	-1,05	-20,16	-19,8	
Udmurt	-1,43	-22,37	-19,87	-28,56	-1,43	
Tataristan	-5,15	-16,57	-5,15	-17,94	-5,15	
Kuzey Osetya Alania	-8,67	-33,69	-15,54	-34,63	-43,2	
Karelya	-8,68	-8,68	-8,68	-32,87	-8,68	
Buryatia	-14,35	-16,97	-29,69	-14,35	-14,4	
Cumhuriyetler	ÇIKTILAR					
	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6
Kırım	0	13,2	22,43	38,19	0	0
Udmurt	1,89	0	24,04	0	0	6,51
Tataristan	0	57,4	106,4	112,7	18,4	52,0
Kuzey Osetya Alania	0	7,56	5,54	0	25,5	0,81
Karelya	0	20,7	2,41	15,89	96,8	20,2
Buryatia	0	10,4	0,31	103,1	0	0

Cumhuriyetler	BCC					
	GİRDİLER					
	G1	G2	G3	G4	G5	
Kuzey Osetya Alania	-7,52	-28,50	-15,93	-32,74	-42,0	
Karelya	-7,77	-7,77	-7,77	-30,21	-7,77	
Buryatia	-14,25	-14,72	-29,18	-14,25	-14,3	
Cumhuriyetler	ÇIKTILAR					
	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6
Kuzey Osetya Alania	0	13,4	15,52	0	22,5	5,62
Karelya	0	18,9	3,06	4,82	85,1	16,9
Buryatia	0	11,1	1,04	100,7	0	0

Tablo 6`da sunulmuş, BCC analizi sonucunda etkin olmayan cumhuriyetlerin tümünde Girdi değişkenlerinin âtil olarak kullanıldığı söylenebilmektedir. Bu sonuçlara göre mevcut girdiler ile cumhuriyetlerin yaklaşık %11-19 oranlarında kabul edilen öğrenci sayısını arttırması gerektiği, Buryatya Cumhuriyetinin uzmanlık öğrenci sayısının %100,73, Karelya Cumhuriyeti`nin ise Yüksek lisans Öğrenci Sayısını %85,05 oranında arttırması gerektiği söylenebilmektedir.

SONUÇ

Etkinlik üzerine yapılmış çalışmalar incelendiğinde VZA`nın klasik modellerinin araştırmalarda yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Zaman zaman bu modellerin katsayılarına ilişkin ek kısıtlamalar getirilerek bu modeller değiştirilebilmektedir. Örnek olarak değer yargıları (Athanasopoulos ve Shale, 1997; Johnes, 2006) veya çevresel parametreler (McMillan ve Wing, 2006) dikkate alınabilmektedir.

Bu çalışmada, iki farklı analiz gerçekleştirilmiştir. Birinci analizde Rusya Federasyonu unsurlarının tamamının, ikinci analizde ise Rusya Federasyonu`na dahil olan 22 cumhuriyetin devlet ve özel üniversitelerinin toplam verileri kullanılarak eğitim ve bilimsel-eğitim faaliyetlerindeki etkinlik analizi yapılmıştır. Rusya Federal Devlet İstatistik Servisinden 2018 yılı için elde edilen veriler eğitim profiline göre karşılaştırılabilir bir dağılım göstermiştir.

CCR yöntemi ile elde edilmiş etkinlik skorlarına göre 17 vilayet, 12 cumhuriyet, 3 toprak, Moskova ve Sevastopol olmakla 2 federe kent, 1 özerk vilayet ve 1 özerk alan olmakla, toplam 36 bölgenin yükseköğretim kurumu etkin olmuştur. Bu analizde Tam etkinliğe en yakın skoru alan vilayet %99,8 ile Tomsk olmuştur. Genel olarak bakıldığında CCR yöntemi ile elde edilmiş tahmin sonuçlarına göre 17 vilayet, 4 toprak, 1 federe kent ve 6 cumhuriyet %90 ila %99,9, 11 vilayet, 2 toprak ve 4 cumhuriyet %80 ila %88,9 etkinlik skoru arasında skor almışlardır. Ortalama etkinlik skoru %95,0 olmuştur. BCC yöntemi ile elde edilmiş tahmin sonuçlarına göre 29 vilayet, 17 cumhuriyet, 6 toprak, 3 federe kent, 1 özerk vilayet ve 1 özerk alan olmakla, toplam 57 bölgenin yükseköğretim kurumu etkin olmuştur.

Tam etkinliğe en yakın skoru Krasnoyarsk Toprağı (%99,7) almıştır. Ortalama etkinlik skoru %97,4 olmuştur. Rusya Federasyonu'nun tüm unsurları için yapılmış ölçek etkinliği analizi sonuçlarına göre 38 unsur ölçeğe göre sabit, 34 unsur ölçeğe göre azalan, 10 unsur ölçeğe göre artan özelliğe sahip olmuştur.

Rusya Federasyonu sınırları içerisinde bulunan 22 cumhuriyet için yapılmış etkinlik analizi sonuçlarına göre CCR yöntemi ile yapılmış analizde 16 Cumhuriyet, BCC yöntemi ile yapılmış etkinlik analizinde ise 19 Cumhuriyet etkin olmuştur. Buryatya CCR modelinde %85,65, BCC modelinde %85,75 skoru ile, her iki yöntemli analizlerde en düşük skoru almıştır. Ölçek etkinliği analizi sonuçlarına göre Karelya Cumhuriyeti artan, Kırım, Udmurt ve Tataristan Cumhuriyetleri azalan, diğer 18 Cumhuriyet ise sabit ölçekli getiriye sahip olmuşlardır.

Her iki yöntemle yapılmış VZA sonucunda geliştirilen potansiyel iyileştirme önerilerine göre etkin olmayan bölgelerin neredeyse tümünde yüksek öğretim kurumlarının elde ettiği gelir düzeyi ve mezun öğrenci sayısı yeterli seviyede olduğu, fakat girdi değişkenlerinin atıl kullanıldığı tespit edilmiştir. Rusya Federasyonu bölgelerinde bulunan kamu ve özel yüksek öğretim kurumlarında kabul edilen öğrenci sayısının artırılması yönünde politikalar uygulanması gerektiği söylenebilmektedir.

KAYNAKLAR

- Abankina, I. vd. (2013), Evaluating Performance of Universities Using Data Envelopment Analysis, *Educational Studies Moscow*, 2, 15-48, doi:10.17323/1814-9545-2013-2-15-48.
- Ahn, T. (1987), Efficiency Related Issues in Higher Education: A Data Envelopment Analysis Approach, Ph.D. Thesis, Texas: The University of Texas at Austin.
- Aleskerov, F. vd. (2017), Models of Data Envelopment Analysis and Stochastic Frontier Analysis in the Efficiency Assessment of Universities, *Automation and Remote Control*, 78(5), 902–923,
- Arcelus, F.J. ve Coleman, D.R. (1995), An Efficiency Review of University Departments, *International Journal of Systems Science*, 28(7), 721-729, doi:10.1080/00207729708929431.
- Athanassopoulos, A. D. ve Shale, E. (1997), Assessing the Comparative Efficiency of Higher Education Institutions in the UK by the Means of Data Envelopment Analysis, *Education Economics*, 5(5), 117–134.
- Avkiran, N. K. (2001), Investigating Technical and Scale Efficiencies of Australian Universities Through Data Envelopment Analysis, *Socio-Economic Planning Sciences*, 35, 57- 80.
- Banker, R. D., Charnes A. ve Cooper, W.W. (1984), Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis, *Management Science*, 30(9), s.1078-1092.

- Charnes A., ve Cooper W. (1962), Programming with Linear Fractional Functional, *Naval Research Logistics Quarterly*, 9(4), 181–186.
- Charnes, A., Cooper, W.W., ve Rhodes, E. (1978). Measuring the Efficiency of Decision Making Units, *North-Holland Publishing Comp. European Journal of Operational Research*, 2, s.429-444
- Coelli T., Rao D., O'Donnell C., ve Battese G. (2005), *An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis*. N.Y.: Springer.
- Coelli, T. (1996). Assessing the Performance of Australian Universities Using Data Envelopment Analysis. Mimeo: Center for Efficiency and Productivity Analysis. University of New England.
- Constitution of the Russian Federation, 15.06.2019. tarihinde Constitution of the Russian Federation <http://www.constitution.ru> adresinden alındı.
- Cooper, W.W., Seiford, L.M., ve Tone, K. (2000). *Data Envelopment Analysis: A Comprehensive Text with Models, Applications, References and DEA-Solver Software*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Çınaroğlu E., Doruk, N. ve Avcı, T. (2018), Erciyes Üniversitesi Fakültelerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Etkinlik Analizi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*,14(4),s.1025-1043
- Didenko, A., Loseva, O., ve Abdikeev, N. (2017), Measuring Efficiency of Regional Innovation System with DEA and PCA. *11th International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT)*, Moscow, Russia.
- Dundar, H. ve Darrell R. L., (1995), Departmental Productivity in American Universities: Economies of Scale and Scope, *Economics of Education Review*, 14(2), 119-144.
- Fedorova, E. A. vd. (2018), Assessment of the Quality of Education in Russian Regions, *Regional Economics: Theory and Practice*, 16(2), 249–262. doi:10.24891/re.16.2.249.
- Firsova, A. A. ve Chernyshova, G. Yu. (2018), Modeling of Regional High Education Systems' Efficiency by Data Envelopment Analysis, *Advances in Computer Science Research*, 85, 67-73.
- GKS, 15.06.2019 tarihinde Federal State Statistics Service: <http://www.gks.ru/bgd> adresinden alındı
- Gromov, A. (2017), The Efficiency of Russian Higher Education Institutions and Its Determinants, *Higher School of Economics Research Paper* No. WP BRP 40/EDU/2017.
- Johnes J. (2006), Data Envelopment Analysis and Its Application to the Measurement of Efficiency in Higher Education, *Economics of Education Review*, 25(3), 273–288.

- Johnes, G. ve Johnes, J. (1993), Measuring the Research Performance of UK Economics Departments: An Application of Data Envelopment Analysis, *Oxford Economic Papers*, New Series, 45(2), 332-347.
- Kısaer, H. ve Karabacakoğlu, Ç. (2004), Çukurova Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Performans Analizi. Ankara: Milli Produktivite Merkezi Yayınları
- Kutlar, A. ve Babacan, A. (2008), Türkiye'deki Kamu Üniversitelerinde CCR Etkinliği-Ölçek Etkinliği Analizi: DEA Tekniği Uygulaması, *Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 148-172.
- Kutlar, A. ve Salamov, F. (2018), Azerbaycan Bölge Kamu Hastanelerinin Veri Zarflama Analizi ile Etkinliklerinin Değerlendirilmesi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 65-75.
- Kutlar, A., ve Kartal, M. (2004), Cumhuriyet Üniversitesinin Verimlilik Analizi: Fakülteler Düzeyinde Veri Zarflama Yöntemiyle Bir Uygulama, *Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi*, 8(2), 49-79.
- Leshukov, O. V. vd. (2016), The Efficiency of Regional Higher Education Systems and Competition in Russia, *Economy of Region*, 12(2), 417-426, doi:10.17059/2016-2-8.
- McMillan M., ve Wing H. C. (2006), University Efficiency: A Comparison and Consolidation of Results from Stochastic and Non-Stochastic Methods, *Education Economics*, 14(1), 1-30.
- Mikusova, P. (2015) An Application of DEA Methodology in Efficiency Measurement of the Czech Public Universities, *Procedia Economics and Finance*, 25, 569-578.
- Özel, G. (2014), Devlet Üniversitelerinin Etkinlik Analizi: Türkiye Örneği, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(3), 124-136.
- Tomkins, C. ve Gren, R. (1988), An Experiment in the Use of Data Envelopment Analysis for Evaluating the Efficiency of UK University Departments of Accounting, *Financial Accountability and Management*, 4, 147- 64.
- Uzgören, E. ve Şahin G. (2013), Dumlupınar Üniversitesi Meslek Yüksekokulları'nın Performanslarının Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Ölçümü, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(18), 91-110.
- Vasin, M. ve Gamidullaeva, L. A. (2014), The Development of the Assessment Methods of the Organizational Potential of the Institutions of High Education, *Asian Social Science*, 10(24), 285-296, doi:10.5539/ass.v10n24p285.
- Zinchenko, D. ve Egorov, A. (2019), Efficiency Modeling of Russian Universities, *HSE Economic Journal*, 23(1), 143-172.

Zinkovsky, K. V. ve Derkachev, P.V. (2018), Restructuring the System of Higher Education, *Russian Education & Society*, 60(5), 402-421, doi:10.1080/10609393.2018-1495019.

Kentsel Güvenlik Sorununun Çözümünde Yeni Bir Yöntem: İnsansız Hava Aracı (İHA)

Baran Barış ARAS***

Öz

Suç ve onu oluşturan nedenler bütün olarak makro bir model olduğundan teknoloji, günümüzde güvenlik alanında yapılan mücadeleleri tamamlayıcı nitelikte olup İHA'lar, hem güvenlik birimlerinin hem de politika yapımcıların ve yöneticilerin kentsel/çevresel sorunlarla mücadelede ve yaşam kalitesini artırmada kentsel güvenliğe dair alternatif yöntemler oluşturmasına yardımcı olacaktır. Keza, çalışmada şiddet eylemleri ile mücadelede İHA kullanma potansiyeline, bu araçların nasıl uygulanacağına ve kentsel güvenliği etkileyen alanlarda nasıl kullanıldıklarına değinilerek "Kentsel güvenliğin sağlanmasında insansız hava araçlarını kullanmaktan nasıl yararlanır?" araştırma sorusuna yoğunlaşmış olup çalışmada "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" kapsamında İHA'ların, "Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar" hedefine ulaşmada etkin birer araç oldukları sonucuna varılmıştır. Yine, İHA'ların terör ve diğer suçlar ile mücadelede kapsamında dünyada kullanım örnekleri de gösterilerek sonuç pekiştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Drone, İHA, Teknoloji, Suç, Kentsel Sorun.

A New Method in Solving the Urban Security Problem: Unmanned Aerial Vehicle (UAV)

Abstract

Crime and its causes are a macro model in the big picture. And technology is complementary in ensuring security. UAVs will help security units, policy makers, administrators to create alternative ways of dealing with urban/environmental problems, improving the quality of life. Likewise, in the study, "How can we benefit from using unmanned aerial vehicles in ensuring urban security?" focused on the research question. And within the scope of "Sustainable Development Goals", it has been concluded that UAVs are effective tools in achieving the goal of "Peace, Justice and Strong Institutions". Likewise, this result has been reinforced by showing the usage examples of UAVs in the world in the fight against terrorism and other crimes.

Keywords

Drone, UAV, Technology, Crime, Urban Problem.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

** Doktora Öğrencisi – Dokuz Eylül Üniversitesi, e-posta: bb_aras.1992@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7791-8782

Atıf yapmak için / To cite this article: Aras, B. B. (2021). Kentsel Güvenlik Sorununun Çözümünde Yeni Bir Yöntem: İnsansız Hava Aracı (İHA). *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1): 19-39

GİRİŞ

Büyük kentler suç ve suçlular için bazı avantajları da barındırmaktadır. Keza, suç ile bağlantısı olan bir kişi kentsel nüfus içinde kırsala göre çok daha kolay kamufle olabilmekte ve gözden kaybolabilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki yerleşimler; suç korkusu ve suç faaliyetleri giderilmeden, sakinlerinin can ve mal güvenliği sağlanmadan tam manasıyla bir yaşam alanı/bir yerleşim yeri olarak değerlendirilemez (Kaya, 2008'den aktaran Kaypak, 2016: 45). Terör ve suç faaliyetlerinin artması ile beraber kent güvenliği, günümüzde kentsel mekânlar için çok daha önemli bir konu haline gelmiştir (Frevel, 2006). Suç oranlarının ve yöntemlerinin günümüz şartlarına bağlı olarak artması ve değişmesi ile beraber bu suçla veya terörle mücadelede kullanılan yöntem ve taktikler de değişim yaşamaktadır (Kaypak, 2016: 46). Keza, kolluk kuvvetleri ve diğer güvenlik güçleri (Ordu vb.) teknolojiye güncel gelişmelere ayak uyduramaz veya onlara uzak kalır ise suçla veya terörle mücadelede etkinlik sağlayamazlar. Bunun en büyük sebebi ise günümüzde suçluların ya da terör eylemini gerçekleştirenlerin güncel teknolojiyi kullanmadaki ve bu teknolojileri modifikasyona uğratmadaki kabiliyetlere sahip olmalarıdır. Dolayısıyla da kolluk kuvvetlerinin ve diğer güvenlik güçlerinin (Ordu vb.), suçluların/teröristlerin bu kabiliyet kapasitelerine ve yöntem değişikliklerine ayak uydurması gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilememesi durumunda ise mücadelede alınacak önlemlerin etkinliği ve başarısı büyük zarar görecektir (Akın, 2020).

Bu çalışmada, kentsel güvenlik kapsamında insansız hava aracı (İHA) teknolojisi tanıtarak günümüz şartlarına uyumlu ve mücadeleyi iyileştirici rolü olan bir araç göstermek amaçlanmış olup “Kentsel alanlarda suç ve terör örgütlerinin hareket kabiliyetini azaltmada insansız hava araçlarından nasıl yararlanılır?” araştırma sorusuna yoğunlaşmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada ilk olarak İHA'lar tanımlanacak ve akabinde de bu araçların kullanım alanları hakkında genel bir bilgi verilecektir. İlerleyen başlıklarda da kentsel güvenlik kavramına değinilecek olup, insansız hava araçlarının kentsel güvenlik kapsamında suç ve terörle mücadelede kullanılmasına dair dünyada yapılmış çalışmalardan örnekler verilecektir. Sonuç kısmında ise insansız hava araçlarının kentsel güvenlik konusunda genel kullanım alanları kısaca toparlanarak insanlı hava araçları ya da uydular karşısında avantajlı olduğu ve teknolojinin olumsuz yanlarının yanı sıra faydalarının da olduğuna değinilerek bahsi geçen araçların “kentsel güvenlik alanında kullanılıp kullanılmayacağı” gösterilmiş olacaktır.

YÖNTEM

Çalışmada, nitel yöntemler benimsenmekte olup doküman araştırması ve örnek olay kapsamında gerçekleştirilmiş çalışma ve operasyonlardan elde edilen sonuçlar ışığında literatür de göz önünde bulundurularak güvenlik gibi kentsel sorunlara karşı İHA teknolojilerinin günümüz şartlarına uyumlu ve mücadeleyi iyileştirici bir rol üstlenebilir üstlenemediği tartışılmıştır. Ele alınan araştırmalar ve uygulama örnekleri incelendiğinde İHA'ların kentsel güvenliğin sağlanmasındaki rollerinin “Altyapı tesislerinin gözetimi; Trafik denetimi; Sınır ve kıyı güvenliği; Yasa dışı göç denetimi; Keşif/gözetleme; Kaçakçılık; Takip; Suç denetimi” gibi başlıklarla

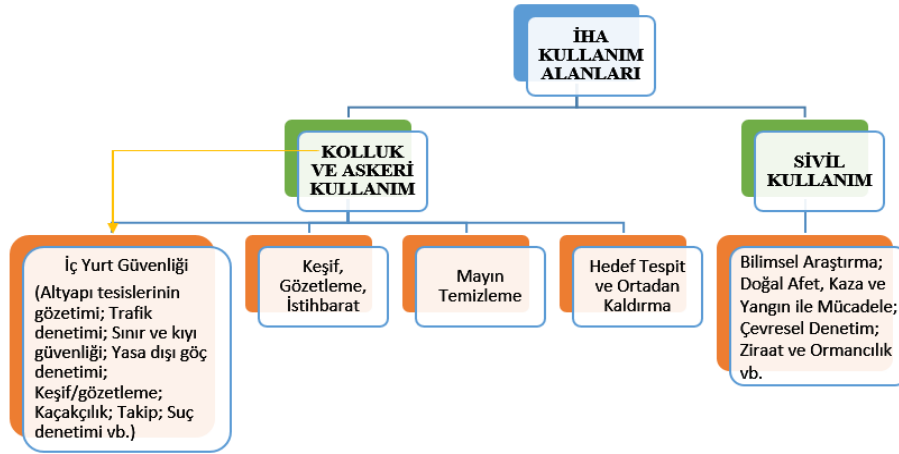
sınıflandırılabilirliği görülmüş olup son olarak da bu araçların kentsel sorunlar ile mücadele kapsamında alternatif bir araç olduğu belirtilmiştir.

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI VE KULLANIM ALANLARI

Gelişen teknolojiyle birlikte, İHA'ların askeri amaçlar dışında sivil kullanımlarının da artması hem teknolojiye erişimi kolaylaştırmış hem de bu araçların her kesimden insanın eline geçmesine neden olmuştur. Dolayısıyla da bu durum, Özkan (2016: 342)'ın da belirttiği üzere İHA'ların tanımlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Günümüze kadar birçok devlet İHA'lar için hukuksal bir tanımlama ve düzenleme uğraşına girmiştir (NCSL, t.y.[†]). Bu kapsamda, hükümetler İHA'ların entegrasyonu için mevzuat düzenlemeleri yayınlamışlardır (Turza, 2014: 320).

1944 tarihli Chicago Sözleşmesi olarak da bilinen Sivil Havacılık Sözleşmesinin İHA'lar ile ilgili kısmı 8. maddede yer almaktadır. Bahsi geçen sözleşmeye göre “içerisinde pilot olmadan uçabilme kabiliyetine sahip hava araçları” İHA olarak kabul edilmektedir (Dikmen, 2015: 155; ICAO, 2006: 5).

Askeri sözlükte ise İHA, “pilot olarak bir insan barındırmayan, aerodinamik kuvvetleri kullanarak havada kalan, otonom veya kumanda vasıtasıyla uzaktan uçurulabilen, araca göre tek kullanımlık ya da sürekli kullanılabilen, ölümcül veya ölümcül olmayan faydalı yük taşıyabilme kapasitesine sahip olan motorlu araç” olarak ifade edilmiştir (Dictionary of Military and Associated Terms, t.y.).



Şekil 1. İnsansız Hava Araçları Kullanım Alanları

Kaynak: Baştürk, 2015: 80-86.

Temelde insansız hava araçları sivil ve askeri amaçlı kullanımlar olmak üzere iki açıdan ele alınabilmektedir. Yukarıda görüldüğü üzere sivil kullanım alanında “Bilimsel Araştırma, Doğal Afet, Kaza ve Yangın ile Mücadele; Çevresel Denetim; Ziraat ve Ormancılık” gibi faaliyetlerde İHA'ların kullanıldığı görülmekte olup bu çalışma kentsel güvenlik/kent güvenliği yahut güvenli kent olgusunda alternatif bir araç olarak İHA'ları mercek altına aldığından askeri ve kolluk kullanım alanlarına

[†] t.y. = APA Sisteminde “n.d.” olarak kısaltılan ve “No Date/Tarih Yok” anlamına gelen ifadenin Türkçeleştirilmiş kısaltmasıdır.

odaklanmak yerinde olacaktır. Şekil 1’den de görüleceği üzere İHA’ların kullanım alanları sivil ve askeri kullanım alanları olarak ikiye ayrılmakta olup -her ne kadar-Baştürk (2015: 82)’ün çalışmasında kolluk kullanımı sivil kullanım alanlarına dahil edilmiş olsa da farklı olarak bu çalışmada güvenlik birimlerinin kullanım alanları da kolluk kullanımı adı altında askeri kullanım alanları ile birlikte gösterilmiştir. Bunun sebebi ise ülkelerde kentsel güvenlik kapsamında hem polis kuvvetlerinin yetki alanına giren görevlerinin olması hem de terör gibi ortak konularda polis kuvvetlerinin yanı sıra askeri kuvvetlerin de yurt sınırlarında faaliyetlerde bulunması olarak gösterilebilir. Askeri amaçlı İHA’ların kullanım alanları içerisinde keşif, gözetleme, elektronik savaş, mayın temizleme, hedef tespit ve ortadan kaldırma, istihbarat vb. konular bulunmakta olup kolluk kuvvetleri ise daha çok kritik tesislerin ve altyapı tesislerinin gözetimi, trafik denetimi, sınır ve kıyı güvenliği, yasa dışı göç denetimi, keşif ve gözetleme, kaçakçılık, suç ve suçlu takibi, suç denetimi gibi daha çok kentsel düzenin sağlanması ve kamu güvenliğinin sağlanması boyutunda İHA’lardan yararlanmaktadırlar.

Keza, İHA’ların güvenliğe dair kullanımına dünyada çok sayıda örnek vermek de mümkündür. Bunlar arasında Baştürk (2015: 86)’ün de belirttiği yasadışı göçlerin önlenmesi, yasa dışı uyuşturucu faaliyetlerinin izlenmesi ve önlenmesi, kalabalıkların dağıtılması, şiddet olaylarının bastırılması, terör ve diğer suç örgütleri ile mücadele, kaçak avcılığın önlenmesi, trafik kazalarının incelenmesi, istihbarat toplama, şiddet ve suç faaliyetleri ya da müdahale gerektiren mahaller hakkında bilgi toplanmasında kullanılması, İHA’ların Şekil 1’deki askeri ve kolluk kullanım alanları kapsamında verilebilecek örneklerden bazılarıdır.

KENTSEL GÜVENLİK KAPSAMINDA SUÇ, ŞİDDET VE TERÖR EYLEMLERİ

Kentsel alanlar daha büyük hale geldikçe ve kötü planlanmış kentleşme eğilimleriyle daha yoğun nüfusa ev sahipliği yaptıkça, kentlerde silahlı çatışmalar gibi suç ve şiddet eylemleri ile giderek daha fazla mücadele edilmektedir. Bu beraberinde sadece yerinden olma, yaralanma ve ölümün doğrudan etkilerini değil, aynı zamanda temel hizmetler üzerindeki kümülatif ve uzun vadeli etkileri de beraberinde getirmektedir. Oysa güvenli kent; kent sakinlerinin herhangi bir kent mekânında gün boyunca kendilerini güvende hissettikleri ve varlıklarını güvenli bir şekilde sürdürdükleri kenttir (Gündüzöz, 2016: 344).

Habitat III süreci boyunca da kentsel güvenlik kavramı üzerinde daha fazla detay önerilmiş ve daha sonra Yeni Kentsel Gündem yoluyla “daha güvenli kentler ve insan yerleşimleri” kavramı, suç önleme kavramını tamamlayan ve bunlara dayanan kentsel güvenlik ve güvenliğe yönelik entegre, yenilikçi ve kapsayıcı yaklaşımları kapsayacak şekilde genişletilmiştir (EU Urban Agenda, 2019: 10,11).

Gerek BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri gerekse kentsel güvenlik, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki kentler için önemli bir konudur. Keza, Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları yoksulluk ve çevrenin korunmasını içerdiği gibi insanlığın huzur ve barış içinde yaşamını sürdürmek için de küresel bir çağrı niteliğindedir. Diğer bir ifade ile 17 hedef belirleyen bu sürdürülebilir kalkınma amaçları sosyal, ekonomik, çevresel ve çatışma gibi dünyanın karşılaştığı sorunları çözümlemede ortak ve kapsayıcı bir plan sunmaktadır (UNDP, t.y.). Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile kent güvenliği

arasında bir ilişki kurmak gerekirse amaç 16 bize dayanak oluşturmaktadır. Sonuçta çatışma ve güvensizlikler gerek kentlerin gerek de ülkelerin sürdürülebilirliğini sekteye uğratarak kalkınmalarında olumsuz etkilere neden olabilmekte ve bu durum da hem sosyal hem de ekonomik açıdan haksızlıklara ve adaletsizliklere neden olabilmektedir. Bu sebeple de 16. amaç doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma hedefleri her türden şiddeti bertaraf etmeyi ya da minimize etmeyi, güvensizlik ve şiddet ve suç eylemlerini içeren çatışma hallerini çözüme ulaştırabilmek için güçlü kurumlar oluşturmayı ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında sadece bölünmüş bir dünyada değil bölünmüş mekânlarda da yaşıyoruz. Bir yerde huzur ve güven hakimken hemen birkaç kilometre ileride terör, şiddet ve suç eylemlerini görmeye başlıyoruz (UNDP, t.y.). Keza, 11 Eylül 2001’de New York’a yönelik terörist saldırılar, kentlerin suça, şiddet eylemlerine ve terörizme karşı savunmasızlığını canlı bir şekilde ön plana çıkarmıştır. Kentler çeşitli nedenlerden dolayı şiddet eylemleri ve terörist saldırılar için cazip hedefler olmaktadır. Kentler, yüksek yoğunluklara sahip yığılmalardır ve bu nüfus yoğunluğu nedeniyle de bir patlamanın etkisi veya bir suç ya da şiddet eyleminin etkisi en üst düzeyde hissedilir. Bu da kentlerin terörist saldırılar ya da suç ve şiddet eylemleri için ideal hedefler haline gelmesine sebep olmaktadır. Ayrıca, kentlerde meydana gelen saldırılar ve suç ve şiddet faaliyetleri yüksek derecede görünürlük de sağlar. Kentlerde, daha büyük bir etki yaratma olasılığı olan toplu taşıma ve iletişim sistemleri gibi altyapı ve hizmetler ile ticari alanlar ve alışveriş merkezleri, restoranlar, stadyumlar, oteller, tiyatrolar ve çok sayıda insanın bir araya geldiği diğer yerler, suç ve şiddet eylemlerinin odağı olabilmekte ve hatta terörist saldırıların temel hedeflerini oluşturabilmektedirler (UN Habitat, 2007: 65).

Bu kapsamda kent güvenliğini ve kamu düzenini bozan “suç, şiddet ve terör” kavramlarını tanımlamak da faydalı olacaktır.

Bu doğrultuda suç, kamu düzenine ya da kamu güvenliğine zarar veren ya da tehlike oluşturabilecek -yasa koyucu tarafından da belirtilen- faaliyetler veya eylemlerdir (Dönmezer, 1981’den aktaran Uslu, 2011: 18). Şiddet ise fiziksel zararı da içine alan felsefî, siyasî ve sosyolojik boyutları olan kanunlara aykırı olarak zor kullanmayı içeren eylemlerdir (Coady 1986: 4). Gündüz (2005)’ten aktardığı biçimiyle Öz (2007: 4)’ün de ifade ettiği şekilde şiddet insanlık tarihi boyunca fizyolojik şiddet, psikolojik şiddet, dışa dönük şiddet, self-şiddet (kişinin kendisine uyguladığı şiddet biçimi), otoriteye karşı şiddet ve aile içi şiddet olarak pek çok çeşitte karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan Küçükyılmaz (2018: 3)’in de ifade ettiği üzere bu suç ve şiddet kavramları, kentleşme hareketlerinin artması ile birlikte yeni bir olguyu da ortaya çıkarmış olup “kentsel suç” kavramı kullanıma girmiştir. Tanım olarak ise kentsel suçlar, çok basit bir ifade ile kentleşme olgusu ile paralel olarak azalan kontrol mekanizmaları ve zayıflayan ilişkiler sonucunda kentsel mekânlarda kendisine zemin bulan suçlardır (Karabağ, 2004: 38). Tanımın odağında kentsel mekânların olmasının nedeni ise kentlerin nitelik itibarı ile heterojen bir yapı arz etmeleridir. Sonuçta Küçükyılmaz (2018: 3)’in de ifade ettiği üzere heterojenlik sonucu oluşan kültürel, dinsel, ekonomik ya da sosyal farklılıklar kentsel alanlarda suçu doğuran en kritik faktörlerden biridir.

Terörizm ise, genellikle politik ya da ideolojik amaçların peşinde devlet yapısına ve sivillere yönelik şiddet eylemlerine atıfta bulunur. Yasal olarak,

uluslararası toplumun üzerinde ortak olarak benimsedikleri kapsamlı bir terörizm tanımı olmamasına rağmen, onun belirli yönleri ile ilgili mevcut beyanlar, kararlar ve evrensel anlaşmalar oluşturularak terörün belirli “sektörel” eylemleri ve temel unsurları tanımlanmaya çalışılmıştır (OHCHR, 2008: 5). Çeşitli Birleşmiş Milletler organlarının kararları da ortaya kapsamlı bir tanım koymamıştır. Bunun yerine, sözleşmeler doğası gereği “sektörel” bazlı kalarak hava güvenliği, deniz seyrüsefer ve platformları, kişilerin korunması, terör faaliyetleri, terör suçları veya terörist eylemlerin gerçekleştirilebileceği veya desteklenebileceği araçların bastırılması gibi belirli konulara yönelmiştir (OHCHR, 2008: 40). Diğer bir ifade ile terörle mücadeleye ilişkin mevcut uluslararası yasal çerçeve, terimin kapsamlı bir tanımını yapmadan, terörizmle ilgili yükümlülükleri ortaya koymaktadır. Uluslararası toplumun terimi tanımlamaksızın terörle mücadele çağrıları, bunun ne anlama geldiğini tanımlamak için onu tek tek Devletlere bırakmak olarak da anlaşılabilir (OHCHR, 2008: 39).

Bu doğrultuda ulusal mevzuatımızdaki terör tanımı ise 1991 tarihli 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nun 1.Maddesinde tanımlanmaktadır. Buna göre *“şiddet veya zor yoluyla; tehdit etme, sindirme ve yıldırma faaliyetleri, korkutma veya baskı yöntemlerinden herhangi biriyle, Cumhuriyetin Anayasada gösterilen özelliklerini, Türkiye Cumhuriyetinin ve Devletin varlığını tehdit eden, laik, sosyal, ekonomik hukukî, siyasî düzeni değiştirmek amacıyla yapılan, Devletin milleti ve ülkesi ile bölünmez bir bütün oluşturduğu yapıya zarara veren, Devlet otoritesini ele geçirmek ya da zaafa uğratmak ya da yıkmak amacı güden, temel insan hak ve özgürlüklerini yok etmek, Devletin ulusal güvenliğini ve dış güvenliğini, genel sağlığı ya da kamu düzenini bozmak amacıyla bir örgüte üye olan şahıs ya da şahıslarca gerçekleştirilecek ve suç oluşturan bütün faaliyetlerin tümü”* terör olarak okunabilmektedir.

Toparlayacak olursak terör kısaca hedef olarak belirlenen topluma ait olan siyasi/politik yapıyı veya otoriteyi değiştirmek ya da zarara uğratmak için bir araya gelmiş bir grup ya da örgüt tarafından sistematik bir yöntemle uygulanan ve toplumu korkuya ve paniğe sürükleyen şiddet olay ve eylemleri olarak tanımlanabilmektedir (Laqueur, 2002: 95).

Günümüzde artan teknoloji ile beraber silah sistemlerinde ve iletişim yöntem ve araçlarında meydana gelen teknolojik yenilikler de gerek terör örgütlerini gerekse suç ve şiddet eylemlerini tahmin edilemez bir boyuta taşımıştır (Öktem, 2004: 134). Meydana gelen bu değişiklikler ise başta terörle mücadele olmak üzere suç ve şiddet eylemleri ile mücadelede kır-kent ayrımı yapmadan bütün alanlarda, dünya genelinde pek çok devleti insansız hava araçları (İHA) gibi çeşitli araç ve teknolojilere yöneltmiştir (Aswad, 2018: 1). Diğer bir ifade ile suç ve şiddet oranlarının ve yöntemlerinin günümüz şartlarına bağlı olarak artması ve değişmesi ile beraber bu suçla, şiddet eylemleriyle veya terörle mücadelede kullanılan yöntem ve taktikler de değişim yaşamaktadır (Kaypak, 2016: 46). Keza, polis, ordu gibi bütün güvenlik birimleri teknolojideki güncel gelişmelere ayak uyduramaz veya onlara uzak kalır ise suçla, şiddet eylemleriyle veya terörle mücadelede etkinlik sağlayamazlar. Bunun en büyük sebebi ise günümüzde suçluların ya da terör ve şiddet eylemini gerçekleştirenlerin güncel teknolojiyi kullanmadaki ve bu teknolojileri modifikasyona uğratarak kopyalamadaki ve değiştirmedeki kabiliyetlere sahip olmalarıdır. Dolayısıyla da bahsi geçen güvenlik güçlerinin,

suçluların/teröristlerin bu kabiliyet kapasitelerine ve yöntem değişikliklerine ayak uydurması gerekmektedir (Akın, 2020).

GÜVENLİK KAPSAMINDA ŞİDDET VE SUÇ EYLEMLERİ İLE MÜCADELEDE İHA'LARIN KULLANIM ALANLARI VE ÖRNEKLERİ

Bu başlık kapsamında öncelikle terör gibi suç ve şiddet eylemlerinde örgüt mensuplarınca ya da suçlularca İHA'ların potansiyel kullanım alanlarından söz etmek asıl konumuz olan kentsel güvenlik kapsamında şiddet ve suç eylemlerinde İHA'ların güvenlik birimlerince kullanılmasının önemini anlamamız ve başta terör olmak üzere suç ve şiddet eylemlerine karşı kentsel güvenliğin sağlanmasında genel bir çerçeve oluşturabilmemiz açısından yerinde olacaktır.

Bu doğrultuda bakıldığında, 2001 yılında gerçekleşen 9/11 saldırısı ile beraber ortaya çıkan süreç teröre karşı küresel düzeyde terörle mücadele altında ciddi operasyonlara zemin hazırlamış ve bu durum da terör örgütlerinin mevcut geleneksel yöntemlerini devam ettiremeyeceklerini düşünmelerine sebep olarak amaçlarına ulaşmak için kentsel mekânlarda ve teknolojik alanlarda kapasitelerini artırmaya yöneltmiştir (Sökmen, 2012: xviii). İHA'ların terör, suç ve şiddet eylemlerinde kullanımını ise 1994 yılında Aum Shinrikyo Örgütünün Tokyo metrosuna düzenlediği saldırıya kadar götürebilmek mümkündür. Suç ve terör örgütlerinin sahip olduğu İHA'lar askeri sınıf İHA'ların aksine daha çok düşük bütçeli ticari/sivil modeller olma eğilimindedir. Yine de, İHA sistemlerinin artan kabiliyetleri ile paralel olarak suçlular, şiddet yanlıları, terörist ve isyancı gruplar tarafından kullanımları da artmaktadır. Bu zaman zarfında, El Kaide, Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri/Halk Ordusu, El Fetih, Hizbullah, Lashkar-e-Taiba (Leşker-i Tayyibe) ve Hamas gibi terör örgütlerinin hemen hepsi İHA kullanımına dair girişimlerde bulunmuştur. Bu sistemler daha çok “Keşif ve gözetim; Mesajlaşma/propaganda; El yapımı patlayıcı (IED) dağıtımı; Kitle imha silahları dağıtımı; ve Silah platformu” olarak terör, suç ve şiddet eylemlerine hizmet vermektedir (Bunker, 2015: xii, xiii). Diğer bir ifade ile suçlulara, teröristlere ve isyancılara, İHA teknolojisi eylemlerinde bu yeni yetenekleri kazandırmıştır.

Tablo 1. Terör Faaliyetlerinde İHA Kullanımına Dair Örnekler

Tarih	Örgütün/ Teröristin İsmi	Faaliyet	Hazırlık Seviyesi	Üstlenen Örgüt
1995	Aum Shinrikyo, Japon Terörist Grubu	Tokyo metrosuna saldırı	Sarin gazı püskürtmek için uzaktan kumandalı helikopterler kullanılması planlandı	Japon Terörist Grubu

2001	Usame Bin Ladin	Cenova, İtalya'daki G-8 Zirvesi'nde George W. Bush'u ve diğer devlet başkanlarını öldürmek planlandı	Patlayıcılarla paketlenmiş uzaktan kumandalı İHA'ların kullanılması hedeflendi	El Kaide
Haziran, 2002	El Kaide	Yolcu uçaklarına saldırı planı	Model uçaklar kullanılması planlandı	El Kaide
Ağustos, 2002	Devrimci Kolombiya Silahlı Kuvvetleri veya FARC	Tam hedef bilinmiyor	Dokuz adet uzaktan kumandalı insansız hava aracı ile yapılması planlandı	-
Aralık, 2002	Filistin Terörist Grubu	İsrail yapılı/ yerleşim bölgesine saldırı	Patlayıcı yükleri olan minyatür hava bombardıman uçaklarına dönüştürülmüş model uçaklar ile	-
Kasım, 2003	-	Avam Kamarasına Saldırı	İHA vasıtasıyla Şarbon püskürtmek planlandı	El Kaide
Mart, 2004	Filistinli Aşırılıkçı Bir Grup	Gazze'de Yahudi yerleşimine saldırı	Patlayıcı yüklü bir İHA kullanımı	Filistinli Aşırılıkçı Grup

Kaynak: Lele & Mishra, 2009: 62.

Tablo 1'in yanı sıra son dönemlerde Türkiye'de de terör örgütü PKK'nın İHA'lara dair hareket ve faaliyet kabiliyeti geliştirdiği görülmüştür. Terör Tehdidinde Yeni Boyut: Drone Saldırıları ve Türkiye'nin Milli Güvenliğine İlişkin Gelişmeler adlı 2019 tarihli bir rapor yayımlayan Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM)'a göre, özellikle Suriye'deki iç savaş ile birlikte son yıllarda terör örgütlerinin faaliyetlerinde İHA kullanım merak ve kabiliyetlerinde bir artış gözlemlendiği belirtilmiştir (Alaca, 2019).



Şekil 2. Hakkari'de Askeri Birliğe 2016 Yılında Hazırlanan Saldırıda Düşürülen İHA

Kaynak: Kasapoğlu & Kırdemir, 2019: 3.

Terör örgütü faaliyetlerinin raporda İHA kullanımına dair sistematik bir arayışta olduğu ifade edilmektedir. Keza raporda verilen örneklerde de İHA vasıtasıyla gerçekleştirilen eylemlerin daha çok önemli günlerde yapıldığı görülmektedir. Örneğin, 10 Kasım-Şırnak saldırıları ve bertaraf edilen 2019 yılbaşı öncesi yapılan Şırnak saldırısı (Kasapoğlu & Kırdemir, 2019: 4).

Terör amaçlı İHA kullanımına dair bu genel bilgilerden sonra operasyonel anlamda güvenlik birimlerince İHA'ların kullanımına dair örnekler vermek de önemlidir. Keza suç, terör ve şiddet eylemleri ile mücadelede verilecek örnekler hem İHA'ların güvenliğe dair rolünü hem de bu suç, terör ve şiddet faaliyetleri üzerinde ne gibi etkiler yarattığını ve sonuçlarını bize daha iyi gösterecek ve bu kabiliyetlerine dair alt başlıklar halinde örnekler vermek çalışmanın temeli de olan güvenli mekânlar oluşturmada İHA'ların kullanılıp kullanılmayacağını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Terör Faaliyetlerine Karşı İHA'ların Kullanımı- El Kaide

Birçok terör faaliyetine karşı İHA operasyonu gerçekleşmiş olsa da başta El- Kaide ile mücadele olmak üzere verilecek diğer örnekler hem İHA'ların rolünü hem de örgüt içi ve terör faaliyetleri üzerinde ne gibi etkiler yarattığını ve sonuçlarını bize daha iyi gösterecektir:

2011 yılında Pakistan Abbottabad'daki Usame bin Ladin'in yerleşimine yapılan baskında, RQ-170 İHA'sı, hedefin ve konumunun bulunmasına yardımcı olmuş ve operasyonun ilerlemesinde kontrol ve komutayı sağlamıştır. Bu şekilde İHA, Usame bin Ladin'in kimlik tespitini ve yakalanmasını da içeren istihbarat çabalarına etkili bir şekilde katkıda bulunmuştur (Farrow, 2016: 7, 8).

Bir başka örnek ise terörist yönetim kadrosunda olan Awlaki (Evlaki)'ye düzenlenen operasyondur. Eylül 2011'de, iki Predator İHA'sı Awlaki'yi aracında tespit etmiştir. Bunun üzerine CIA tarafından İHA'ya taşıdığı Hellfire füzelerini

ateşleme komutu verilmiş ve örgüt üst düzey üyesi İHA vasıtasıyla ortadan kaldırılmıştır. Yine, Waziristan'da 2005 yılından bu yana gerilla terörist planlarını düzenleyen ve lider kadroya girmeye aday gösterilen Beytullah Mehsud (Baitullah Mehsud), Ağustos 2009'da CIA'nın bir Predator saldırısında ortadan kaldırılmıştır. Predator İHA'ları bir süredir Taliban hücrelerinin lider kadrosunu hedeflediğinden Beytullah Mehsud'un ölümü özellikle örgüt üzerinde etkili olmuştur. Ölümünden sonra halefleri olan Hakimullah Mehsud ve Wali-ur- Rehman ise 2013 yılında iki ayrı Predator İHA operasyonu ile ortadan kaldırılarak el Kaide'nin yönetim zinciri ciddi şekilde zarara uğratılmıştır. İHA'ların liderliği agresif bir şekilde ve sürekli olarak sekteye uğratması, terörist ateşi için retorik yakıtı ortadan kaldırmakla kalmamış aynı zamanda stratejik odak ve operasyonlarını da bozmuştur. İHA'nın istihbarat toplama ve düşman unsurları vurma yeteneği El Kaide saflarında korku ve şüpheye de sebep olmuştur. Amerikan Hava Kuvvetleri İkinci Teğmeni Farrow (2016: 9)'un verdiği bilgiler doğrultusunda 2011 yılında düzenlenen baskın sırasında Usame bin Ladin'in Pakistan'daki Abbottabad kentinde yer alan 48 sayfalık bir muhtırasında, havadan İHA suikast korkusu nedeniyle Usame bin Ladin'in, takipçilerine bulutlu günler dışında Waziristan'ın etrafında seyahat etmemelerini tavsiye ettiği de bilinmektedir. Uluslararası bir terör örgütü için İHA'ların yarattığı bu etkiler operasyonel kapasiteyi ciddi şekilde sakatlamıştır.

El Kaide gibi terör örgütlerinin, sürekli saldırıları gerçekleştirebilmek için üç temel kaynağı vardır. Bunlar “1) Hiyerarşik bir komuta ve kontrol yapısı; 2) Nitelikli insan kaynakları ve 3) Maddi kaynaklar (Para, eğitim kampları ve silahlar)”dır. İHA operasyonlarının belirtilen bu üç kaynak üzerindeki etkileri aşağıda El Kaide üzerinden kısaca özetlenmiştir (Jordán, 2014: 10).

El Kaide liderlerinin İHA'lar yardımıyla sürekli hedeflenmesi, onları örgütü koordine etmek yerine daha çok kendilerini korumaya yöneltmiştir. İHA'ların varlığı ve keşif korkusu özellikle komuta ve kontrol yapısının ana parçasını oluşturanlar arasında, örgütün farklı kolları ile iletişim sorunlarını artırmıştır (Collins, 2012: 1-4). Hiyerarşinin çekirdeğindeki düğümler arasında azalan temas; merkez ile yurt dışındaki düğümler arasında koordinasyon gerektiren karmaşık saldırıların yürütülmesi olasılığını da azaltmıştır (Jordán, 2014: 10). Koordinasyon sorunları örgütün iç bütünlüğünü zayıflatmış ve iç çekişmenin şiddetlenmesine de katkıda bulunmuştur (Eilstrup-Sangiovanni & Jones, 2008: 29).

Ocak 2012 tarihli bir Newsweek raporunda, yukarıda bahsedilenleri doğrular nitelikte bir El Kaide militanın görüşüne yer verilmiştir: “El Kaide bir zamanlar büyük cihatlarla doluydu, ancak artık kimse aktif değil ve kalanlar ise sadece hayatta kalmaya çalışıyorlar.” demiştir (Yousafzai, 2012).

Terör örgütlerini tamamen engellemese de İHA'ların varlığı kampların faaliyetlerini de tehlikeye atmaktadır. Diğer bir ifade ile bu kamplar İHA saldırıları ile kolayca hedeflenebilmekte ve böylece yeni üyelerin eğitim almaları engellenebilmektedir. Aralık 2008'de Belçika'da tutuklanan bir hücrenin üyeleri tarafından verilen bilgiler, El Kaide ile iletişim kurmak ve terörist eğitim altyapısına erişim için karşılaştıkları güçlükler: sık sık yer değişikliği yapmak, küçük gruplara ayrılmak, günün çoğunda küçük kulübelere saklanmak, elektronik iletişimi önlemek için insan kuryelerin kullanılması vb. İHA'ların varlığının getirdiği kısıtlamaları yansıtmıştır (Cruickshank, 2009: 1,3).

Pakistan istihbarat yetkililerine göre İHA'ların neden olduğu baskı, transfer yollarını kapattığı veya tehlikeye attığı için El Kaide'ye para akışını da etkilemiş ve böylece örgütün finansal sorunlarını da kötüleştirmiştir (Georgy & Mehsud, 2012).

Öte yandan, İHA operasyonları El Kaide'nin Kuzey Waziristan'da sahip olduğu korunaklı/sığınak alanlardan mahrum etmektedir. Bin Ladin ele geçirilen mektubunda da bu hususa değinilmektedir (SOCOM, 2012: 1-2; Jordán, 2014: 15):

“Genel olarak Waziristan'daki kardeşlerle ilgili olarak, fark edilmeden kalabilen ve gerekli önlemleri alabilenler bölgede kalmalı fakat bunu yapamayanlar ilk seçenek olarak Kunar, Gazni veya Zabil'den Nuristan'a gitmelidir... Arabaları kullanmayabiliriz çünkü şimdi arabaları hedefliyorlar...”

Son olarak, eğitim kampları ve silahlar ile ilgili olarak yaşanan eğitim zorlukları terör örgütü üyelerinin el yapımı bomba yapma kapasitelerini de olumsuz etkilemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, sürekli İHA varlığının eğitim kurslarının süresini ve eğitim seviyesini azalttığı görülmektedir. Örneğin; El Kaide, patlayıcı eğitimine en az bir aylık süre ayırmakta iken Mayıs 2010'da Times Meydanı'nda (New York) bir bomba yüklü aracı patlatmaya çalışan Faisal Shahzad, eğitim aldığı sadece beş gün süren yoğunlaştırılmış bir kurs verildiğini belirtmiştir (Zelin, 2012).

Görüldüğü üzere Johnston ve Sarbahi (2013: 10)'nin de ifade ettiği üzere İHA'ların oluşturduğu “her an ateş altına alınabilme” tehdidi, örgüt-üye iletişimini sekteye uğratarak tecrübesiz ve görece eğitimsiz terör üyelerinin terör faaliyetlerinde görev almasına sebep olmakta ve sonucunda da örgüt çapında operasyonel kabiliyetin zarar görmesine veya eksik kalmasına neden olmaktadır.

Hırsızlara Karşı İHA Kullanımı - ABD

Bir şüpheli çatıya ya da yerden yüksek bir yere çıktığında, yerdeki polis birimlerinin şüpheli şahsın nerede olduğunu bilmesi zor olabilmektedir. Gökyüzünde bir göze sahip olmak kritik istihbarat sağlar ve yer birimlerini en uygun konumlara yönlendirir. Belirsizliği azaltmak, personelin stres seviyelerini azaltmaya da yardımcı olur. Şüpheliler, çok küçük oldukları ve bir helikopterden çok daha sessiz oldukları için çoğu zaman bir İHA ile izlendiklerinin farkında bile olmadıklarını belirtmişlerdir. İHA'lar ayrıca şüphelilerin ve hangi silahları taşıdıklarının belirlenmesine de yardımcı olabilmektedir. Örneğin Daytona'da bir hırsızlık zanlısı bir eve tırmandıktan sonra kaçmak için çatıdan çatıya atlamaya başlamıştır (Rice, 2019). Ancak, Daytona Beach polisi İHA sayesinde zanlının hangi çatıda olduğunu ve olası rotalarını belirleyerek polis ekiplerinin etrafı sarmasını sağlamış ve zanlıyı yakalayabilmiştir. Hatta olaya dair görüntüleri de YouTube üzerinden <https://www.youtube.com/watch?v=4VlctjZm5ZM&t=260s> linkinden izlemek mümkündür.

Trafik Güvenliği ve Denetiminde İHA Kullanımı – ABD ve Türkiye

Kentsel güvenlik kapsamına giren bir konu da trafik güvenliği olup kazalar hem kent güvenliğini hem de kent sistemlerini sekteye uğratan istenmeyen durumlar olarak ortaya çıkabilmektedir.

Trafik kazalarının incelenmesinde kullanılan geleneksel yöntemlerde, kaza mahallindeki polis müfettişleri, ne olduğunu değerlendirmelerine yardımcı olmak için ölçümleri ve lastik izlerini kaydetmek için tebeşir işaretleri, şerit ölçüler gibi sistemler kullanılmaktadır. Daha yakın zamanlarda ise çoğu sahneyi haritalamak için lazer tarama cihazları kullanılmaya başlanmıştır. Ancak genellikle bu ölçümler saatler sürebilmekte ve bu sırada yoldaki şeritlerin trafiğe kapatılması veya yolun tamamen trafiğe kapatılması gerekebilmektedir. Şimdi ise başta ABD’de olmak üzere daha fazla polis teşkilatı kaza incelemeleri için İHA’lara yönelmektedir. İHA’lar ile elde edilen yüksek çözünürlüklü görüntüler bir araya getirilerek 3 boyutlu modeller yaratılmaktadır. Örneğin, polis memurları 2018’de Morton, Illinois’de yaşlı bir kadının ölümüne neden olan çok araçlı bir trafik kazasına neyin sebep olduğunu anlamak için olay yeri inceleme çalışmalarında İHA kullanmışlardır. Tazewell’deki şerif ofisi, müfettişlerin kazayı yeniden simüle etmelerine yardımcı olmak için olay yerinin yüksekten fotoğraflarını hızla çekmek amacıyla bir İHA’ya başvurmuşlardır. Baş Yardımcı Jeff Lower, “İHA ile yapılan ölçümler, insanlarla yapabileceğimizden yaklaşık yüz kat daha ayrıntılıdır.” demiştir. Yaşlı kadının hayatını kaybettiği kazada memur Lower, İHA sayesinde geleneksel yöntemle üç saat alan bilgi toplama işleminin 45 dakikaya kadar düşürülebildiğini de belirtmiştir. İHA ile elde edilen bilgiler sayesinde kaza çok daha hızlı bir şekilde aydınlatılabilmiş ve kadının arabasının bir römorkun arkasına ve ardından yakındaki başka bir aracın yan tarafına çarptığı ve olay yerinde yaşamını yitirdiği ortaya çıkmıştır (Bergal, 2018).

Benzer biçimde 2017 yılında da Kuzey Carolina’nın ulaşım departmanı ve otoyol devriyesi, araba kazasını simüle etmede hem lazer tarayıcı sistem hem de İHA kullanmış ve bu çalışma sonucunda ekibin lazer tarayıcı ile verileri toplaması 1 saat 51 dakika sürerken İHA ile veriler 25 dakikada toplanabilmiştir. Veri toplamadaki hızının yanı sıra Maine Eyalet Polisinin yaptığı analize göre envanterlerinde bulunan üç İHA ile 30’u aşkın vaka incelenmiş ve sonucunda da trafik güvenliği birimi şefi Teğmen Bruce Scott’un belirttiği üzere fazla mesaiden iki kat tasarruf edildiği ortaya çıkmıştır (Bergal, 2018).

Son olarak Türkiye’de de karayolları güvenlik ve emniyetinin güçlendirilmesi amacıyla Emniyet Genel Müdürlüğüne (EGM) tedbirler alınmakta ve karayollarındaki can ve mal kayıplarını minimize etmek için İHA’lardan da faydalanılmaktadır. Keza, trafiği tehlikeye sokacak hareketlerde bulunmak (ışık ihlali, hatalı sollamak, makas atmak vb.), bekleme ve park etme yasağının olduğu yerlerde park etmek/bekleme veya duraklama yapmak gibi birçok kural ihlali gerçekleştiren Antalya’da 14 sürücüyü; Giresun’da 101 sürücüyü; Nevşehir’de 18 sürücüyü İHA’lardan elde edilen görüntüler sayesinde cezai işlem gerçekleştirilmiştir (Antalya Emniyet Müdürlüğü, 2019; Giresun Emniyet Müdürlüğü, 2019; Nevşehir Emniyet Müdürlüğü, 2019). Yine, ışık ihlali yapan sürücülerini tespit etmek için Gaziantep’te Aralık ayı boyunca İHA’lar ile denetim yapan emniyet güçleri trafik kurallarını ihlal eden toplam 201 araç sürücüsüne cezai işlem uygulamıştır (Hürriyet, 2021). AA’nın 2018 tarihli haberine göre ise bayramın bitmesi ile birlikte vatandaşların tatil dönüşü esnasında olası kural ihlallerini ve trafiği tehlikeye atacak durumları denetlemek ve trafik yoğunluğunu izleyebilmek için EGM 43 ilin geçiş noktasındaki Kırıkkale’de ilinde “Çağatay” İHA’sını kullanmıştır (Karadavut, 2018).

Bu kapsamda Türkiye’de Antalya Emniyet Müdürlüğü (2019)’nün, Giresun Emniyet Müdürlüğü (2019)’nün ve Nevşehir Emniyet Müdürlüğü (2019)’nün de belirttiği üzere araç sürücülerinde “havadan izleyen göz” algısı yaratılarak “Algılanan Yakalanma Riski Duygusu” oluşturulmaya ve bu duygunun sürekliliğinin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Şüpheli Şahıslara Karşı İHA Kullanımı- Virginia, ABD

Dünyada kolluk kuvvetleri gözetleme, suç soruşturması, arama ve kurtarma operasyonları, çalınan malların yerini tespit etmek ve arazi ve altyapıyı incelemek için İHA’ları kullanmaktadır. Örneğin Virginia polisi, 2017 tarihli bir vakada, ormanda saklanan şüpheliyi bulmak için termal görüntüleme sistemi ile donatılmış bir İHA kullanmıştır (EFF, 2017).

26 Eylül 2017’de yaşanan bu operasyonda, Stafford Şerif Bürosundan polis memurları, iki ayrı saldırı ve darp suçundan ve bir mahkeme öncesi denetim emrine uymadığı için aranan bir şüphelinin Stafford’un kuzey kesiminde olduğuna dair bir ihbar aldıktan sonra belirtilen adrese intikal etmişlerdir. Şüpheli şahıs Velasquez’in tutuklanma emri vardı ve daha önce de polis memurlarından kaçmıştı. Bölgeye intikal eden polis memurları Velasquez’in, onlar gelmeden hemen önce ormana kaçtığını öğrendi. Şerif Bürosu, konuşturdıkları İHA’yı Pinnacle Drive ve Mine Road arasındaki ormanlık alanda uçurdular. İHA vasıtasıyla, Velasquez olduğuna inanılan bir kişinin termal görüntüsü elde edildi ve bu lokasyona polis memurları gönderildi. Lokasyona giden polis memurları Velasquez’i bir ağacın altında saklanırken buldular ve şahsı göz altına aldılar (Quinn, 2017).

Uyuşturucu Madde Ticaretine Karşı İHA Kullanımı – Türkiye

Ormanlık alanlarda ya da tarım arazilerinde yetiştirilen yasa dışı uyuşturucu maddeler (kenevir, esrar, haşhaş vb.) sensör ve (kızılötesi, termal vb.) kameralar ile donatılmış İHA’lar vasıtasıyla tespit edilebilmektedir. Güvenlik güçleri, İHA’lara monte edilmiş yüksek hassasiyetli sensörler ve özel kameralar sayesinde, belirlenen alanda yetiştirilen ürünleri belirleyebilmekte ve tarımsal ürünlerin arasına ya da ormanlık alanlara serpilmiş yabancı bitki ve maddeleri tespit edebilmektedir (İHA, 2018).

Örneğin, İzmir’in Kiraz ilçesinde kolluk kuvvetlerince belirlenmiş bir mevkiye İHA’lar yardımı ile yapılan operasyonda yaklaşık 9,5 kilogram uyuşturucu madde ele geçirilmiştir (İzgazete, 2017).

Samsun’da da Jandarma ekipleri uyuşturucu maddelerin araç ile taşındığına dair aldığı bir ihbar üzerine tespit edilen aracı İHA ile takibe almışlardır. Varış yerinin İHA ile tespitinden sonra durdurulan araçta 2100 gram uyuşturucu madde ele geçirilmiştir (HaberTürk, 2020).

Yine, Şanlıurfa Emniyet Müdürlüğüne İHA ile yapılan baskında uyuşturucu satıcıları ara sokaklarda uyuşturucu satışı gerçekleştirirken İHA’ların elde ettiği anlık görüntüler sayesinde suçüstü yakalanmıştır. Gece baskınında ilk olarak İHA’lar uçurularak uyuşturucu satıcılarının satış faaliyetini gerçekleştirdiği bölgeler tespit edilmiştir. Akabinde başlatılan operasyonda İHA’lar, güvenlik güçlerine elde ettiği anlık görüntüler sayesinde hem kolaylık sağlamış hem de

uyuşturucu satıcılarının yerinin tespit edilmesinde yardımcı olmuşlardır. İHA'lar kullanılarak yapılan baskında 24 kişi yakalanmış ve çok miktarda da uyuşturucu madde ele geçirilmiştir (Milliyet, 2019).

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca teknolojik gelişmelerle paralel olarak yeni yöntemler ve taktik, stratejik teknoloji ve araçlar savaş ve mücadele yöntemlerinin şeklini etkilemiş ve değiştirmiştir (Doğan, 2019: xi). Bütün bu süreç içerisinde ise teknoloji değişimin temel kaynağı olmuştur. İHA'lar da bu teknolojik değişimin bir ürünüdür. Keza teknoloji devletlere ve güvenlik güçlerine fayda getirdiği gibi aynı oranda da suç ve terör örgütlerine de fırsatlar sunmuştur. Teknolojinin bu ikili etkisi dolayısıyla da başta kentsel alanlarda olmak üzere gelecekte İHA'ların ve kullanım alanlarının çeşitleneceği ön görülmektedir. Dolayısıyla da yaşam kalitesinin birer parçası olan kentsel alanlar şiddet eylemlerinden etkilenmekte ve şiddet eylemlerini de etkilemektedir. Bu konunun İHA ışığında yeniden ele alınması günümüzde bir gereklilik halini almıştır. İHA'ların kentsel güvenliğe dair ana rolü, suç ve şiddet eylemlerinde meydana gelen değişiklikler hakkındaki bilgi ve anlayışımıza katkı sağlayacak araştırma ve izleme çabalarını koordine etmek, istihbarat ve müdahale faaliyetlerini uyumlaştırmak ve veri sağlamaktır.

Keza Türkiye açısından, kentsel güvenlik kapsamında İHA'ların rol alacağı genel konuları ise 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (PVSK)'nin ek madde 7 ışığında düşünecek olursak “Suçların oluşmasında önleyici tedbirler almak; Tehlikeli durumlar ile suç olaylarında koruyucu tedbirler almak; Düzeni ve Güvenliği sağlamak; Emniyeti ve asayişini sağlamak; İstihbarat; Teknik araç (dinleme, kayıt, izleme amaçlı); Suç ya da müdahale gerektiren olaylar hakkında bilgi toplamak ve değerlendirmek” olarak yorumlamak mümkündür. Yine, Türkiye açısından bakıldığında PVSK İHA'ların Türkiye'de güvenlik güçlerince kullanılmasının zeminini de oluşturmuştur. Diğer bir ifade ile polis, PVSK madde 16 kapsamında direnmeyi savuşturmak ve faileri etkisiz hale getirmek için, kullanacağı araç-gereci ya da kuvvet derecesini (zor kullanma) kendisi değerlendirip belirleyebilmektedir. Sonuçta, polis kontrolünde olan bir İHA üzerine gaz bombası, megafon yahut boya kapsülü veya plastik mermi ateşleyen ya da elektrik veren öldürme gücü bulunmayan silahlar da teçhiz edilebilir. Bu tür İHA'lar ile polis kuvvetleri, şüpheli bir kalabalığı ya da kentsel güvenliği tehlikeye düşüren bir direnişi megafonlu bir İHA ya da göz yaşartıcı bomba ateşleme mekanizmasına sahip bir İHA ile dağıtabilecektir. Şayet bu şüpheli gruplar silahlı iseler ya da terör örgütü mensubuysa da güvenlik görevlisinin yaşamını tehlikeye atmamak için plastik ya da gerçek mermi ateşleme kabiliyeti kazandırılmış İHA'larla bu şahıslara karşılık verilebilecek ya da durumun gereğine göre orantılılık kapsamında İHA'lara entegre edilebilecek elektrik silahı ile de karşılık verilebilecektir. İHA'lara silah entegre etme konusu dünyada tartışmalı bir konudur. Keza, ABD'nin İHA'lara dair 2018 FAA Yeniden Yetkilendirme Yasası Sec. 363(a) Maddesindeki düzenlemesinde yetki olmadan İHA'lara silah takılması yasaklanmıştır (115th Congress, 2018: 123). Öte yandan, Hindistan'da halihazırda polis güçleri gaz bombalarını İHA'lar ile ateşleyerek kalabalıkları dağıtabilmektedir.

Yukarıdaki başlıklarda da vurgulandığı üzere teknolojiye bağlı olarak şiddet ve suç faaliyetlerinde kullanılan metotların değişmesi bu suçlarla ya da kentsel sorunlarla mücadelede güvenlik güçlerince uygulanan metot ve taktikleri de değiştirecektir. Dolayısıyla da PVSK'nın 16.maddesi, güvenlik güçlerinin teknolojiye ve suç ve şiddet eylemlerindeki güncel yeniliklere uyum sağlamasına zemin oluşturabilecektir.

Öte yandan, hem PVSK ek madde 7 gereği hem de Anayasa ve Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında güvenlik birimlerince elde edilen kişisel verilerin saklanması, muhafazası ve tedbir sonucunda gerekli olmaması halinde silinmesi konularında gizlilik ilkesine saygı gösterilecektir. Sonuçta güvenlik yalnızca kent ortamlarında meydana gelen suç olaylarıyla sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda güvenlik güçlerinin yetki alanlarına giren görevlerini yerine getirirken kişi mahremiyetine özen göstermesini de kapsamaktadır. Sonuçta İHA'lar, uçuşları sırasında üzerlerine entegre edilmiş kamera vb. gibi donanımlar sayesinde uçuş bölgelerinde bulunan kişiler ve mülkler ile ilgili veri de toplayabilmektedirler. Kahveci ve Can (2017: 530, 531)'ın da ifade ettiği üzere İHA'lar, kişisel verilerin rıza alınmadan üçüncü tarafların eline geçmesine zemin oluşturabilmektedirler. Dolayısıyla da bu faaliyetler kamusal alanlarda yapılacak İHA uçuşlarında belli kuralların (bilgi verilmesi, bildiri yayınlanması, İHA plakalarının araç gövdesinin görünür yerinde olması, insan ve mülklerden belli yüksekliklerde uçulmasına müsaade edilmesi, yazılımsal sansürleme vb.) gerek ulusal gerek de uluslararası mevzuatlarda doğrudan belirtilmesini ve bunun denetlenmesini de gerektirmektedir.

Mahremiyet konusu Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin 5, 12, 19 ve 29. Maddeleri; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) madde 8 ve Avrupa Temel Haklar Şartı (CFREU) madde 7 kapsamında İHA'lara dair doğrudan olmasa da dolaylı bir kısıtlama getirebilecektir demek yanlış olmayacaktır. Keza Türkiye açısından da Anayasa'nın 17, 20, 21 22 ve 26.maddelerinin yanı sıra 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK)'nın 4. ve 5.maddeleri birlikte ele alındığında kişisel bir veri kanunda açıkça belirtilmediği sürece işlenememekte olup bir anlamda kişisel verilerin hangi araç ile olursa olsun işlenmesi kanuni güvenceye alınmıştır.

Her ne kadar, teknolojinin artmasıyla eşitsizliklerin ve yasa dışı faaliyetlerin arttığı düşüncesine odaklansak da gözden kaçırılmaması gereken asıl nokta suçun tek başına teknolojik gelişmelerde olmadığı gerçeğidir. Keza, teknolojiyi bir madalyon gibi görmek çok daha doğru olacaktır. Madalyonun bir yüzünde teknolojinin güvenliğe getirdiği olumsuzluklar bulunurken diğer yüzünde ise olumsuzluklarla mücadelede yine aynı teknolojinin kilit rolü bulunmaktadır. Ve hepsinden önemlisi ise bu madalyonun zincirinin "insanoğlunun" elinde olmasıdır. Diğer bir ifade ile kentsel güvenliğin sekteye uğramasına sebep olan etmen salt teknolojik gelişmeler değil bu teknolojiyi kullanan insanlardır. İşte bu anlamda devreye giren İHA'lar kanımca kötü niyetli insanların gerek kent ve çevreye gerek de kişi haklarına zarar veren yönünü azaltmaya odaklanarak belki de bu yerleşim mekânlarındaki kötüyü gidişatı yavaşlatacak bir araç olarak karşımıza çıkacaktır.

Sonuç olarak teknolojiye ilerlemeler ile beraber daha uygun fiyatlı ve erişebilirliği artan İHA'ların günümüzde popülerlikleri artmaktadır. Bu gelişmeler sayesinde İHA'lar, güvenlik güçlerinin (polis, ordu vb.) verileri doğruluk,

hassasiyet ve kolaylıkla yakalamasına izin veren ve yeri geldiğinde de müdahalede kullanılabilen birer platforma dönüşerek kentsel mekânların güvenliğini nasıl daha efektif olarak sağlayabileceğimizi anlamak için değerli birer araç haline gelmiştir. Ancak tıpkı güvenlik güçlerinin İHA'lara talebinin artması gibi günümüzde suç örgütlerinin, terör mensuplarının ya da kötü niyetli kişilerin de bu araçlara olan ilgisi ve talebi de artmıştır. Kentsel mekânlardaki güvenlik modellerini ilerletmek ve gerekli stratejik bilgileri oluşturmak için yüksek riskli ve personel açısından zor konulardan veriler gerekmektedir. Keza, günümüzde devletler, insanlı uçaklar tarafından kolayca veya güvenli bir şekilde erişilemeyen yerlerde sık veya uzun süreli gözlemler gerektiren olayları incelemek için İHA'ları kullanmaya yönelim göstermektedir.

Ayrıca, “Kentsel güvenliğin sağlanması ve her türlü suç ve şiddet eyleminin değerlendirilmesinde gerekli olan verilerin ve istihbaratın toplanmasında insanlı hava araçları ya da uydular kullanılabilir mi?” sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı çok basit bir şekilde “Evet, kullanılabilir”dir. Fakat, uyduların istenilen lokasyonda olmadığı durumlarda gerekli lokasyona gelmesi birkaç gün alabilmekte olup “zaman” kavramı müdahalelerde hayati bir önem taşımaktadır. İnsanlı hava araçlarında ise durum daha farklıdır. İnsanlı hava araçlarının uçuşa hazır olmaları için gereken zamanın görece uzun olması, operasyonlara hızlı yanıt verememeleri, personel açısından mevcut riski, yüksek gürültüleri nedeniyle düşman unsurlarca fark edilme ihtimallerinin yüksek olması ve operasyonel gizlilik seviyelerinin düşük olması dolayısıyla ve günümüzde değiştirilebilen faydalı yük (lens ve sensörler, teçhizat, mühimmat vb.) teknolojileri sayesinde istenildiği her türden platform (silah platformu, teknik dinleme/takip cihazı vb.) olarak kullanılması sayesinde İHA'ların çok daha küçük ve görece sessiz olmaları yani operasyonel gizliliklerinin görece yüksek olması da dikkate alındığında İHA'ların tercih edilmesi çok daha avantajlı gözükmektedir.

Kentsel güvenliğin sağlanması için gerekli olan faaliyetler, birden fazla etmeni dikkate alarak düzenli ya da kesintisiz veri toplanmasını gerektirmektedir. Bu gözlemler görevin gerektirdiklerine göre küçük İHA'lar eliyle ya da taktik İHA'lar ile en iyi şekilde yapılabilecektir. En kısa biçimde kentsel güvenliğin sağlanması ve her türden suç ve şiddet eylemleri ile mücadelede İHA teknolojileri, risklerin belirsizliği ve personel açısından tehlikeli olan koşullar göz önüne alındığında güvenlik güçlerine mücadele planı geliştirmek için taktik ve stratejik bir fırsat sunmakta olup asimetrik bir üstünlük sağlamakta; karar vericiler ve politika yapıcılar için de kentsel yaşam kalitesini artırmada yadsınamaz avantajlar sağlayabilecek kabiliyetlere sahiptir. Keza, bu çalışma kapsamında verilen bilgiler ve örnekler genel anlamda değerlendirildiğinde Birleşmiş Milletlerin “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” kapsamında her türden suç ve şiddeti ve çatışma nedeniyle oluşan güvensizlik duygusunu minimize etmeyi amaçlayan “Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar” başlıklı 16.amacı gerçekleştirmede İHA'ların etkin birer araç olarak ortaya çıktığını da söylemek mümkündür.

Öte yandan, bu tür İHA teknolojilerinin kentsel güvenliğin sağlanmasında ve güvenliği sekteye uğraticı eylemlerle mücadelede stratejik etkileri göz önüne alındığında, İHA'lara dair araştırma ve yazmanın analiz ve politika formülasyonu düzeyinde sağlanması gerekmektedir. Bu mevcut çabalardan ve daha öncekilerden elde edilen operasyonel çıktılarının yanı sıra, tartışmaları ve parametreleri vurgulamak için akademik denemelere de ihtiyaç vardır. Öte yandan kentsel suç

amaçlı İHA kullanımının doğası, yalnızca suç ve terör örgütlerindeki gelişmelere bakarak tam olarak anlaşılabilir bir konu değildir. Gerçekten de kötü amaçlı (terör, suç vb.) İHA kullanımını değerlendirmek, özel sektör, akademi, güvenlik ve askeri alanlarda ortaya çıkan konuya dair yenilikçi gelişmeleri olduğu kadar, şiddet eylemlerinde bulunan aktörleri ve onların faaliyetlerini izlemek ve dikkate almakla anlaşılabilir. Rassler'in de belirttiği gibi (2016: 64, 65) "Güncel kalmak ve stratejik sürpriz riskini sınırlamak için, konuyu takip eden ilgili personelin bir dizi alanda yenilikleri izlemesi ve kısmen terör uzmanı, kısmen teknoloji uzmanı ve kısmen endüstri uzmanı olması" gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- 115th Congress of the United States of America. (2018). *FAA Reauthorization Act Of 2018*, At The Second Session, PUBLIC LAW 115–254.
- 1934 Tarihli 2559 Sayılı *Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu*, 04/07/1934.
- 1991 tarihli 3713 sayılı *Terörle Mücadele Kanunu*, Değişik birinci fıkra: 15/7/2003.
- 2016 Tarihli 6698 Sayılı *Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK)*, 24/3/2016.
- Akın, M. (2020). Kentsel Güvenlik Esasları. 17.03.2021 tarihinde <https://millivcdan.org/makale-kentsel-guvenligin-esaslari--112.html>, adresinden alındı.
- Alaca, M. (2019). *İHA ve SİHA'lar PKK'nın Eylem Kabiliyetini Sınırladı*, Anadolu Ajansı (AA). 17.03.2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ihave-sihalar-pkknin-eylem-kabiliyetini-sinirladi/1387228> adresinden alındı.
- Antalya Emniyet Müdürlüğü. (2019). *Antalya Trafığı Havadan Helikopter ve İnsansız Hava Araçları ile Denetlendi*. 17.03.2021 tarihinde <http://antalya.pol.tr/03092019-antalya-trafigi-havadan-helikopter-ve-insansiz-hava-araclari-ile-denetlendi> adresinden alındı.
- Aswad, A. R. (2018). *Türkiye ve Irak'ta Terörle Mücadele Çerçevesinde İdari Kolluk Hizmetleri*, (Doktora Tezi), T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Konya.
- Baştürk, R. (2015). *Kolluk Kuvvetlerinin İstihbarat Temininde Başvurabileceği İnsansız Hava Araçları (İHA) Ve Bu Açından Uygun İHA Özelliklerinin Araştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Bergal, J. (2018). Look what's new on the accident investigation team: Drones, *The Washington Post*. 17.03.2021 tarihinde https://www.washingtonpost.com/national/health-science/look-whats-new-on-the-accident-investigation-team-drones/2018/08/17/210fad38-a091-11e8-8e87-c869fe70a721_story.html adresinden alındı.
- Bunker, R. J. (2015). *Terrorist And Insurgent Unmanned Aerial Vehicles: Use, Potentials, And Military Implications*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, U.S.
- Coady, C. A. J. (1986). The Idea of Violence, *Journal of Applied Philosophy*, 3(1), 3-19.

- Collins, L. (2012). The Abbottabad Documents: Bin Ladin's Security Measures, *CTC Sentinel*, 5(5), 1-4.
- Cruickshank, P. (2009). The 2008 Belgium Cell and FATA's Terrorist Pipeline, *CTC Sentinel*, 2(4), 1-4.
- Daytona Beach News-Journal. (2018). Daytona Beach Police Use Drone To Help Catch Roof-Climbing Burglar Suspect. 17.03.2021 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=4VIctjZm5ZM&t=260s> adresinden alındı.
- Dictionary of Military and Associated Terms, (t.y.). *US Department of Defense*. 17.03.2021 tarihinde <http://www.thefreedictionary.com/unmanned+aerial+vehicle> adresinden alındı.
- Dikmen, M. (2015). İnsansız Hava Aracı (İHA) Sistemlerinin Hava Hukuku Bakımından İncelenmesi, *The Journal of Defense Sciences*, 14(1), 145-176.
- Doğan, İ. (2019). *İnsansız Hava Araçlarının Geleceği ve Muharebe Sahasında Kullanımı*, (Yüksek Lisans Tezi), T.C. Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü Teknoloji Yönetimi Ana Bilim Dalı Teknoloji Yönetimi Programı, Ankara.
- EFF. (2017). Street-Level Surveillance. 17.03.2021 tarihinde <https://www.eff.org/pages/dronesunmanned-aerial-vehicles> adresinden alındı.
- Eilstrup-Sangiovanni, M. & Calvert, J. (2008). Assessing the Dangers of Illicit Networks: Why al-Qaida May Be Less Threatening Than Many Think, *International Security*, 33(2), 7-44.
- EU Urban Agenda. (2019). *Urban Agenda For The EU Security In Public Spaces*, Orientation Paper.
- Farrow, A. (2016). *Drone Warfare as a Military Instrument of Counterterrorism Strategy*, Second Lieutenant, USAF.
- Frevel, B. (2006), "Urban Safety", *German Policy Studies*, 3(1), 1-18, Almanya. 29.05.2020 tarihinde <https://www.questia.com/library/journal/1G1-148007107/urban-safety> adresinden alındı.
- Georgy, M. & Mehsud, S. (2012). *Al Qaeda down, but not out in Pakistan*, Reuters. 17.03.2021 tarihinde <https://www.reuters.com/article/us-pakistan-qaeda/analysis-al-qaeda-down-but-not-out-in-pakistan-idUSBRE85901T20120610> adresinden alındı.
- Giresun Emniyet Müdürlüğü. (2019). İnsansız Hava Aracı (Drone) İle Trafik Denetimi Devam Ediyor. 17.03.2021 tarihinde <http://www.giresun.pol.tr/insansiz-hava-araci-drone-ile-trafik-denetimi-devam-ediyor> adresinden alındı.
- Gündüzöz, İ. (2016). Türkiye ve Dünyada Güvenli Kent Yaklaşımı: Kentsel Güvenlik Mi? Güvenli Kent Mi?, *Türk İdare Dergisi*, Sayı 483, 335-370.

- Hürriyet. (2021). Işık İhlali Yapılan Sürücüler Drone İle Tespit Edildi. 17.03.2021 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/isik-ihlali-yapilan-suruculer-drone-ile-tespit-edildi-41714911> adresinden alındı.
- HaberTürk. (2020). Jandarmadan İHA Takibiyle Uyuşturucu Operasyonu. 17.03.2021 tarihinde <https://www.haberturk.com/jandarmadan-ih-takibiyle-uyusturucu-operasyonu-2793684> adresinden alındı.
- ICAO. (2006). *Convention on International Civil Aviation (Chicago Sözleşmesi)*, Ninth Edition, International Civil Aviation Organization, Doc. 7300/9, 1-116. 17.03.2021 tarihinde <https://www.icao.int/publications/pages/doc7300.aspx> adresinden alındı.
- İHA. (2018). *Uyuşturucu Satıcıları Ekiyor, İHA'lar Buluyor*, İhlas Haber Ajansı. 17.03.2021 tarihinde <https://www.ih.com.tr/haber-uyusturucu-saticilari-ekiyor-ihalar-buluyor-716767/> adresinden alındı.
- İzgazete. (2017). *Kiraz'da 'Drone'lu Uyuşturucu Operasyonu*. 17.03.2021 tarihinde <https://www.izgazete.net/asayis/kirazda-drone-lu-uyusturucu-operasyonu-h19588.html> adresinden alındı.
- Johnston, P. B. & Sarbahi, A. K. (2015). *The Impact of U.S. Drone Strikes on Terrorism in Pakistan*, U.S., 1-52. 31.05.2020 tarihinde <http://patrickjohnston.info/materials/drones.pdf> adresinden alındı.
- Jordán, J. (2014). The Effectiveness of the Drone Campaign against Al Qaeda Central: A Case Study, *Journal of Strategic Studies*, 37(1), 1-23.
- Kahveci, M. & Can, N. (2017). İnsansız Hava Araçları: Tarihçesi, Tanımı, Dünyada ve Türkiye'deki Yasal Durumu, *S.Ü. Müh. Bilim ve Tekn. Derg.*, 5(4), 511-535.
- Karabağ, Y. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Suç* (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Karadavut, Z. (2018). *İnsansız Hava Aracı 'Çağatay' Trafik Denetimine Katıldı*, Anadolu Ajansı (AA). 17.03.2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/insansiz-hava-araci-cagatay-trafik-denetimine-katildi/1238988> adresinden alındı.
- Kasapoğlu, C. & Kırdemir, B. (2019). *Terör Tehdidinde Yeni Boyut: Drone Saldırıları ve Türkiye'nin Milli Güvenliğine İlişkin Gelişmeler*, Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM).
- Kaypak, Ş. (2016). Kentsel Bir Sorun Olarak Kentsel Güvenlik, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (33), 35-50.
- Küçükıılmaz, Y. O. (2018). *Kentsel Mekan ve Suç İlişkisi Bağlamında Trabzon'da Çocuk Suçluluğu* (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Programı, Trabzon.
- Laqueur, W. (2002). "Terörizmin Yorumlanması", *Silinen Yüzler Karşısında Terörizm* (Ed. Cemal Güzel), Ayraç Yayınları, Ankara.
- Lele, A. & Mishra, A. (2009). "Aerial Terrorism and the Threat from Unmanned Aerial Vehicles", *Journal of Defence Studies*, 3(3), 54-65.

- Milliyet. (2019). İnsansız Hava Aracı İle Uyuşturucu Operasyonu. 17.03.2021 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/milliyet-tv/insansiz-hava-araci-ile-uyusturucu-operasyonu-video-4617079> adresinden alındı.
- National Conference of State Legislators (NCSL). (t.y.). *Current unmanned aircraft state law landscape*. 09.04.2019 tarihinde <http://www.ncsl.org/research/transportation/current-unmanned-aircraft-state-law-landscape.aspx> adresinden alındı.
- Nevşehir Emniyet Müdürlüğü. (2019). İnsansız Hava Aracı (Drone) İle Trafik Denetimleri Devam Ediyor. 17.03.2021 tarihinde <http://www.nevsehir.pol.tr/insansiz-hava-araci-drone-ile-trafik-denetimleri-devam-ediyor> adresinden alındı.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2008). *Human Rights, Terrorism and Counter-terrorism*, Fact Sheet No. 32, United Nations Office at Geneva, Switzerland.
- Öktem, E. (2004). Uluslararası Hukukta Terörizm Tanımı Sorunu ve Millî Bağımsızlık Hareketleri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, (5), 133-147.
- Öz, F. G. (2007). *Hıristiyanlıkta Şiddet Eylemlerini Meşrulaştıran Teolojik Söylemler* (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Samsun.
- Özkan, H.(2016). İnsansız Hava Araçlarının/Drone'ların Türk Sivil Havacılık Hukukuna Göre Statüsü, Unsurları ve Ceza Hukuku Boyutuyla Güncel Sorunlar, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 125, 341-386.
- Quinn, E. (2017). *Wanted Subject Located With Help From Drone*. 17.03.2021 tarihinde https://www.staffordsheriff.com/apps/public/news/newsView.cfm?News_ID=1129 adresinden alındı.
- Rassler, D. (2016). *Remotely Piloted Innovation: Terrorism, Drones and Supportive Technology*, Combating Terrorism Center at West Point, United States Military Academy, U.S.
- Rice, S. (2019). 10 Ways That Police Use Drones To Protect And Serve, Forbes. 17.03.2021 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/stephenrice1/2019/10/07/10-ways-that-police-use-drones-to-protect-and-serve/?sh=326381ac6580> adresinden alındı.
- Sökmen, A. İ. (2012). *İdeolojik Boyutu İle PKK Terör Örgütü*, (Doktora Tezi), T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Turza, N. (2014). Dr. Dronelove: How We Should All Learn Stop Worrying And Love Commercial Drones, *North Carolina Journal of Law & Technology*, 15, 319- 361.
- U.S. Special Operations Command (SOCOM). (2012). *Bin Ladin's Letters*, CTC Document SOCOM-2012-0000015-HT, 1-8.
- UN Habitat. (2007). *Enhancing Urban Safety And Security*, Global Report On Human Settlements 2007, UN.

- UNDP. (t.y.) *Amaç 16: Barış ve Adalet*. 17.03.2021 tarihinde <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals/goal-16-peace-justice-and-strong-institutions.html> adresinden alındı.
- UNDP. (t.y.) *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*. 17.03.2021 tarihinde <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> adresinden alındı.
- Uslu, E. (2011). *Sosyo-Ekonomik Bir Olgu Olarak Kentsel Suç; Bakırköy ve Küçükçekmece Örnekleri* (Yüksek Lisans Tezi), T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilimdalı, İstanbul.
- Yousafzai, S. (2012). *Al Qaeda on the Ropes: One Fighter's Inside Story*. 17.03.2021 tarihinde <https://www.newsweek.com/al-qaeda-ropes-one-fighters-inside-story-64229> adresinden alındı.
- Zelin, A. Y. (2012). *Dodging the drones: How militants have responded to the covert US campaign*, Foreign Policy. 17.03.2021 tarihinde <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/dodging-the-drones-how-militants-have-responded-to-the-covert-u.s.-campaign> adresinden alındı.

‘Österreichische Monatsschrift für den Orient’te Fırat Demiryolları Projesi’ne Dair Malumat*

Erdem KARACA **

Öz

İngiltere, daha 1830’lu yıllarda, Ferdinand de Lesseps’in Mısır’da ortaya koyduğu yaratıcı çalışmalar başlamadan önce, Küçük Asya’dan Hindistan’a doğrudan bir ulaşım hattı, yeni bir güzergâh oluşturmaya çalışmıştır. Bu akut hale gelen soruna ilk pratik cevabı veren kişi ise, Albay Chesney olmuştur. Kısa süre içerisinde, Fırat Nehri’nin gemi seferlerine uygunluğuna yönelik incelemeler başlatmıştır. 1868’e gelindiğinde ise, Suriye’nin Trablusşam (Tripoli) Limanı’ndan, Humus yoluyla Suriye’nin kuzeyindeki çöl boyunca Fırat’a kadar bir demiryolunun keşfi için bir İngiliz firması teknik çalışmalar yapmıştır. Çalışmayla; Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine ışık tutması bakımından, demiryolları üzerine yapılacak araştırmaların yol gösterici bir rol üstleneceği kaydedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Demiryolları, Osmanlı Devleti, Suriye, Mezopotamya, Irak, İngiltere.

Information On Euphrates Railways Project in ‘Österreichische Monatsschrift für den Orient’

Abstract

England tried to establish a direct transportation line, a new route from Asia Minor to India in 1830's, even before the commencement of creative works by Ferdinand de Lesseps in Egypt. Colonel Chesney was the first person who gave the first practical reply to this acute problem. In a short while, he launched an investigation regarding the suitability of the Euphrates River for navigability. When it comes to 1868, an English company conducted technical studies for the surveillance of a railroad extending from Tripoli Port in Syria to the Euphrates throughout the desert in northern Syria. With this study, it was recorded that the research to be carried out on the railways will have a guiding role regarding keeping the Tanzimat, Constitutional and Republican periods.

Keywords

Railway, Ottoman Empire, Syria, Mesopotamia, Iraq, England.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

Bu çalışma 6-8 Nisan 2018 tarihleri Urfa’da düzenlenen “III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu” başlıklı uluslararası sempozyumunda sunulan aynı başlıklı sözlü bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

** Doç. Dr., Bitlis Eren Üni. FEF Tarih Bölümü, erdm.karaca@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3075-3989

Atıf yapmak için / To cite this article: Karaca, E. (2021). ‘Österreichische Monatsschrift für den Orient’te Fırat Demiryolları Projesi’ne Dair Malumat. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1): 40-51.

GİRİŞ

En genel tanımıyla, insan ve malların bir yerden başka bir yere taşınması anlamına gelen ulaştırma, iki temel ihtiyaçtan doğmuştur. İlki; doğal kaynakların işletilmesi, tarım, ticaret ve endüstride etkinliğin artırılmasını kapsayan ekonomik gereksinim, ikincisi ise; savunmanın güçlendirilmesi, kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve siyasal birliğin sağlanması hedefine ilişkin ekonomik olmayan gereksinimdir.

Sanayi devrimini ilk gerçekleştiren İngiltere, aynı zamanda demiryollarının da (Stockton-Darlington Hattı-1825) ilk ortaya çıktığı ülke pozisyonunu almıştır (Kaynak, 1982: 1, 17). Buharlı trenlerin çalıştığı demiryolunun ilk kez 1830 yılında devreye girmesi sonrasında, buharlı lokomotif sanayi devriminin sembolü olmuştur. Henry Ford, ilk deneme seferini değerlendirirken, “*Bu çufçuf bize bir devrin bitip, bir devrin başladığını gösteriyor*” görüşünü ileri sürmüştür. Artık demir, kereste, kömür ve tuğla nakliyesi demiryolları ile daha hızlı, ucuz ve güvenilir hale gelmiştir. 1870’lere gelindiğinde demiryolu ağı Batı Avrupa’nın önemli ulaşım ağlarından biri olmuştur (Kurtoğlu, 2017: 54).

19. yüzyılda gerçekleşen demiryollarına geçiş, ulaştırmada adeta devrim yaratmıştır. Öyle ki, iktisat ve iktisat tarihi ile uğraşan herkes, yüzyılın son çeyreğini “*demiryolu çağı*” olarak nitelendirmiştir (Kaynak, 1982: 2). Hatta Amerikalılar, 1880’lerin başında elektrikli tren denemeleri gerçekleştirerek (Nevins & Commager, 2013: 310), sürecin önemli aktörlerinden biri durumuna gelmiştir.

Demiryolu çağını yaşamış ülkelere bakıldığında, ilk başta nehir ve denizden yararlanarak oluşturdukları kanallar vasıtasıyla ulaştırma faaliyetlerini yürüttükleri görülmüştür. Kanalculuk, bir yandan büyümekte olan endüstrileri daha da geliştirirken, bir yandan da demiryolu çağı için gerekli olan koşulların hazır hale gelmesine katkı sağlamıştır (Kaynak, 1982: 9).

Osmanlı Devleti’ne bakıldığında, diğer ülkelerde olduğu gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısında demiryolu ulaşımı önem kazanmaya başlamıştır. 1851 yılında Kahire-İskenderiye demiryolu hattının imtiyazının verilmesiyle, Osmanlı coğrafyasında ilk kez demiryolu ulaşımı devreye girmiştir. Rumeli’de ilk Osmanlı demiryolu, 1856’da Cernovada-Köstence arasında İngiliz şirketleri tarafından faaliyete geçirilmiştir. Anadolu coğrafyası dikkate alındığında; yine 1856 yılı, İzmir-Aydın demiryolu hattının imtiyazının İngilizlere verilmesi Türkiye’de demiryolu ulaşımının ilk başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Bu yıllardan sonra Osmanlı topraklarında, başta Fransa ve Almanya gibi Avrupa devletlerinin desteğiyle ülkedeki demiryolu hatları inşasına devam edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nden tümü yabancı sermaye ile döşenmiş ve çoğu imtiyazla işletilen 4018 km’lik (Avrupa, Bursa-Mudanya, İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba, Mersin-Tarsus-Adana, Cenup, Ilıca-Palamutluk, Erzurum-Sarıkamış, Sarıkamış-Kars Hudut ve Samsun-Çarşamba) demiryolu ağını devralmıştır (Demirtaş, 2017: 98).

Tablo 1. 19. Yüzyılda Avrupa’da Demiryolu Hat Uzunlukları (km) (Öztürk, 2009: 25):

ÜLKELER	1845	1850	1870	1890
B. Britanya, İrlanda	4.082	10.592	24.864	32.673
Hollanda	153	176	1.248	3.060
Belçika, Lüksemburg	577	830	2.880	5.263

Fransa	870	3.019	15.632	36.896
Almanya	2.143	5.824	18.768	74.000
İsviçre	4	23	1.424	3.070
Avusturya-Macaristan	1.058	1.536	9.420	27.113
Portekiz	-	-	704	2.060
İspanya	-	128	5.120	9.878
İtalya	128	432	6.128	12.907
Yunanistan	-	-	-	767
Sırbistan	-	-	-	538
Romanya	-	-	240	2.494
Osmanlı Devleti	-	-	624	1.719
Rusya, Finlandiya	144	496	11.360	30.957
İsveç	-	-	1.744	8.041
Norveç	-	-	272	1.562
Danimarka	-	32	499	2.010
Toplam	9.159	23.088	100.927	255.008

FIRAT DEMİRYOLU HATTINA DAİR İLK TETKİKLER

İngiltere daha 1830'lu yıllarda -Ferdinand de Lesseps'in Mısır'da ortaya koyduğu yaratıcı çalışmalar başlamadan önce- Küçük (Ön) Asya'dan Hindistan'a doğrudan erişmeyi sağlayacak bir trafik rotası tanzim etmeye çalışmıştır. Albay Chesney ise bu akut hale gelmiş soruna ilk pratik cevabı veren kişi olmuştur (Schweiger-Lerchenfeld, 1876, Nr. 1: 6).¹

İngilizler, buharlı gemilerin uzun yolculuklarda kullanılmasında yeterince tecrübe sahibi olmadıklarından, Kızıldeniz üzerinden Hindistan'a yapılan yolculukları riskli görüyorlardı. Aynı zamanda, gelişen doğu ticaretinin de etkisiyle, Ümit Burnu'na kıyasla üçte bir (1/3) oranında kısa olan İskenderun-Basra arasında alternatif yollar ve yeni kaynaklar aramaya koyulmuşlardır. Osmanlı Devleti'nden, nehirlerde gemilerle nakliye izni alınarak, Francis Rawdon Chesney (1789-1872) bölgede nehir ulaşımı ve demiryolu inşası hususunda incelemeler yapmak üzere görevlendirilmiştir (1836). Chesney'in başkanlığında, H. B. Lynch, J. B. Bucknall Estcourt, R. F. Cleaveland, Hasting F. Murphy, Henry Eden, Robert Cockburn, Edward P. Charlewood, James Fitzjames, Dr. Charles Staunton, William (Francis) Ainsworth, Andrew A. Staunton ve Thomas T. Thompson'dan oluşan bir heyet, "Euphrates Expedition/Fırat Nehri Keşifleri" adlı özel keşifleri gerçekleştirmek üzere bölgeye gönderilmiştir. Chesney'in incelemeleri neticesinde, bölgede Fırat Nehri'ne kadar uzatılacak bir demiryolunun inşa edilmesi düşünülmüştür. Ayrıca, İskenderun Körfezi'nde indirilen emtianın, önce demiryolu sonra da Fırat Nehri'ne nakledilen gemilerle Basra Körfezi'ne ulaştırılması için birtakım projeler geliştirmiştir. Bu projelere karşılık Süveydiye'den başlayarak Antakya, Halep,

¹ Lesseps, ilk kez 1832'de kanal açma düşüncesine sahip olmuştur. Nedeni ise, Mısır'a vardığında uzun bir süre karantinada bekletilmesiydi. 1854 yılında Said Paşa'nın verdiği izinle birlikte çalışmalarına başlamıştır. Söz konusu çalışmalarını üç yıl zarfında bitirmeyi planlamıştır. Ancak, Osmanlı ve İngiltere nezdindeki girişimleri bir hayli zorlu geçmiştir. Tüm güçlüklerle rağmen Süveyş Kanalı'nı 1869 yılına gelindiğinde tamamlayabilmiştir (Akalın, 2011: 145-153).

Bağdat ve nihayet Basra'ya kadar uzanacak bir demiryolu inşa ve işletme imtiyazı elde edilmiştir (Ürkmez, 2012: 254).²

Diğer taraftan, nehir marifetiyle seyrüsefer imkânları, yorucu ve uzun bir gezi programıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak, ilk denemede derinlik ve akıntı hızına yönelik pratik sonuçlar elde edilememiştir. Su seviyesinin yetersizliği ve akışın son derece düşük oluşu, devam eden trafiğin ancak birkaç ay sürebileceğini göstermiştir. Kapsamlı bir nehir regülasyonu için de, detaylı ve kapsamlı nehir yönetmelikleriyle uğraşmak ve birçok engeli ortadan kaldıracak pek çok masraflı işi yürütmek gerekiyordu. Buna ek olarak, Rakka kenti, bu nakliye hattının üst uç noktası olarak kabul edilmiştir. Böylece, Rakka ile Suriye deniz sahili arasında uygun bir güzergâh tesisi zorunlu hale gelmiştir. Yıllar sonra tüm parlak teorilere rağmen, sorunun çözümüne bir adım dahi yaklaşılamamıştır. 1868'de Trablusşam (Tripoli) Limanı'ndan başlayarak, Humus üzerinden Suriye'nin kuzeyindeki çöl boyunca Fırat'a kadar bir demiryolu güzergâhının keşfi için, bir İngiliz firması teknik çalışmalar yapmıştır. Ancak, ülkenin içinde bulunduğu namüsaıt durum, ekonomik ve siyasi koşullar projelerin başarılmasına engel teşkil etmiştir. Yine de herkes için, Suriye'nin Doğu-Batı transit ilişkilerinde ne denli önemli bir seviyeye geldiğini görme fırsatı doğmuştur. Uygun konumda bulunan tüm liman noktaları gün geçtikçe önem kazanmıştır. Öyle ki, Batı'nın büyük ticaret güçleri, devasa buharlı yük gemileri için bölgedeki limanları başlangıç noktaları olarak seçmişlerdir. Doğal olarak bu durum, Ön Asya yerel ticaretine yansımaları kaçınılmaz bir hâl almış ve daha düzenli bir kervan trafiğinin sağlanmasıyla birlikte, emtia satışları beklenmedik bir şekilde artmıştır. Yine de navlun hareketliliği nispeten düşük seviyelerde kalmıştır (Schweiger-Lerchenfeld, 1876, Nr. 1: 6).

YENİ HEDEF: AKDENİZ-BASRA DEMİRYOLU GÜZERGÂHLARININ BELİRLENMESİ

İngiltere'nin stratejik-politik ve ticari-politik çıkarları, Rusya'nın nüfuzundan tamamen arındırılmasa da, en azından Asya'daki büyük rakiplerinin alanına doğrudan temas etmediğinden, Avrupa-Hindistan hattının birleştirilmesini gerektiriyordu. Bu nedenle, en başından beri İngiltere tarafından önerilen ya da desteklenen tüm hatlar için bu bakış açısı belirleyici olmuştur (Hochstetter, 1876, Nr. 3: 34).

Konuyu etraflıca ele alan Hochstetter, birçok hususu açıklamaya çalışmıştır. Ona göre; Süveyş Kanalı'ndan önce İngilizlerin en eski projeleri, başlangıçta Akdeniz, Karadeniz ve Basra Körfezi arasındaki muhtemel demiryolu bağlantılarına yönelikti. Başka bir deyişle, Trabzon'u ya da Karadeniz'deki bir başka noktayı, Fırat veya Dicle vadisini Basra Körfezi ile birbirine bağlayan hatlar gerekli görülüyordu. İstanbul'dan (muhtemelen Üsküdar'dan) başlayan ve Küçük Asya'dan (Anadolu'dan) çapraz olarak geçen hatlar, Halep'ten veya Akdeniz'in Suriye kıyısındaki uygun bir liman noktasından önce Fırat'a, sonra da Fırat vadisi boyunca Bağdat üzerinden Basra Körfezi'ne kadar uzanacaktı.

² İmtiyaz talebine; devlet eliyle, Süveydiye'de inşa edilecek limanın yapılması şartını koymuştur. Chesney, demiryolu projesini İskenderun değil de Süveydiye'den başlatmasının sebebinin: "Hâlihazırda bölgenin ticaret merkezi İskenderun İskelesi'dir. Fakat İskenderun havasının fenalığı ve yolunun dolaşıklığı nedeniyle tüccarlara zorluk yaşatan bir limandır. Süveydiye ile Antakya arası ise sekiz saat mesafeden ibaret olup, gayet düzgün, etrafı bağ ve bahçelerle mamur olduğundan, az bir masrafla demiryolu inşa edilebilir. Antakya'dan Halep'e kadar olan kısım da inşa edildiği takdirde ticaret kolaylaşmış ticaretin hacmi artacaktır. Bu projenin en büyük eksikliği Süveydiye'nin büyük bir limana sahip olmayışıdır." şeklinde açıklamıştır (Ürkmez, 2012: 254-255).

Söz konusu son projeler, kısa bir süre için “*Fırat Vadisi Demiryolları*” veya “*Fırat Demiryolları*” adı altında gruplandırılmıştır. Fırat Demiryolu Projesini yürüten Chesney’in çalışmaları ve Süveyş Kanalı’nın tamamlanması sonrasında, İngiliz birliklerinin Hindistan’a “*kolay ve güvenli*” bir halde nakledilebileceği ikinci bir hattın hazırlanması İngiliz devlet adamları açısından büyük bir siyasi ve stratejik önem kazanmaya başlamıştır.

Son yıllarda Fırat Demiryolu sorunu çokça tartışılmış ve ayrıntılı raporlar Sir Stafford Northcote’nin başkanlığını yaptığı özel bir komiteye gönderilmiştir.

Komitenin önemli gördüğü çeşitli güzergâhlar şöyleydi:

1. Hat: İskenderun’dan ya da Asi Nehri’nin ağzına yakın Süveydiye’den (Eski Seleukia) Halep ve Fırat kıyısındaki Caber Kalesi’ne; buradan da Basra Körfezi’nin batısındaki Kuveyt’e ulaşacaktı.

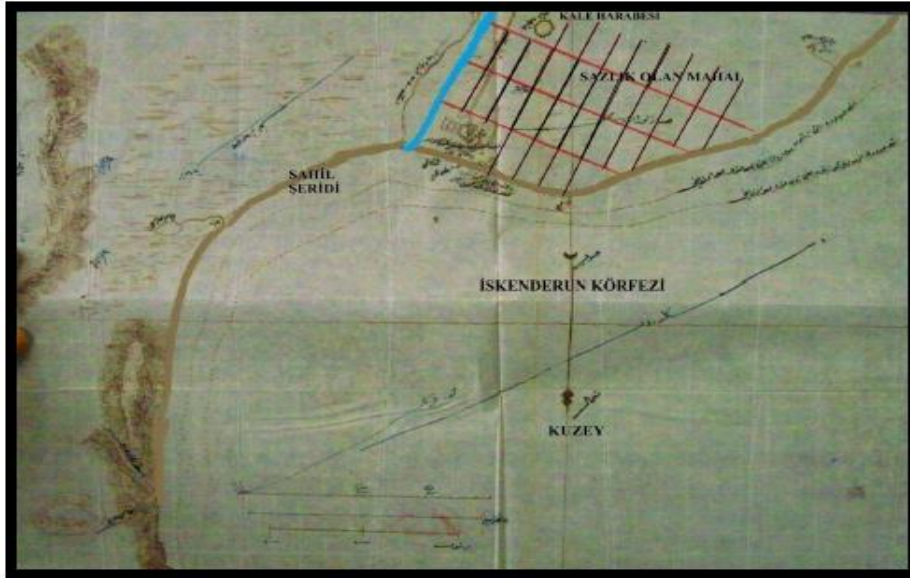
2. Hat: Aynı noktalardan başlayarak Fırat’ın sol kıyısından veya Dicle’nin sağ kıyısından Bağdat’a geçecek ve yine Kuveyt’te sona erecekti.

3. Hat: Başlangıç noktaları aynı olup, Birecik, Urfa (Edessa) ve Diyarbakır üzerinden Dicle’nin sağ kıyısından Bağdat’a ve Kuveyt’e ulaşacaktı.

4. Hat: Dicle’nin sol yakasından geçecekti.

5. Hat: Trablusşam’dan başlayarak, Şam ve Palmyra üzerinden Kuzey Suriye çölüne ve Fırat’a kadar uzanan hat.

Hem Suriye kıyılarındaki en uygun başlangıç noktası hususunda, hem de Basra Körfezi’ndeki en iyi uç noktası konusunda komitede büyük bir anlaşmazlık yaşanmıştır. İlk olarak, İskenderun, eğer bataklık alanları çok sağlıklı değilse ve Belen Geçidi büyük engel teşkil etmezse, herhangi bir Türk demiryolu ağına bağlantının sağlanabileceği en ideal liman olarak kabul edilmiştir (Hochstetter, 1876, Nr. 3: 35).³



Harita 1. İskenderun Bataklıklarının Kurutulmasına Yönelik Miralay Mesut Bey tarafından Hazırlanan Harita (Ürkmez, 2012: 72)

³ Belen engelini aşılabilmesi ancak 10.000 metrelik bir tünelin inşasıyla gerçekleşebilirdi. Yalnız, böyle bir girişimi hayata geçirebilmek için birçok teknik zorluğun aşılması gerekiyordu (Schweiger-Lerchenfeld, 1876, Nr. 1: 7-8).

İncelemelere göre, İskenderun'daki bataklıkları tamamen kurutmak için 150 bin kuruşluk harcama gerekmektedir. Ahmet Cevdet Paşa'nın değerlendirmelerine göre, bataklıkların kurutulması halinde devletin harcaacağından çok daha fazlası kısa zamanda hazineye kazandırabilecekti. Zaten Halep Gümrüğü'nün İskenderun'a aktarılması bataklıkların kurutulmasını bir ön şartı haline getirmiştir (Ürkmez, 2012: 71).

Diğer taraftan, Fırat Demiryolu'nun Pers ve Arap denizleri boyunca Karaçi'ye bağlanması hem maliyetli, hem de kâr sağlayacak nitelikte değildi. Bu nedenle Basra'nın, demiryolunun Hindistan'a giden deniz hattı ile doğrudan bağlantı kurmasını sağlayacak bir liman noktası olması gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Yalnız, Basra son derece sağlıklı iklimiyle nam yapmış bir yerdi. Körfezin batısında yer alan Kuveyt daha elverişli görünmesine rağmen, burada da su seviyesinin düşüklüğü ciddi bir sorun teşkil ediyordu (Hochstetter, 1876, Nr. 3: 35).

Eğer Fırat veya Dicle hatlarından birinin seçilmesi gerekseydi, Fırat Hattı daha kısa olduğu için İngilizler açısından tercih edilebilir olacaktı kaydı düşen Hochstetter, buna karşılık, Dicle Hattı daha yüksek nüfuslu ve daha üretken alanlara sahip olduğundan, bunun Türk Hükümetinin tercih ve iştirak etme olasılığını artırdığını belirtmiştir. İnşa edilmesi öngörülen bir hattın maliyetine gelince; yaklaşık 10 milyon sterlin olarak hesaplanmıştır. İngiltere'den Fırat Demiryolları aracılığıyla Bombay'a gerçekleştirilecek postane hizmetleri için sağlanacak zaman tasarrufu ise, Süveyş Kanalı'na nazaran tahminen en az 4, en fazla 7-8 gün avantaj sağlayacaktı. Ancak, iki kat nakliye ve aşırı yüklemeye bağlı olarak, asker ve emtia nakillerinde benzer avantajı yakalamak mümkün görünmüyordu. Ayrıca, hem Akdeniz hem de Basra Körfezi'nde özel bir nakliye hizmetinin kurulması gerekecekti.

Komitenin raporu şu şekilde sona ermiştir: Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ndeki güzergâhlar aynı anda muhafaza edilip, kullanılabilirirdi. Her mevsimde başka başka amaçlar/avantajlar için değerlendirilebilirirdi. Zamanla, her iki yönde de yeterli trafiğin gelişeceği ve bu sonucun çok erken beklenememesi gerektiği kaydedilmiştir.

İkinci bir hattın politik ve ticari avantajları her zaman dikkate değer olacaktı. Ancak, bazı durumlarda İngiliz Hükümeti'nin bu avantajları güvence altına almak için her şeyi yapmaya mecbur bırakılması, çok olağanüstü öneme sahip bir durum olabilirdi.

Fırat Demiryolu, aynı zamanda Rusya ve İran'a karşı Türkiye açısından bir koruma aracı haline, İngiltere için de siyasi ve askeri önemi haiz bir seviyeye gelmiştir.

Tüm bunlara rağmen, İngiliz hükümeti Fırat Demiryolu'nu gündeminde tutmaktan kaçınmış gibi görünüyordu. Buna karşın, Fırat Demiryolu'nun orijinal projesi, Avrupa ile Hindistan arasında kesintisiz bir demiryolu bağlantısı yaratacak olan, daha genel uluslararası öneme sahip projelere doğru adım adım genişlemiştir (Hochstetter, 1876, Nr. 3: 36).

BÖLGENİN ÜRETİM ve TİCARET GÖSTERGELERİ

Her türlü hammaddenin bolluğu, buna mukabil endüstrinin neredeyse olmayışı; sadece yabancıların gelecekte kâr elde edecekleri koşulları sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda ülkenin ekonomik bakımdan verimli kaynaklarını hızlı ve olumlu bir şekilde ortaya koyması açısından ciddi bir öneme sahip görünüyordu.

Rumeli topraklarında olduğu gibi, Anadolu, Mezopotamya ve Suriye topraklarında yer alan kaynaklardan da (Pamuk, yün ve madenlerden) yeterince fayda sağlanamamaktaydı. Söz konusu hammaddelerin dünya ticaretindeki payı yüksek

oranlara sahipti. Ne yazık ki, dünya piyasasında çok az miktarda ham Asya ürünü vardı ve bu birtakım basit nedenden kaynaklanıyordu. Hükümetin, müreffeh tarımsal kalkınmaya dikkat etmemesi, yüksek vergilendirme, ağır kontroller ve baskı nedeniyle en aktif bölgeler yoğun bir şekilde üretim yapamamaktaydı. Memurların vazifelerini kötüye kullanmaları dolayısıyla çiftçi nadiren ihtiyaç duyduğundan fazlasını üretiyordu (Schweiger-Lerchenfeld, 1876, Nr. 1: 7).

Bölgenin en önemli ve canlı ticaret merkezleri arasında yer alan Halep, kilit bir öneme sahipti. Halep kervanları, Belen Geçidi üzerinden İskenderun'a veya Hama, Humus üzerinden Tarabulusşam'a geçerlerdi.

Halep'in ithalat içeriği ise şöyleydi:

İngiltere'den: Demir, bakır levha, kalay, amonyak tuzu, keten bezi, flanel-fanila, gömleklik kumaş, elyaf iplik, Hint bezi, müslin bez, pike.

Fransa'dan: Çinko levha, kurşun, kahve, biber, yenibahar, mum stearini, şeker, güherçile, yün muslin, tarlatan, hareli kumaş, gazlı bez, atlas bez, kadife, kâğıt.

Belçika'dan: Kumaş, yün atlas, flanel, cam.

İsviçre'den: Kaşmir, yün muslin bez, pamuklu bezler, elyaf iplik, Hint bezi atlas, kâğıt.

İtalya'dan: Pirinç, kâğıt.

Almanya'dan: Kadife, pamuk, Tibet kumaşı, kumaş.

ABD'den: Petroleum.

Hindistan'dan: Çivit.

Tüm Kuzey Mezopotamya'dan Halep pazarına ulaşan bazı ürünler arasında ise şunlar yer almaktaydı:

Kuzu derisi 20.000 parça.

Koyun derisi 50.000 parça.

Keçi derisi 300.000 parça.

Mazı meyvesi 500.000 kilo.

Yün 600.000 kilo (Schweiger-Lerchenfeld, 1876, Nr. 1: 8).

Halep'in ticari bakımlardan gelişmiş olmasının yanı sıra, demiryolu hatlarının inşası için öngörülen bölgelerde yer alan diğer yerleşim birimlerinin erişmiş olduğu üretim potansiyeli de dikkate değerdi:

Kilis (nüfusu 6.000): Yıllık 10.000-20.000 kiloluk susam üretimi. %50'si ihraç edilmekte.

Antep (nüfusu 20.000): Üzüm pekmezi, pamuk, Susam, yün, safıyan, deri.

Birecik (nüfusu 3.000): Yüksek oranda meyve ticaretine sahip.

Urfa (nüfusu 40.000): Seramik-çömlek ürünleri, yün (200.000 kilo), şal-puşi, silah, üzüm (mükemmel derecede).

Siverek (nüfusu 6.000): Üzüm, yün, seramik ve ahşap ürünler, nitelikli halı imalatı (Mişmişin, Karacaören köylerinde).

Diyarbakır (nüfusu 40.000): Lastik-kauçuk (150.000 kilo), kereste, bakır (400.000 kilo), kurşun (7.000 kilo) ve gümüş (Maden ve Harput), büyük depolar ve imalat alanları, mazı meyvesi (100.000 kilo).

Mardin (nüfusu 20.000): yün (100.000 Kilo), mazı meyvesi (100.000 kilo).

Musul (nüfusu 40.000): Kadife ve halı imalatı, yün üretimi (1 milyon kilo), deri imalatı.

Zaho-Feys Habur: Verimli hayvancılık, bol meyve, arpa, buğday, kömür, fosil esaslı bitüm.

Erbil (nüfusu 5.000): Seramik-çömlek, silah, deri, renkli ahşap, yün, mazı meyvesi.

Altın Köprü (nüfusu 10.000): Deri, hububat, sumak, mazı meyvesi, kereste-tahta.

Süleymaniye: Lastik-kauçuk (200.000 kilo).

Kerkük (nüfusu 15.000): Lastik-kauçuk (1000 kilo), yün keçeleri, seramik-çömlek, silah (ithal), züccaciye, çıra, gömleklik kumaş, Tebriz yünlü kumaşları, hububat (ihracı yasak), petrol.

Kifri (nüfusu 500), bitüm, petrol.

Tuzhurmatu (nüfusu 1.200): Petrol, asfalt, kükürt.

Bağdat (nüfusu 40.000) Güherçile, susam, buğday, arpa, hurma, yarış atları, yağlı kuyruklu koyun, manda. İhracat: Brokar kumaşlar, deri ürünleri, safiyan, pamuklu kumaşlar, altın (işlenmiş), silah (toplamda 6 milyon kuruşluk). İthalat: İpek kumaşlar, demir-çelik ürünleri, baharatlar, lüks eşyalar (toplam 3 milyon kuruş değerinde) (Schweiger-Lerchenfeld, 1876, Nr. 1: 8).

Bağdat açısından en verimli dönemlerden bir tanesi, Mithat Paşa'nın 1869 yılında buraya vali olarak atanmış olmasıydı. Tuna Vilâyetindeki tecrübelerinden sonra Bağdat'a gelen Paşa, idarî ve askerî reformlar, arazi reformu, sağlık, ulaşım, alt yapı gibi alanlarda kayda değer işler yapmıştır. Kabileler arasındaki uyuşmazlıklara da özellikle eğilerek güvenlik sorununu çözmeye çalışmıştır. Bu adımlar Osmanlı'nın Basra'daki nüfuzu bakımından oldukça önemliydi. Ulaşım imkânlarının geliştirilmesi noktasında ise, Dicle ve Fırat nehirlerinden daha fazla yararlanılmaya başlanmıştır. Kâzimiye kazası ile Bağdat arasındaki irtibatın daha etkili hale getirilmesi amacıyla atlı tramvay yolu dahi inşa edilmiştir. Ayrıca, Basra-İstanbul arasındaki bağlantıyı artırmak için de buharlı gemi seferlerine başlanmıştır (Bostancı, 2017: 51-52).

TASARLANAN DEMİRYOLU HATLARI

Süveyş Kanalı'nın açılması, Ön Asya'daki ticaret koşullarında güçlü bir dönüşüm sağlamıştır. İngiliz gemileri, Süveyş ve Aden üzerinden Basra'ya önemli miktarlarda transit mal taşımaya başladılar. Buradan da Bağdat'a, İran'a, Kuzey Mezopotamya'ya ve diğer yerlere nakledilmiştir. Sadece kervan ticaretine bağımlı olan ülkede bu yeni trafik akışının yol açtığı giriş, kesinlikle makul bir gelişmeydi. Rekabetçi kara hatları oluşturma ihtiyacı giderek daha da zorunlu hale gelmiştir.

1872'de Türk Hükümeti, nihayetinde Asya'da demiryolları oluşturma fikrini ortaya atmıştır. Ne var ki, tek girişim hariç, diğerleri proje safhasında kalmıştır. Ancak zaman içerisinde söz konusu projeler artık daha kritik/belirleyici olma vaziyetini almıştır. 1872 ve 1873 yıllarında teknik olarak mühendis Wilhelm Priesse yönetiminde, ülkeyle ilgili çeşitli demiryolu sorunları kesin olarak tespit edilmiş, Akdeniz'in Basra Körfezi'ne

demiryolu hattı ile doğrudan bağlanması fikri benimsenmiştir (Schweiger-Lerchenfeld, 1876, Nr. 1: 7).

Buna göre "Trans-taurian/toroslar Ağı" aşağıdaki gibi tasarlanmıştır:

a) Suriye Hattı:

1. İskenderun-Antep (230 km)
2. Antep-Jahden? (Karkamış)-Birecik (89 km)
3. Jahden?-Haleb-Antakya-Süveydiye (Seleukia) (280 km)
4. Trablusşam (Tripolis)-Humus-Hama-Halep (270 km)

b) Mezopotamya Hattı:

1. Birecik-Urfa-Diyarbakır-Mardin (475 km)
2. Urfa-Mardin (direkt hat) (190 km)
3. Mardin-Musul-Erbil-Kerkük-Deli Abbas-Bağdat (775 km)

Toplamda 2.309 km.

Fırat Demiryolu'nun listelenen hatlar arasında yer almadığı görülmektedir. Bu hat, teorisyenlerin farklı ticari perspektifleri dolayısıyla, programdan üç yıl önce tamamen çıkarılmıştır. Nedenlerine bakınca: Trablusşam'dan başlayarak Humus, Palmyra üzerinden Fırat Vadisi'ne kadar uzanan geniş hat, Bağdat'a ulaşabilmek için Orta Suriye'nin bir bölümünü hariç tutarak, 1087 kilometre uzunluğunda olup, ıssız bir araziden veya seyrek önemsiz kültürel bir güzergâhtan ibaret olacaktı. Bu nedenle, teknik açıdan uygulanabilir olmadığı gerçeğinden başka, ekonomik olma hususiyeti de taşıyamıyordu. Bununla birlikte; tünel açmanın masraflı olması, kıyı malzemesinin tamamen kilden oluşması, vadinin büyük bir kısmının sel seviyesinin altında kalması, bazı bölümlerde tünel açma ve sayısız nehir eğrisini takip etme zorunluluğu projenin yürütülmesini zora sokmuştur (Schweiger-Lerchenfeld, 1876, Nr. 1: 7).



Harita 2. Osmanlı'dan Cumhuriyete Demiryolları (M.K. Şeşen: www.metaldunyasi.com.tr)

SONUÇ

Ulaştırma alanında kaydedilen en önemli gelişmelerden bir tanesi, 1930'lu yıllarda demiryolu hatlarının inşasıyla birlikte yolcu ve emtia taşımacılığına yeni bir boyut kazandırılmış olmasıydı. Batı ülkeleri, hızla demiryolu hatları/ağları inşa ederken, sadece kendi coğrafyalarında değil, aynı zamanda Asya'ya yönelik de çeşitli araştırmaların ve rekabetin içine girmişlerdir.

Ferdinand de Lesseps'in Mısır'da sergilediği yaratıcı çalışmalar başlamadan önce (Süveyş Kanalı), İngiltere, daha 1830'lu yıllarda, Ön Asya ile Hindistan'ı doğrudan bir trafik rotası ile birbirine bağlamayı gündemine almıştır. Zira İngilizler, buharlı gemilerin uzun yolculuklarda kullanmada yeterince tecrübe sahibi değillerdi. Bu nedenle, Kızıldeniz üzerinden Hindistan'a yapılan yolculukları riskli görüyorlardı. Ayrıca, Ümit Burnu'na kıyasla 1/3 oranında kısa olan İskenderun-Basra hattında alternatif yollar ve yeni kaynaklar aramaya koyulmuşlardır. Vakit kaybetmeden, Osmanlı Devleti'nden, nehirlerde gemilerle nakliye izni almışlardır. 1836'da, Francis Rawdon Chesney'i bölgeye nehir ulaşımı ve demiryolu inşası hususunda incelemeler yapmak üzere göndermişlerdir.

Ekibiyle çalışmalara koyulan Chesney, İskenderun Körfezi-Basra Körfezi bağlantısını sağlayacak birtakım projeler geliştirmiştir. Takdir gördüğünü düşündüğümüz çalışmaları neticesinde, Süveydiye'den başlayarak Antakya, Halep, Bağdat ve nihayet Basra'ya kadar uzanacak bir demiryolu inşa ve işletme imtiyazı elde etmeyi başarmıştır.

Zamanla tüm projeler, kısa bir süre için "Fırat Demiryolları" adı altında gruplandırılmıştır. Fırat Demiryolu Projesini yürüten Chesney'in çalışmaları, Süveyş Kanalı'nın tamamlanması sonrasında, İngiliz askeri birliklerinin Hindistan'a "kolay ve güvenli" bir halde nakledilebileceği ikinci bir hattın devreye sokulması düşüncesiyle, İngiltere açısından büyük bir siyasi ve stratejik önem kazanmaya başlamıştır. Böylece demiryollarına duyulan ihtiyaç daha da artmıştır. Buna bağlı olarak, Osmanlı Devleti'nde bir de demiryolları çatışması ve rekabetinin filizleneceği akıllardan uzak tutulmamalıydı/tutulmamalıdır. Böylece, Osmanlı'nın, milli demiryolları girişimleri karşısında her zaman bir engel/engelleme kaçınılmaz olarak baş gösterecektir.

Bu arada tüm kesimler için, bilhassa Suriye'nin Doğu-Batı transit ulaşımında ne denli önemli bir seviyeye geldiği görülmüştür. Öyle ki, Batı'nın büyük ticaret güçleri, devasa buharlı yük gemileri için bölgedeki limanları başlangıç noktaları olarak seçmişlerdir. Bu durum, Doğu Akdeniz'e yeni bir hareketlilik, Osmanlı Devleti'ne ise, eğer doğru değerlendirilebilirse dinamizm katabilirdi. Zira, her türlü hammaddenin bolluğu, sadece yabancıların gelecekte kâr elde etmelerine imkân verecek koşulları sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda ülkenin ekonomik bakımdan verimli kaynaklarını hızlı ve olumlu bir şekilde devreye sokması açısından ciddi bir avantaj sağlamaya adaydı.

Halep, Humus, Hama, Trablusşam, Antakya, İskenderun, Antep, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Musul, Kerkük, Bağdat ve diğer Osmanlı kentlerinin ileriki zamanlarda ilerlemeye, istihsale, ticarete sağlayabileceği katkı, nüfus, yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla adeta pozisyon almış görünmekteydi. Bu noktada, devletin, planlama yaparken doğru proje ve teşvik usûlleri hazırlayarak, yatırımların verimliliğini ve etkinliğini sağlayıp, sağlayamayacağı temel sorunlardan biri olarak belirlemekteydi.

KAYNAKÇA

- Akalın, D. (2011). *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Denizli: Pamukkale Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bostancı, M. (2017). *Irak'ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Demirtaş, B. (2017). Cumhuriyet Döneminde Demiryolu Siyasetinin Malatya Durağı. *IJOESS*, 8 (26): 97-110.
- Ferd. von Hochstetter, "Die Asiatischen Zukunftsbahnen", *Oe(Ö)sterreichische Monatsschrift für den Orient*, Herausgegeben von Orientischen Museum in Wien, Nr. 3, 15 März/Mart 1876.
- Freiherrn von Schweiger-Lerchenfeld, "Die Euftratbahn (Euphratbahn)", *Oe(Ö)sterreichische Monatsschrift für den Orient*, Herausgegeben von Orientischen Museum in Wien, Nr. 1, 15 Januar/Ocak 1876.
- Kaynak, M. (1982). *Demiryolları ve Ekonomik Gelişme - XIX. Yüzyıl Deneyimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Kurtoğlu, R. (2017). *Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Nevins, A. & Commager, H. S. (2013). *ABD Tarihi*. (çev. Halil İnalçık). 5. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Öztürk, İ. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeşen, Mustafa Kelami, "Demir Ağlar ve Türkiye'de Ray ve Çelik Üretimi", <http://www.metaldunyasi.com.tr/tr/arsiv/2014/71/demir-aglar-ve-turkiyede-ray-ve-celik-uretimi.html> (22.03.2018 / 01.01.2021)
- Ürkmez, N. (2012). *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.



Yenilenebilir Enerji Sektöründe ve Enerji Verimliliğinde Kamusal Destekler ve Türkiye’de Yansımaları*

Çağkan AYDOĞDU **

Öz

Küresel ısınma, enerji temininde güvenilirlik ve erişilebilirlik gibi sıkça gündeme gelen konular, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını, bu alanda gerek teknoloji geliştirilmesi gerekse de enerji teminine yönelik yatırımların yapılması gerekliliğini öne çıkarmaktadır. Ülkemizde de özellikle 2005 yılında yasalaşan Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun’dan sonra bu sektörde önemli gelişmeler yaşanmış, politikalar belirlenmiş ve uygulamaya geçirilmiştir. Bu sektörün desteklenmesi için birçok hukuki kaynakta getirilen düzenlemeler, yatırımcıların bu alanda mali yönden desteklenmesinin önünü açmıştır. Sanayi ile sıkı bir şekilde bağlantılı olması nedeniyle ulusal politikaların da önemli bir bölümünü işgal eden ve enerjinin kaynağına göre ve verimli kullanımına yönelik geliştirilen yöntemler ile getirilen kamusal destekler, teknolojisi her geçen güç ilerleyen ancak yüksek maliyetlere sahip bu sektöre önemli katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, literatür ve mevzuat taraması yapılarak birçok farklı kurumlar tarafından bu sektöre sağlanan destekler derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Yenilenebilir Enerji, Enerji Verimliliği, Kamusal Destekler.

Public Incentives in Renewable Energy and Energy Efficiency and Its Reflections in Turkey

Abstract

Current issues of global warming, reliability and accessibility in energy concerns, put forward the need to make use of renewable energy sources, to develop technologies and to extend investment in terms of energy procurement in this field. With the Law on the Use of Renewable Energy Sources for Electricity Production issued in 2005, there has been significant developments in the sector, in the politics and implementations. The supports that have been provided by the legal regulations, lead the investors for financial backing. As it is strictly relevant with industry, public incentive mechanisms regarding energy resources and efficiency are involved in national politics and contribute to this sector which is technology based and has high costs. In this study, by literature and legislation research, a compilation has been made regarding the supports that have been provided by various institutions in this sector.

Keywords

Renewable Energy, Energy Efficiency, Public Incentives

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

** Çağkan AYDOĞDU, Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, cagkan.aydogdu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9327-0074

Atıf yapmak için / To cite this article: AYDOĞDU, Ç. (2021). Yenilenebilir Enerji Sektöründe ve Enerji Verimliliğinde Kamusal Destekler ve Türkiye’de Yansımaları. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1): 52-74.

GİRİŞ

Enerji, günümüzde modern sanayi ve hizmetler sektörünün hayati bir parçası haline gelmiştir. Enerjiye erişim, enerjinin maliyeti ve çevresel etkileri, yenilenebilir enerjinin ön plana çıkmasına ve bunun ulusal ve uluslararası alanda desteklenmesine neden olmuştur. Bu destekler, yenilenebilir enerjinin ve enerji verimliliğinin sağlanması, teknolojinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için önem arz etmektedir.

Yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğine yönelik destekler, hemen hemen bütün ülkeler tarafından uygulanmaktadır. Bu çerçevede, birçok program ve yöntem geliştirilmekte ve bunların farklı etkileri söz konusu olmaktadır. Destekler kimi zaman yenilenebilir enerji üretiminde kullanılan makine ve ekipman üretimini teşvik için imalat sektörüne, kimi zaman doğrudan enerji üretimi için enerji sektörüne, kimi zaman enerji tüketiminde verimlilik sağlamak için sanayiye, kimi zaman da hem enerji üretimine hem de tüketimine yönelik olarak konutlara ve tarım sektörüne sağlanmaktadır.

Ülkemizde de yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğine yönelik olarak farklı hukuki düzenlemeler yapılmakta, zaman içinde ihtiyaçlara göre revizyona tabi tutulmaktadır. Bu çalışmada, mevzuat ve literatür taraması yapılmış, ülkemizde yenilenebilir enerji sektöründeki mevcut durum ve ilgili politika araçları incelenmiş, sektöre verilen kamusal desteklere ilişkin bir genel görünüm sağlanarak buna ilişkin derleme yapılması öngörülmüştür.

ENERJİ KAVRAMI VE TİPLERİ

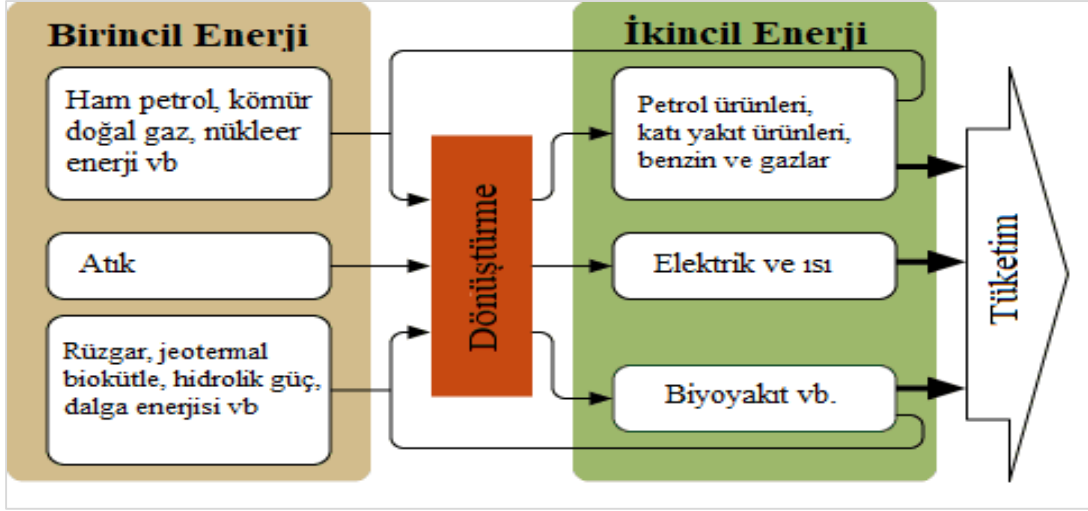
Enerji, bir iş yapabilme yeteneği ve kapasitesi olarak, bir objeye transfer edilmesi halinde iş veya ısı oluşturan bir faktör şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu itibarla enerjinin, çoğunlukla “iş” veya “performans” ile eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir (Lüdeke-Freund & Opel, 2014: 432).

Isı enerjisi, radyan enerji, mekanik enerji, kimyasal enerji, nükleer enerji, elektrik enerjisi, yerçekimsel enerji, manyetik enerji, kinetik enerji, potansiyel enerji gibi çeşitli formları bulunan enerjinin farklı türlerde sınıflandırılması, çalışılmakta olan doğal bilimlerin özellikleri ve çerçevesinde anlam bulmaktadır. Bunlar arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur. Örneğin potansiyel enerji olan yığılmış (depolanmış) enerji altında kimyasal enerji, nükleer enerji gibi türler yer almaktayken hareketten kaynaklanan kinetik enerji altında radyan enerji, ısı enerjisi, elektrik enerji gibi tipler sayılmaktadır.

Enerji tiplerini kaynaklarına göre birincil ve ikincil enerji olmak üzere iki ana eksen altında gruplamak mümkündür. Birincil enerji, doğrudan çevreden elde edilmekteyken, ikincil enerji yakıt veya elektrik olarak birincil enerjiden elde edilmektedir. Birincil enerji, yenilenemez enerji (fosil yakıtlar), yenilenebilir enerji ve atıklar olarak gruplanmaktadır. İkincil enerji ise birincil enerji kaynaklarından elde edilen ve genellikle elektrik, benzin, etanol, metanol, hidrojen gibi enerji kaynaklarıdır. Bu itibarla; birincil enerji kavramı ile halihazırda doğada bulunan enerji kaynakları, ikincil enerji kavramı ile işlenerek taşınmaya veya kullanmaya hazır hale getirilen kaynakları, nihai enerji kavramı ile tüketicinin satın aldığı enerji, kullanılan enerji ise son tüketim sonucunda girdi olarak kullanılan enerji ifade edilmektedir (FAO,2017).

Herhangi bir enerji dönüşümüne uğramadan kullanılan enerji türü olan birincil enerji, yenilenemez ve yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşmaktadır. Bunlar, kömür, petrol, doğal gaz, nükleer, biyokütle, hidrolik, güneş, rüzgar, dalga enerjisi gibi kaynaklar olarak sayılabilir. Enerji dönüşüm yöntemleriyle kullanıma elverişli biçimlere çevrilmiş,

işlenmiş enerji kaynakları ise ikincil enerji olarak tanımlanmaktadır. Bunlar ise elektrik, benzin, mazot, motorin, hava gazı, sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) gibi enerji kaynaklarıdır. Birincil ve ikincil enerji kaynakları arasındaki ilişki Şekil 1’de özetlenmiştir.



Şekil 1. Birincil ve İkincil Enerji

Kaynak: Unstats, (2018)

Şekilde görüldüğü üzere, birincil enerji kaynakları olan ham petrol, kömür, doğalgaz, rüzgar, jeotermal, güneş gibi kaynaklar, bir dönüştürme sürecinden geçtikten sonra nihai kullanıma sunulmak üzere petrol ürünleri, elektrik, ısı veya biyoyakıt haline gelmektedir.

Şekilde, birincil enerji içinde görülen rüzgar, jeotermal, biyokütle, hidrolik güç, dalga enerjisi gibi enerji kaynakları yenilenebilir enerji grubunda yer almakta olup tüm bu yenilenebilir enerji kaynakları, temel olarak doğrudan veya dolaylı olarak güneşten kaynaklanmaktadır. Doğrudan güneş enerjisi ya da dolaylı olarak hidrolik, jeotermal, biokütle, rüzgar ve dalga enerjisi olarak yenilenebilir enerji kaynakları kullanılmakta ve bunlar elektrik ve ısı olarak ikincil enerjiye dönüştürülmektedir.

DÜNYADA ENERJİ TALEBİ VE EĞİLİMLER

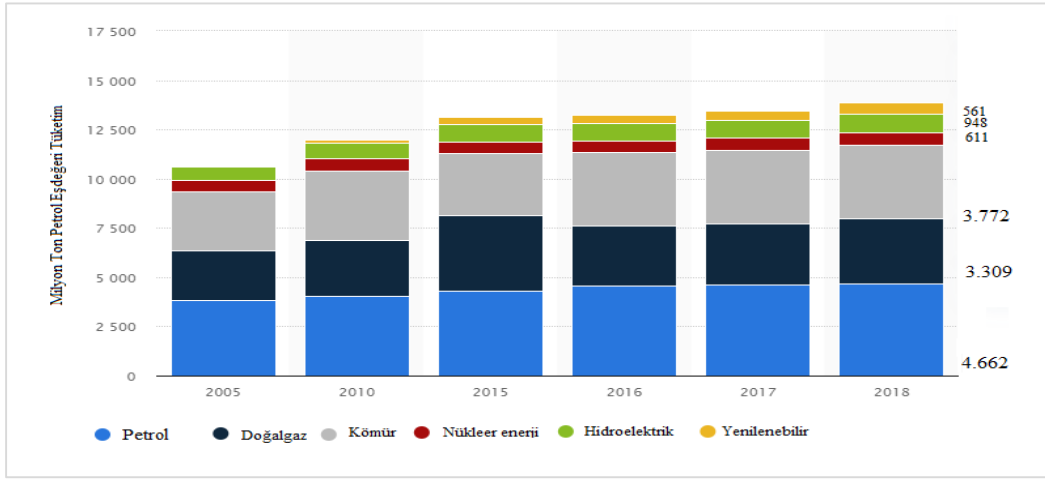
Dünyada enerji talebi ve dolayısıyla arzını şekillendiren konuların başında üretim gelmektedir. Bu nedenle küresel enerji gündemindeki belirsizliğin birinci kaynağı, emtia fiyatları ve buna bağlı olarak görülen dalgalanma olarak görülmektedir (World Energy Council, 2017).

Enerjiye erişim, insan refahı, ekonomik gelişme ve yoksullukla mücadele anlamında önemli bir rol oynamaktadır. Herkesin enerjiye yeterli erişimi, küresel kalkınma sürecinde de süreklilik arz eden ve kimi zaman ülkeleri baskı altında tutan bir unsurdur.

Enerji sistemlerinin aynı zamanda önemli çevresel etkileri bulunmaktadır. Hem geçmişte kullanılan hem de güncel enerji sistemlerinin çoğunlukla fosil kaynaklı olduğu görülmektedir. Bunlar ise iklim değişikliğinin temel sorumluları olan karbondioksit

gazları ve diğer sera gazlarının oluşmasına neden olmaktadır. İklim değişikliği hedeflerine ulaşılması ve tehlikeli bir iklim değişikliğinden kaçınmak için dünyanın uyum içinde enerji kaynaklarında geçişi sağlaması gerekmektedir. Aşağıdaki Şekil 2’de, küresel ölçekte birincil enerji tüketimi eğilimi görülmektedir (Statista,2020). Petrol ve nükleer enerji tüketimindeki azalmanın uluslararası alanda yaşanan politikalar, ülkelerin petrol bağımlılığını hafifletme eğilimi, 2011 yılında meydana gelen Fukushima felaketi ve yenilenebilir enerji politikalarındaki gelişmeler kaynaklı olduğu söylenebilir.

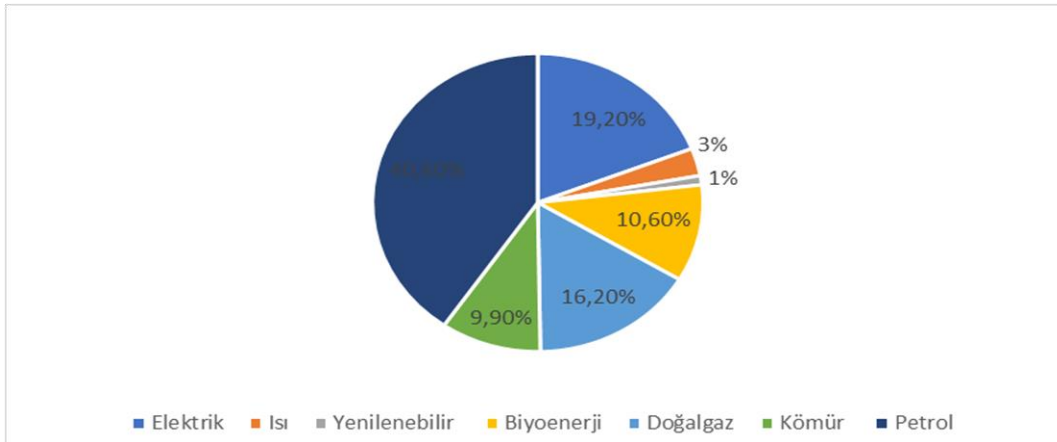
Mevcut durumda petrolün en büyük kaynak olarak kullanıldığı görülmekle birlikte, 2040 yılı civarlarında yıllık petrol üretiminin tepe noktasına ulaşacağı, taban çizgisinin 2×10^8 ton civarında seyredeceği, 2060 yılı civarında yıllık doğalgaz üretiminin tepe noktasına ulaşacağı, kömürün temiz kullanımının yeni eğilim olacağı, düşen enerji üretim maliyetleri ve enerji depolama teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte yenilenebilir enerjide hızlı bir gelişme olacağı öngörülmektedir (Caineng vd, 2016).



Şekil 2. Küresel Birincil Enerji Tüketimi, Yakıt Türüne Göre (MTPE)

Kaynak: Statista, (2020)

Dünya ikincil enerji tüketimine bakıldığında da fosil kaynaklı yakıtların halen egemen olduğu görülmektedir. Şekil 3’te görüldüğü üzere, işleminden geçirilerek kömür, petrol, doğalgazın yakıt olarak kullanıldığı bu durumda da dünya tüketiminin %66,70’ini fosil yakıtlar oluşturmaktadır.



Şekil 3. İkincil Enerji Tüketimi (Nihai Tüketim) Oranları

Kaynak: IEA, (2018)

İklim değişikliğinin etkilerini azaltabilmek için fosil yakıtlar yerine alternatif ve enerji kaynakları üzerine daha az etkileri olan yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme konusunda küresel bir eğilim görülmektedir. Son yıllarda yenilenebilir enerji alanında küresel yatırımın yıllık ortalama 300 milyar \$ civarında seyretmesi (IRENA, 2020) küresel karbondioksit emisyonunda azalmaya katkı sağlamış olsa da, yenilenebilir enerjinin halen egemen olan fosil yakıt tüketiminin yerine geçebilmesi için daha büyük yatırımların yapılması gerekmektedir.

Birçok ülke, enerjide hem bağımlılığı azaltmak ve daha temiz enerji kaynaklarına ulaşmak üzere yenilenebilir enerji alanında stratejiler belirlemektedir. Bu stratejiler belirlenirken bazen düzenlemeler ile fosil yakıtların azaltılması veya yasaklanması yolunun kullanıldığı, bazen mali destek mekanizmaları öngörüldüğü çoğu zaman da bunun bir sentezinin uygulandığı ve özellikle AR-GE çalışmalarına ağırlık verildiği görülmektedir. Bu yöndeki uygulamaların maliyet boyutu, uygulama yöntemi, ekonomik etkileri ve etkinlikleri ise çoğu zaman tartışmalara neden olmaktadır.

Yenilenebilir enerjinin çok boyutlu ve yeni teknolojilerle gelişmeye açık yapısı, rüzgar, güneş, deniz, jeotermal gibi doğal kaynaklar yanında tarımsal ürünlerin de kaynak olarak kullanılabilmesi her ülkenin kendi kaynaklarını inceleyip bir çalışma yapmasını zorunlu kılmaktadır. Fosil yakıttan enerji üretiminden farklı olarak yenilenebilir enerji alanında teknolojinin daha ön planda durması nedeniyle bu alanda çalışan ülkelerin çoğunlukla gelişmiş ülkeler olduğu dikkat çekmektedir.

TÜRKİYE’DE YENİLENEBİLİR ENERJİ ODAKLI GELİŞMELER

Türkiye’de yenilenebilir enerji ile ilgili ilk kanun olan ve 2005 yılında yürürlüğe giren 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun ile yenilenebilir enerji üretimi, kullanımı, bu çerçevede işleyecek serbest piyasa mekanizması ve bu odakta toplam enerji tüketimi içindeki kullanım payının artırılması çerçevesinde hukuki zemin oluşturulmuştur. İki yıl sonra, 2007 yılında ise ilk değişiklik gerçekleştirilmiştir. 5627 sayılı “Enerji Verimliliği Kanunu” ile yenilenebilir enerjiden üretilen elektrik üretimine ilave teşvikler getirilmiş, bu kaynaklardan üretilen elektrik alımında taban fiyat uygulamasına geçilmiştir. Ayrıca küçük ölçekli tesislerin kurulması konusunda ko-jenerasyon tesislerinin kurulması planlanmıştır. Bu kapsamda şirket kurma ve lisans alma gibi yükümlülükler konusunda muafiyet alma prosedürü belirlenmiştir. Ayrıca 5346 sayılı kanun, 8 Ocak 2011 tarihinde 6094 sayılı kanunla ikinci kez revize edilmiştir. Bu revizyon sonucunda yenilenebilir enerjinin elektrik üretimini destekleme mekanizması yeniden belirlenmiştir. Bu mekanizmanın geliştirilmesiyle bu kaynaklardan üretilen elektrik maliyetinin ileri teknolojilerden faydalanarak düşürülmesi planlanmıştır.

Yenilenebilir enerji kaynakları enerji arz güvenliği açısından önemli olduğu için, 2009/11 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararı eki sayılan “Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Stratejisi Belgesi” kapsamında yenilenebilir enerji kaynakları konusunda 2023 yılı hedefleri belirlenmiştir. Bu hedefler bağlamında;

- Yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretimi içerisindeki payını %30’a yükseltmek,
- Hidroelektrik potansiyelinin tamamını elektrik enerjisi üretiminde kullanmak,

- Rüzgâr enerjisine dayalı kurulu gücü 20.000 MW’a yükseltmek,
- 600 MW’lık jeotermal potansiyelini işleme almak,
- Güneş ve diğer yenilenebilir kaynaklarının kullanımı için gereken düzenlemeleri yapmak,
- Yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı için alınması gereken tedbirler sonucunda elektrik üretiminde doğalgaz payını %30’un altına düşürülmesi amaçlanmıştır.

Yenilenebilir enerji kaynakları konusunda Ulusal Eylem Planı’nın 9 Şubat 2015 tarihinde yürürlüğe girmesiyle bu kaynakların bütün sektörlerde kullanımı teşvik edilmiştir. Bu bağlamda “Türkiye Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planı”, 2009/28/AT sayılı Avrupa Birliği (AB) direktifinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu AB direktifi, Avrupa’da, yenilenebilir kaynaklardan enerji elde edilmesinin teşvikini düzenleyen temel belgedir.

Bu belge ile, 2023 hedeflerine ulaşmak üzere ülkede yenilenebilir enerji kullanımının teşvik edilmesine yönelik strateji belirlenmiş ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2015-2019 dönemi için stratejik plan hazırlayarak enerji ile ilgili hukuki yollara ve kurumsallaşmaya ilişkin yol haritası çizmiştir (Narin & Gholizadeh, 2018:282).

Stratejik planın içeriğinde özellikle iki konu öne çıkmaktadır. Öncelikle milli ekonomi, refah düzeyi ve güvenliğin sağlanması konusu ile doğal kaynaklar ve enerji bağlantısı işaret edilmiştir. Daha sonra bu plan çerçevesinde, enerji ve doğal kaynaklara ilişkin yatırımların ve çalışmaların artırılması hususu öne çıkmaktadır. Böylelikle enerji verimliliğini geliştirmek yönünde karar alınması ve stratejilerin oluşturulması, yenilenebilir enerji odağında planlamaların yapılması, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nın ana amacını oluşturmaktadır (ETKB, 2018).

Bu eylem dışında, “Enerji Verimliliği Strateji Belgesi 2012-2023” kapsamında ülkemizin uzun dönemli enerji vizyonu belirlenmiştir. Bu belgede stratejik hedefler ve enerji etkinliği konusu önemsenererek, yenilenebilir enerji kaynaklarının konut sektöründe önemi vurgulanmış, binalarda karbon emisyonu ve enerji talebinin düşürülmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketilmesiyle çevre dostu binaların yapılması ifade edilmiştir (ETKB, 2012)

Yapılan çalışmaların birçoğunda Türkiye’de yenilenebilir enerji sektörü konusunda üç önemli sorun tespit edilmiştir (Çalışkan, 2013:76 vd). Bunlar;

- Hidroelektrik sektörünün çok maliyetli ve yüksek teknolojiye ihtiyaç duyduğu ve çevre dostu olmaması,
- Jeotermal enerjinin ucuz olmasına rağmen elverişli olmaması,
- Yenilenebilir enerji kaynakları konusunda düzenleme ve mali kaynakların yetersizliği olarak özetlenebilmektedir.

10. ve 11. Kalkınma Planında Enerji Hedefleri

2014-2018 yıllarını düzenleyen 10. Kalkınma Planımızda da, küresel enerji sistemindeki dönüşüm ele alınmıştır. Enerji üretimi ve tüketimi yakın gelecekte küresel ekonomik ve jeostratejik dengeleri değiştirecek bir gelişim yaşayacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin kömür tüketimi ve nükleer enerji kullanım ve yatırımı devam ederken yenilenebilir enerji

santrallerinin üretim düzeylerinde ciddi artışlar beklenmekte, elektrik için yapılacak yatırım tutarlarının fosil yakıtların aranması, çıkarılması ve dağıtılması için harcanan tutarlar ile yakın seviyede olacağı tahmin edilmektedir.

Toplam ithalatımızın dörtte birini oluşturan enerji ithalatı, ekonomimizin hem büyüme dinamiklerini hem de cari açığını önemli şekilde etkilemektedir. Dokuzuncu Kalkınma Planından itibaren devam eden enerji arz güvenliğinin artırılması konusu gündemini korumuş, yenilenebilir enerji üretiminin desteklenmesine devam edilmiştir. Ayrıca konvansiyonel enerji kaynakları ile ilgili olarak da çalışmalar devam etmiş, yerli kömür kaynakları elektrik üretimi amacıyla özel sektöre açılmıştır. Bunun yanında nükleer santral yapımıyla ilgili çalışmalara başlanmış ve enerji verimliliğini artırmaya yönelik düzenlemeler yapılarak çeşitli programlar uygulamaya konulmuştur.

Onuncu Kalkınma Planımızda dikkati çeken hususlardan biri de, yenilenebilir enerjinin ekonomiye katkısını en üst seviyeye çıkarmak için ekipmanlarda yerli imalat düzeyinin artırılması ve özgün teknolojilerin geliştirilmesi hedefinin bulunmasıdır. Bu konu yenilenebilir enerji stratejisinin oluşturulmasında hayati önem taşımaktadır. Belirtmek gerekir ki yenilenebilir enerji stratejisinin olmazsa olmazı, yerli ekipmanların üretiminin sağlanmasıdır. Yüksek katma değere sahip bu teknolojinin bulunmaması, yerli kaynakların kullanılmasını sağlayarak çevrenin korunması ve enerji dışa bağımlılığının azaltılmasını hedefleyen yenilenebilir enerji stratejisini tümüyle anlamsız kılacak niteliktedir. YEKA (Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanları) ihalesi ile bu yönde somut adımlar atılmış ve yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimine yönelik teşvik sisteminde iyileştirmeler yapılarak yerli ekipman imalatı desteklenmesi yolu açılmış olsa da, yerli ekipmanların üretimine yönelik üniversitelerde ve özel sektörde AR-GE çalışmalarının somut projelerle ele alınması gerekmektedir. Bu konuda yenilenebilir enerji ekipmanlarının kullanıldığı motorlu spor yarışlarının düzenlenmesi, bunlara meslek liseleri ve üniversitelerden katılım sağlanması büyük fayda sağlayacaktır.

Yine Onuncu Kalkınma Planı’nda, birincil enerji kaynakları bazında dengeli bir kaynak çeşitlendirmesine ve orijin ülke farklılaştırmasına gidilmesi, üretim sistemi içinde yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payının azami ölçüde yükseltilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda ayrıca, “Yerli Kaynaklara Dayalı Enerji Üretim Programı” oluşturulmuştur. Bu programın oluşturulma sebebi, 2012 ve 2013 yıllarında dış ticaret açığının sırasıyla yüzde 62 ve yüzde 49’unun net enerji ithalatından kaynaklanması, enerji talebinin karşılanabilmesi için petrol, doğal gaz ve taşkömürü ithalatının da sürekli artış göstermesidir. Enerjide yüksek oranlı dışa bağımlılığın sürmesinin cari işlemler dengesi ve enerji arz güvenliği üzerinde baskı oluşturması bu yönde bir program oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Programa ait en önemli hedefin, 2012 yılı sonunda birincil enerji üretiminde % 27 olan yerli kaynak payının, 2018 sonunda % 35’e yükseltilmesi olduğu görülmektedir. 2017 yılı itibariyle birincil enerji üretiminde, yenilenebilir enerjinin payı %49, katı yakıtların payı %43, doğalgazın payı %1 ve petrolün payı %7 olarak gerçekleşerek bu hedefe 2017 yılı itibariyle ulaşıldığı görülmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020).

Enerji Bakanlığı’nın 2015-2019 yıllarını düzenleyen stratejik planında, ülkemizdeki hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal, biyokütle, dalga ve akıntı gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi ve ekonomiye kazandırılması, kaynak çeşitliliği itibariyle stratejik öneme sahip görülmektedir. Stratejik Plan kapsamında yenilenebilir enerjinin elektrik enerjisi üretimindeki payının arttırılması ve

ayrıca ısı enerjisi kaynağı olarak da kullanımının sağlanabilmesi özellikle milli enerji ve maden politikası çerçevesinde (ETKB, 2014) hedeflenmiştir.

Stratejik planda, yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi arzı içindeki payının artırılması ve yeni kaynakların araştırılması hedeflenmektedir. Performans göstergeleri ise aşağıdaki şekilde planlanmıştır.

Tablo 1. YE Kaynaklarının Elektrik Arzı İçindeki Kurulu Güç Payı (2015-2019 Planı) ve Gerçekleşmesi

Yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı kurulu güç değerleri (MW)	Baz yıl 2013	Plan. 2015	Gerç. 2015	Plan. 2017	Gerç. 2017	Plan. 2019	Gerç. 2019
Hidrolik	22.289	25.000	25.867,8	27.700	27.273,1	32.000	28.533
Rüzgar	2.759	5.600	4.503,2	7.000	6.516,2	10.000	7.591,2
Jeotermal	311	360	623,9	360	1.063,7	1.300	1.514
Güneş (PV)	-	300	248,8	1.800	3.420,7	3.000	5.995,2
Biyokütle(Yenilenebilir atık+atık ısı)	237	380	370,1	540	477,4	700	801,6

Kaynak: ETKB (2014) ve TEİAŞ/EMO (2015-2019)

Tabloyu incelediğimizde, 2019 yılı gerçekleştirmeleri itibariyle, hidrolik (akarsu ve barajlı) ile rüzgar enerjisi alanında kurulu kapasitelerin planın gerisinde, diğer kaynaklar olan jeotermal, güneş ve biyoküttele ise planın ötesinde bir gelişme sağlandığı görülmektedir. Bu gelişmede özellikle hidroelektrik santrallerinde, büyük işletme maliyetinin, kur baskısının (Ekonomist, 2020), düşen karlılığın ve kapasite doygunluğunun yani arz fazlalığının etkili olduğu söylenebilir. Rüzgar enerjisi alanındaki sapma ise, darbe girişimi ve ekonomik konjonktürün, YEKA gibi büyük ölçekli yatırımlara etkisi ile açıklanabilir.

Onbirinci Plan’ın gündeminde;

-Yenilenebilir enerjinin teşvikinde Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması’na (YEKDEM) devam edilmesi,

-Kesintili üretim yapan yenilenebilir enerji kaynaklarının (rüzgar ve güneş) şebekeye entegrasyonunu teminen gereken altyapı güçlendirmelerinin gerçekleştirilmesinin sağlanması,

-Yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı projelere ait izleme ve takip sisteminin kurulması,

-Ülkemizin dalga enerjisi potansiyelinin tespit edilmesine ilişkin çalışmaların yürütülmesi,

-Kamu ve hazine arazilerinde elektrik enerjisi üretimine uygun Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanlarının (YEKA) belirlenmesi, derecelendirilmesi, korunması ve kullanımının sağlanmasına ilişkin çalışmalar desteklenmesi,

-Yenilenebilir enerji kaynaklarının etkin kullanımına yönelik pilot projeler ile hibrit sistemlere dayalı pilot projelerin geliştirilmesine destek sağlanması,

-Yenilenebilir enerji yatırımlarının (lisanslı olanlar ve planlananlar) hayata geçebilmesini teminen finansman imkanlarının ve teşviklerin geliştirilmesine yönelik tedbirler alınması,

-Pompaj depolamalı HES uygulamasının başlatılması ve yaygınlaştırılmasının sağlanması,

-Yenilenebilir enerjinin, ısı enerjisi elde etmede ve soğutmada kullanımının geliştirilmesine yönelik tedbirlerin tasarlanması

konuları, müdahale bekleyen hususlar olarak belirlemiştir.

Bu çerçevede, On birinci Kalkınma Planında (2019-2023);

- Yenilenebilir enerji alanında; yerli ekipman kullanımı, AR-GE, teknoloji transferi, kamu alımları gibi hususları içerecek mekanizmaların ve yeni yatırım modellerinin hayata geçirilmesi
- Yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretiminin artırılması, yenilenebilir enerji üretiminin şebekeye güvenli bir şekilde entegrasyonunun sağlanması amacıyla gerekli planlama ve yatırımların gerçekleştirilmesi,
- YEKA benzeri modeller sayesinde yenilenebilir kaynakların elektrik enerjisi üretiminde daha yoğun bir şekilde kullanılmasının sağlanması,
- Artan yenilenebilir enerjinin şebeke üzerinde oluşturduğu kısıtların bertaraf edilmesi amacıyla, pompaj depolamalı HES’ler dâhil olmak üzere enerji depolama sistemlerinin tesis edilmesi,
- Daha verimli ve kendi enerjisini üreten binaların yaygınlaştırılması ve mevcut binalarda enerji verimliliğinin teşvik edilmesi(SBB, 2019:118vd), öngörülmüştür.

Bu itibarla, 2018 yılı itibarıyla yenilenebilir kaynakların elektrik üretimindeki payı % 32,5 iken, 2023 için % 38,8 olması planlanmaktadır. Aynı şekilde, yeni kurulan yenilenebilir enerji santralleri ile kaçınılan CO² emisyonunun 18,0 (Milyon Ton, Kümülatif) olması hedeflenmektedir.

Diğer yandan, enerji sektöründeki ekipmanların büyük oranda ithal ediliyor olması ve bu kapsamdaki bağımlılığın azaltılması amacıyla, çeşitli AR-GE çalışmaları yapılmakta, yerli ekipmanların desteklenmesi amacıyla özellikle TÜBİTAK koordinasyonunda Hidroelektrik Santral Bileşenlerinin Yerli Olarak Tasarımı ve Üretimi (MİLHES), Milli Rüzgar Enerji Sistemleri Geliştirilmesi ve Prototip Türbin Üretimi (MİLRES), Milli Güneş Enerjisi Santrali (MİLGES) projeleri yürütülmektedir.

DÜNYADA YENİLENEBİLİR ENERJİ ALANINDA DESTEK YÖNTEMLERİ

Dünya ekonomisinde dönemsel olarak yaşanan krizler neticesinde ülkeler, üretimi ve maliyeti yakından ilgilendiren enerji darboğazının öncelikli konulardan biri olduğunu fark etmeleri üzerine yerel enerji kaynaklarının desteklenmesini gündem haline getirmişlerdir.

Her ülke yenilenebilir enerji alanında farklı destekleme mekanizmaları kullansa da bu mekanizmaları düzenleyici politikalar ve mali teşvikler/kamu finansmanı olarak iki ana başlık altında ve aşağıdaki şekilde alt başlıklar halinde toplamak mümkün görülmektedir:

Tablo 2. Yenilenebilir Enerji Teşvik Sistemleri

Düzenleyici Politikalar	Mali Teşvikler/Kamu Finansmanı
<ul style="list-style-type: none"> Sabit fiyat, Tarife garantisi (Feed In Tariff -FIT)/prim ödemesi Yeşil Sertifika Elektrik şirketi kota zorunluluğu / Yenilenebilir Enerji Portföyü Standartları Net ölçüm Biyoyakıt zorunluluğu/direktifi Isıtma zorunluluğu/direktifi Alıp satılabilir yenilenebilir enerji ruhsatları İhale 	<ul style="list-style-type: none"> Sermaye sübvansiyonu, hibesi veya iadesi Yatırım veya üretim vergisi indirimleri Satış, enerji, CO2, KDV veya diğer vergilerde indirimler Enerji üretimi ödemesi Kamu yatırımı, krediler veya hibeler

Kaynak: KPMG, (2016), Gözen (2015)

Burada kısaca bu teşviklerden en çok kullanılan sabit fiyat, tarife garantisi/prim ödemesi, ihale, karbon fiyatlandırma ve yeşil sertifika yöntemini açıklamak faydalı olacaktır.

Sabit fiyat/Tarife Garantisi, Prim Ödemesi (Feed In Tariff -FIT) Yöntemi:

Sabit fiyat veya tarife garantisi olarak adlandırılan bu yöntemde, devlet tarafından belirlenmiş bir sabit / değişken nitelikli fiyattan satın alım garantisi getirilmekte ve genellikle üretim tesisinin faaliyete geçtiği tarihten itibaren ilk 10 - 20 yıllık işletme dönemi boyunca bu alım devam etmektedir.

Prim ödemesi uygulamasında ise belirlenen bir sabit fiyat yerine piyasa fiyatının üzerine bir miktar prim eklenmesi yoluyla alım gerçekleştirilmektedir.

Bu sistem, özellikle çeşitli Avrupa ülkelerinde yenilenebilir enerji üretimini teşvik etmekte oldukça etkili olmakla birlikte epey maliyetli ve genel olarak piyasa işleyişini teşvik etmeyen bir model olarak görülmektedir (Wohlgemut & Madelener, 2002: 11).

İhale Yöntemi:

Bu uygulamada, fiyat yerine miktar düzenlemesi yapılmakta buna göre ulusal çapta önceden belirlenen kapasitede kurulu gücün kurulması hedeflenmektedir. İhaleye katılan firmaların teklifleri en düşük olacak şekilde sıralanarak kazanan tespit edilmekte ve belirlenen kurulu güce kadar olan üretim tesisleri teşvik edilmektedir.

Karbon Fiyatlandırması

Karbon fiyatlandırması, sera gazı olarak da adlandırılan karbon emisyonlarını azaltmak üzere piyasa mekanizmasının kullanılarak salınım maliyetinin salımı yapanın üzerinde bırakılması olarak ifade edilebilir. Burada temel mantık bireyi, kirleten öder prensibi ile karbon dioksit salımı yapan fosil yakıtların kullanımdan vazgeçirmektir (Carbonpricing Leadership Coalition, 2018). Bu yöntem, karbon vergisi koyulması, emisyon ticaret sisteminin kurulması, sonuç odaklı iklim finansman yöntemi ile teşvik edilmesi gibi şekillerde uygulanabilmektedir.

Yeşil Sertifika (REC):

Bu sertifika ile kurumsal şirketler, yenilenebilir enerji üretici şirketlerinden sertifika almak üzere sözleşme yapmakta, ancak elektriği toptan piyasadan satın almaktadır. Yenilenebilir enerji üretici şirketi de elektriğini bu toptan piyasasına satmaktadır. Yeşil sertifikalar, kapsamlı bir yenilenebilir enerji stratejisi olarak bir elektrik satın alım anlaşması ile de birleştirilebilmekte ve müşterinin spesifik tüketim ihtiyaçlarına uygun şekilde tüm kullandığı elektriğin yenilenebilir kaynaklı olduğunun teyit edilebilmesi mümkün olmaktadır (Global Renewable Hub, 2019).

Teşviklerin büyük çoğunluğu, elektrik sektörüne yönelmiş durumdadır. Bu teşvikler arasında özellikle ihale ve sabit fiyat garantisi yönteminin politika yapımcılar tarafından tercih edildiği görülmektedir. Son yıllarda ülkelerde geleneksel sabit fiyat tarifesinden ihale teşvik sistemine geçiş eğilimi olduğu görülmektedir. 2017 yılında 27 ülke ihale yöntemini uygulamakta iken 2018 yılında bu sayı 48’e çıkmıştır. Ancak bu değişime rağmen, yenilenebilir enerji piyasasında, sektörün gelişmesi için sabit fiyat garantisi yönteminin daha önemli olduğu kanaati bulunmaktadır (REN21, 2019: 21).

TÜRKİYE’DE YENİLENEBİLİR ENERJİ ALANINDA DESTEK YÖNTEMİ OLARAK YEKA’LAR

Ülkemizde, yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilerek ekonomimize kazandırılması sürecinde en önemli adımlardan biri YEKA ihaleleri olmuştur.

Temel referans belge olan Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanları Yönetmeliği’nin “amaç” başlıklı 1. maddesinde, bu politikanın amacının “kamu ve hazine taşınmazları ile özel mülkiyete konu taşınmazlarda büyük ölçekli yenilenebilir enerji kaynak alanları (YEKA) oluşturularak yenilenebilir enerji kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması, bu alanların yatırımcılara tahsisıyla yatırımların hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı elektrik enerjisi üretim tesislerinde kullanılan ileri teknoloji içeren aksamın yurt içinde üretilmesi ya da yurt içinden temin edilmesinin sağlanması, teknoloji transferinin teminine katkı sağlanması” olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede, özellikle kamuya ait arazilerin ama bunun yanında özel mülkiyetteki arazilerin de elektrik santrali oluşturmak üzere kullanılması öngörülmektedir. YEKA kullanım hakkı ise, tanımlandığı 4. maddenin 1. Fıkrası j bendinde; “Genel Müdürlük tarafından geliştirilen YEKA ve bu alan için tahsis edilen bağlantı kapasitesinin veya YEKA amaçlı bağlantı kapasite tahsisi yöntemine göre bağlantı bölgeleri bazında Bakanlık tarafından ilan edilen bağlantı kapasitesinin şartname ve YEKA kullanım hakkı sözleşmesi kapsamında kullanılması” olarak tanımlanmıştır. Bu belirtilen süreçlerden ilkinde Genel Müdürlüğün kendisi tarafından değerlendirme yapılması ve gerekli izin/onay prosedürü sonrasında netleştirilen saha için uygulama yapılması öngörülmektedir. Diğer süreçte ise bir bağlantı ihalesi yapılmakta, YEKA Kullanım Hakkı Sözleşmesi’ni imzalamış tüzel kişi, bağlantı bölgeleri içerisinde kalacak şekilde ve bağlantı kapasitesinin tamamına göre ilgili mevzuatı kapsamında belirleyecekleri aday YEKA’ları, şartnamede belirtilen süre içerisinde, talep edilen bilgi ve belgelerle birlikte Genel Müdürlüğe önermekte, izinler ve teknik değerlendirmeler, yatırımcı şirket tarafından gerçekleştirilmektedir.

YEKA ihale şartnamelerinde öngörülen, üretilecek rüzgar türbinlerinin veya fotovoltaik panellerin % 60-%70 gibi oranlarda Türkiye’de üretilmesinin şart koşulması tek başına bu teknolojinin Türkiye’ye getirileceğini garanti etmemektedir. Kalan %40’ın veya %30’un yüksek teknoloji gerektiren ve bilgiye dayanan aksamlar olması halinde hedeflenen teknoloji transferinin gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır. Kaldı ki, ihaleleri

alan küresel yenilenebilir enerji şirketlerinin Türkiye’de oluşturacakları üretim tesislerinde kilit personel olarak kendi ülkelerinden yüksek nitelikli personel getirmeleri ve ülkemiz yasalarına göre çalıştırılabilmeleri mümkün olacaktır. Bu durumda birçok küresel şirket için önem arz eden şirket teknolojik birikim ve sırlarının paylaşımı kısıtlı olacaktır.

İhaleler

09/10/2016 tarihinde yayımlanan Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanları Yönetmeliği’nin üzerine YEKA ihaleleri dönemi başlamıştır.

1.GES YEKA İhalesi, 2017

İhale 18 turda tamamlanmış ve ihaleyi Kalyoncu- Hanwha Grubu 6,99 USD cent/kwh ile kazanan girişim olmuştur. Konya Karapınar’da 27.186.031 m2 alanda kurulacak güneş santrali, Konya ilinin yıllık toplam tüketiminin yüzde 25’ine karşılık gelecek bir kapasiteye sahiptir.(Enerji Atlası, 2021)

Proje kapsamında, Türkiye’de yılda minimum 500 MW fotovoltaik modül üretim kapasitesine sahip güneş paneli fabrikası kurulması ve 10 yıl boyunca Karapınar YEKA’da bin megavatlık bağlantı kapasitesi tahsisi yapılması planlanmıştır. Şartnameye göre, ilk 500 megavattaki yerlilik oranının yüzde 60 olması şartı getirilmiştir.(Dünya Gazetesi, 2021)

Ancak Türkiye'nin ilk büyük ölçekli güneş santrali inşaatı ve modül fabrikasını kurmak için yapılan ihaleyi kazanan Güney Koreli Hanwha ile Kalyon Güneş Enerjileri AŞ’nin oluşturduğu ortaklık, Hanwha hisselerini ortağına devrederek projeden çekilme kararı (Enerji Portalı, 2019) aldığı bir sürece girmiştir. Ancak daha sonra Kalyon Güneş Enerjileri AŞ. ile Çin kamu şirketi olan China Electronics Technology Group Corporation (CETC) ile işbirliği yapılmış ve 19/08/2020 günü güneş paneli fabrikasının açılışı yapılmıştır (Anadolu Ajansı, 2020).

Bu arada 17/07/2019 tarihinde 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu’nda değişiklik yapılmış ve geçici madde 26’nin “Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten önce; 5 inci maddenin onikinci fıkrası ve ilgili mevzuatı kapsamında yarışması yapılan ve bu maddenin yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla devam eden ilgili sözleşmeler ile 18 inci maddenin beşinci fıkrası kapsamında özelleştirme ihalesi yapılan ve bu maddenin yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla devam eden yenilenebilir enerji kaynakları veya yerli kömüre dayalı elektrik üretim tesisi kurulması amacıyla yapılmış Devir Sözleşmeleri ve Elektrik Satış Anlaşmaları kapsamındaki hak ve yükümlülükler için öngörülen süreler, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren otuz altı ay süreyle uzatılır” hükmü çerçevesinde sürelerin 36 ay süre ile uzatılması imkanı tanınmıştır.

1.RES YEKA İhalesi, 2017

Türkiye’nin 5 ayrı bölgesinde, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığınca, bin megavatlık rüzgar enerjisi kapasitesi oluşturulması için açılan ve Türkiye'nin ilk Rüzgar Enerjisi Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanları (YEKA) ihalesinde kilovatsaat başı en düşük teklifi 3,48 dolar/cent ile Siemens - Türkerler- Kalyon Enerji konsorsiyumu vermiştir (Hürriyet Gazetesi, 2020)

Bu kapsamda, Siemens, yatırım bölgesi olarak İzmir’i seçmiş ve üretim tesisi ile AR-GE merkezinin kuruluşu sürecine başlamıştır (Habertürk, 2021).

2.GES YEKA İhalesi, 2018

05/10/2018 tarih ve 30556 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan güneş enerjisine dayalı yenilenebilir enerji kaynak alanları ve bağlantı kapasitelerinin tahsisine ilişkin yarışma ile Şanlıurfa-Viranşehir (500 MW), Hatay-Erzin (200 MW) ve Niğde-Bor (300 MW) kapasite hakkı tesis edilmesi planlanan süreç, 13/01/2019 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan ilan ile iptal edilmiştir.

2.RES YEKA İhalesi 2019;

250 MW büyüklükteki toplam 1000 MW’lık ihaleye en iyi teklifler;

Aydın’daki üretim sahası için yapılan ihalede en düşük teklifi kWh başına 4.56 cent ile Sabancı Holding ve Alman EON’un ortak olduğu Enerjisa Üretim Santralleri,

Muğla’daki saha için yapılan ihalede en düşük teklif ise 4 cent ile Enercon Rüzgar Enerji Santrali Kurulum Hizmetleri, Balıkesir sahası için en düşük teklifi 3.53 cent ile Enercon, Çanakkale için en düşük teklifi 3.67 cent ile Enerjisa Üretim Santralleri, tarafından verilmiştir (Anadolu Ajansı, 2019).

Piyasada, YEKA’nın, dünyada bu alanda süreç açısından en başarılı uygulamalar arasında yer aldığı, büyük alanlara yerli üretim yapma zorunluluğu getirilmesi nedeni ile istihdam ve teknoloji transferi açısından katkı sunabildiği, arz güvenliği sorunun olmadığı, şebekede yenilenebilir enerji kapasitesinin devreye alınmasının öncelikli olduğu bir sistemde piyasa fiyatlarını düşürücü bir etki oluşabileceği belirtilmektedir (PWC, 2019). Benzer şekilde, açık eksiltme usulü ile gerçekleştirilen YEKA ihalelerinde, örneğin 2017 rüzgar YEKA ihalesinde, ortalama küresel ihale fiyatı olan 6 \$ ct/kWh’in %42 altında gerçekleşerek 3,48 \$ ct/kWh teklif verilmiş olması, bu ihalelerin verimli ve rekabetçi olduğu belirtilmektedir (Shura 2018: 29).

TÜRKİYE’NİN YENİLENEBİLİR ENERJİ MEVCUT ULUSAL POLİTİKASI VE ULUSAL YENİLENEBİLİR ENERJİ EYLEM PLANI

Türkiye’de yenilenebilir enerji alanında ilk gelişmeler, 18 Mayıs 2005 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Üretimi Amaçlı Kullanımına Dair Kanun ile yasal dayanak kazanmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimi amaçlı kullanımının yaygınlaştırılması, bu kaynakların güvenilir, ekonomik ve kaliteli biçimde ekonomiye kazandırılması, kaynak çeşitliliğinin artırılması, sera gazı emisyonlarının azaltılması, atıkların değerlendirilmesi, çevrenin korunması ve bu amaçların gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulan imalat sektörünün geliştirilmesi amacını taşıyan kanunda, yenilenebilir enerji kaynakları olarak, hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal, biyokütle, biyogaz, dalga, akıntı enerjisi ve gel-git gibi fosil olmayan enerji kaynakları kapsama alınmıştır. Bu tanıma daha sonra 2010 yılında çıkarılan 6094 sayılı kanun ile biyokütleden elde edilen gaz (çöp gazı dahil) dahil edilmiştir.

Kanunla, yenilenebilir enerji kaynak alanlarının belirlenmesine ilişkin düzenleme yapılmış olsa da bu düzenleme kısıtlı kalmış, yalnızca kamu veya hazine arazilerinde yenilenebilir enerji kaynak alanlarının kullanımını ve verimliliğini etkileyici imar planları düzenlenemeyeceği ve elektrik enerjisi üretimine yönelik jeotermal kaynak alanlarının belirlenmesi, korunması ve kullanılmasına ilişkin usul ve esasların yönetmelikle ele alınacağı belirtilmekle yetinilmiştir.

Bu kanunla ilk defa, yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik enerjisinin, perakende satış lisansı sahibi tüzel kişiler tarafından ikili anlaşmalarla satın alınması

uygulaması getirilmiştir. Satın almaya esas fiyat, 2011 yılı sonuna kadar EPDK'nın (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu) belirlediği bir önceki yıla ait Türkiye ortalama elektrik toptan satış fiyatı olarak belirlenmiş, bu yıldan sonra ise, ikili anlaşmalar çerçevesinde Türkiye ortalama elektrik toptan satış fiyatından yüksek olmamak üzere piyasa koşullarında satın alım usulü getirilmiştir.

Ancak bu kanunun alt düzenlemelerinin yeterli olmaması ve düşük sabit fiyat garantisi nedeniyle 2005-2010 yılları arasında yenilenebilir enerji yatırımları beklenen düzeyde olmamıştır.

6094 Sayılı Kanunun Getirdiği Değişiklikler

8 Ocak 2011 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 6094 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 5346 sayılı Kanunda önemli değişiklikler yapılmıştır. (26/03/2020 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 7226 sayılı Kanun ile 5346 sayılı Kanunun 4. madde metnine özel mülkiyete konu taşınmazlar da dahil edilmiş ve bu özel mülkiyete konu taşınmazların yenilenebilir enerji kaynak alanı olarak belirlenmesi hâlinde, söz konusu alanlar üzerinde 2942 sayılı Kanunun 27 nci maddesi uyarınca acele kamulaştırma yapılabileceği düzenlenmiştir.)

6094 sayılı kanunla getirilen en önemli yenilik, YEK (Yenilenebilir Enerji Kaynakları) destekleme mekanizması ve yerli ürün kullanımı uygulamasının getirilmesi ve bunlarla ilgili olarak kanuna eklenen I ve II sayılı cetvellerdir.

Kanunda, ek kapasite oluşturulmasına ilişkin olarak da düzenleme yapılmıştır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması, bu alanların ve bağlantı kapasitelerinin yatırımcılara tahsisıyla yatırımların hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla kamu ve hazine taşınmazları ile özel mülkiyete konu taşınmazlarda ilgili kurum ve kuruluşların görüşü alınarak yer seçimi yapmak suretiyle yenilenebilir enerji kaynak alanlarının oluşturulması öngörülmüş, belirlenen bu kaynak alanlarının kullanımını ve verimliliğini etkileyici imar planlarının yapılması yasaklanmıştır. Özel mülkiyete konu taşınmazların yenilenebilir enerji kaynak alanı olarak belirlenmesi hâlinde, söz konusu alanlar üzerinde 2942 sayılı Kanunun 27. maddesi uyarınca acele kamulaştırma yapılabilmesi mümkün hale gelmiştir.

Bu kaynak alanlarında kurulacak üretim tesisleri için Bakanlık tarafından Türk Lirası olarak belirlenecek tavan fiyat üzerinden teklif edilecek en düşük fiyatın, söz konusu yenilenebilir enerji kaynak alanı için yarışma şartlarında belirlenecek süre boyunca YEK Destekleme Mekanizması sistemi ile desteklenmesine yönelik düzenleme kanunun 4. maddesi ile getirilmiştir.

6094 sayılı Kanunla 5346 sayılı Kanunda yapılan değişiklik ile teşvik, yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi yapılması durumunda belirlenmiş bir fiyattan alım garantisi şeklinde kurgulanmıştır.

Kanun kapsamında yenilenebilir enerji kaynaklı elektrik üretimi yapanlar; kanunun 6. Maddesi çerçevesinde, kanunun yürürlüğe girdiği 18/5/2005 tarihinden 31/12/2015 tarihine kadar işletmeye girmiş veya girecek YEK Destekleme Mekanizmasına tabi üretim lisansı sahipleri için, kanunun ekinde bulunan I sayılı cetvelde yer alan fiyatların, on yıl süre ile uygulanması öngörülmüştür.

Söz konusu süre düzenlemesi, 5/12/2013 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile “1/1/2016 tarihinden 31/12/2020 tarihine kadar işletmeye girecek olan Yenilenebilir Enerji Kaynakları (YEK) Destekleme Mekanizmasına tabi YEK Belgeli üretim lisansı sahipleri için 5346 sayılı Kanuna ekli I sayılı Cetvelde yer alan fiyatlar, on yıl süreyle uygulanır.” şeklinde uzatılmıştır. Hali hazırda, söz konusu sürenin uzatılacağına dair beklenti bulunmaktadır.

YEK destekleme mekanizması kapsamındaki yenilenebilir enerji kaynaklarına göre ayrıştırılan tarife Tablo 3’da gösterilmiştir:

Tablo 3. YEKDEM Kapsamında Destekler

I Sayılı Cetvel (29/12/2010 tarihli ve 6094 sayılı Kanunun hükmüdür.)	
Yenilenebilir Enerji Kaynağına Dayalı Üretim Tesis Tipi	Uygulanacak Fiyatlar (ABD Doları cent/kWh)
a. Hidroelektrik üretim tesisi	7,3
b. Rüzgar enerjisine dayalı üretim tesisi	7,3
c. Jeotermal enerjisine dayalı üretim tesisi	10,5
d. Biyokütleyle dayalı üretim tesisi (çöp gazı dahil)	13,3
e. Güneş enerjisine dayalı üretim tesisi	13,3

Satın alım garantisi verilen bu tesislerde ayrıca aşağıda verilen II sayılı cetvelde belirlenmiş yerli ürünlerin kullanılmış olması halinde fiyatlara ilave tutarlar getirilmiş ve sektörde yerli ürün kullanılmasının da teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

Sanayi Bölgelerinde Yenilenebilir Enerjinin Teşviki

Ülkemizde özellikle rüzgar ve güneş enerjisinin desteklenmesi ile ilgili olarak getirilen düzenlemelerden biri de organize sanayi bölgelerine (OSB) ilişkin mevzuat kapsamında yürütülmektedir. Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği’nin 02.02.2019 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan ilk halinde 54. maddede, “OSB tüzel kişiliği ve katılımcının kendi ihtiyacı için kurulan/kurulacaklar hariç olmak üzere, güneş ve rüzgârdan elektrik enerjisi üreten tesisler” organize sanayi bölgelerinde kurulamayacak tesislerden sayılmıştır.

Bu düzenlemede, bu tesislerin kuruluşu ve uygulaması ile yeterli açıklık bulunmaması ve OSB tüzel kişiliğinin kendi ihtiyacı ile sınırlandırılmış olması nedeniyle karşılaşılan problemler üzerine, önce 06/08/2019 tarihinde aynı madde “katılımcının tesisinin çatı ve cephesine kurulanlar hariç olmak üzere, sanayi parselleri ile hizmet destek alanında güneş ve rüzgârdan elektrik enerjisi üreten tesisler” olarak değiştirilmiştir. Bu düzenleme ile OSB tüzel kişiliğinin yalnızca kendi ihtiyacı için tesis kurabilmesi sınırlaması kaldırılmıştır. Ancak uygulamada yine meydana gelen problemler üzerine bu kez 16/04/2020 tarihli Resmi Gazete’de değişiklik yapılarak “Sanayi parselleri ile hizmet destek alanlarında katılımcının kendi ihtiyacı için kurulanlar hariç olmak üzere, güneş ve rüzgar enerjisine dayalı elektrik enerjisi üreten tesisler” düzenlemesi getirilmiş ve ayrıca 43. Maddede “Tesisin çalışması ve işletilmesi için gerekli olan, LPG tankı, yangın suyu deposu, arıtma tesisi, güneş ve rüzgâr enerjisine dayalı elektrik enerjisi üretim tesisleri ve benzeri destek üniteleri parsel içi ring yolu veya çevre yeşili üzerinde yer alamaz. Güneş enerjisine dayalı elektrik enerjisi üretim tesisleri,

öncelikle çatı ve cephede kurulur. Statik ve mimari açıdan çatı ve cephe uygulamasının yapılamaması ya da ilave kapasiteye ihtiyaç olması halinde yerde kurulacak tesisin taban alanı, parsel alanının %25’ini geçemez. Bunun dışında parsel içindeki konumunun uygunluğuna, ilgili mevzuata göre OSB karar verir.” düzenlemesi getirilmiştir. Böylelikle OSB’nin öncelikle çatı ve cephe olmak üzere güneş ve rüzgar enerjisi tesisi kurabilmesi, ihtiyaç halinde ise sınırlı olarak yerde de kurulabilmesi imkanı getirilmiştir.

Konutlarda Yenilenebilir Enerjinin Teşviki

Dünya Bankası ve Enerji İşleri Genel Müdürlüğü (önceki Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü) tarafından başlatılan “Türkiye’de Çatı Kurulumlarının Değerlendirilmesi” kapsamında 2017 yılında başlatılan çalışmalar neticesinde 12/05/2019 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği” yayımlanarak tüketicilerin elektrik ihtiyaçlarını tüketim noktasına en yakın kendi üretim tesisinden karşılaması, arz güvenliğinin sağlanmasında küçük ölçekli üretim tesislerinin ülke ekonomisine kazandırılması ve küçük ölçekli üretim kaynaklarının etkin kullanımının sağlanması ile elektrik şebekesinde meydana gelen kayıp miktarlarının düşürülmesi amacıyla lisans alma ve şirket kurma yükümlülüğü olmaksızın, elektrik enerjisi üretebilecek, gerçek veya tüzel kişiler için tesis kurma imkanı getirilmiştir.

Aslında aynı amaç, 2013 yılında çıkan yönetmelikte de belirtilmiş olmasına rağmen, rüzgar enerjisi tesisleri dışında etkisi sınırlı kalmıştır. 2019 yılında çıkarılan bu yönetmelik ile getirilen en önemli yenilik, güneş enerjisi tesislerinde çatı tipi uygulamalarını etkin ve verimli kılacak olan süreci başlatmış olmasıdır. Bu yönetmelik ile “10 kW’a kadar tip proje hazırlanması uygun görülen, yenilenebilir enerji kaynağına dayalı ve kendi tüketim tesisinin bağlantı anlaşmasındaki sözleşme gücüne kadar, üretimi ve tüketimi aynı noktadan bağlı üretim tesisleri için başvuru ve ihtiyaç fazlası enerjinin değerlendirilmesinde Kurum tarafından belirlenen usul ve esaslar ile bağlantı anlaşmasına çağrı mektubu formatı kapsamında işlem tesis edilir.” hükmü getirilmiştir. Bunun dışında, yeni yönetmelik, sektörün uzun süredir beklediği aylık olarak mahsuplaşmaya ilişkin de özel düzenlemeler getirmiştir. Böylelikle, aylık mahsuplaşma uygulamasının da önünün açılması ile güneş enerjisine dayalı olarak elektrik üretimi yapabilecek atıl haldeki çatı, cephe gibi alanların değerlendirilmesi, üretim ve tüketim noktası aynı olmak şartıyla mevcut “bağlantı gücünü” aşmamak üzere, güneş ya da rüzgar santrali kurulabilmesi imkanı getirilmiştir.

Ancak burada belirtmek gerekir ki, ülkemizde özellikle iç göç nedeniyle büyükşehirlerde biriken nüfusun ikamet edebilmesi için tercih edilen yüksek katlı yapıların çatıları meskenleri ayrı ayrı tatmin edecek verimlilikte kullanılamamaktadır. Cephe uygulamaları ise oldukça yeni çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de 2018 itibarıyla toplam 9,1 milyon bina bulunmaktadır (Kabakçı, 2018). Mevcut durum itibarıyla Türkiye’de çatı üstü FV (fotovoltaik) kapasitesi kurulumu için 14,9 GW’lık teknik potansiyel görünmektedir (Shura, 2020:19).

Yatırımlarda Devlet Yardımları Kapsamında Destekler

Yenilenebilir enerji alanında desteklerden bir diğeri, imalat sektöründe üretimin gerçekleştirilmesine yönelik olarak, Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar hükümleri çerçevesinde sağlanan desteklerdir. 15/06/2012 tarihli ve 2012/3305 sayılı karar olarak uygulanan destekleme yönteminde özel düzenlemelere bakıldığında, Öncelikli Yatırım Konuları başlıklı 17. Maddesinin 1. Fıkrasının ö) bendinde,

“Yenilenebilir enerji yatırıma yönelik türbin ve jeneratör imalatı ile rüzgar enerjisi üretiminde kullanılan kanat imalatı yatırımları”nın desteklendiğini görmektedir. Öncelikli yatırım konularının altında düzenlenmiş olması nedeniyle, bu türde destekler, yatırım nerede yapılmış olursa olsun, 5. Bölgede sağlanan bölgesel desteklerden faydalanabilmektedir.

Daha detaylı olarak belirtecek olursak, türbin ve jeneratör imalatı yatırımcısı;

- Gümrük vergisi muafiyeti,
 - KDV istisnası
 - Gelir/Kurumlar vergisi indirimi, (Yatırıma katkı oranı %40, indirim oranı % 80)
 - Sigorta primi işveren hissesi desteği (7 yıl boyunca, sabit yatırım tutarının % 35’ine kadar)
 - Faiz veya kar payı desteği (Türk Lirası cinsi kredilerde beş puan, döviz kredileri ve dövize endeksli kredilerde iki puan indirim olarak)
 - Yatırım yeri tahsis (yatırım teşvik belgesinde yer alması ve yatırımın ve yatırımcının Milli Emlak Genel Müdürlüğü’nün belirlediği şartları karşılama halinde 49 yıl süreli kullanma izni verilmesi)
- desteklerinden faydalanma imkanına sahip olmaktadır.

Bunun dışında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nın vereceği proje onayına istinaden, yıllık asgari 500 ton eşdeğer petrol (TEP) enerji tüketimi olan mevcut imalat sanayi tesislerinde gerçekleştirilecek, mevcut durumuna göre en az yüzde onbeş oranında enerji tasarrufu sağlayan enerji verimliliğine yönelik yatırımlar da aynı kapsamda öncelikli yatırım olarak aynı teşviklerden faydalanmaktadır.

Rüzgar enerjisi sanayisi sektöründe, yalnızca türbin, jeneratör ve kanat üretimi değil bunun yanında rotor komponentinin içinde yer alan kanat uzatıcı (blade extender), aktarma merkezi (hub), şaft, nasele içinde yer alan kontroller, fren diski, dişliler ve dişli kutusu, yağ ve yağ filtresi, bağlantı ekipmanları, kablolar, gösterge panoları, aydınlatma teçhizatı gibi ekipmanlar ile türbin kulesi gibi daha birçok özel ürünlerin üretimi yapılmaktadır.

Bu gibi ekipmanların da, yüksek teknolojlili sanayi sınıfına girebilecek monitör, bilgi işlem makineleri, entegre devreler, telsiz cihazlar, meteorolojik aletler, elektrik sayaçlar gibi ürünlerin imalatına yönelik yatırımlar da yukarıdaki teşvik unsurlarından yararlanabilecektir.

Bunun dışında orta ve yüksek teknolojlili yatırım konuları olan ;

- Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı
- Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatı

kapsamında sayılabilecek özel boyalar, akım motor ve jeneratörleri, transformatörler, elektrik dağıtım ve kontrol cihazları, izole edilmiş tel ve kablo, elektrik akümülatörlerinin aksam ve parçaları, elektro mıknatıslar gibi ürünlerin imalatına yönelik olarak yapılacak yatırımlar 4. Bölge teşviklerinden yararlanabilmektedir. Bu durumda ise yine yukarıdaki teşviklerden faydalanılabilmekte, sadece gelir/kurumlar vergisi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, faiz veya kar payı desteği teşviklerinden bir kademe düşük nispetlerin uygulanması söz konusu olmaktadır.

Özellikle bu sektörde faaliyette bulunan işletmelerin yatırım teşvik sistemi içinde yenilenebilir enerji sektörüne özel olarak sayılan ürünlerin artırılması, bu sektör için üretilen büyük ebatlı metal aksam, demir kasa ve kule gibi parçaların da tereddüte yer

vermeyecek şekilde desteklenmesi yönünde beklentilerinin bulunduğu, yatırım destek ofislerine iletilen konular arasındadır.

Elektrik enerjisi üretimi ile ilgili olarak ise genel teşvik hükümleri uygulanmakta ve makine ekipman alımlarında KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyeti destekleri sağlanmaktadır. Bu anlamda rüzgar, güneş, jeotermal, biyokütle kaynaklarla elektrik üretiminde bu destek söz konusu olmaktadır. Jeotermal enerji ile veya enerji santralleri atık ısı ile konut ısıtma/soğutma yatırımları ise bulunduğu bölgenin bölgesel desteklerinden yani makine ve ekipman alımlarında KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, çalıştırılan personel için SGK işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi ve gelir/kurumlar vergisi indirimlerinden faydalanabilmektedir. Ocak 2015-Kasım 2020 tarihleri arasında verilen 37.385 teşvik belgesinin 6473’ü elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımına verilmiştir. Alt sektör bazında en çok belge bu alanda verilmiştir. Toplam sabit yatırım tutarı ise 231,81 milyar TL olarak yine birinci sıradadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020).

Enerji Verimliliği Kapsamında Destekler

Günümüzde halen, birincil enerji tüketiminde % 85 oranında fosil yakıt kaynak olarak kullanılmaktadır (Statista, 2020). Fosil yakıtların sınırlı olması ve tüm dünyada çevresel etkileri nedeniyle giderek daha az kullanımı eğilimi görülse de 2005-2018 yılları arasında Şekil 1’de görüldüğü üzere küresel enerji tüketiminde artış söz konusu olmuştur. Tüketimdeki bu artış ve 2050 yılı için öngörülerin başlıca sebepleri, dünya nüfusundaki gelişme ve özellikle başta Çin olmak üzere Asya’da yoğunlaşan enerji ihtiyacı olarak gösterilebilir (EIA, 2019: 26). Enerji tüketiminde artışla birlikte, yenilenebilir enerji tüketimindeki yükseliş de dikkat çekmesine rağmen yenilenebilir enerji tüketim oranının %3-4 aralığında olduğu görülmektedir.

Bu noktada öne çıkan hususlardan biri de, enerjinin daha verimli bir şekilde kullanılması, aynı enerji miktarı ile daha çok iş yapabilme teknolojisinin geliştirilmesi ve verimliliği sağlayan yöntemlerin uygulanması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gündelik hayatımıza bireysel olarak önlem olarak ulaşım, ısıtma, aydınlatma gibi ihtiyaçlarımızda verimliliği sağlamak mümkün olduğu gibi, sanayi sektöründe, tarımda, bina ve hizmet sektöründe ve enerji sektörünün kendisinde alınacak işletme, sektör ve devlet önlemleri ile enerji verimliliğinde önemli gelişmeler sağlanabilmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke bu anlamda tedbirler almakta ve geleceğe yönelik hedefler koymaktadır. Örneğin önemli bir sanayi ülkesi olan Almanya, enerji dönüşümü sürecinde birincil enerji kullanımında 2008 yılı baz alınarak 2020 yılı için %20, 2050 yılı için ise %50 enerji verimliliği hedeflemektedir (BMW, 2018:11). Aynı şekilde ülkemiz de 2017 yılı baz alınarak 2023 yılı birincil enerji tüketiminde %14 azalma hedeflemektedir (ETKB, 2017).

Bu çerçevede olmak üzere, ülkemizde enerji verimliliği ile ilgili olarak 2007 yılında yürürlüğe giren 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu, 2010-2023 yıllarını kapsayan Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi Belgesi, 2012-2023 yıllarını kapsayan Enerji Verimliliği Strateji Belgesi ve 02/01/2018 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı 2017-2023, ülkemizde enerji verimliliğinin ulusal ölçekte eyleme geçirilmesi anlamında önemli bir adımlar olmuştur. 2019 Mayıs ayında eylem planının gelişimine dair izleme raporunun hazırlanması ve

06/12/2019 tarihinde Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı İzleme ve Yönlendirme Kurulu’nun oluşturulması, konunun hassasiyetle takip edildiğini göstermektedir.

Enerji Verimliliği Kanunu’nun 8. ve 9. maddeleri ile enerji verimliliği uygulama projelerinin, enerji yoğunluğunun azaltılmasına yönelik uygulamaların ve TÜBİTAK aracılığıyla bu yönde araştırma-geliştirme projelerinin desteklenmesi için yasal zemin oluşturulmuş ve burada öngörülen destekler, 2011 yılından itibaren hayata geçirilmeye başlanmıştır. Buna göre verimlilik artırıcı veya enerji yoğunluğunu azaltıcı çalışmalar, projeler hazırlayan endüstriyel işletmeler, projelerine finansal destek sağlanarak veya enerji giderlerinin belirli bir yüzdesi karşılanarak teşvik edilmektedir.

Örneğin Verimlilik Artırıcı Proje (VAP) Destekleri kapsamında, enerji verimli ekipman ve sistem kullanımı, onarım, yalıtım, modifikasyon, rehabilitasyon ve proses düzenleme gibi yollarla; enerji kullanımında verimliliğin sağlanması, atık enerjinin, enerji kayıp ve kaçaklarının önlenmesi veya en aza indirilmesi ile birlikte atık enerjinin geri kazanılması gibi konularda çözümleri de kapsayan ve toplam yatırım bedeli 5 milyon Türk Lirasına kadar olan projelere, proje bedelinin en fazla %30’u hibe olacak şekilde destek verilmektedir. Verimlilik Artırıcı Proje Destekleri’nden bugüne kadar 308 projeye destek verilmiş olup, 107 proje destek almaya devam etmektedir. Toplam yatırım bedelinin 279,48 milyon TL olduğu projelere kamusal destek 74,73 milyon TL olup parasal tasarruf yıllık 162,18 milyon TL düzeyindedir (ETKB, 2020)

Gönüllü Anlaşma Destekleri kapsamında ise bir endüstriyel işletmenin, üç yılda enerji yoğunluğunu ortalama olarak en az %10 oranında azaltmayı taahhüt ederek Bakanlık ile anlaşma yapması ve taahhüdünü yerine getirmesi halinde anlaşmanın yapıldığı yıla ait enerji giderinin %30’u 1.000.000 TL’yi geçmemek kaydıyla destek mahiyetinde nakdi olarak karşılanmaktadır.

Bunlar dışında, yıllık asgari 500 TEP enerji tüketimi olan mevcut imalat sanayi tesislerinde, en az % 20 oranında enerji tasarrufu sağlamak üzere enerji verimliliğine yönelik yatırımlar bölgesel teşvik sistemi içinde 5. Bölgede yapılacak olan yatırımlardan sayılarak desteklenmektedir. (ETKB, 2020)

Kalkınma Ajansı Destekleri

Yenilenebilir enerji ve çevre teknolojileri, ülkemizde 2006 yılından beri hizmet veren kalkınma ajanslarının temel faaliyet alanlarından biridir. Bu alanda İzmir Kalkınma Ajansı, 2012 ve 2015 yıllarında sırasıyla 25 milyon TL ve 15 milyon TL olarak bu kapsamda sunulan projelere kaynak tahsis etmiştir (İZKA, 2021).

Bu programlarla yenilikçi ürün üretim kapasitesinin geliştirilmesi ve yenilenebilir enerji kullanımının tüm sektörlerde yaygınlaştırılması, yenilenebilir enerji ve çevre teknolojilerinde AR-GE ve yenilik kapasitesinin geliştirilmesi, bu teknolojilerin üretilmesi, kullanımının yaygınlaştırılması ile verimlilik, rekabet gücü ve çevresel performansın artırılması temel hedefler olarak belirlenmiştir.

Yine benzer şekilde, Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2015 yılında çıkmış olduğu Yenilenebilir Enerji Mali Destek Programı ile bu alanda 3,5 milyon TL ve 2018 yılında çıkmış olduğu Yenilenebilir Enerji Mali Destek Programı ile 10 milyon TL kaynak tahsis etmiş (BAKA, 2021), ORAN Kalkınma Ajansı ise, 2015 yılında Yenilenebilir Enerji ve Sürdürülebilir Rekabet Mali Destek Programı ile 11 milyon TL, 2017 yılında Endüstriyel Gelişme ve Verimlilik Mali Destek Programı ile 10 milyon TL kaynak (ORAN, 2021) tahsis etmiştir.

SONUÇ

Küresel enerji tüketimi itibariyle halen fosil kaynaklı yakıtlar kullanılmakta ve bu durum ülkelerde çevre sorunları veya dış ticaret bağımlılığı gibi olumsuz etkilere neden olmaktadır.

Yerel kaynaklar olan yenilenebilir enerjinin kullanımı ile hem çevresel etkilerin azaltılması hem de enerji bağımlılığının ve dolayısıyla ekonomik bağımlılığın azaltılması mümkün olmaktadır. Bu çerçevede ülkeler, enerji politikalarında yenilenebilir enerji kaynaklarının ve enerji verimliliklerinin sağlanması ile ilgili hedefler koymaktadır. Ülkelerin bu yöndeki hassasiyetleri neticesinde yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji kullanımı, gerekli makine ekipman üretiminin geliştirilmesi, enerji verimliliği sağlanarak aynı hatta daha fazla üretim miktarının daha az enerji ile sağlanması yönünde çalışmaların öne çıkarılması gündeme gelmektedir.

Bu çerçevede geliştirilen çeşitli destek mekanizmaları, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de uygulanmaktadır. Mevzuatta ihtiyaca göre değişiklik yapılmakta, hatta bu değişikliklerin son zamanlarda oldukça sık gerçekleştirildiği görülmektedir.

Gerçekleştirilen mevzuat düzenlemeleri ve desteklerle, yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak enerji üretimi sağlanmakta, enerji üreten ekipmanların üretimi ile teknoloji ve istihdam geliştirilmekte, konularda da bu çalışmaların hayata geçirilmesi ve akıllı şebekelerin de devreye girmesiyle bireyler hem üreten hem tüketen yani edilgen değil etken aktörlere dönüşmektedir. Yenilenebilir enerji sektörünün hem enerji temini hem de teknoloji geliştiren imalat sektörü itibariyle gelişmesi, bu alanda faaliyet gösteren özel sektör yatırımlarının kar/maliyet dengesinin yapılabilir olması ile mümkündür. Halen daha yüksek maliyetlere sahip bu sektörün varlığı için yenilenebilir enerji alanındaki destekler, büyük önem taşımaktadır. Bu destekler aynı zamanda, ulusal ve küresel değişikliklerin yaşanmasına, AR-GE çalışmaları ile birlikte teknolojinin de hızlanmasına ve çevre bilincinin artmasına vesile olacaktır.

Bu desteklerin izlenmesi de, desteklerin verilmesi kadar önem taşımaktadır. Verilen desteklerle gerçekleşen ilerlemelerin görülebilmesi, belirli dönemlerde izleme çalışmalarının yapılması ve bunların konsolide şekilde yayımlanması ile etkisini artıracaktır. Verilere dayalı olarak yapılacak değerlendirmeler sonucunda gelecek yıllarda uygulanacak kamusal desteklerin daha verimli bir şekilde yapılandırılması ve etki analizlerinin yapılması mümkün olacaktır.

Bu dinamik süreç, önümüzdeki yıllarda merkezi olmayan, karşılıklı iletişim ve bağlılığa dayalı karmaşık yapıların oluşmasına ama aynı zamanda daha ekonomik, adil ve hatta demokratik sistemlerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı, “Türkiye'nin ilk entegre güneş paneli üretim fabrikası açıldı” 19/08/2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-ilk-entegre-gunes-paneli-uretim-fabrikasi-acildi-/1946990> adresinden alındı.

Anadolu Ajansı, “Rüzgar YEKA 2 İhalesi Yapıldı” 30/05/2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ruzgar-yeka-2-ihalesi-yapildi/1492789> adresinden alındı.

- Bato Akdeniz Kalkınma Ajansı, Yenilenebilir Enerji Destek Programı, 15/02/2021 tarihinde
<https://www.baka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/6004yenilenebilirenerjimdp-2018.pdf> adresinden alındı.
- BMW. (2018). *Energieeffizienz in Zahlen, Entwicklungen und Trends in Deutschland 2018*, Frankfurt
- Caineng Z., Qun Z, Guosheng Z, Bo X, (2016) Energy Revolution: From A Fossil Energy Era To A New Energy Era, *Natural Gas Industry B*, 3,(1) 1-11,
- Carbonpricing Leadership Coalition, (2018), *What is Carbon Pricing?* 08/05/2018 tarihinde, <https://www.carbonpricingleadership.org/what> adresinden alındı.
- Çalışkan C. (2013) *The Success Behind Renewable Energy: A Comparative Analysis of Germany, the United Kingdom, Brazil and Turkey*, (Doktora Tezi), Koç Üniversitesi
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2020) *Çevresel Göstergeler 19/12/2020 tarihinde* <http://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/birincil-enerji-uretimi-i-85806>, adresinden alındı.
- Dünya Gazetesi, 20 Mart 2017 tarihli haberi, 09/01/2021 tarihinde <https://www.dunya.com/sectorler/enerji/karapinar-yeka-ihalesi-sonuclandi-haberi-354530> adresinden alındı.
- Enerji Portalı,(2019) Haber, *YEKA-1 GES Ortaklarından Ayrılma Sinyalleri Geliyor!* 20/05/2019 tarihinde <https://www.enerjiportali.com/yeka-1-ges-ortaklarindan-ayrilma-sinyalleri-geliyor/> adresinden alındı.
- ETKB, (2018), *Stratejik Plan 2015-2019*
- ETKB, (2012) *Enerji Verimliliği Strateji Belgesi 2012-2023*
- ETKB, (2014) *2015-2019 Stratejik Planı*
- Elektrik Mühendisleri Odası, (2020) *Türkiye Elektrik Üretim ve Tüketim Verileri*, 22/09/2020 tarihinde http://www.emo.org.tr/ekler/34fc1ee08454a47_ek.pdf?tipi=41&turu=X&sube=0 adresinden alındı.
- Ekonomist, Yüksek Döviz Kuru Enerjiyi Çarpıyor, 20/09/2020 tarihinde <https://www.ekonomist.com.tr/borsa/yuksekdovizkuruenerjiyicarpiyor.html> adresinden alındı.
- Enerji Atlası, Karapınar YEKA 1 GES, 15.01.2021 tarihinde <https://www.enerjiatlası.com/gunes/karapinar-yeka-11.html> adresinden alındı.
- ETKB, (2020). *Enerji Verimliliği ve Çevre Dairesi Başkanlığı, On Yılda Verimlilik Artırıcı Projeler*, 16/01/2021 tarihinde <https://enerji.gov.tr/Preview/tr/3fba91a5-6461-46da-adeb-d12112a3c4de> adresinden alındı.
- ETKB, (2017). *Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı, 2017-2023*.
- EIA, 2019, *International Energy Outlook 2019 with Projections to 2050*. Washington
- FAO,(2017), *Basic Energy Concepts*, 02.09.2019 tarihinde, <http://www.fao.org/3/u2246e/u2246e02.htm> adresinden alındı.

- Global Renewable Hub (2019), *Green Certificates*, 23/11/2019 tarihinde <https://globalrenewablehub.com/renewable-buyers-guide/green-certificates> adresinden alındı.
- Habertürk, “Siemens Gamesa İzmir’de rüzgar türbini Ar-Ge merkezi kurdu” 03/03/2021 tarihinde <https://www.haberturk.com/siemens-gamesa-dan-izmirde-ar-ge-merkezi-2992214-ekonomi> adresinden alındı.
- Hürriyet Gazetesi, “YEKA ihalesi sonuçlandı” 10/12/2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/son-dakika-yeka-ihalesinin-kazanani-belli-odu-40539083> adresinden alındı.
- Gözen, M. (2015) *Yenilenebilir Enerji, Destekleme Mekanizması ve Uygulamalar*, 10/04/2020 tarihinde https://www.tureb.com.tr/files/turek/2015/sunumlar/mustafa_g_zen.pdf, adresinden alındı.
- IEA, (2018) *Global Primary Energy, Electricity Generation, Final Consumption And CO2 Emissions By Fuel*,
- IRENA and CPI, (2020) *Global Landscape of Renewable Energy Finance*, Abu Dhabi
- IZKA, Mali Destek Programları, 15/02/2021 tarihinde <https://izka.org.tr/destekler/mali-destek-programlari/> adresinden alındı.
- Kabakçı, Oğuz Kürşat, 2018. *Binalarda Enerji Verimliliği*, 07/10/2019 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/167985960-Binalarda-enerji-verimliliği-oguz-kursat-kabakci-enerji-ve-tabii-kaynaklar-uzmani-enerji-verimliliği-ve-cevre-dairesi-baskanligi.html> adresinden alındı.
- KPMG, (2016) *Yenilenebilir Enerjiye Yönelik Vergi ve Teşvikler*, 14/08/2020 tarihinde <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2016/05/tr-yenilenebilir-enerjiye-yonelik-vergi-ve-tesvikler.pdf> adresinden alındı.
- Lüdeke-Freund, Florian & Opel, Oliver (2014). *Energie, Nachhaltigkeitswissenschaften*, 1, (11), 429-453
- Narin, M., Gholizadeh, Y., (2018) Avrupa Birliği ve Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Politikalarının Karşılaştırılması, *International Conference on Eurasian Economies*, 277-285
- Orta Anadolu Kalkınma Ajansı, Yenilenebilir Enerji ve Sürdürülebilir Rekabet Programı, 15/02/2021 tarihinde <https://www.oran.org.tr/tr/destekler/mali-destek-programi> adresinden alındı.
- PWC, (2019) *Yeka Üzerinde Bir Değerlendirme*, 11/11/2019 tarihinde <https://www.pwc.com.tr/tr/sektorler/enerji-altyapi-madencilik/enerji-spotlights/yeka-uzerine-bir-degerlendirme.html> adresinden alındı.
- REN21, (2019) *Renewables 2019 Global Status Report*
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020, *Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü İstatistikleri* 21/09/2020 tarihinde <https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi0503001615> adresinden alındı.
- SBB (2019), *Onbirinci Kalkınma Planı, 2019-2023*

- Shura,(2020) *Binalarda Çatı Üstü Güneş Enerjisi Potansiyeli - Türkiye’de Çatı Üstü Güneş Enerjisi Sistemlerinin Hayata Geçmesi İçin Finansman Modelleri Ve Politikalar*, İstanbul, Sabancı Üniversitesi
- Shura, (2018) *Enerji Dönüşümünü Destekleyen Düzenleyici Çerçevenin Güçlendirilmesi İçin YEKA İhalelerini Daha Etkin Kılan Fırsatlar* İstanbul, Sabancı Üniversitesi
- Statista, 2020, *Primary Energy Consumption Worldwide In 2015-2019, By Fuel Type* 23/08/2020 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/265619/primary-energy-consumption-worldwide-by-fuel/> adresinden alındı.
- TEİAŞ, (2016) *Türkiye Elektrik Üretim İletim İstatistikleri*
- TEİAŞ (2018) *Türkiye Elektrik Üretim İletim İstatistikleri*
- Unstats, (2018), *Issue Paper: Definition Of Primary And Secondary Energy*, 10.03.2020 tarihinde https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/londongroup/meeting13/LG13_12a.pdf adresinden alındı.
- Wohlgemuth, Norbert & Madlener, Reinhard. (2002). *Financial Support Of Renewable Energy Systems: Investment vs Operating Cost Subsidies*. Proceedings of the Norwegian Association for Energy Economics (NAEE) Conference
- World Energy Council ,*World Energy Issues Monitor*, (2017), London
- Statista, (2020) *Primary Energy Consumption*, 15.05.2020 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/265619/primary-energy-consumption-worldwide-by-fuel/> adresinden alındı.

Avrupa Birliği'nde Siyasallaşma ve De-Politizasyon: Doğu Avrupa Üye Ülkelerindeki Kamuoyu Tahayyülü*

Zafer EVMEZ**

Öz

Avrupa bütünleşmesinin siyasal görünüm kazanma süreci hakkındaki çalışmalar ağırlıklı kamuoyundaki tartışmaların Avrupa Birliği (AB) kurumlarına baskısı, AB kurumları arasındaki rekabet ile yönetim boyutlarına odaklanmıştır. Bu çalışmada ise AB'nin bir siyasal ve kurumsal yapı (*polity*) olarak siyasallaşmasının üye ülkelerde siyasal göreceleşme (de-politizasyon) anlamına gelip gelmediğine odaklanılacaktır. Sorunsal ilkin nedensellik bağlamında, takiben çok boyutlu nicel verilerin yardımıyla "AB'nin siyasallaşması üye ülke devletlerinin de-politizasyonuna neden olmaktadır" hipotezi üzerinden irdelenecektir. Ölçüm için araştırmaya verilerin çekilmesi Doğu Avrupa üye ülkeleri örnekleminde ve 2019 yılında kamuoyunun tahayyülü perspektifi kapsamında gerçekleştirilecektir. Araştırmada Doğu Avrupa üye ülkelerindeki de-politizasyonun, örneklemindeki ülkelerin çoğunluğunda AB'nin geri kalanına göre belirgin iken bu olgunun Çek Cumhuriyeti için geçersiz ve Slovenya ile Baltık ülkeleri için ise dalgalı görünüm taşıdığı savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Avrupa Birliği, Siyasallaşma, De-politizasyon, Tahayyül, Kamuoyu

Politicisation and De-Politicisation in the European Union: Public's Imagination in the East European Member Countries

Abstract

Studies on process of European integration to take a political appearance, mainly focused on pressure of public debate on EU institutions, competition between EU institutions and governance dimensions. This research will be focused on whether politicisation of EU as a political and institutional structure (*polity*) means de-politicisation of member states' politicisation. Problematic will be examined in the context of causality and with help of multi-dimension quantitative data over hypothesis that "Politicisation of the EU causes de-politicisation of member states". Analysis will be carried out in the sample of Eastern European member countries and framework of the public's imagination in 2019. De-politicization in Eastern European member countries is obviously in majority of countries

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

** Dr., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, zaferevmez@yandex.com, ORCID: 0000-0003-0646-348X

Atıf yapmak için / To cite this article: Evmez, Z. (2021). Avrupa Birliği'nde Siyasallaşma ve De-Politizasyon: Doğu Avrupa Üye Ülkelerindeki Kamuoyu Tahayyülü. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1): 75-95.

in sample compared to the rest of EU, this phenomenon is invalid for Czech Republic and has a fluctuating appearance for Slovenia and Baltic countries.

Keywords

European Union, Politicisation, De-politicisation, Imagination, Public Opinion

GİRİŞ

Siyasallaşma, daha önce sosyo-ekonomik ya da kültürel bir alanda yer alan olay ve varlıkların siyasal tartışmaların konusu haline gelmesi sürecidir. (bkz. Zürn (2011), De Wilde (2011), Schmidt (2019)) Avrupa Birliği'nin (AB) artan oranda üye ülkelerinin gündeminde yer edinmesi olarak dar anlamda özetlenebilen siyasallaşma, geniş anlamda AB'nin siyasal varlık/yapı (*polity*) halinin olgunlaşmasıyla yakından ilişkilendirilebilir. Bir perspektifte, AB'nin artan sayıda aldığı karar, dönüşte üye ülke kamuoylarını kendi ulusal siyasal birimlerinin yanı sıra AB'yi de giderek daha fazla dikkate almalarına ve tartışmalarına neden olabilmektedir. Başka bir deyişle, öncesinde üye ülke içinde yoğunlaştığını varsayabileceğimiz siyasal süreç, giderek AB'nin siyasal görünümü artan kurum ve kimliğinde yoğunlaşmaktadır. Araştırmada, AB'nin kamuoyu ve seçim gündemlerinde daha fazla yer alarak siyasallaşmasının, AB'ye dair siyasal/kurumsal varlık tahayyülünün gelişimi ile bağlantısı irdelenecektir. Bu kapsamda, AB'nin belirtilen siyasal varlığına dair üye ülke ve hatta AB düzeyi kamuoylarının bakışına odaklanılacaktır.

Araştırma sorunsalı, Brexit'in yanı sıra Macaristan ve Polonya ile siyasal koşulluluk ilkelerinin ihlaline dair çatışma hali için açıklayıcı anlamlar taşıyabilmektedir. Zira AB örneğinde devletlerin siyasallaşan bir ulus üstü varlık ile/içinde etkileşimi, onların giderek daha az evrensel ve daha fazla ara yüz konumuna dönüşmelerine mi neden olmaktadır? Tüm bu soruları yanıtlayacak biçimde ve Schmitt'in (1932/2018) belirttiği bir örnekte daha önce ulusal sınırlar içindeki iktisadi ve dini kurumların devlete karşı siyasallığının göreceleşmesi gibi, -klasik ulusal- devletin de AB düzeyi ile ilişkisinde kendi siyasallığı göreceleşmekte midir? AB'nin 1990'larda belirginleşen siyasallaşması kendi varoluşsal gerekliliklerini de gündeme getirmiştir. Bütünleşmenin sürdürülmesi ve AB siyasal varlığının devamı gibi gereklilikler, Anayasa girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine 2007 yılında benimsenen Lizbon Antlaşması sonrasında, AB'nin kendi siyasal koşulluluk ve normatif iddialarına aykırı davranmasına dahi yol açmaktadır. Süreçlerin varoluşsallığı AB kurumlarını siyasal davranmaya yöneltmektedir. (Lavenex, 2018; Evmez, 2020b) Kendi ulusüstü düzeyinde aldığı artan sayıda norm ve karar ile siyasal niteliği belirginleşen AB, üye ülke devletlerinin siyasallıklarının göreceleşmesine neden olabilecektir. AB üyesi bir devletin de-politikleşmesi, en nihayetinde onun AB işleyiş ve siyasalarına bütünüyle paralel konumlanmasının ötesini ifade edebilmektedir. Bir devlet ya da topluluğun siyasal varlığı, onun ait olduğu insan topluluğunun tahayyülü ile doğrudan ilişkilidir. (Neocleous, 2003/2015) Bu nedenle de-politizasyon en uç noktada ulusal kamuoyunda herhangi bir sorunun siyasal olup olmadığına karar verilmesinin AB'nin kendisi ya da perspektifine tabi olması olarak tanımlanabilir. Araştırmanın kapsam sınırlılığı gereği kamuoyunun AB ya da ulusal siyasal varlığa (*polity*) dair tutumları, siyasallaşma sürecinin sadece bir görünümü olarak ele alınacaktır. Öte yandan sorunsal devletin daraltılmasıyla ilgili Neoliberal, klasik devletin siyasal varlık tekeliyetinden uzaklaştığıyla ilgili de Schmitt başta olmak üzere bir dizi kuramsal tartışmayı da arka planında taşıyabilmektedir.

Araştırma sorusunun aydınlatılması için 'AB siyasallaşması üye ülke devletlerinin de-politizasyonuna neden olmaktadır' hipotezi test edilecektir. Ölçüm amacıyla AB'nin yukarıdan aşağıya etkisinin Birliğin kalanına göre daha fazla olduğunu varsayabileceğimiz AB üyesi Doğu Avrupa devletlerine dair kamuoyu tutumlarını içeren ve Eurostat'tan araştırmaya çekilen çok boyutlu veriler kullanılarak AB'nin yapı (*polity*) olarak siyasallaşmasına dair tahayyül anlaşılmasına çalışılacaktır. Doğu Avrupa'nın seçilme nedeni Lizbon sonrasında Avrupalılaştırmanın bu bölgede sürmesi (Bohle ve Jacoby, 2018; Medve-Balint, 2018; Vukov, 2018) ve Birliğin diğer ülkelere göre bu bölgedeki yeni üye ülkelerin AB'nin yukarıdan aşağıya etkisine daha açık kabul edilebilmesidir. Nitekim Batı Avrupa ülkelerinin aksine yeni ve onlarla eşdeğer kapasitelere sahip olmayan bu ülkelerin AB karar alma sürecine aşağıdan yukarı yönlü baskı yapması daha az mümkün gözükabilmektedir. Analiz kapsamı için 2019 yılı odak olarak seçilirken, sağlıklı ve tutarlı veri analizi için 2007 ve 2010 yılına ait mevcut veriler de yardımcı olarak kullanılacaktır. AB üyesi ülkelerin kamuoylarının AB'nin siyasal yapısına olan tutumları (AB siyasallaşması) bağımsız değişken, ulusal siyasal yapıya olan tutumlar (üye devlet de-politizasyonu) ise bağımlı değişken olarak ele alınacaktır. Ölçüm sırasında değişkenler arasındaki ilişki AB ile ulusal kurumlara güven, AB'ye aidiyet, AB ve ulusal düzeyde kamuoyunun öncelikli endişeleri, AB düzeyinde politika ve karar almaya destek seviyesinden oluşan dört kategori yardımıyla ele alınacaktır. Kontrol değişkeni olarak AB üye ülkelerinin kamuoyu tutum seviyelerinin ortalaması (AB (28) ya da AB (27)) kullanılacaktır.

Araştırmanın başlıca sınırlarını, siyasal varlığı güçlenen AB'ye ait karar alıcı kurumların dış politika, dost/düşman ayrımı gibi davranışlarının verilerin yetersizliği nedeniyle ölçülememesi ve analizde sadece Doğu Avrupa devletlerinin örneklem seçilmesi oluşturmaktadır. Yine Frontex'ten öte bir AB ordusu bulunmayışının katkısıyla siyasal varlığın önemli bir göstergesi kabul edilebilecek olan örgütlü şiddet ile AB düzeyi arasında kurumsal bağların gevşek olması gelmektedir. Bunu, AB benzeri siyasal bir varlığın bulunmayışı, üye ülkeler arasında olası de-politizasyon farklarının mümkün olması izlemektedir. Ayrıca ulusüstü niteliğe de haiz siyasal varlığa dair kamuoyu tahayyülünün ölçümü için tek ve somut bir veri yoktur. Araştırmada anılan nedenlerle, nedensellik ilişkisi kurma çabasını takiben, siyasal yapının işleyişinden çok ona dair kamuoyu tahayyülüne ilişkin çok boyutlu nicel göstergelerin kullanılması yoluna gidilecektir. Son olarak üye ülke devletlerinin IMF, DB, NATO gibi diğer uluslararası örgütler ya da küresel ölçekte politika yürütebilecek nitelikte üçüncü bir ülkenin etkisiyle de 'daraltılabilmesi' gibi durumlar, araştırma kapsamı nedeniyle, ölçüm sırasında kasıtlı olarak soyutlanmıştır. Verilerin önümüzdeki dönemde çoğalması umularak ileriki çalışmalarda bu hususların da araştırılması yararlı olabilecektir. Buna AB'de aşağıdan-yukarıya baskı avantajına sahip eski üyeler özelinde -AB'nin geri kalanı için- yapıdaki (*polity*) işleyiş odaklanılması da ilave edilebilir. Takip eden ilk iki bölümde AB siyasallaşması ve ulusal devletlerin siyasal niteliğinin göreceleşmesiyle ilgili yazın nedensellik ilişkisi bakımından çözümlenmeye çalışılacaktır. Daha sonraki bölümlerde ise çok boyutlu verilerin analizine dönük araştırma tasarımı oluşturulacak ve analiz için çaba gösterilecektir. Araştırmada AB'nin siyasallaşması ve Doğu Avrupa üye devletleri de-politizasyonunun, bu ülkelerin çoğunluğunda AB'nin geri kalanına göre belirgin olduğu gözlemlenmiştir. Bu olgu Çek Cumhuriyeti için daha az geçerli iken, Slovenya ve Baltık ülkeleri için bazı alanlarda belirginlik ya da muğlaklık arasında değişebilmektedir.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YAPI (*POLİTY*) OLARAK SİYASALLAŞMASI ÜZERİNE KAMUOYU TAHAYYÜLÜ

'*Politicise*' sözcüğü Cambridge İngilizce Sözlüğü'nde 'siyasal hale getirmek ya da siyasal konulara dahil etmek' anlamlarında kullanılmaktadır. Sözcüğün aynı sözlük bünyesinde yer alan Türkçe çevirisinde ise daha çok ikinci anlamı kullanılmaktadır. Bununla birlikte '*politicisation*' sözcüğü Türkçe'de '*siyasallaşma*' biçiminde her iki dar anlamı kapsayacak biçimde yer almaktadır. Nitekim ilk dar anlamın Türkçe'deki olası karşılığı olan 'siyasal' kavramının İngilizce'de '*politicalisation*' gibi bir olası karşılığı sözlükte bulunmamaktadır. İlaveten ikinci dar anlama odaklı olarak kavram Türkçe'de 'siyasileştirme' biçiminde de çevrilmemektedir. Nihayet kavramın olumsuz kullanımı olan '*de-politicisation*' sözcüğü ise her iki dar anlamı birarada kapsayarak 'siyasal bağlantısından uzaklaştırmak' anlamında kullanılmaktadır. (Cambridge Dictionary, 2020) İngilizce yazında da kullanıldığı üzere, bu araştırmada da AB'nin kamuoyundaki tartışmaların artan öznesi olma durumu ile artan sayıda kararların alındığı AB'nin siyasal ve kurumsal yapısına dair kamuoyu tahayyülü, siyasallaşma (*politicisation*) ve de-politizasyon kavramları yardımıyla irdelenecektir.

Siyasallaşma, daha önce a-siyasal gözükten bir sorunun, siyasal alan içine, kamusal tartışmaya dahil edilme yoluyla, taşınmasıdır. (Zürn, 2011) Dahası, tüm karar alma sürecinin siyasallaşması, normatif kurumsal yapının da (*polity*) siyasallaşması anlamına gelecektir. (De Wilde, 2011) Bu çalışmada AB siyasallaşması özelde yapı (*polity*) siyasallaşması ve buna dair tahayyüle odaklanarak ele alınacaktır. Avrupa bütünleşmesi üzerine ilk kuramlar, siyasal birliği Avrupa'nın de-politikleştirilmesi üzerinden tasvir etmektedir. (Rosenstiel, 1962) Bugün ise Avrupa bütünleşmesinin otoritesi ve politikaları, AB'nin varoluşu ve onun ulusal egemenlik ile kimliğe etkisini de içine alacak biçimde her düzeyde kamusal tartışma ve rekabet konusu olmaktadır. (Schmidt, 2019) Siyasallaşma olarak atfedilen bu tartışma ve rekabeti, AB düzeyinde aktörlerin kamuoyu baskısına stratejik tepkileri (Bressanelli v.d., 2020) AB'nin Devlet benzeri güçler kullanması (Lavenex, 2018) ve AB'nin çok düzeyli yönetişimi (Mair, 2013) üzerinden açıklayan çalışmalar da mevcuttur.

AB yönetişimi siyasetin üye ülke Devletlerinin -seçim yoluyla meşruiyet taşıyan-zemininde ve politika üretiminin ise AB düzeyinde gerçekleştiği bir niteliktedir. (Mair, 2013) Bu durumda başlangıçta AB düzeyinde belirlenen siyasaların üye ülkelerdeki siyasetin desteğiyle meşruluk kazanabildiği düşünülebilir. Anayasa Antlaşması sonrası AB yurttaşlarının kararlara katılımının sınırlanması çabaları (Wilde & Zürn, 2012: 137-139) ile 2007/9 Eurozone krizlerinde karar alma yetkilerinin AB kurumlarına devri (Börzel & Risse, 2017: 6-8) AB'nin özgün siyasallaşma sürecinin biçimlenmesine katkıda bulundu. AB düzeyinde karar verilen siyasaların artışı, AB'nin demokrasi açığı (Jensen, 2009) ile üye ülke devletleri ve devletin somut görünümü de olan kamu yönetimlerinin de-politizasyonuna neden oldu. (Nakrošis & Bankauskaitė-Grigaliūnienė, 2014: 4; Dimitrakopoulos & Passas, 2020; Papadopoulos, 2017) Bu süreç ileriki tarihlerde 2011 Göçmen krizi ve 2018/20 tarihleri aralığında da Brexit ile çakışmıştır. Buna Polonya ve Macaristan ile siyasal koşulluluk ilkelerine aykırı tutumlar hakkında yaşanan krizler de eklenebilir. Yeni durum AB'nin 'siyaset ile siyasa üretme' sürecine tekabül etmektedir. (Schmidt, 2019) Sürecin merkezinde yer alan AB kurumları kendi meşrulaştırıcı ve normatif görünümü ile çelişen pratiklere yönelmiştir. (Lavenex, 2018) Çelişkilerin başat nedeni AB'nin siyasal ve varoluşsal gerekliliklerine öncelik vermesinden kaynaklanmaktadır. (Evmez, 2020b) Özetle Avrupa geneli yükselen göç

karşıtı tutum ve AB'nin seçim gündemlerinin bir unsuru haline gelmesi nedeniyle AB düzeyi aktörler daha önceki toplulukçu karar alma metoduyla çelişen pratiklere yönelmiştir.

Hooghe ve Marks (2009) AB'nin artan kamusal tartışma öznesi haline gelmesi süreci ile AB bütünleşmesi yanlısı ve ana akım partilerin geleneksel sağ/sol temelindeki siyasal ayrımın dönüşmesine bağlı zayıflama sürecinin çakıştığını savunur. Onlara göre ekonomik temelin yanı sıra bir tarafta kozmopolit, liberal, evrenselci, diğer tarafta milliyetçi, yabancı düşmanı ve kimlik temelli bir ayrım ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, AB kurumlarının artan sayıda almış olduğu karar, AB ve ulusal düzeyde seçim ile iktidar mücadelelerine konu olmuştur. Dahası yeni ayrım üzerinde yükselen popülist partilerin ana akım partilerin artık yanıt veremediği seçmeni sahiplenmesi nedeniyle AB bütünleşmesi dirençle karşılaşmıştır. (Kriesi v.d., 2012)

Bununla birlikte AB bütünleşmesi ve siyasallaşmasında kimlik unsurunu salt AB'ye özgü bir değişken olarak kabul etmek ölçüm ile analiz hatalarına neden olacaktır. Nitekim bir Devletin ülkesinde yer alan azınlık topluluklarda da yerel kimlik (örneğin Katalonya, Sardunya gibi) güç kazanabilir. Dolayısıyla siyasal perspektif bakımından kimlik bağlamında hemen hemen her düzeyde gözlemlenebilen yükseliş nedeniyle salt ulusal kimliğin savunulmasına dayanarak ulusal devletin siyasallığı hakkında belirleyici bir gösterge sunulmamaktadır. Oysa AB siyasallaşması, onun ilkeleri ve işleyişinin üye ülkedeki de-politizasyona etkileriyle ilgili önemli göstergeler barındırabilir. (Nakrošis & Bankauskaitė-Grigaliūnienė, 2014)

Örneğin, AB'nin insan hakları, hukuk devleti ve demokrasi ilkelerinden oluşan siyasal koşulluluk mekanizması onun evrensel normlara dayanan bir siyasal varlık olduğuna gönderme yapabilmektedir. Bunun üye ülke devletleri bakımından sınırlayıcı sonuçları olabilmektedir. Zira bir devletin kendi yurttaşlarının 'evrensel' ideal ve taleplerine sunabileceği karşılığın üzerine BM tarafından benimsenen ilkelerin AB tarafından da benimsenmesi yoluyla çıkılmaktadır. Nihayet üye devletler Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni kendi anayasalarının üzerinde bir norm olarak benimsemektedirler. Nitekim liberal anlayışta mevcut çoğulculuk içerisinde konsensus sağlanmasının bir sonucu olarak görülen kamusal akıl, nihai karar verici bir yargı organı tarafından perçinlenmektedir. (Özhan, 2020: 110) Böylelikle AB hukuku ve yargısı şemsiyesinde ve kamusal akıl penceresinden ihtilafların çözümü sonucu, AB içinde müzakere ile çözülemeyecek bir 'düşmanlığın' temellerinin ortadan kaldırılacağı düşünülebilir. Dahası takip eden bölümde nedenlerine yer verileceği üzere ulusal sınırların muğlaklaşması ve devletlerin ülke sınırları içerisinde kapasite sorunu yaşaması da söz konusu olabilmektedir. Devletin ulusal sınırlarının –ve siyasallığının– göreceleşmesi AB düzlemini aşabilen bir olgudur. Takip eden bölümde –ulusal- devletin karşılaştığı sınırlara dair kuramsal tartışmalar incelenecektir.

ULUSAL DEVLETİN SİYASALLIĞININ GÖRECELEŞMESİ (DE-POLİTİZASYON) VE DEVLETİN DARALTILMASI

Önceki bölümde AB'nin siyasallaşması ve bunun üye ülkelerdeki de-politizasyon süreciyle bağıntısı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ise devletin siyasal niteliğinin dünya genelinde karşılaştığı sınırlamalara eğilinecektir. İlk siyasal olan kavramı üzerinden devletin siyasal niteliğinin göreceleştiğini ileri süren Schmitt başta olmak üzere

bir dizi tartışma, takiben de Neoliberal siyasal düşüncenin de-politikleşme ve devletin daraltılması savunusu ortaya serilecektir.

Siyasal olmanın klasik ulusal Devletin kapsamı ötesinde de geçerli olabileceği fikrine kapı açan Schmitt (1932/2018: 49) 20. yüzyılın başlarından itibaren modern devletin ulusüstüleşme ve çoğulculuk nedeniyle siyasallığının göreceleşmeye başladığını ileri sürmektedir. Göreceleşme, kararların salt Devlet aklı (*raison d'Etat*) yerine artan ölçüde Devlet dışı aktörlerce doğrudan ya da dolaylı olarak alınmasından doğmaktadır. (Schmitt, 1958/2011: 254) AB örneğine bakılınca, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Antlaşması ile üye devletler sembolik anlamda da olsa savaşa dair karar tekellerini bir üst yapıya devretmiş gözükmekte ve Lizbon sonrası bu kararlarda önemli bir artış yaşanmaktadır. Schmitt'in, Devletin karar alma serbestisi ve rasyonelliğinin gerilemesine ilişkin verdiği bir diğer örnek, parti politikalarının Devlet-toplum bütünselliğine dair eğilimlerde Devletin yerini ikame edecek kadar sivrilebilmesidir. (Schmitt, 1923/2017: 11-12) Özetle karar alma süreçlerinin tümünde yapı (*polity*) olarak siyasallığın göreceleşmesi söz konusudur. Devletin siyasal niteliğinin zayıflamasıyla ilgili, güncel olarak, Pierson (2004/2014: 164) uluslararası kurumlar lehine otoritelerini kaybeden devletlerin ulusüstünde inşa edilen politikalara giderek daha fazla maruz kaldığını ileri sürmektedir.

20. yüzyılın son çeyreğinde, devletin siyasallığı bir başka sınırlama ile karşılaşmıştır. İngiltere'de 1970'li yılların sonlarında kamu idaresi yapı, işleyiş ve personelinin özel sektör örnekleri üzerinden reforma tabi tutulmasını (Drechler, 2009: 8-9) takiben devletin daraltılması düşüncesi hız kazanmıştır. Neoliberalizm ve Yeni Sağ yaklaşımlar ile güç kazanan süreç çoğulcu kuram ile de yakınsamalı olarak yönetimi ön plana çıkarmakla sonuçlanmıştır. (Rhodes, 1996: 660; Peters ve Pierre, 2001) Nihayet reform ve özelleştirmeler ile (Hood, 1991: 4-6) karar alma ve işleyiş özgünlüğü değişen devlet giderek somut olarak da daraltılmaya çalışılmıştır. Başka bir deyişle de-politizasyona uğrayan devletin maddi görünümü olan kamu yönetiminin de paralel yönde dönüşmeye zorlandığı belirtilebilir. Anılan süreç IMF, DB ve NATO gibi ulus üstü örgütlenmelerin yanı sıra AB'nin başı çektiği bir dizi bölgesel örgütlenmenin küreselleşme ile etkinliğini koruduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Sonuç olarak ulusal devletin 21. yüzyılın hemen başında, kendisine siyasal varlık niteliği kazandıran karar alma serbestisi ve rasyonelliğini belirtilen tüm sınırlılıklar içerisinde sürdürebilmesi gerekecektir. Bununla birlikte, anti-siyasetin yükselişine dair bir paradigma içeren neoliberal siyasal düşünce, 2008 finansal krizi sonrası yeniden siyasallaşmanın direnciyle karşılaştığı yönünde çalışmalar da mevcuttur. (Fawcett v.d., 2017)

Yukarıda belirtilen zorluklara iletişim ve ulaşım teknolojisindeki gelişimin ulusal sınırları aşan tehdit ve fırsatları sunması eklenmiştir. (Carmichael, 2002: 23) Anılan koşullarda bir devletin işlevini etkin olarak sürdürmesi için ya başlıca ulusüstü kuruluşlara, bölgesel paktlara ve küresel ekonomik faaliyetlerin düzenine belirgin olarak nüfuz etmesi ya da ortak ve özgün bir zeminde diğer devletler ile bir araya gelmesinin gerekeceği düşünülebilir. Aynı bağlamda çevredeki diğer devletlerin ya ulusüstü/küresel faaliyetlere nüfuzu ya da ulusüstü ağların fayda artırıcı, risk azaltıcı kapasite olanağından yararlanabilmesi karşısında, geleneksel konumunda ısrar eden bir devlet görece zayıf pozisyonda kalabilecektir. Dolayısıyla kendi varoluşsal politikalarını gerçekleştirmesi olağanüstü maliyetlerle karşılaşacaktır. Böylece Devletin kendi halkı üzerinde Toplum Sözleşmesi (Rousseau, 1762/2018) ve Leviathan'da (Hobbes, 1651/2019) anılan özgürlüklerin ve de adaletin güvencesi konumunu sürdürmesi tehlikeye girebilecektir.

Schmitt'in (1932/2006: 82) 'koruyorum öyleyse varım' mottosuyla aktardığı itaat-koruma gibi bir temel ilkenin de eskisi gibi sahiplenilemeyeceği savunulabilir. Oluşan boşluk ulusüstüleşmeyi ve küresel ölçekte politika izleyebilen az sayıda devlet ile diğerleri arasındaki ilişkinin eşitsizleşmesini kolaylaştırabilecektir. Westphalian devletler eşitliğine aykırı olarak ortaya çıkan bu siyasal göreceleşmenin devletin siyasal statüsünün küresel ve yerel siyasal işleyişteki yeri üzerinde olumsuz sonuçları olabilecektir. Güncel olarak Covid-19 salgınının tedavisi, tıbbi malzeme temini ve mücadelenin finansmanının daha çok ya IMF, DB, AB gibi ulusüstü kuruluşların ya da küresel düzeyde politika izleme kapasitesine sahip az sayıdaki devletlerin maddi ve teknik katkılarıyla yürütüldüğüne şahit olunmaktadır. Buna terör, kaçakçılık, kara para aklama ve suç örgütleri ile mücadele gibi gelenekselleşen örnekler eklenebilir. Sonuç olarak, kapalı bir birim gibi klasik işlevin sürdürülebilmesinde büyük zorluklar ortaya çıkabilmektedir.

Özetle ilk iki bölümde belirtilen dinamikler devletin yurttaşları gözünde kendi sınırları içerisindeki evrenselliğinden doğan tekeliyetini ciddi anlamda aşındırabilecektir. Tam burada AB'nin ulusüstü normatif bir yapı olarak taşıdığı meşruiyet ve sunduğu kapasite, devlet düzeyinde siyasa uygulanmasındaki zorlukların aşılmasında bir kaldıraç görevi görebilmektedir.(Schimmelfennig & Sedelmeier, 2005) Dahası üye/aday ülke devletleri kamu yönetimlerinin de-politizasyonuna dair reformlarda –AB bütünleşmesi dışındaki konularda- bile AB'nin normatif gücü ve meşrulaştırıcılığı araçsal önem taşıyabilmektedir. (Evmez, 2020a) Dönüşte ise bir otorite sorunsalı meydana gelmektedir. AB'nin siyasallaşması, özellikle üye devletlerin de-politikleşmesi anlamına gelebileceğinden, ulusal seviyenin yurttaşları gözünde devletin siyasal varlığından ziyade, AB'nin siyasal varlığının önem kazanması söz konusu olabilecektir. Bunun bir sonraki aşamada, üye devletin otorite sorunsalına yol açtığı düşünülebilir. Ancak araştırma kapsamı nedeniyle üye devletlerin otoritesi ile AB yurttaşları arasındaki ilişkinin daha çok ileriki çalışmalarda ele alınması faydalı olabilecektir. Böylelikle AB'nin geri kalanı için görece daha çok gözlemlenebilecek olan yapının bu tür işleyişi yerine imgelem ve değerlere odaklanılarak nesnel verilerin daha sağlıklı ve tutarlı bulunabileceği üye ülke kamuoylarının AB'nin siyasal yapısına (*polity*) dair tahayyülü üzerinden çalışma sürdürülebilecektir. Araştırmada kendi siyasal varoluşuna yönelik tehditlerin getirdiği zorunluluklarla AB gibi bir ulusüstü örgütlenmeye yönelen devletlerin, bu kez AB bünyesinde zaman içerisinde siyasallıklarının göreceleşme durumu Doğu Avrupa üye ülkeleri örneklemine sorgulanacaktır.

AB'nin temeli olarak varsayabileceğimiz 1952 tarihli Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu sonrasında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na dönüşerek kurumsallaşmıştır. 1970'lerde ilerleyen Batı Avrupa'yı bütünleştirme çabaları 1980'lerde Akdeniz ülkelerinin katılımıyla ivme kazanmıştır. Belirtilen çabaların bir sonucu olan 1987 tarihli Avrupa Tek Senedi'ni 1993 tarihli Maastricht Antlaşması ile siyasal birliğe yönelim izlemiştir. Bu yönelimi Soğuk Savaş'ın bitimi ve Yugoslavya'nın dağılma süreci izlemiştir. Devamında Doğu Avrupa'nın Birliğe katılımına dair genişleme süreci başlayarak, bu ülkelerin tamamen katılımı 2000'li yılların başlarında tamamlanabilmiştir. Yakın dönemde Anayasa ve AB'nin siyasallaşması tartışmalarının başlaması büyük ölçüde bu genişlemenin bitimiyle çakışmıştır.

Birliğe katılım sonrası Doğu Avrupa ülkeleri AB üyeliğinin gerekleri, liberalleşme, demokratikleşme ve ekonomik gelişimin sürdürülmesi gibi sorunlarla yüzleşmiştir. (Ekiert, 2011) Doğu Avrupa ülkelerinde Birliğin yukarıdan aşağı yönlü etkisinin varlığı ve devamı, 2008 sonrası bu ülkelerde kapasite artırıcı AB desteği sonucu

Avrupalılaştırmanın dinamikliğini koruduğu güncel empirik araştırmalarda da vurgulanmaktadır. (Bohle & Jacoby, 2018; Medve-Balint, 2018; Vukov, 2018) Bununla birlikte Polonya ve Macaristan başta olmak üzere hükümetlerin AB ilke ve politikalarıyla çelişkiye düşmesi yazında tartışma konusu olmuştur. Vogel (2019: 30) Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ve özelde Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovenya'da AB perspektifinden uzaklaşan hükümet tutumlarının kamuoyundaki Avrupa şüpheli eğilimlerden beslendiğini ileri sürmektedir. Öte yandan Kochenov ve Bard (2018: 72) ise Polonya ve Macaristan özelinde AB ilke ve değerlerinden uzaklaşmanın AB kurumlarının artan sayıda almış olduğu kararlarla ilgili olduğunu savunmaktadır.

Takip eden bölümde Doğu Avrupa ülkelerinde kamuoyunun AB ile ulusal devletin siyasal ve kurumsal varlığına dair tahayyülü çok boyutlu göstergelerin yardımıyla ölçülmeye çalışılacaktır.

ARAŞTIRMA TASARIMI

Önceki bölümde bir yanda AB'nin siyasallaşması ve diğer yanda genelde ulusal devletin, özelde ise AB üyesi devletlerin de-politikleşmesiyle ilgili kuramsal temel ve tartışmalar ortaya serilmiştir. Devamında nedensellik ilişkisi bakımından AB siyasallaşması ile üye devlet de-politikleşmesi ilişkisi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde nicel analiz sürecinin araştırma tasarımı oluşturulacaktır. Böylelikle takip eden bölümde anılan siyasallaşma ve de-politizasyon ilişkisinin sadece bir yüzü olan kamuoyunun siyasal varlık ya da yapıya (*polity*) dair tahayyülü bağlamında nicel veriler araştırmaya çekilecektir. Bu yolla söz konusu ilişki tutarlı olarak ortaya serilmeye çalışılırken, ileriki çalışmalar için de bir zemin hazırlanabilecektir.

AB siyasallaşmasının ölçümünde her ne kadar siyasal kavramıyla ilgili bir dizi tanım olsa da, ulusüstü bir siyasal varlığa dair bir ölçüm için doğrudan ve tutarlı somut veri bulunmamaktadır. Belirtilen bu nedenlerle AB düzeyinin siyasallaşması çok boyutlu olarak ölçülmeye çalışılırken üye devlet düzeyinin de-politize olup olmadığı da kamuoyu tahayyülü bağlamında sorgulanacaktır. Göstergelerin ölçümü için araştırma evreni AB ile AB'ye üye ve aday ülkelerin ulusal ülkeleri kamuoyu iken, örneklem AB ile AB'ye katılım sağlayan Doğu Avrupa ülkeleri kamuoyudur. Analiz birimi AB üyesi Doğu Avrupa ülkeleri yurttaşlarının Eurostat verilerine yansıyan ve hipotez konusuna dair kullanılan 4 kategori hakkındaki destekleyici tutum seviyeleridir. Belirtilen kategoriler yardımıyla Doğu Avrupa ülkeleri kamuoyunun AB ile kurumlarına güvenleri, aidiyetleri, AB'nin karar almasına ve politikalarına destekleri ve kamusal endişelerine AB düzeyinde cevap arama seviyeleri, ulusal ölçüğe dönük tutumları ile karşılaştırılabilecektir. Artan sayıda kararın alındığı AB '*polity*'si ile ulusal ölçekteki '*polity*'e dair tahayyül üzerine belirtilen göstergelerin incelenmesi yoluyla araştırma sorusu irdelenebilecektir. Araştırma kapsamı 2019 tarihine ait ilgili kamuoyu tutumlarını odağına almaktadır. Ayrıca mevcut olan veri durumu nedeniyle 2008 ve 2010 yıllarına ait veriler de kullanılacaktır. Covid-19 salgını nedeniyle 2020 yılına ait veriler olağanüstü bir duruma ait olmaları nedeniyle araştırmada kullanılmamıştır.

AB üyesi ülkeler kurucu olma, nüfus, siyasi nüfuz ve devlet kapasitesi kategorilerinden en az ikisinde güç sahibi olanlar (Örneğin; Fransa, Almanya, İtalya), kurucu olmasa da eski ya da AB'nin işleyişinde etkili olanlar (Örneğin; Yunanistan, İspanya, Portekiz, Avusturya) ve bu vasıflara sahip olmayıp son genişlemelerde AB'ye üye olanlar olarak sınıflandırılabilir. Son kategoridekilerin Birliğin aşağı yönlü etkisine adaylık statüsünden itibaren maruz kaldığı ve onların eski AB üyelerine kıyasla AB'nin

yapı, işleyiş ve politikalarının oluşumunda henüz nüfuz elde edemedikleri kabul edilebilir. AB'nin siyasal görünümünün belirginleştiği bir dönemde Birliğe katılan bu ülkeler arasında yer alan Doğu Avrupa ülkeleri Letonya, Litvanya, Estonya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Bulgaristan, Romanya, Slovenya, Hırvatistan ve Macaristan'dan oluşmaktadır. Bu ülkeler önceki bölümde de belirtildiği üzere Birliğe katılım ve hatta Lizbon sonrası Avrupalılaştırmanın sürdüğü bir coğrafi bölgede yer almaktadır. Ölçüm bütünselliği ve ayrı coğrafyada yer aldıkları için Birliğe adı geçen ülkeler ile aynı genişleme sürecinde dahil edilen Malta, Kıbrıs gibi ülkeler analiz dışında bırakılmıştır. Ayrıca kurucu, eski ya da siyasal, ekonomik, demografik kriterlerde ön planda olan birçok AB üyesi ülke analizde dışarıda bırakılmaktadır. Son hariç tutmanın gerekçesi, AB'nin işleyişine etkisi görece yüksek olan bu ülkelerde, AB bütünleşmenin yukarıdan aşağıya etkisi, devletin de-politikleşmesi gibi unsurların diğerlerine göre potansiyel olarak zayıf olacaktır. Böylece araştırmada ölçüm hatalarından kaçınılması umulmaktadır.

Araştırmada “AB'nin siyasallaşması üye ülke devletlerinin de-politizasyonuna neden olmaktadır” hipotezi test edilecektir. Hipotezin testinde yararlanılacak olan çoklu göstergelerin bulunduğu dört kategori ise ‘AB ile ulusal kurumlara güven’, ‘AB’ye aidiyet’, ‘AB ve ulusal düzeyde kamuoyunun endişeleri’, ‘AB düzeyinde politika ve karar almaya destek’ten oluşmaktadır. Belirtilen kategorilere dair araştırma kapsamındaki Eurostat verileri araştırmaya çekilecektir. Hipotezin testi sırasında veriler hem üye devletin de-politikleşmesi hem de kamuoyunun nazarında AB'nin siyasal niteliğinin artması açısından değerlendirilecektir. Göstergelerin hipotezin testinde kullanımı sonucu bulguların hipotez önermesi bakımından pozitif yönde çıkması, bir yüzünde üye ülke devletlerinin de-politizasyonu, diğer yüzünde AB'nin -en azından yurttaşlarının zihnindeki- politik tahayyülünün güçlenmesi anlamına gelebilecektir. AB üyesi ülkelerin kamuoylarının AB'nin siyasal yapısına olan tutumları (AB siyasallaşması) bağımsız değişken, ulusal siyasal yapıya olan tutumlar (üye devlet de-politizasyonu) ise bağımlı değişken olarak ele alınacaktır.

Analiz sürecinde verileri karşılaştırmaya ve aşağıda belirtilen ölçüm sorunlarını asgariye indirmeye dönük olarak kontrol değişkenden yararlanılacaktır. *Kontrol değişken* olarak AB üyesi ülkelerin aynı kategoriler hakkındaki tutum seviyelerinin ortalaması (AB (28))[†] kullanılacaktır. Birliğin kurumsal yapısının ve karar alma süreçlerinin dışında yer alan aday ülkeler, farklı tarihlerde aday ülke statüsü edinmelerinin ölçümleri parçalı kılmasının da katkısıyla birer kontrol değişken olarak baz alınamamıştır. Yine AB’ye katılım sürecinde olmayan Doğu Avrupa ülkeleri de (Belarus, Rusya ve Ukrayna gibi) AB'nin kurumsal yapısı ve karar alma sürecinin de ötesinde, Avrupalılaştırmadan ziyade farklı normatif değerlere yönelebileceğinden kontrol değişken olarak kullanılamamıştır.

Siyasal ve kurumsal yapının (*polity*) siyasallaşmasına kamusal tartışma olarak siyasallaştırmanın ‘*polity*’e yansımaları biçiminde yaklaşılabilecektir. Başka bir deyişle, AB'nin - karar alma süreçleri başta olmak üzere- siyasal varlık olarak gelişiminin, üye ülkelerde halkın AB ve ulusal devletin yapısına olan bakışına etkisi gözlemlenmeye çalışılacaktır. Araştırmada üye ülke devletinin de-politizasyonundan, ulusal düzeydeki kamuoyunun devleti bir ‘*polity*’ olarak tahayyülünün göreceleşmesi/azalması anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu tahayyül bir tarafta AB karşısında devletlerin karar ve politika belirleyebilme imkan ve serbestisi ya da sınırlılıklarını, diğer tarafta ise kamuoyunun bir ‘*polity*’ olarak

[†] Brexit nedeniyle 2019’a ait bazı verilerde Eurostat Birleşik Krallık’ı hariç tutarak AB (27) ortalamasını baz alabilmiştir.

ulusal devlet ve AB'ye olan aidiyet, güven ve önemsemelerini de içerebilmektedir. Zira AB'nin siyasallaşması ve ulusal devletlerin de-politikleşmesi, diğer birçok şeyden önce onların kendi kamuoyunun bakış açısına dayanmaktadır. Özetle, AB'nin kamusal tartışmalarda artan siyasal bir statü edinmesinin dönüştürme ulusal devletin, ulusal kamusal tartışmalardaki siyasal statüsünü göreceleştirilmesi durumu, AB ve ulusal devlete dair kamuoyu tahayyülü penceresinden sorgulanacaktır. 'Polity' olarak siyasallaşmanın diğer görünümü olan dost/düşman ayırımına dair AB'nin söylem, tutum ve politikalarının, AB'nin siyasal varlığının daha da olgunlaşmasıyla verilerin çoğalacak olması umularak ileriki çalışmalarda ele alınması yararlı olabilecektir. Bu çalışmalar ayrıca iç ya da dış soruna ulusal düzeyde AB üzerinden siyasal bir anlam yüklenmesi ve bu anlamı ikame edebilecek ulusal siyasal bir perspektif ortaya konulup konulmadığına da odaklanabilirler.

Araştırmanın başlıca sınırlarından birini, AB düzeyinin Frontex'ten öte bir silahlı kuvvete sahip olmaması ve bir uluslararası örgütlenme olan NATO'ya üye ülkelerinin dahil olması oluşturmaktadır. Her ne kadar, AB'nin üyeleri arasında nihayetinde bir iç barışı olsa da ve dış politika konusunda görünür bir çatışmaya rastlanılmasa da şiddet tekeliyeti sadece üye ülkelerinin ortak güvenlik politikasına olan bağlılık ve desteği ile sınırlı kalabilmektedir. Öte yandan AB'yi klasik ulusal devlet ile birebir kıyas etmek de ilk bakışta AB'nin gelişen siyasal statüsüne dair kesin bilgiler veremeyecektir. Son olarak, üye devlet de-politizasyonu, IMF, DB ve OECD v.b. ulusüstü örgütlenmelerin Neoliberal perspektife uygun etki/katkısıyla da gerçekleşebileceği gibi; Schmitt'in önceki bölümde ortaya serilen tarihsel göreceleşme savları bakımından da bu gerçekleşebilecektir.

Siyasallaşmanın Ölçümü Sorunu

Devletin ya da bir örgütlenmenin siyasal niteliğinin ölçümü sorunu en başta kendisini egemenlik ve dış politika alanında göstermektedir. Bu sahada savaş ve barış ile dost/düşman hakkında kararı da içeren birtakım kriterler, nicel verileri irdelleyen bu çalışma yerine soyut ve daha geniş metin ya da söylem analizi kullanılacak ayrı bir nitel araştırma gerektirdiğinden analize dahil edilmemiştir. Bu nedenle analizde kamuoyunun devletin ve AB'nin siyasal varlığıyla ilgili tutumlarına dair çoklu göstergelerden yararlanılacaktır. Doğrudan siyasal varlığın tutumu yerine siyasal varlığa dair tutum kesitlerinin (örneğin; politikalara destek, güven, aidiyet, endişeleri için muhatap alma düzeyi gibi) ele alınması, çoklu ve parçalı göstergelerin araştırmaya çekilmesini zorunlu kılmaktadır.

Ölçüm sorunlarından biri de coğrafi ve nüfus büyüklüğü üzerinedir. Ulusal devlet için literatürde sıklıkla örnek gösterilen Fransa ortalama büyüklük olarak ele alındığında, Slovenya ya da Malta adeta geniş siyasal yetkilere haiz belediye ölçeği gibi gözükebilmektedir. Bu durumda formel olarak eşit görünüm olsa da Polonya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan ölçeğindeki de-politizasyon ile Hırvatistan, Letonya, Slovakya gibi görece küçük ölçekli ülkelerin de-politizasyonu farklılık arz edebilecektir. Farklılık, özellikle aday ülkelerin Avrupalılaşması için önemli bir araç olan idari kapasite (Verheijen, 2000: 41) bakımından da belirtilebilir. Buna popülizmin ülkede kazandığı güç seviyesi, AB yanlısı partilerin siyasal denklemdeki yeri gibi etkenler eklenebilir. Yine Baltık'taki ülkeler örneğinde, Rus nüfusun belirgin varlığı, üçüncü bir normatif güce bu ülke kamuoyunun –potansiyel- yönelebilmesi ya da tersinden okunursa, AB siyasal yapısının billurlaşmasının üçüncü bir güç nedeniyle önlenebilmesi mümkündür. Son olarak Avrupa düzeyi ile ulusal düzey, çok düzeyli yönetim nedeniyle birbirinden

tamamen ayrı değildir. Halkın ülke ve Avrupa düzeyine aynı şeyin iki farklı unsuru olarak bakabilecek olması nedeniyle ölçüm sonuçlarının, - her ne kadar örnekleme yer alan ülkeler oldukça yakın bir dönemde Birliğe dahil olsa da- yönetişime entegre olabilme seviyesine göre sapsmalarla karşılaşılabilmesi beklenebilir.

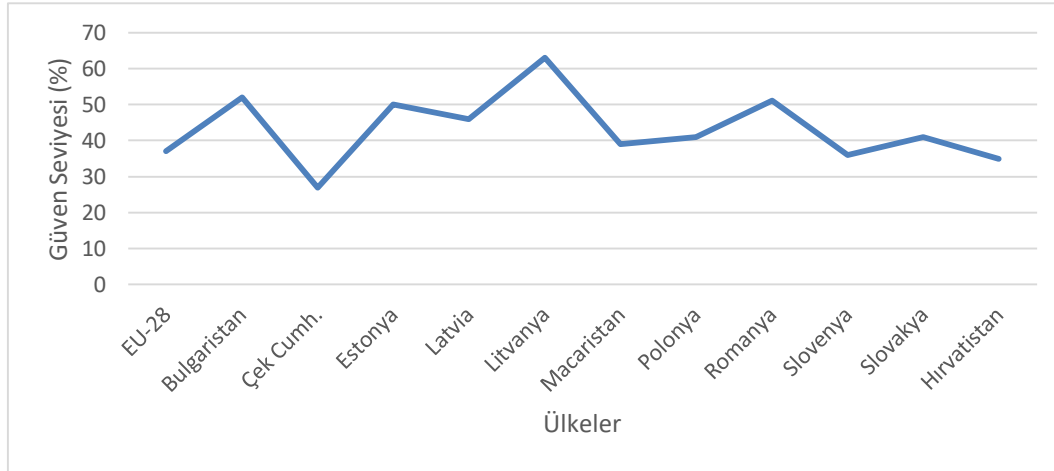
ANALİZ

Daha önceki bölümlerde kuramsal tartışmaların da yardımıyla AB siyasallaşması ve üye ülke devleti de-politizasyonu arasında kurulmaya çalışılan nedensellik ilişkisi, bu bölümde kesitsel bir kapsamla sınırlı kalınarak kamuoyunun tahayyülüne dair çok boyutlu nicel veriler üzerinden gözlemlenmeye çalışılacaktır. Anılan siyasallaşma ve de-politizasyon ilişkisinin nicel göstergeler ve dolayısıyla araştırma kapsamı dışında bırakılan diğer kesitsel parçaları AB siyasal ve kurumsal yapısının işleyişi, AB ve üye ülke devletlerinin dost/düşman belirleyiciliği, dış politikada AB perspektifinin üye ülke devletlerinin baskın gelme durumu, AB politika perspektifinin ulusal gündemlerde de benimsenmesi biçiminde genişletilebilir.

Kamuoyunun AB ile Ulusal Kurumlara Güven Düzeyi

Bu başlık altında Doğu Avrupa üye ülkelerinde kamuoyunun AB'nin kendisine ve onun kurumlarına olan güven düzeylerinin yanı sıra kamuoylarının kendi ulusal kurumlarına olan güven düzeyi gözlemlenecektir.

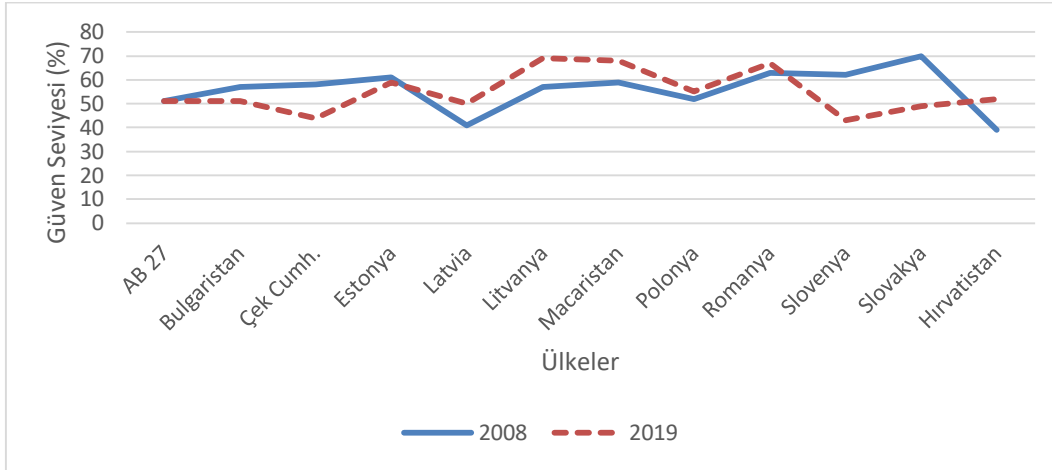
Tablo 1. Doğu Avrupa Üye Ülkelerinde Kamuoyunun AB'ye Güven Seviyesi



Kaynak: Avrupa Komisyonu, (2019b)

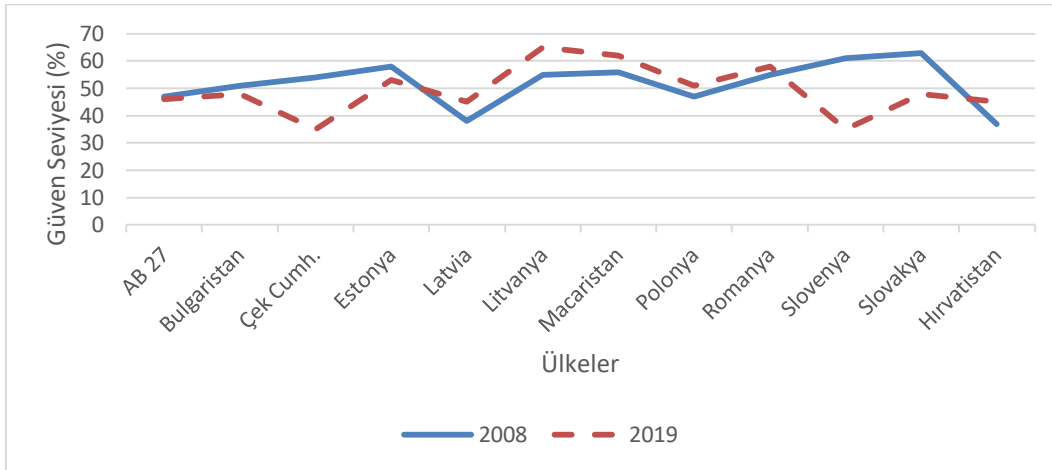
Tablo 1 incelendiğinde, 2019 yılında 11 Doğu Avrupa üye ülkesi kamuoyunun 8'inde AB (28) (Bakınız: AB (28)= AB (27) + Birleşik Krallık) ortalamasının üzerinde AB'ye belirgin güven duyduğu görülmektedir. Çek Cumhuriyeti'nde bu seviye az da olsa AB (28) ortalamasının altındadır. Slovenya ve Hırvatistan gibi eski Yugoslavya ülkelerinde AB (28) ortalamasına oldukça yakın güven seviyesi gözlemlenmektedir.

Tablo 2. Doğu Avrupa Üye Ülkelerinde AB Kurumlarına Güven: AB Parlamentosu



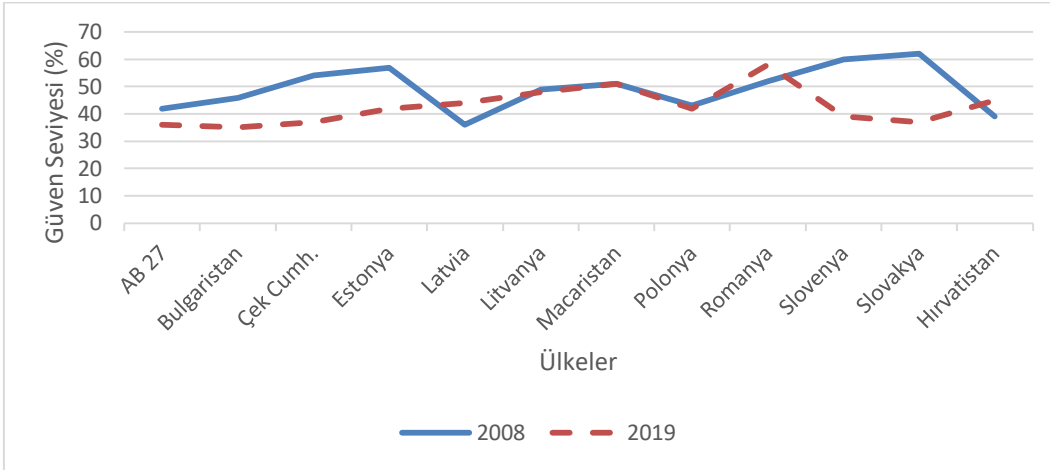
Kaynak: Avrupa Komisyonu (2010c); Avrupa Komisyonu, (2019c)

Tablo 3. Doğu Avrupa Üye Ülkelerinde AB Kurumlarına Güven: AB Komisyonu



Kaynak: Avrupa Komisyonu, (2010c); Avrupa Komisyonu, (2019d)

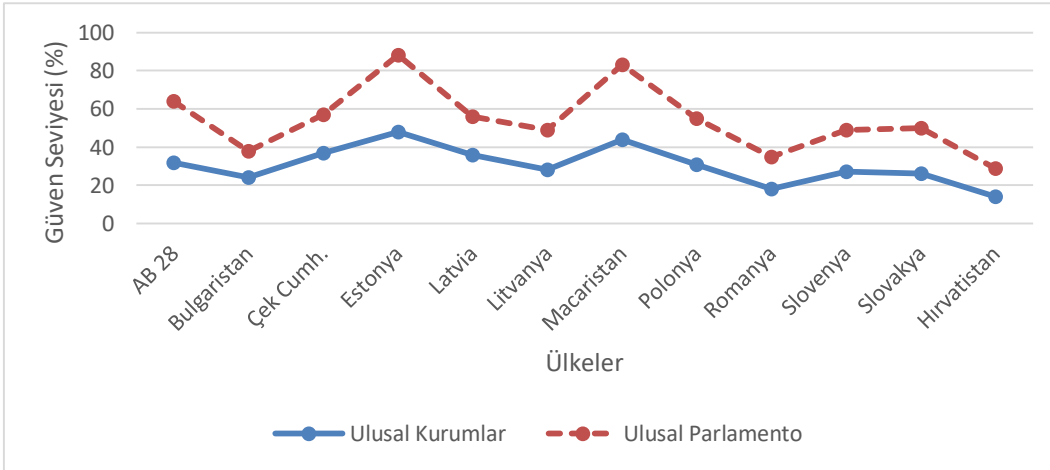
Tablo 4. Doğu Avrupa Üye Ülkelerinde AB Kurumlarına Güven: AB Konseyi



Kaynak: Avrupa Komisyonu (2010c); Avrupa Komisyonu, (2019e)

Tablo 2, 3 ve 4'teki kurumlar bağlamındaki güven istatistiklerinde de Doğu Avrupa üye ülkelerinin kamuoyu, üyeliklerinin yeni olduğu dönemde bile ekseriyetle AB ortalamasının üzerinde güven seviyesi gözlemlenmektedir. 2019 yılı ile birlikte Doğu Avrupa ülkelerinde belirgin ve genel bir eğilim ile AB ortalamasının üzerinde bir güven söz konusudur. AB Komisyonu ile AB Parlamentosu'na 2019 yılında sadece Çek Cumhuriyeti ve Slovenya'da düşük güven söz konusudur.

Tablo 5. Doğu Avrupa Üye Ülkelerinde Ulusal Kurumlara Güven



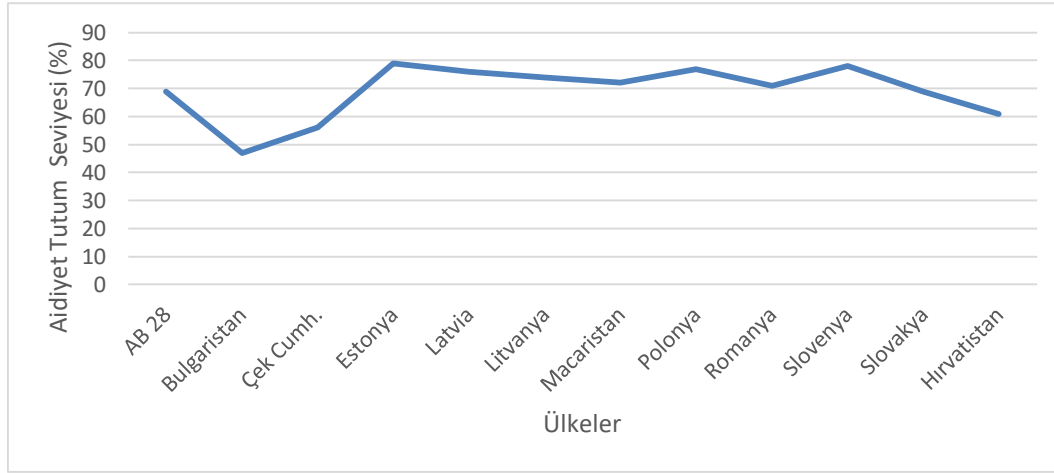
Kaynak: Avrupa Komisyonu, (2019a:102-103)

Tablo 5 incelendiğinde, Estonya, Letonya ve Macaristan haricindeki tüm Doğu Avrupa üye ülke kamuoylarında ulusal kurumlara güven seviyesi AB (28) ortalamasının bile altında kalmaktadır. Dahası örnekteki 11 ülkenin tümünde kamuoylarının kendi ulusal kurumlarına güven seviyesi %50'nin altındadır. Ulusal parlamentoya güvende, Letonya da AB (28) ortalaması altındaki ülkeler arasında katılmaktadır.

Doğu Avrupa Üye Ülkelerinde AB'ye Aidiyet

Bu başlık altında Doğu Avrupa üye ülkelerinde kamuoyunun AB'nin siyasal ve imgelemsel boyutlarına duyulan aidiyet gözlemlenmeye çalışılacaktır.

Tablo 6. Doğu Avrupa Üye Ülkelerinde AB'ye Aidiyet Seviyesi



Kaynak: Avrupa Komisyonu, (2019b:128-129)

2007 yılında AB'ye aidiyet konusunda; AB (28) ortalaması %49 seviyesindedir. (Avrupa Komisyonu, 2010: 72) Bu seviyenin Tablo 6'da 2019 yılı ile birlikte %69'a çıktığı görülmektedir. Hemen hemen tüm Doğu Avrupa üye ülkeleri kamuoyunun AB'ye aidiyet seviyesinin büyük oranda arttığı vurgulanabilir. Yine AB vatandaşlığına ilişkin Haziran 2019 tarihli bir araştırmada Bulgaristan haricindeki tüm Doğu Avrupa üye ülkelerinde kamuoyunun kabaca AB ortalaması ve üzerinde kendilerini AB vatandaşı hissettiği anlaşılmaktadır. (Avrupa Komisyonu, Haziran 2019)

AB ve Doğu Avrupa Üye Ülkeleri Kamuoylarının Başlıca Endişeleri

Bu bölümde Doğu Avrupa üye ülke kamuoylarının ulusal düzey ile Avrupa düzeylerinde hangi sorunları önceliklerine taşıdığı gözlemlenecektir.

Tablo 7. AB ve Doğu Avrupa Üye Ülkeleri Kamuoylarının Başlıca Endişeleri

Sıra	AB Düzeyi (AB (28))	Ulusal Düzey (AB (28))
1	Göç	İşsizlik
2	Terör	Enflasyon
3	İklim	Sosyal Refah
4	Ekonomi	İklim
5	Çevre	Göç

Kaynak: Avrupa Komisyonu, (2019a:5-14)

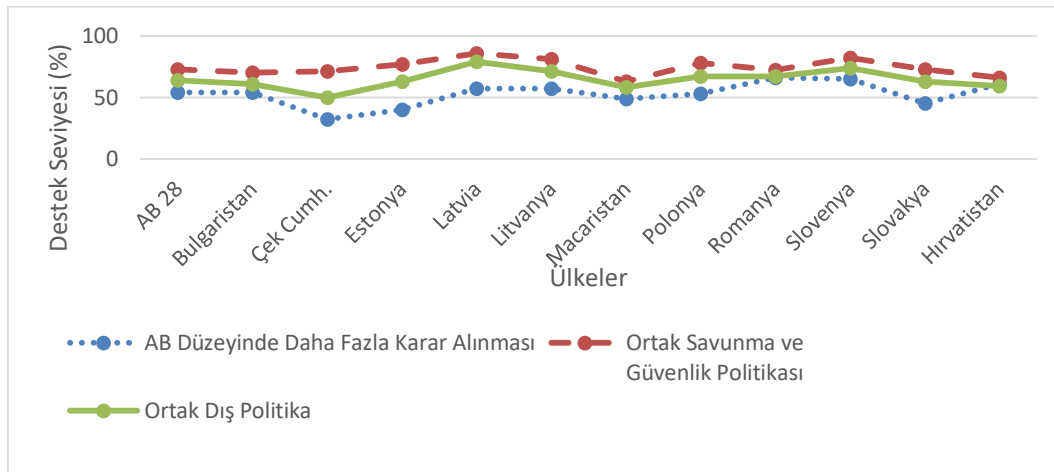
Tablo 7 incelendiğinde, örnekleme yer alan ülkelerin ulusal kamuoylarının kendi devletlerinin sorumlu olduğu ulusal sahadaki başlıca endişeleri ağırlıkla ve görece de-

politik nitelikteki sosyal refah, istihdam ve diğer sosyo-ekonomik faktörlerle ilgilidir. Doğu Avrupa üye ülkelerinde, kalan öteki AB üyesi ülkelerin aksine iklim değişikliği daha alt gündemde kalmaktadır. (Avrupa Komisyonu, 2019a: 13-14,58) Oysa bu ülkelerin ulusal kamuoylarının AB kurumlarının sorumlu olduğu düzeyden beklentileri arasında göç, terör, ekonomi gibi unsurlar ilk sıralarda yer almaktadır. Güvenlik ve ekonomi gibi devletin temel işleviyle ilgili kaygıların AB düzeyiyle ilgili görülmesi – klasik- ulusal bağlamın de-politizasyonu için bir dayanak teşkil edebilmektedir. Çarpıcı olarak Estonya'da ulusal ölçekteki endişelerde terörizm, suçla mücadele, ekonomik durum ve göç oldukça alt seviyelere inebilmektedir. (Avrupa Komisyonu, 2019b: 13-14)

AB Düzeyinde Politika ve Karar Alınmasına Destek

Aralarında ortak savunma, göç ve dış politikanın da yer aldığı toplam 8 politika alanında AB (28) ortalamasının destek seviyesi % 61-81 aralığında yer almaktadır. (Avrupa Komisyonu, 2019a:52) Aşağıda ise Doğu Avrupa üye ülkelerinde kamuoyunun AB düzeyinde karar alma ile ortak güvenlik ve dış politikalarına olan destek seviyeleri yer almaktadır.

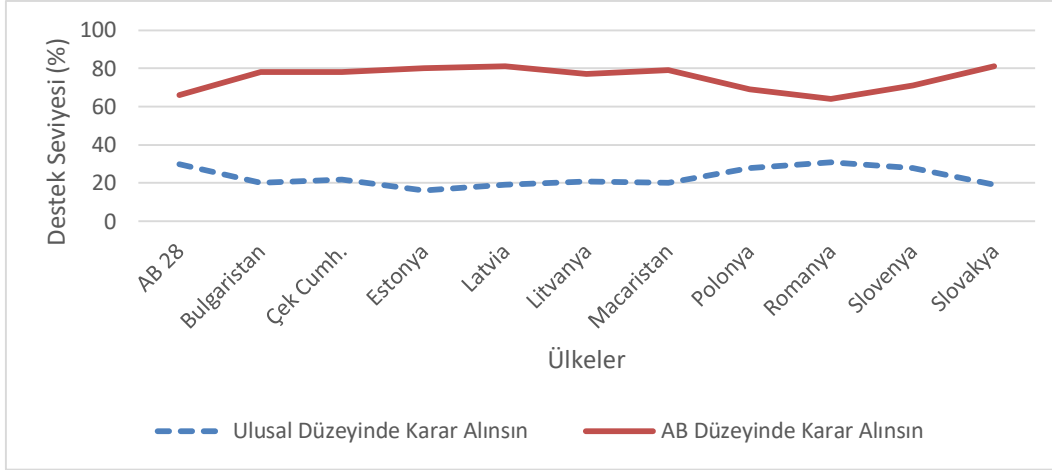
Tablo 8. Doğu Avrupa Üye Ülkeleri Kamuoylarının AB Düzeyindeki Bazı Temel Politikalara ve Karar Alınmasına Destek Seviyesi



Kaynak: Avrupa Komisyonu, (2019a:52-54,136-137)

Tablo 8 incelendiğinde güvenlik ve dış politikayla ilgili AB politikalarına destek seviyesi Doğu Avrupa üye ülke kamuoylarının genelinde kaba hatlarla da olsa AB (28) ortalamasının üzerindedir. İstisnai olarak dış politika alanında Çek Cumhuriyeti bu ortalamanın altındadır. Dahası AB düzeyinde daha fazla karar alınmasına destek seviyesi Çek Cumhuriyeti, Estonya ve Slovakya haricinde, genel anlamda AB (28) ortalamasına ya denk ya da onun üzerindedir.

Tablo 9. Doğu Avrupa Üye Ülkeleri Kamuoylarının Savunma Politikasında AB ya da Ulusal Seviyede Karar Alınmasına 2010 Yılındaki Desteği



Kaynak: Avrupa Komisyonu (2010b). Eurobarometer, Savunma Politikası 11/2010, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/themeKy/10/groupKy/250> (çevrimiçi)

Lizbon sonrasında dış politikada AB'nin otoritesi hakkındaki kamuoyu tutumlarına dair henüz veri bulunmadığından araştırmada savunma politikalarında karar alınmasına 2010 yılındaki bakış ile yetinilmek zorunda kalınmıştır. Hırvatistan diğerlerinden daha sonra AB'ye katılım sağladığından 2010 yılındaki Eurostat verilerinde gözükmemektedir. Tablo 9'da 2010 gibi erken bir tarihte, kabaca AB ortalamasının da çok üzerinde klasik ulusal devletin tekeli gibi görülebilecek bir politika alanında AB'nin karar almasına belirgin bir desteğin söz konusu olduğu görülmektedir.

2019 yılında Doğu Avrupa üye ülkeleri kamuoylarının aşağıda detayları belirtilen nedenlerle genel eğilim olarak AB ve kurumlarına olan siyasal aidiyetinin AB ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir. Orta Avrupa'ya çok yakın olan ve Avrupa merkezi ile tarihsel ilişkisi olan Çek Cumhuriyeti ve diğer örneklem ülkelerine göre aday ülke ve üyelik statüsü daha eski sayılabilecek olan –Eski Yugoslavya'da yer almış da olan- Slovenya haricinde diğer Doğu Avrupa üye ülke kamuoylarının AB'ye ve kurumlarına güveni AB ortalamasının üzerinde ve artan eğilim taşımaktadır. Görece yeni üye ülke olan Hırvatistan'da da filiz halde de olsa benzeri bir eğilim görülmektedir. AB'ye aidiyet konusunda da Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti dışında yer alan Doğu Avrupa üye ülke kamuoyları AB ortalaması üzerinde yer almaktadır. Bu iki ülke de sırasıyla % 47 ve % 56 seviyeleri ile AB'ye aidiyet konusunda önemli bir kamuoyu tutumuna sahiptir.

Doğu Avrupa üye ülkelerinin kamuoyları, diğer AB üyesi ülkelerle hemen hemen paralel biçimde ulusal düzeyde sosyo-ekonomik, refaha endişelerini gündemlerinde taşırken, AB düzeyine siyasal, güvenlik ve ekonomi merkezli sorunları ilk üç sıraya yerleştirmektedir. AB politikalarını destek konusunda, klasik ulusal devletin temel fonksiyonu da olan güvenlik merkezli iki politika alanında Doğu Avrupa üye ülkeleri ekseriyetle, AB ortalamasının üzerinde destek sunan kamuoyu tutumuna sahip görünmektedir.

SONUÇ

AB'nin siyasallaşması ve üye ülke kamuoylarının ya da vatandaşlarının gözünde siyasal varlığına ilişkin tahayyülün güç kazanması, dönüştürme üye ülke devletlerinin siyasal

niteliğinde dönüşüm olup olmadığı sorusunu da gündeme getirmektedir. Ulusal devletlerin, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi, ulusüstüleşme, ekonomi ve finansın küresel ağlarının güç kazanmasının getirdiği sınır aşan fırsat ve tehditlerin de katkısıyla klasik işlevini sürdürme durumu sorgulanabilmektedir. Bu perspektifle AB gibi sosyal, ekonomik ve siyasal bir Birliğe dahil olan Doğu Avrupa üye ülkelerinde kamuoyunun, çoğunlukla ve artan bir eğilimle AB ortalamasının üzerinde olarak AB'nin siyasal varlığına dair tahayyülünün güçlendiği nedensellik ve kamuoyu tutumlarına dair veriler üzerinden anlaşılmaktadır. Dahası AB içerisinde Doğu Avrupa'nın hariç tutulması halinde kamuoyu tutumlarına dair AB ortalamasının oldukça olumsuz bir görünüm kazanabileceği belirtilebilir. Çok boyutlu verilerdeki AB'nin siyasal varlığına dair tahayyülün görece zayıf gözlendiği ülkelerin ilki Çek Cumhuriyeti'dir. Diğerleri ise göstergelerin bazıları için geçerli olmak üzere, aday ülke ve üyelik statüsünü diğer Doğu Avrupa üye ülkelerinden daha önce edinen –Eski Yugoslavya ülkesi de olan-Slovenya'dır. Bu iki ülke, yazındaki AB ilkelerinden uzaklaşma vurgusu ile tutarlılık göstermektedir. Ayrıca eski Sovyetler Birliği üyesi üç Baltık ülkesinde de bazı göstergelerin AB ortalaması ya da hemen altında, bazılarının ise AB ortalamasının çok üzerinde gerçekleşebildiği görülmektedir. Yazında Çek Cumhuriyeti ve Slovenya haricinde belirtilen Macaristan ve Polonya gibi son dönemde AB ile siyasal koşulluluk üzerinden ihtilaf yaşayan devletlerin (Agh, 2019) ülke kamuoyunda baskın olarak AB siyasal tahayyülünün güçlü olması, en azından toplulukların tahayyülünde, ulusal devletin de-politizasyonu ve AB siyasal varlığının belirginleştiğine işaret etmektedir. Özellikle bu iki görece güçlü sayılabilecek devletin AB siyasal koşulluluğuna aykırı yönelimlere eş anlı başvurmasının, aynı dönemde gerçekleşen AB'nin siyasal ve kurumsal varlık olarak siyasallaşması ile örneklemdaki ülkelerin de-politizasyon sürecindeki gelişimin katkısıyla hızlanabildiği söylenebilir. İleriki çalışmaların bu kez AB'nin geri kalan ülkeleri için yapıdaki (*polity*) işleyişe odaklanası ve ayrıca AB'nin siyasal perspektifinin, ulusal siyasal perspektife baskınlığı ya da dost/düşman ayrımı ve dış politikada AB perspektifine ulusal önceliklere aykırı olarak dahi riayet konuları üzerinden katkı sağlaması ilgili yazının bu sahasına faydalı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ágh, A. (2019). *Declining Democracy in East-Central Europe: The Divide in the EU and Emerging Hard Populism*. Birleşik Krallık: Elgar.
- Avrupa Komisyonu (2010a). *New Europeans (Special Eurobarometer 346: Fieldwork March- April 2010)*. Brüksel: TNS Opinion&Social.
- Avrupa Komisyonu (2010b). *Savunma Politikası 11/2010*. Eurobarometer. 09.11.2020 tarihinde https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/get-Chart/themeKy/1_0/groupKy/250 adresinden alındı.
- Avrupa Komisyonu (2010c). *Eurostat (tsdgo510). Chapter 6 Living Conditions and Welfare: Good Governance-Table.4 Level of Citizens' Confidence in EU institutions (1) (2004- 2006-2008)*. Eurobarometer. 09.11.2020 tarihinde https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-statistical-books/-/CH_06_2010_XLS adresinden alındı.
- Avrupa Komisyonu (2019a). *Europeans in 2019. Special Eurobarometer 486: Fieldwork March 2019*. Brüksel DOI:10.2775/46073.

- Avrupa Komisyonu (2019c), *Eurobarometer Interactive*, (06/2019). 09.11.2020 tarihinde <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/-themeKy/9/groupKy/23> adresinden alındı.
- Avrupa Komisyonu (2019d), *Eurobarometer Interactive*, (06/2019). 09.11.2020 tarihinde <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/themeKy/9/groupKy/24> adresinden alındı.
- Avrupa Komisyonu (2019e), *Eurobarometer Interactive*, (06/2019). 09.11.2020 tarihinde <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/themeKy/9/groupKy/31> adresinden alındı.
- Avrupa Komisyonu (2019b), *Eurobarometer Interactive*. 02.12.2020 tarihinde <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/themeKy/18/groupKy/97> adresinden alındı.
- Bohle, D. & Jacoby, W.E. (2018). From Static to Dynamic Europeanization: The Case of the Central and Eastern European Developmental Strategies. (Ed.) Matlak, M. & Schimmelfennig, F. & Woznickowski, T.P. *Europeanization Revisited: Central and Eastern Europe in the European Union* (s. 90-107). Brüksel: European University Institute –Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
- Börzel, T. A. & Risse, T. (2017). *From the Euro to the Schengen Crises: European Integration Theories, Politicisation, and Identity Politics*. *Journal of European Public Policy*, 83-108 DOI: 10.1080/13501763.2017.1310281
- Bressanelli, E. & Koop, K. & Reh, C. (2020). *EU Actors Under Pressure: Politicisation and Depoliticisation as Strategic Responses*, 329-341 DOI:10.1080/13501763.2020.1713193
- Cambridge Dictionary. (2020). *Politicise; De-Politicise*. 01.11.2020 tarihinde <https://dictionary.cambridge.org/browse/english/d/dependably/>; <https://dictionary.cambridge.org/browse/english/p/polish-sth-up/> adresinden alındı.
- Carmichael, P. (2002). *Briefing Paper: Multi-Level Governance*. Review of Public Administration Team Report. Kuzey İrlanda, Birleşik Krallık
- De Wilde, P. (2011). *No Polity for Old Politics? A Framework for Analyzing Politicisation of European Integration*. *Journal of European Integration*, 33 (5), 559–75
- De Wilde, P. & Zürn, M. (2012). *Can the Politicisation of European Integration be Reversed?*. *Journal of Common Market Studies*, 50 (1), 137–153
- Dimitrakopoulos, D. & Passas, A. (2020). *The Depoliticisation of Greece's Public Revenue Administration: Radical Change and the Limits of Conditionality*. İsviçre:Springer
- Drechsler, W. (2009). *The Rise and Demise of the New Public Management: Lessons and Opportunities for South East Europe*. *Uprava*, 7 (3), 7-27
- Ekiert, G. (2008). *Dilemmas of Europeanization: Eastern and Central Europe after the EU Enlargement*. *Acta Slavica Iaponica*, 25,1-28

- Evmez, Z. (2020a). *Türkiye 'de Siyasal Elit Uzlaşmasının Halkın AB'ye Yönelik Tutumlarına Etkisi*. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 51-73
- Evmez, Z. (2020b). *Avrupa Birliği'nin Meşrulaştırıcılığı ve Göç Krizi*. (Ed.) M. Özhan Değişen Dünya'da Göç (s. 169-187). Bursa: Ekin
- Hobbes, T. (2019). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Orijinal eserin yayım tarihi 1651)
- Hood, C. (1991). *A Public Management for All Seasons*. *Public Administration*, 69 (1), 3-19
- Hooghe, L. & Marks, G. (2009). *A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus*. *British Journal of Political Science*, 39 (1), 1-23.
- Jensen, T. (2009). *Democratic Deficit of the European Union*. *Living Reviews in Democracy*, 1-8
- Kochenov, D. & Bard, P. (2018). *Against Overemphasizing Enforcement in the Current Crisis: EU Law and the Rule of Law in the (New) Member States*. (Ed.) Matlak, M.& Schimmelfennig, F. & Woznickowski, T.P. *Europeanization Revisited: Central and Eastern Europe in the European Union* (s. 72-89). Brüksel: European University Institute –Robert Schuman Centre for Advanced Studies
- Kriesi, H.& Grande, E.& Dolezal, M.& Helbling, M.,&Höglinger, D.& Hutter, S.&Wüest, B., (Ed.) (2012). *Political Conflict in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press
- Lavenex, S. (2018). *'Failing Forward' Towards Which Europe? Organized Hypocrisy in the Common European Asylum System*. *Journal of Common Market Studies*, 1-18
- Mair, P. (2013). *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso
- Medve-Balint, G. (2018). *Implementing EU Cohesion Policy in the Eastern Member States: Quality of Government Balancing Between Equity and Efficiency*. (Ed.) Matlak, M.& Schimmelfennig, F. & Woznickowski, T.P. *Europeanization Revisited: Central and Eastern Europe in the European Union* (s. 108-126). Brüksel: European University Institute –Robert Schuman Centre for Advanced Studies
- Nakrořis, V. & Bankauskaitė-Grigaliūnienė, S. (2014). *Public Administration Changes and the Impact of the EU: Agencification and Depoliticisation in Central and Eastern Europe*. Vilnius: Paper fort he ECPR Joint Sessions
- Neocleous, M. (2015). *Devleti Tahayyül Etmek*. (A. Sarı, Çev.). Ankara: Nota Bene Yayınları (Orijinal eserin yayım tarihi 2003)
- Özhan, M. (2020). *John Rawls'ta Kamusal Akıl Üzerine İnceleme*. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 108-112
- Papadopoulos, Y. (2017). *Multilevel Governance and Depoliticization*. (Ed.) F. Paul& M. Flinders& C. Hay& M. Wood. *Anti-politics, Depoliticization, and Governance* (s. 134- 165). Oxford: Oxford University Press

- Peters, B. G. & Pierre, J. (2001). *Developments in Intergovernmental Relations: Towards Multi-level Governance*. *Policy Politics*, 29 (2), 130-135
- Pierson, C. (2014). *Modern Devlet*, (N. Kutluğ & B. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Chiviyazıları-Nemesis Kitaplığı, İkinci Baskı (Orijinal eserin yayım tarihi 2004)
- Rhodes, R. A. W. (1996). *The New Governance: Governing without Government*. *Political Studies*, 44 (4), 652-667
- Rosenstiel, F. (1962). *Le Principe de "Supranationalité": Essai sur les Rapports de la Politique et Du Droit*. Paris: Pedone
- Rousseau, J. J. (2018). *Toplum Sözleşmesi*. (E. Tezcan, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık (Orijinal eserin yayım tarihi 1762)
- Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. (2005). *Conceptualising the Europeanisation of Central and Eastern Europe*. (Ed.) Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. *The Europeanisation of Central and Eastern Europe* (s. 1-29). New York: Ithaca-Cornell University Press
- Schmidt, V. A. (2019). *Politicization in the EU: Between National Politics and EU Political Dynamics*. *Journal of European Public Policy*, 26 (7), 1018-1036
- Schmitt, C. (2018). *Siyasal Kavramı*. (E. Göztepe, Çev.). İstanbul: Metis (Orijinal eserin yayım tarihi 1932)
- Schmitt, C. (2017). *Parlamenter Demokrasinin Krizi*. (A. E. Zeybekoğlu, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi (Orijinal eserin yayım tarihi 1923)
- Schmitt, C. (2011). Somut ve Çağa Bağlı bir Kavram Olarak Devlet. (B. E. Oder, Çev.). (Ed.) Akal, C. B. *Devlet Kuramı*, (s. 245-254). Ankara: Dost Kitabevi (Orijinal eserin yayım tarihi 1958)
- Verheijen, T. (2000). *Administrative Capacity Development - A Race Against Time?*. Working Document W107, Hague: WRR Scientific Council for Government Policies
- Vogel, L. (2019). Illiberal and Anti-EU Politics in the Name of the People? Euroscepticism in East Central Europe: 2004-2019. (Ed.) Lorenz, A. & Anders, L.H. *Illiberal Trends and Anti- EU Politics in East Central Europe* (s. 29-55). İsviçre: Palgrave-Macmillan
- Vukov, V. (2018). Europeanizing Development: EU Integration and Developmental State Capacities in Eastern Europe. (Ed.) Matlak, M. & Schimmelfennig, F. & Woznickowski, T.P. *Europeanization Revisited: Central and Eastern Europe in the European Union* (s. 127-142). Brüksel: European University Institute – Robert Schuman Centre for Advanced Studies
- Zürn, M. (2011). *Politisierung als Konzept der Internationalen Beziehungen*. (Ed.) Zürn, M. & Ecker-Ehrhardt, M. *Gesellschaftliche Politisierung und Internationale Institutionen* (s. 7-35). Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Zürn, M. (2019). *Politicisation compared: at National, European, and Global Levels*, *Journal of European Public Policy*, 26 (7), 997-995

Yerel Yönetim Birimi Olarak Belediyelerin Kentlerin Yerel Kalkınmasındaki Etkilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir İnceleme**

Nur ÇELİK EFŞAN**
Vedat YILMAZ***

Öz

Gün geçtikçe artan nüfus ve nüfusun mevcut ihtiyaçlarının sayıca artışı ve çeşitlenmesi dünyada olduğu gibi ülkemizde de geleneksel belediyeçiliğin terk edilme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Yeni nesil belediyeçilik anlayışının sonuçları ise rutin belediyeçilik anlayışının değişerek kentlerde alt yapı, yol, yeşil alan düzenlemeleri gibi temel belediye hizmetlerinin yanı sıra sosyal ve ekonomik kalkınmanın sağlanması, ortak bir kentlilik bilincinin ortaya çıkması ve kültürel çoğulculuk ilkesi ile kenti oluşturan farklı nitelikteki paydaşların farklılıklarından yararlanarak ortak bir kalkınma güdüsü yaratması olarak tezahür etmektedir. Bu çalışmanın amacı dünyada hızla yayılan ve ülkemiz için yeni olan yerel kalkınma kavramının belediyeler açısından değerlendirilerek belediyelerin yerel kalkınmaya katkılarını incelemek ve belediyelerin kalkınma konusunda yapabilecekleri hususunda öneriler geliştirmektir.

Anahtar Kelimeler

Yerel Yönetimler, Kent, Belediye, Yerel Kalkınma

As A Local Development Unit, An Investigation On The Impact Of Municipalities On Local Development Of Cities

Abstract

The increasing population and the increasing and diversification of the current needs of the population have revealed the necessity of abandoning traditional municipality in our country as well as in the world. The results of the new generation municipality understanding are changing the routine municipality understanding, providing basic social services such as infrastructure, road, green space arrangements in cities, providing social and economic development, emerging a shared urban consciousness and benefiting from the differences of the stakeholders of different qualities that make up the city with

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Bu çalışma, Nur Çelik Efşan tarafından 2019 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda "Yerel Kalkınmada İlçe Stratejileri: İzmir / Torbalı Örneği" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışmasından güncellenerek hazırlanmıştır.

** Uzman, Yüksek Lisans Mezunu, ncelikefsan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8210-3139

*** Doç.Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, vedatyilmaz1977@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4624-9824

Atıf yapmak için / To cite this article: Çelik Efşan, N. & Yılmaz, V (2021). Yerel Yönetim Birimi Olarak Belediyelerin Kentlerin Yerel Kalkınmasındaki Etkilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir İnceleme. Akademik İzdüşüm Dergisi, 6(1): 96-113.

the principle of cultural pluralism. It manifests as creating a development motive. The aim of this study is to evaluate the local development concept, which is spreading rapidly in the world and new for our country, in terms of municipalities, to examine the contribution of municipalities to local development and to develop suggestions on what municipalities can do in development.

Keywords

Local Governments, City, Municipality, Local Development

GİRİŞ

Günümüzde dünyada görülen hızlı değişim ve dönüşümlere uyum sağlamak adına ülkeler hızlı hareket edebilen ve etkin kararlar alabilen yönetim yapılarını oluşturmaktadır (İzci ve Yılmaz, 2019: 385; Sezik ve Ağır, 2016: 226). Devlet (merkezi idare), ülke yönetiminden sorumlu olan ve bu sebeple de en geniş yetkilerle donatılan temel idari yapıdır (Mecek ve Kocakula, 2019: 197). Bu yapılara yerel idareler ve kamu kurumları da dâhildir. Oluşturulan yönetim yapıları yerel kalkınmadan başlayarak ülkelerin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Yerel kalkınma yaklaşımı yerelden başlayarak daha sınırlı bir alanı ifade eden bölge ve yörenin sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan geliştirilerek ulusal kalkınmaya hizmet eden bir yapıya dönüştüren önemli bir yönetim aracıdır. Yerel kalkınma tek bir kurumun çalışmasıyla değil, başta belediye olmak üzere; kentlerde bulunan kamu ve özel sektör kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve siyasal katılımı sağlayan kentliler dâhil olmak üzere tüm paydaşların bir arada hareket ederek sonuç odaklı çalışmasıyla ulaşılabilecek kentsel bir hedeftir. Bu unsurların kentlilik ruhuna uygun bir şekilde entegre bir şekilde yerel kalkınma planına hizmet ettiği görülmektedir. Bunlardan belediye kurumunun kentlerin yerel kalkınmasında kentlerin kuruluşu, işleyişi ve geleceği bağlamında belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Belediyeler ayrıca kentlerdeki diğer paydaşları ortak kentlilik sorumluluğu çerçevesinde yerel kalkınma konusunda bir araya getirebilecek güçte kurumlar olarak hizmet vermektedir. Kente gelen yatırımcıya fiziki üretim koşullarını sağlayan belediyeler hem yatırımcıyı çeken, hem de istihdama konu olan işçilerin iş bulması ve kentlerde işsizliğin giderilmesine katkı sağlayan, sosyal sermayeyi güçlendiren kurumlar olarak hizmet vermektedir. Belediyeler yaptıkları çalışmalarla yerel kalkınma yarışına giren diğer belediyelerle kent kimliklerini ön plana çıkaracak proje ve çalışmalar üreterek rekabet halinde daha kaliteli hizmet verme yarışına girmektedir.

Bu araştırmanın amacı belediyelerin kentlerde kent ve kentli için yerel kalkınma kapsamında yapabileceği her türlü çalışmayı ortaya koyarak fonksiyonlarını ortaya koymak ve kentlilerin geleceği için yapılabilecekleri araştırmaktır. Bu bağlamda çalışmanın ilk kısmında yerel kalkınma yaklaşımının genel çerçevesi belirtilmiş olup, ikinci kısımda yerel kalkınmada belediyelerin rolüne değinilmiştir. Üçüncü kısımda ise yerel kalkınma yaklaşımı Türkiye’de yapılan kanunlar bağlamında değerlendirilmiştir.

YEREL KALKINMA KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

Kalkınma, dünya üzerindeki birçok ülkenin yönetim politikalarını etki altına alan, yönetimde salt büyümeyi değil, büyümedeki sosyolojik gelişimi de dikkate alan önemli

bir paradigmadır. Kavram olarak bir iyileşme anlamını taşıyan kalkınma, katılımcı ve eşitlikçi yapısıyla kamu politikalarının gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Kalkınma ile birlikte geleneksel yol ve yöntemler küreselleşme olgusunun potasında harmanlanmış ve gündeme yerel kalkınma gibi çok önemli bir kalkınma anlayışı ortaya çıkmıştır (Atmaca, 2020: 66-67). Kalkınma, en genel hali ile yerelde başlamakta bölgede ve daha sonra ulusal seviyede kendini göstermektedir. Bu sebeple yerel kalkınma, gelişmişlik seviyesini arttırmak isteyen bir ülke politikasında ilk ve en önemli aşamayı oluşturmaktadır. Çünkü yerel kalkınma, yerel halkın görüş ve düşünceleri doğrultusunda bir yönetimi öngörmektedir (Atmaca ve Geylani, 2020: 259).

1980'lere kadar geleneksel kalkınma modelinde mevcut yerel kaynaklar belirlenmeden, merkezi hükümet kararları ile tepeden inme alınan kararlarla kalkınma planları oluşturulmuştur. Yerel ekonomik kalkınma ile ilgili her türlü kararın yerelde alınmadığı bu yaklaşım yerel sivil inisiyatifi göz önüne almadığından dolayı başarı sağlayamamıştır (Yılmaz ve Çelik Efşan, 2019: 317). 1980'lerden sonra hızla küreselleşen dünyada yerelleşme akımı da hızla yayılmaya başlamıştır. Küreselleşme ve yerelleşme akımları birbirinin zıddı gibi görünse de birbirlerini tamamlayıcı unsurlar olarak ön plana çıkmaya başlamışlardır. Ulusal kalkınmadan yerel kalkınmaya doğru bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Bu dönüşümde yerel kalkınmayı ön plana çıkaran gelişmeler fiziki anlamda geleneksel yönetim pratiklerinin değişmesi ve mevcut kamusal ihtiyaçlara yetmemesi, ekonomik anlamda ise ulusal ölçekten çıkarak uluslararasılaşmış firmaların piyasalardaki koruma kalkınmasının kaldırılarak gerçekleşen üretimin pazarlanması sorununu ortaya çıkarmasıdır. Dünya ekonomisinde küçük ve orta ölçekli işletmelerin öneminin artmasıyla girişimcilik yükselişe geçmiş, özelleştirme politikalarıyla devlet himayesindeki işletmeler bireysel girişimciliğin ve dolayısıyla yerelleşmenin etkisine girmiştir (Kaya, 2001: 28). Özelleştirme adı altında kamuya ait birçok KİT ve diğer kamu işletmeleri özel sektöre devredilirken, merkezi idare ve yerel yönetimlerce gerçekleştirilen birçok kamu hizmetin sunumu da hizmet alımı gibi yollar ile özel sektöre devredilmeye başlanmıştır (Mecek ve Akın, 2015: 464). Bu dönemde toplumun yerel konulara bakış açısı değişmiş ve çevresel sorunlara ilgi artmıştır. 1990'larda ortaya çıkan kentsel rekabet ve işgücü, yaşam kalitesi ve üretim alanlarında diğer kentlerle girilen rekabet yerel kalkınma ve yereldeki potansiyeli değerlendirme ihtiyacını gündeme getirmiştir.

Yerel kalkınmanın tanımlanmasına yönelik farklı yazarlar tarafından farklı görüşler mevcuttur. Buna göre yerel kalkınma bir topluluğun, mahallenin, kentin, belediyenin veya diğer birimlerin kaynaklarının ve içsel potansiyellerinin tanımlanmasına ve kullanılmasına dayanan bir teori olarak göze çarpmaktadır. Bu perspektifte yerel ekonomik kalkınma; yerel ekonominin ve toplumun mevcut zorlukları ve bunları aşmaya yönelik bir dönüşüm süreci olarak tanımlanabilir. Farklı yerel ajanlar, kamu ve özel sektör aracılığıyla mevcut kaynakların verimli ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasına yönelik çalışmalar yoluyla yerel nüfusun yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşımda sosyal sermaye olan insan; parasal ve teknik kaynakları kalkınma sürecine dahil etmek için diğer aktörlerle işbirliği yapmakta ve yerel kalkınma sürecine katkıda bulunmaktadır (Bercu, vd., 2015:66). Yerel kalkınma yaklaşımı bölgelerin öz potansiyellerini dikkate almaktadır. Ekonomik ve ekonomik olmayan faktörler yerel

kalkınma süreçlerini etkilemektedir. Örneğin sosyal, kültürel, tarihi, kurumsal ve coğrafi yönler yerelde kalkınmaya etki etmektedir.

Dünyada ekonomik gelişmişlik seviyesine ulaşmak isteyen devletler insan odaklı, girişimcilere yönelik politikalar belirlemektedir. İstihdam olanakları oluşturmak, vergi tabanını geliştirmek, yerel ekonomik faaliyetleri çeşitlendirmek amacıyla üretilen politikalar yerel kalkınma açısından göz önünde bulundurulması gereken prensiplerden olmalıdır (Gürler Hazman, 2011: 19). ABD'deki Kentsel Ekonomik Kalkınma Konseyi yerel kalkınmayı tasarlanmış etkinlik, toplumda kamu ve özel ajanslar tarafından uygulanan program ve projeler olarak tanımlamıştır. Bu süreç toplulukların ve girişimcilerin refahını arttırarak elde edilmektedir. Yerel kalkınma yerel dayanışmanın yansımasıdır ve yeni sosyal ilişkiler yaratmaktadır. Dolayısıyla yerel kalkınma bir etki alanıdır ve politik yalıtıma tabi tutulamaz. Son olarak yerel kalkınmanın sağlanmasında politika üretimi, uygulanması ve politikaların yaptırımı zorunludur (Coffey ve Polese, 2005'ten aktaran Bercu, vd, 2015: 66).

BELEDİYELERİN YEREL KALKINMA İLE İLİŞKİSİ

Yerel kalkınma kavramının çok boyutlu değerlendirilmesi gerektiği kentsel değerlerle örtüşmektedir. Kentin gelişimini sadece ekonomik temelli değil, sosyal, fiziki, siyasal ve yönetsel açıdan değerlendirdiğimizde yerel kalkınmanın farklı unsurları ortaya çıkmaktadır. Bunlar şu şekilde açıklanabilir: Fiziksel kalkınma, kentin gereksinimi olan altyapı, planlama ve denetim faaliyetlerini, sosyal kalkınma; kentlilerin ihtiyaç duyduğu eğitim, sağlık, dinlenme, eğlence vb sosyal refah düzeylerini yükseltecek etkinlikleri, siyasi kalkınma; kentlilerin kent hakkında alınan kararlara katılımı ve kentteki yönetsel uygulamalar hakkında söz sahibi olmasını, ekonomik kalkınma; kentin ekonomik düzeyinin yükseltilmesi için istihdam, girişimciye teşvik ve iş eğitimi gibi etkinlikleri; etkin belediye yönetimi ise kentin iç kaynaklarının değerlendirilmesi, etkin kullanımı, kalite odaklı, stratejik plana uygun hareket eden belediyeciliği ifade etmektedir (Çarççı, 208:148).

Yerel halkın gündelik yaşantısında yerel yönetimlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Yerel yönetimler tarafından sunulan hizmetler bireylerin günlük yaşamlarını doğrudan etkilemektedir (Arslan, 2019: 133). Yerel halkın ortak çıkarlarının karşılamak amacıyla kurulmuş olan yerel yönetim birimleri il özel idaresi, belediye ve köylerden oluşmaktadır. Yerel yönetim birimleri arasında halka en yakın, tanışık ve öne çıkan yerel yönetim birimi belediyelerdir. Belediyeler nüfus bakımından çok fazla değişkenlik gösteren kurumlardır. Nüfusu binlerle ifade edilen belediyeler olduğu gibi milyonlarla ifade edilen belediyeler de bulunmaktadır (Yılmaz, 2019: 513; Atmaca, 2013: 171; Tunç, vd., 2019: 257). Dolayısıyla değişken bir nüfusa sahip olan belediyeler kentlerde girişimciliğin sağlanması ve yerel halkın kentlerin yönetimine katılımının gerçekleştirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda belediyeler teknik açıdan merkezi yönetimin bir parçası olsa da yereldeki bilgiye vakıf ve yerelde kanaat önderi olan yerel topluluklara en yakın kurumlardır. Belediyeler halen yürürlükte olan 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı yasa kapsamında hizmet sunmaktadır. (Bilgin, 2002: 316; Kaypak, vd., 2017: 1807). Yerel yönetim birimi olarak belediyeler kentlerin yönetimi, kentlerdeki doğal kaynakların değerlendirilmesi, kentten ticari kazanç elde edilmesi,

kentlilerin ihtiyaçlarına cevap vererek sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasındaki düzenleyici etkisi nedeniyle önemlidir. Belediyeler kentlerde kurulan özel sektör kuruluşlarına kuruldukları tarihten itibaren ihtiyaç duyabilecekleri kaynaklar ve hizmetler noktasında düzenleyici fonksiyona sahiptir. Bunun başlıca nedeni belediyelerin kentlerin kuruluşundan itibaren faaliyet gösteren kamu kurumları olarak bölgenin kaynakları, alt ve üst yapısına hâkim bir şekilde kamuya hizmet etmesinden ileri gelmektedir. Yerel yönetimlerin önemi kentlerde organize sanayi bölgeleri dışında üretim yapacak olan sanayicilerin ihtiyaç duyacağı üretim alanlarının seçiminde kentin yol, su, enerji gibi temel üretim gereksinimlerini gidermesinde ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle belediyeler kentte yerel kalkınma ve girişimcilik konusunda birer başvuru kaynağıdır. Yerel kalkınmayı kentler bağlamında değerlendirdiğimizde kentlerin gelişimi ve kalkınması konusunda merkezi idarenin tek başına yeterli olmadığı gerçeği ile belediyelerin önemi artmaktadır.

Belediyelerin kentlerde yaptığı alt ve üst yapı çalışmalarının üretim için gerekli faktörleri sağladığı gerçeği ile belediyelerin piyasada başarıya götüren, yerelde cazibeyi arttıran unsurları bir araya toplayan, yatırımcıya alternatifler sunan danışman organlar olarak hizmet verdiği görülmektedir. Bu anlamda belediyeler üretimin başlamasından itibaren devam eden süreçte ve alınan ürün, istihdam ve ekonomik gelişmişliğin sağlanması bağlamında halkın daha müreffeh yaşam standartlarına ulaşmasını sağlamaktadır ve belediyelerin asli görevi kamunun refah seviyesinin yükseltilmesi olmalıdır. Belediyeler karar alma süreçlerinde çok yönlü düşünerek yerel halkın olanaklarını genişletici amaç ve hedeflerine göre farklı alternatifler arasından seçim yaparak, herhangi bir hataya mahal vermeksizin yerel kalkınmayı artırıcı etkili ve verimli kararları kısa sürede uygulamaya koymalıdır (Gürler Hazman, 2011: 55; Eren ve Yılmaz, 2018: 520; Maruf ve Ayçin, 2020: 418).

Yerel kalkınma konusunda belediyeler kamu yararına yaptığı çalışmalar oranında kentlerin kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Örneğin bir belediyenin kamu yararına yaptığı sosyo ekonomik etkinlikler yerel kalkınmayı harekete geçirmektedir. Halk yararına açılan sosyal ve sanatsal kurslar, yapılan yol, park ve yeşil alanlar, verilen sağlık hizmetleri, halk yararına açılan kütüphane, kreş, tiyatro, huzurevi vb kurumlar, ihtiyaç sahiplerine yapılan nakdi yardımlar, kentlerin marka değerinin ön plana çıkarmak için yapılan festival etkinlikleri ve diğer sanatsal faaliyetler, kentin yerel kalkınması konusunda etkilidir. Kentlerde yerel kalkınma sosyo ekonomik temelde değerlendirildiğinde, belediyelerin yatırımcı için bir yönlendiren olma ve endüstriyel üretim için gerekli olan temel hizmetlerin sağlanması noktasındaki katkısı ön plana çıkmaktadır. Girişimcilere verdiği fiziki desteğin yanı sıra belediyeler kentlerde istihdamın önünü açan ve işsizliği azaltan veya sona erdiren uygulamalarıyla önemli bir paya sahiptir. Yerel kalkınmanın sağlanması hususunda belediyelerin tek başına değil de farklı aktörleri sürece dâhil ederek ortak bir kentlilik bilinci yaratarak sivil inisiyatif oluşturması önem arz etmektedir. Yerel yöneticilerin kentlerde tüm kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve kooperatifleri harekete geçirerek ve bu aktörlere farklı roller yükleyerek koordine edici rol üstlenmesi beklenmektedir.

Kentlerde yerel kalkınma yaklaşımının ortaya çıkışında kentler arası rekabetin artması etkili olmuştur. Kentler arası rekabeti şekillendiren ve kentsel rekabeti oluşturan

bazı temel bileşenler bulunmaktadır. Bunlar Şenlier ve Eryılmaz'a göre (2004: 234) şu şekilde belirtilmektedir:

Tablo 1. Kentsel Rekabetin Özellikleri

Ekonomik Faktörler	Stratejik Faktörler
Üretim oranında yükseklik, Ekonomik çeşitliliğe konu olan kente yapılan yatırım oranı, kente yatırım için gelecek firma sayısı ve bu firmaların küresel bağlantıları, İşsizlik oranındaki düşüklük, Nitelikli eleman potansiyelinin yüksek olması, Kentteki toplam sermaye miktarı, Kamu-özel sektör işbirliği, Altyapı, kentsel ulaşımdaki kalite, ağbağ bağlantısının gücü, İletişim, ulaşım vb. modern altyapı, yaşam kalitesi ve gelişmiş çevre standartları gibi kentsel faktörler,	Yönetimde duyarlı, bilinçli ve halk ile uyumlu yerel yöneticiler, Yönetimde uzman kişilerle işbirliği ve koordinasyon, Politika kararlarında etkinlik, Kentsel vizyona sahip olarak kentsel stratejilerin belirlenmesi ve bunun sağlanmasında kamu-özel sektörün koordineli çalışması,

Tablo 2. Kentsel Rekabetçiliğin Kentsel Yaşam Kalitesi ile İlişkisi

Kentsel Rekabetçilik Bileşenleri	Açıklama	Kentsel Yaşam Kalitesi ile İlişkisi
Altyapı	Sağlam altyapı yerleşim kararını etkilemektedir.	Su ve ulaşımda güvenilirlik kentsel yaşam kalitesini etkilemektedir.
Ekonomik Yapı	İş olanakları ve mali destek hizmetleri önem taşımaktadır	Kentte güçlü bir ekonomik yapı ortaya çıkarmaktadır.
Yer	Mekâna dair sorunların giderilmesi gerekmektedir. Yeni ekonomi etkileşme ve yeniliğin sosyal türüne bağlıdır	Mekân kalitesi çevresel yapı ve konut yapısında güvenliği kapsamaktadır.
Üretim Üretim faktörü Sermaye İşgücü	Günümüz ekonomisinin en önemli faktörü işgücüdür. Sermaye ve üretim firmaların ekonomik kararları ile yakın ilişkilidir.	İşgücü için kalifiye olma, eğitimde kalite ve kentin iş konusundaki tüm cazibeleri,
Kentsel konforlar	Kent sanat, kültür, alışveriş ve rekreasyon gibi özellikleri ile cazibeler sunmaktadır.	Konforlu yaşamı beraberinde getirir.

Kaynak: (Şenlier ve Eryılmaz, 2004: 234)

Dünya Bankası 1997 Yıllık Raporu'nda yerel yönetimlerin yerel kalkınmayı desteklemesinde bazı gerekli kriterler üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki yerel yönetimlerin gücünün artması ile merkezi hükümetin güçleneceği, ikincisi ise kamusal

hizmetlerin yerel halkın görüş ve önerileri ile şekillenerek halka uyumlu hale getirilmesiyle yerel otoriteyi güçlendireceği görüşüdür (Sakıncı, 1997: 324).

Bir kentte ekonomik kalkınmaya paralel olarak yerel yönetimlere duyulacak ihtiyaç artacaktır. Ekonomik kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olan belediyeler, ekonomik kalkınma gerçekleşikten sonra da kentlerde rol sahibi olmaktadır. Yerel ekonomik kalkınmanın olduğu bir kent göçler yoluyla birer manyetik alana dönüşecek ve kentte nüfus artacaktır. Artan nüfusa paralel olarak kentte verilen fiziki çalışmalar yetersiz kalacak ve yerel yönetimlerin vermesi gereken hizmetlerin yelpazesi genişleyerek artan nüfusun dinlenme ve eğlence gibi diğer sosyal ihtiyaçlarına eğilmesi gerekecektir. Yerel yönetimlerin yerel kalkınma konusunda başvurduğu bir diğer yol geleneksel olarak düzenledikleri festivallerdir. Yerel yönetimler festivaller yoluyla yöresel bir unsuru ön plana çıkararak yöre tanıtımını sağlarken, kentin marka değer kazanması açısından önem taşımaktadır. Ticari değeri olan ve kentle özdeşleşmiş hediyelik eşya veya kıyafet türünde bir unsurun ön plana çıkarıldığı ve çeşitli sanatsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği festivaller kentin markalaşmasına ve yerel kalkınmaya doğrudan katkı sağlayan araçlardır. Kentlerin yerel kalkınmasında markalaşma büyük önem taşımaktadır. Marka değerinin oluşturulma sürecinde yerel idarecilere önemli görevler düşmektedir. Kentlerde markanın yaratılmasında yerel yönetimlerin öncelikle istihdam, ulaşım, toplu taşıma, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel konuların üzerinde durmak önem arz etmektedir. Buna paralel olarak sunduğu olanaklarla güvenli ve yaşanabilir kabul edilen bir kent göçlerin uğrak merkezi olacak ve dinamik bir kent yapısı ortaya çıkacaktır. Kentlerdeki nüfus hareketliliği kentlerin ekonomik faaliyetlerine doğrudan etki ederek kentte ekonomik canlılık oluşturacaktır. Kentlerde yerel kalkınmanın yönetilmesi için belediyelerde yöre ekonomisini canlandıracak proje ve tasarımlar geliştirilmesi, bunun gerçekleşmesi için de belediye bünyesinde proje geliştirme müdürlüklerinin kurulması önem taşımaktadır. Çünkü sürekli gelişen ve değişen kentlerde kent cazibesini artırmanın temel belediye hizmetlerinin verilmesi ile mümkün olmadığı bir gerçektir. Bu bağlamda nüfusu fazla ve ekonomik hareketliliği yoğun kentlerde belediyelerin sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve kentin yaşanabilir hale gelmesinde kentin marka değer kazanması amacıyla yaratıcı sloganlar hazırlayarak kentlilere yönelik toplumsal projeler geliştirilmesi gerekmektedir.

Belediyeler günümüzde her ne kadar yerel kalkınma yaklaşımının merkezinde ise de Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda yapılan kanun düzenlemelerine göre zaruri ve temel belediye hizmetlerini gören kuruluşlar olarak çalışmışlardır. Belediyelerin o dönemde asli görevi kentlerin inşası iken, yardıma ihtiyaç duyan vatandaşlara yardımda bulunma o dönemin de bir getirisi olmuştur. Yerel kalkınma yaklaşımını sosyal boyutuyla değerlendirdiğimizde belediyelerin o dönemde sosyal kalkınmayı da sağlayacak hizmetler verdiği ve sosyal yardımların ön plana çıktığı göze çarpmaktadır.

Cumhuriyet yıllarında belediyeler 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 33. ve 34. Maddelerine istinaden sosyal kalkınmaya yönelik hizmet vermişlerdir. Yasanın getirisi olarak belediyelerin halk için kütüphane açma, belediye bahçeleri ve çocuk bahçeleri açma, spor alanları inşa etme ile yardıma ihtiyaç duyan ailelerin ikiz çocuklarına yardım etme, kimsesiz çocuklara nakdi yardımda bulunma, doktor, ilaç, yeme içme, giyinme, barınma ve eğitim imkânı sağlama, muhtaçların cenaze ve ilaç desteği sağlama görevleri olmuştur (www.resmigazete.gov.tr, 2020). Yeni nesil belediyeçilikte ise

belediyelerin temel görevlerini yerine getirirken sosyal alanlarda verdikleri hizmetlerin çapı genişlemiştir. Kentsel rekabetin ortaya çıkışı ve halkın yerelde belediye yönetiminden uygulanmasını beklediği sosyal politikalar, belediyelerin görev tanımını çeşitlendirmiştir.

Günümüzde kentlerde yaşanan nüfus artışına paralel olarak çevre, altyapı, park, imar, planlama, denetim gibi belediye hizmetleri mevcut kamusal ihtiyaçların giderilmesinde yetersiz kalmaktadır. Diğer yandan kentte yaşayan yurttaşların yaşadıkları kentte kültür, eğlence ve sanatsal etkinliklere ihtiyaç duyması verilen belediye hizmetlerinin kapsamını genişletmektedir. Kentlerde bu tür faaliyetler kentlilik duygusunu geliştirerek sosyal kalkınmayı sağlamaktadır. Buna bağlı olarak belediyeler merkezi hükümet tarafından belirlenen sosyal politikaların uygulanışında hükümetle işbirliği yapan merkezin yereldeki hizmet sağlayıcılarıdır. Uygulamada belediyeler merkezi hükümetçe alınan sosyal politika kararlarını desantralizasyon yoluyla yerelde gerçekleştirirken, kentte oluşan sosyal sorunları kendi inisiyatifiyle araştıran ve tespit ederek çözüm önerileri geliştiren kurumlardır.

Sosyal belediyeciliğin modern anlamda ilk ortaya çıkışında 1999 Marmara Depremi ve sonrasında yaşananlar etkili olmuştur (Kaya, 2001:30). Türkiye nüfusunun büyük bir kısmının belediye sınırlarında yaşadığı bilgisinden hareketle belediyeler yerel kalkınmayı sağlayan ve bunu gerçekleştirirken kentlilerin memnuniyetin sağlayarak vatandaşı kente sahip çıkma duygusuna yöneltmektedir. Kentlerde sürdürülebilir yerel kalkınmanın sağlanmasında sosyal kalkınmanın sağlanması, toplumda var olan dezavantajlı grupların desteklenmesi ve yurttaşların kentteki farklı grupların yaşam standartlarının birbirine yaklaştırarak ortalama bir yaşam düzeyine ulaştırılması açısından önemlidir. Kentlere yerleşimlerde ekonomik kriterler öne çıkmaktadır. Ekonomik imkânlardan yoksun, istihdam sorununun yaşandığı bir kentin yaşam alanı olarak tercih edilme ihtimali düşüktür bu nedenle kentlerde sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde ekonomik kalkınma ön plana çıkmaktadır. Belediyeler sosyal belediyecilik konusunda çocuklar için kreş, yuva, çocuk kulübü açabilir. Kadınlar için kadın korunma ve sığınma evi, yaşlılar için huzurevi, hobi merkezleri, ana çocuk sağlığı merkezleri, gençlere yönelik spor tesisleri ve gençlik merkezleri, ayrıca toplum sağlığını tehdit eden madde bağımlılığı vb. kötü alışkanlıklarla mücadele kuruluşları açabilmektedir.

Türkiye’de belediyelerin yaptığı sosyal yardımlar 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ve 6360 sayılı kanunla düzenlenmiştir. Dar gelirliler, yoksul, muhtaç, kimsesizler ve engellilere yapılacak sosyal hizmet ve yardımların belediyenin giderleri arasında sıralandığı bu kanun; spor, sosyal, kültürel ve bilimsel etkinlikleri de giderler kapsamına almıştır (Belli ve Aydın, 2016: 1700; www.tbmm.gov.tr, 2020). Yerelde kentsel hizmetlerin görülmesi noktasında merkezi yardımlar süreklilik arz etmektedir ve sorunların çeşitlilik gösterdiği kentlerde merkezi hükümet yardımları yetersiz kalabilmektedir (Belli ve Aydın, 2017: 404-405). Çünkü merkezi hükümetlerin farklı öncelikler belirlemesi ile iç ve dış politikaya yönelik olarak alınan olağanüstü kararların uygulanmasında yerel yönetimler kaynak edinme sorunu yaşayabilmektedir. Bunun sonucu olarak ülkemizde bazı belediyeler ödenek gelmiyor diyerek kentlerde birçok kamu hizmetini görememekte veya askıya almaktadır. Bu nedenle yerel yönetimlerin yerel kaynakları nasıl değerlendireceği ve nasıl kaynak elde edileceğinin yollarını araştırması gerekmektedir. Bu şekilde hizmet sunumunda aksaklıklar yaşanmayacak ve

finansal kaynak sorunu çözülecektir. Kaynak sorununun çözümünde yerel hizmetlerin parçalanarak verilmesi kamusal hizmet maliyetlerini azaltan bir yöntem olmakla birlikte hizmet verimliliğini arttıran bir yoldur (Üstünişik, 1986: 5). Yerel kalkınmada düzenleyici görevi olan yerel yönetimlerin kentlerin sosyal ve ekonomik kalkınmasında bazı hedef ve amaçlar belirleyerek bu doğrultuda kentsel hizmetleri yürütmesi gerekmektedir.

Yoksulluk, sosyal kalkınmanın önemli bir ölçütüdür (Cömertler, 2008:33). Kentlerde yerel kalkınmanın gerçekleştirilmesinde ise belediyelerin öncelikle kentsel yoksullukla mücadele etmesi gerekmektedir. Çünkü yerel yönetimlerin kentlerde refahı ve gelişmişliği sağlaması kentteki gelişmişliği etkileyen faktörlerin incelenmesiyle başlamaktadır. Kentsel ekonomik ve sosyal gelişmişliğin önünde bulunan en büyük engel yoksulluktur. Buradan hareketle kentsel yoksullukla mücadele kapsamında belediyeler şu rolleri üstlenmektedir (Bossuyt ve Gould 2000:5'ten aktaran Şahin ve Güven, 2011:286-287):

- a)Yerel düzlemde yoksulluğu azaltmaya dönük programlar yapmak ve bu programların hedeflerini etkinlik, adalet ve eşitlik temellerinde gerçekleştirmek,
- b)Yerel kaynakların ve yerel kapasitenin sınırlarını tespit etmek,
- c)Kentteki mahalleler ve kırsal alanlara yönelik merkezi hükümet ile dikey ve yatay bilgi paylaşımında bulunmak,
- d)Yerel düzlemde ekonomik, sosyal ve fiziki altyapının gelişmesini kolaylaştırarak yereldeki yöneticilerin, sanayicinin ve sivil toplum örgütlerinin de katılımıyla devlet-yurttaş arası ilişkileri daha güvenli bir hale getirerek sorumluluk bilincinin gelişimine katkıda bulunmaktır.

Kentsel yoksullukla mücadelede gecekondulaşma kavramı üzerinde durulması gereken bir olgu olarak göze çarpmaktadır. Yapımı hızlı olan, alt yapı sorunlarını barındıran, düşük maliyetle bina edilen, başlangıçta geçici olan ancak siyasi kaygılar, arsa spekülasyonu, rant maksimizasyonu, imar affı gibi yöntemlerle kalıcı hale getirilen gecekondulaşma kavramı gecekondu ticaretine dönüşmüştür (Genç, 2014: 16). Kentlerin büyümesi ve genişlemesi ile eski gecekondu merkezleri kent merkezlerinde kaldığından gecekondulaşma ile mücadelede kentsel dönüşüm yoluna gidilmiştir (Mutlu, 2007:39).

Wegelin ve Borgman (1995:132) kentsel yoksullukla mücadele konusunda yerel yönetimlerin geliştireceği stratejileri şöyle sıralamaktadır:

- a)Kentsel yoksulluğun yasal çerçevesini belirlemek,
- b)Belediye hizmetlerine erişimi sağlamak,
- c)Yeni istihdam olanakları oluşturmak,
- d)Kentsel koordinasyon ve entegrasyonu sağlamak,
- e)Yerel halkı suç ve doğal afetlere karşı korumak.

Yasal çerçeve ile bahsedilen kentsel yoksulluğun giderilmesinde belediyelerin belli alanlarda kentsel sınırlar dâhilinde yasal düzenlemeler yapabileceğidir. Bu düzenlemeler arsa ve konut yönetimi, inşaat sektörünün düzenlenmesi ve ulaşım alanlarında yapılabilir. Kentsel yoksullukla mücadelede ulaşım hizmetlerinin kolaylaştırılması kentteki her kesimin ulaşım hizmetlerinden makul fiyat düzeyinde yararlanabilmesi açısından önem taşımaktadır (Wegelin ve Borgman, 1995:134-135).

Wampler'a göre (2007:51), katılımcı bütçeleme ile belediyeler düşük gelir düzeyindeki bölgelere hizmet edebilir. Katılımcı bütçeleme ile ifade edilen kentsel bütçeleme

dışında tutulmuş mali açıdan güçsüz grupların kentsel harcamalara istinaden alınan kararlara oylama vb. yollarla katılımın sağlanmasıdır. Çarkçı'ya göre (2008: 265-268), kentsel yoksullukla mücadelede mikro kredi projeleri önemlidir. Toplumdaki yoksul kesimlerin girişimcilik ruhunu uyandırma amacı taşıyan bu uygulama atıl durumda olan kesimlerin krediler yoluyla dinamik bir girişim sürecine dâhil edilmesini amaçlamaktadır. Mikro krediler kefil aranmaksızın öncelikle kadın ve işsiz gençleri hedef alan uygulamalardır.

Kentlerde ekonomik kalkınmanın sosyal ve fiziki kalkınma ile doğru orantılı olarak bir bütün halinde değerlendirilmesi kent dinamiklerinin tespit edilerek kentsel çalışmaların yürütülmesi gerekmektedir. Çünkü kentlerde yaşanan suç ve şiddet olaylarının temelinde kentsel yoksulluk ve işsizliğin yattığı, yoksul kesimin güvenli ve sağlıklı konutlarda yaşamadığı bilinmektedir (Gürler Hazman, 2010: 140). Belediyelerin toplumsal huzuru sağlama için istihdam temelli projelerin geliştirilmesi, işsizlikle mücadele konusunda kamu ve özel sektör ile işbirliği yaparak istihdam garantili kurslar açması beklenebilir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kentsel yoksullukla mücadelede yerel yönetimlerin merkezi hükümetten aldığı yardımlar yeterli düzeyde olmadığı için yerel yönetimler tüm hizmetleri görmede mali açıdan yetersiz kalmaktadır. Yerel kalkınmada belediyeler her ne kadar birincil sorumlu kuruluşlar olsalar da yerel yönetimlerin gerek merkezi hükümetten yerele yapılan kaynak transferleri gerekse yetkilerinin yasal çerçevesi dolayısıyla mali açıdan güçlendirilmesi gerekmektedir (Şahin ve Güven, 2011:294).

Kentlerde yerel kalkınma, konulan hedeflerle yapılan uygulamaların birbirine paralel olması ile mümkün hale gelecektir. Yerel yönetimlerin yerel kalkınma konusunda vizyon ve misyon belirlemesi yerel kalkınma hedefine götüren ilk adımdır. Bunun akabinde yerel yönetimlerin kısa, orta ve uzun vadede yapılması gerekenleri tespit etmesi kaynak ve zaman tasarrufunu sağlayacaktır. Kentlerde yerel kalkınmanın sağlanmasında yerel kalkınmaya yönelik yapılan planlama ve planlamaya paralel olarak gerçekleştirilen uygulamalar kentlerin ekonomik ve sosyal kalkınmasında yerel yönetimlerin etkinliğini arttıracaktır. Yerel yönetimlerin yaşanabilirlik düzeyini en ciddi manada etkileyen kriter karar vermedir. Yerel yönetimlerin planlama yapılmaksızın gününbirlik aldıkları kararlar kentlerin geleceğine dair sürdürülebilirliğin sağlanamadığı bir yönetim tarzı ve gününbirlik belediyeçilik anlayışını ortaya çıkarmaktadır.

Göymen'e göre (2004: 17-18) yerel kalkınma hususunda belediyelerin önemli bir misyonu bulunmaktadır. Bu misyon dört temel boyutu kapsamaktadır. Birinci boyut, belediyelerin kentlerde ekonomik gelişmeyi desteklemesi ve ekonomik gelişmeyi sağlayıcı faaliyetleri yürütmesidir. İkinci boyut, sosyal paylaşım ve kapsayıcılıktır. Buna göre belediyeler merkezi hükümet ile işbirliği halinde eşitlik, dayanışma, gönüllülük ve ortak sorumluluk esaslarına uygun olarak birer paydaş olarak kentlileri kentlerin yerel kalkınma sürecine müdahil etmektedir. Üçüncü boyut, sosyal ve ekonomik kalkınmanın bütünleyicisi olan siyasal katılımdır. Siyasal katılım ile kentliler hakları konusunda işbirliği yapmalı ve kentlilik haklarının bilincinde olmalıdır. Kentlilerin siyasal katılım sonucunda elde edebileceği ve yerel yönetimlerce sunulması gereken haklar bilgiye kolay ulaşılabilir ve katılımcılıktır. Dördüncü boyut ise kültürel çoğulculuk boyutudur ki bu boyut kentlerde yerel kalkınmayı zirveye taşıyabilecek nitelikte kapsayıcıdır. Bu boyuta göre yerel yöneticiler kentlilerin farklı dil, din ve etnik yapıdan geldiğini bilerek onları

yerel kalkınma bilincinde buluşturarak kentin nasıl daha iyi yönetileceği veya nasıl yerel kalkınmaya katkı sağlayacağı konusunda bütünleyici rol oynamalıdır.

Belediyelerin yerel kalkınmadaki başarısı yerel katılımın sağlanması ve yerele yapılan yetki devrinin usulüne uygun bir şekilde kamu yararına kullanılması ile artacaktır. Ülkemizde belediyelerin yerel kalkınmadaki önemi ülke nüfusunun büyük bir kısmının kentlerde yaşadığı gerçeği ile ulusal kalkınmanın bir alt basamağı olan yerel kalkınmanın gerçekleşmesi konusunda artmaktadır.

Belediyelere liste usulü verilen görevlerde yerel kalkınmaya ilişkin görevler şu şekilde sıralanmaktadır:

- a) Yerel aktörlerin işbirliği halinde hareket etmesi,
- b) Yereldeki girişimcilerin üretebilecekleri kapasite ve becerilerinin geliştirilmesi,
- c) Kentsel planların yerel kalkınma perspektifinde yeniden ele alınması,
- d) Kentin ekonomik durumunun incelenerek ekonomik faaliyetlerin bu bilgilere istinaden yürütülmesidir.

Ayrıca yerel kalkınma hususunda belediyelerin yerel kalkınma sürecinde kent kimliğini tanımlaması, yerel hizmet alanı ve hizmet kitlesini doğru tanımlayarak yerel kalkınma stratejisinin belirlenmesinde katılımcı zihniyeti oluşturması gerekmektedir. Bunu başarabilmek amacıyla belediyelerin kentsel paydaşları sürece dâhil etmesi gerekmektedir (Şentürk, 2004'ten aktaran Zengin, vd: 2014-107).

Yerel kalkınmanın kentlerde işlevlerini açıklarken belediyelerin sunduğu temel kamusal hizmetler ve girişimciliğe dair yaptığı çalışmalar önem arz etmektedir. Yerel kalkınmanın sağlanmasında belediyeler, yerel varlıkları kullanarak toplumu dönüştürmek için bir güçlendirme aracı görevi görebilir. Belediyeler yerel halkı kaynaklarını değerlendirme ve sosyo ekonomik koşulları iyileştirmek için toplumu harekete geçirmeye zorlamaktadır. Bu şekilde bir kentte yaşayan yurttaşlar bir kentin mekânsal analizini yapabilir ve kente sosyo-ekonomik canlılık katmak için yerinden yönetim ve yönetim araçlarını kullanabilirler.

Yerel ekonomik kalkınmanın sağlanmasında belediyelerin kooperatif, birlik ve sendika gibi diğer aktörlere teknik ve mali destek sağlaması, bu organizasyonlara mali yardım, kredi desteği, vergi indirimleri, istihdama yönelik eğitimler ve teknik danışmanlık hizmeti verme konularında desteklemesi gerekmektedir. Belediyelerin kentin ekonomik tabanında bulunan yoksul kesimin informal çalışma alanından formal çalışma alanına çekmesi gerekmektedir. Belediyeler yerelde faaliyet gösteren KOBİ'lere teşvik ve vergi indirimleri sağlamalı, arazi temininde yardımcı olmalıdır. Bu şekilde hem istihdam oranı artacak, hem de iş kapasitesi genişleyecektir (Kahraman, 2004: 30-40).

Belediyelerin yerel ekonomik kalkınmadaki başarısı:

- a) Ekonomik kalkınma faaliyetlerinde eşgüdümün sağlanması,
- b) Yerel değerlerin korunmasına yönelik çalışılması,
- c) Girişimcilerin yatırım alanları konusunda yönlendirilmesi,
- d) Belediyenin yerel kalkınmayı bir dinamiğe çevirecek kapasitede liderlerce yönetilmesine bağlıdır (Eceral Özelçi ve Özmen Altınkaya, 2009: 46-74).

Belediyelerin yerel kalkınmadaki başarısına ilişkin farklı bir bakış açısı ise Yerel Gündem 21 ile ortaya çıkmıştır. Buna göre kamusal alanda meydana gelen sorunların yerel düzlemde gerçekleştirilebilecek yollarla çözüme kavuşturulacağı öngörülmektedir.

Yerelde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması yerel düzeydeki kuruluşlar arasındaki işbirliğine bağlanmıştır. Bu işbirliğinin yerelde öncüsü kabul edilen belediyelerin yerel kalkınmadaki etkisinin artması yurttaş katılımının yerelde güçlenmesiyle doğru orantılıdır. Yurttaşların kentlilik konusunda bilinç düzeylerinin artması, kentsel ihtiyaçları konusunda fikir beyan etmesi, yerel yönetimlerin hazırlayacağı stratejik plana müdahil olması, bilgi edinme kanunu ve dilekçe hakkı ile belediye yönetiminden şeffaf bir şekilde bilgi edinmesi yerel katılımı arttıracak yollardandır. Yerel katılımın arttırılmasında e-devlet uygulamalarından yararlanılması ve e-belediyecilik hizmetlerinin yaygınlaştırılması önem taşımaktadır.

Belediyelerin diğer kamu kurumlarıyla yaptığı çalışmalarda entegrasyonu sağlamak için kent konseyleri kurmaları ve kent konseylerinin kentin ihtiyaçları doğrultusunda farklı çalışma grupları oluşturmaları önem arz etmektedir. Yerel katılımın güçlendirilmesi toplumsal müzakereci demokrasinin geliştirilmesine bağlı bir olgu olarak belediyelerin yerel kalkınmadaki etkisini arttıracaktır.

TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERİN YEREL KALKINMA KONUSUNDAKİ FONKSİYONLARININ KANUNLAR BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'de belediye yönetimine yönelik çıkarılan ilk yasa 1930 tarihli ve 1580 sayılı yasadır. 75 yıl süre yürürlükte kalan 1580 sayılı yasa sonrası 2005 tarihli 5393 sayılı belediye yasası çıkarılmıştır. 5393 sayılı belediye yasasında stratejik plan ve yıllık çalışma programı yapma görevi belediye encümenine verilmiştir. Encümen yıllık çalışma programına dâhil edilen işlerle ilgili kamulaştırma kararı alabilmektedir (Bulut ve Dönmez, 2020: 284; www.mevzuat.gov.tr, 2020). Stratejik plan kavramına yönelik ilk düzenlemeler 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda görülmektedir. Kanunun 3. maddesinde de belirtildiği üzere merkezi idare kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları, mahalli idareler, düzenleyici ve denetleyici kurumlar ve sosyal güvenlik kurumları stratejik plana tabidir. Finansal kaynakların etkin kullanımı ve stratejilere uygun hareket edilip edilmediğinin iç ve dış denetimler yoluyla denetlenmesi kanunun getirdiği diğer düzenlemelerdir. Kanun yerel yönetimlerin mali kaynak yönetimin denetlenmesini iç ve dış denetim yoluyla planlamaktadır. Kanunda iç denetim kamu idarelerinin personellerine değer katmak ve onları geliştirmek için yerel kaynakların etkililik, verimlilik ve ekonomiklik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirerek idarelere rehberlik yapmak, yönetim ve kontrol süreçlerinin etkinliğini geliştirmek yönünde genel kabul gören ilkelere yönelik yapılan denetimi ifade etmektedir. Dış denetim ise kamu idarelerinin hesap verme sorumluluğu kapsamında yönetimin mali faaliyetleri karar ve işlemlerinin, Sayıştay kurumu tarafından kanunlara uygunluğunu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne raporlanması olarak tanımlanmıştır. Yerel yönetimleri de kapsayan kanun düzenlemesi ve kanunda yapılan denetim tanımlamaları belediyelerin diğer belediyelerle yürüttükleri eylemlerde yaptıkları harcamaları ve yerel kalkınmanın gerçekleştirilmesinde merkezi bütçeden ayrılacak payların etkili kullanılmasının yolunu açmaktadır.

Yerel yönetimler açısından değerlendirilebilecek bir diğer kanun düzenlemesi 5436 sayılı Kamu Mali Yönetim Kanunu ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerin

Değiştirilmesine Dair Kanundur. Kanun düzenlemesinin bir getirisi olan Milli Savunma Bakanlığı hariç tüm bakanlıklara strateji geliştirme başkanlığı kurulması ve mahalli idarelerin de içinde bulunduğu tüm kamu kurumlarında stratejik planlamanın zarurietini vurgulanmıştır. Kanuna göre İçişleri Bakanlığına bağlı yerel yönetimlerin strateji geliştirme başkanlığı ile aynı paralelde çalışması düzenlenmiştir (www.mevzuat.gov.tr, 2020). Yerel kalkınmanın sağlanmasında finansal kaynakların hazır hale getirilmesi ve bütçeleme yapılmasının önemi dikkate alındığında bütçenin hazırlanma ve uygulanma aşamalarında ekonomik istikrar ve sürdürülebilir kalkınmanın temel alınması esastır.

Yerel yönetimler harcama yetkisine sahip kuruluşlar olarak bu yetkiyi kalkınma plan ve programlarında yer alan politika hedeflerine ve somut örneklere uygun olarak idarenin stratejik plan ve fayda-maliyet analizine göre kullanmaktadır (www.mevzuat.gov.tr, 2020). 5393 sayılı Belediye Kanununa göre yerel kalkınma plan ve programının hazırlanışına dair düzenlemeler mevcuttur. Kanuna göre belediye başkanı mahalli idareler genel seçiminden itibaren 6 ay içinde kalkınma plan ve programını hazırlamaktan sorumlu olarak stratejik planın hazırlandığı yılın yılbaşından önce yıllık performans planını hazırlayarak belediye meclisine sunmakla yükümlüdür (www.mevzuat.gov.tr, 2020). Yerel yönetimlerde stratejik planlamaya ilişkin son olarak yapılan düzenlemeler 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununda yapılmıştır. Stratejik planın hazırlanması büyükşehir belediyesinin görevi olup stratejik plan üniversite ve meslek odaları ile konu üzerinde çalışan sivil toplum kuruluşlarının görüşleri doğrultusunda oluşturulmaktadır. Stratejik plan önce belediye meclisine sunulması ve belediye meclisinde görüşülmesi kaydıyla kabul edildikten sonra yürürlüğe girmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi ve kalkınmanın planlı bir şekilde yapılabilmesi için sadece ekonomik büyümenin temel alınmaması, sosyolojik göstergelerin de incelenmesi ve sosyal kalkınmanın sağlanması gerekmektedir. Buna paralel olarak kentlerde yerel yönetimlerin yerel kalkınma hedefini gerçekleştirmede plan ve program dâhilinde hareket etmesi performans değerlendirmeleri yapılmalıdır. Yerel yönetimler özel sektör kuruluşları gibi kar amacı gütmeksizin kamu yararına hizmeti amaç edinmektedir. Yerel yönetimlerin bütçelerindeki sınırlılık ve kentler arası rekabetin artmasından dolayı yerel yönetimlerin performansının ölçülmesi önem taşımaktadır.

Kentlerde yerel kalkınmanın gerçekleştirilmesinde belediyelere tanınan yetkilerin genişletildiği büyükşehir yasası, belediyelere verdiği idari ve mali özerkliğin yanı sıra kanuna uygun bir şekilde uygulanması için performans denetimini zorunlu hale getirmektedir. Yerel kalkınma hedefinde mali kaynakların israfının önlenerek az kaynakla ne kadar çok hizmet verileceğinin planlanması gerekmektedir. Yerelleşme akımının etkisiyle yerel kalkınma konusunda mahalli idarelerin yetki ve sorumlulukları artmış olup, merkezden yerele yetki devri yapılmıştır. Süreç odaklı mahalli idare yönetiminden sonuç odaklı yönetime geçişle birlikte yerel yönetimlerde kamusal hizmet verimliliğinin ölçülmesi ön plana çıkmıştır. Bu durum yerel yönetimlerde ölçme ve değerlendirme sisteminin kurulmasını gerektirmiştir.

Yerel kalkınmada belediyelerin özel sektördeki bazı uygulamaları model olarak hareket etmesi yararına olabilir. Benchmarking (kıyaslama) yöntemi belediyelerin çalışma yöntemlerini öğrenerek kendi çalışma yöntemleriyle kıyaslanması yoluyla belediye yönetiminde kaliteyi arttıracaktır. Kıyaslama yöntemi belediyenin hizmet görmeye zayıf ve güçlü yönlerini ortaya koyarak yerel hizmetlerin hangi alanlarda

verileceğinin tespiti konusunda önemli bir politika transferi aracıdır. Ayrıca bu yöntem verilen kamusal hizmetlerin maliyetini düşürmek, idarenin stratejik yönetimini sağlamak, belediye personelinin motivasyonunu sağlamak, yerel kalkınma hedef ve amaçlarının tespiti ve hedefe götüren en iyi uygulamayı seçme konusunda fayda sağlamaktır.

SONUÇ

Yerel kalkınma kentlerde farklı aktörler tarafından sürdürülebilir bir olgudur. Yerel kalkınma kentlerde belediye ile başlar. Yerelde belediyecilik bir ülkenin kalkınma stratejisi ve kalkınma planını etkileyen önemli bir faktör olarak rol oynamaktadır. Kentler arası rekabetin arttığı günümüzde belediyelerin yerel kalkınmadaki önemi artmaktadır. Yerel kalkınmada paydaş kavramı olarak belediyeler dünya ülkelerinde farklı ekonomik ve siyasal kurumlara sahip olduklarından ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir. Bazı ülkelerde belediyenin rolü büyük ölçüde yerel kamusal mal ve hizmetleri sağlamak iken, bazı otoriter yapıları ülkelerde yerel ekonomik kalkınmanın önemi vurgulanmamaktadır. Bunun temel nedeni hükümetin kamu sektörünü tek başına idare ederek ekonomide tek başına önemli bir role sahip olmasıdır. Bazı federal yapıları ülkelerde yerel yönetimler toplum refahını iyi bir düzeye taşımakta olup, belediyeler kendi aralarında iş alanı ve sanayici çekmek adına rekabet halinde çalışmaktadır. Belediyeler girişimciliğin önünü açmak amacıyla cazip vergi indirimleri yaparak, işletmeleri fiziki açıdan desteklemektedir. Merkezi yapıları devletlerde ise bu tür desteklemeler bakanlıklar tarafından yapılmakta olup, belediyelere bu tür bir yetki verilmemiştir.

Yerel kalkınma konusunda kentlerde yatırım çekmede başarının sağlanması istikrarlı bir vergi tabanının ve vergiyi ödeyecek nüfus tabanının oluşmasına bağlıdır. İstikrarlı bir vergi tabanı ise düzenli yatırımlarla mümkündür. Kentlerde yerel kalkınmanın değerlendirilmesinde yerel kalkınma yaklaşımı sadece kentlerin siyasal sınırları dâhilinde değerlendirilmez, belediyelerin müdahil olduğu kentsel ve kırsal alanların sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesini ifade eder. Yerel kalkınma kentlerde kente dair kaynakları, kapasiteyi, altyapıyı, üretim-tüketim döngülerini kapsayan bir bütündür.

Yerel kalkınmada belediyelerin kanunun öngördüğü ve yasaklamadığı tüm yerel hizmetlerin yürütülmesi ve kentin ekonomik açıdan güçlendirilmesi için mali yetkilerinin artırılması önem arz etmektedir. Belediyelerin yerel kalkınmasındaki başarısı yerel kalkınma stratejilerinin sadece ekonomi odaklı değil, sosyal sermaye ve çevre temelli olarak belirlenmesiyle daha sürdürülebilir ve güçlü hale gelerek artacaktır. İnsan odaklı yerel ekonomik kalkınmanın unsurları istihdam, yoksullukla mücadele, yeni iş alanları yaratma, girişimciliği özendirme ve yerel ekonomiyi canlandırma temelleri üzerinde olmalıdır. Belediyelerin yerel ekonomik kalkınmada ayırım yapmaksızın formel ve informel tüm sektör çalışanlarının kent ekonomisine katkısını göz önünde bulundurması ve yatırımcıları kentin ihtiyaç duyacağı veya kentin ön plana çıktığı uzmanlaştığı alanlara yönlendirerek sosyo ekonomik bütünlüğü sağlaması beklenmektedir.

Son olarak yerel kalkınmanın kent için bir hedef strateji olmasından öte yerel halkın, seçmenin yerel yöneticinin seçim öncesi vaatlerini ve seçim sonrası icraatlarını sorgulama noktasında yerel yönetimlerden beklentisini de yansıtmaktadır. Bir kentte yerel kalkınma üzerine yapılan değerlendirmelerde öncelikli sorumlu kurum olan belediyelerin kentlerde ekonomik canlılığı yaratacak, paydaşlar arası ekonomik sinerjiyi

yaratacak işbirlikleri yapması ve işbirliklerini özendirerek kurumlar arası arabuluculuk yapması gerekmektedir. Yerel kalkınmanın çok boyutlu ve uzun vadeli bir süreç olduğu göz önüne alındığından yerel kalkınma plan ve stratejilerinin sürdürülebilir olması, yönetimin el değiştirmesi halinde keyfi uygulamalara maruz bırakılmaması önem taşımaktadır. Belediyelerin kentlerde girişimciliği özendirmek ve yatırım çekmek gibi fonksiyonlarının yanı sıra kentlerde çarpık kentleşmenin görüldüğü, fiziki kalkınmasını tamamlayamamış alanlarda kentsel dönüşüm sürecini iyi yönetmesi yerel kalkınma açısından önem arz etmektedir. Yeni alanların imara açılması ve kentsel yapının ıslahında çevre faktörünün göz önüne alınması kentsel yapının düzeni ve devamı için önemlidir. Belediyelerin ayrıca kentlerin yerel kalkınması konusunda paket programlar hazırlaması, hangi siyasi parti yönetime gelirse gelsin bu uygulamaların kesintisiz olarak takibi kentlerin ve kentlilerin geleceği açısından hayati bir konudur. Bunun yanı sıra yerel kalkınma planının yerel halk ve yöneticiler yerine merkezi hükümet eliyle yapılması yerel kalkınmadaki başarının önünde duran bir engel olduğu için yerel insiyatifin güçlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, E. (2019). Yerel Yönetimlerin Gelişim Süreci ve Düşünsel Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Kamu ve İşletme Yönetiminde Yeni Perspektifler* (Ed. Ö. Sezer ve H. Çavuşoğlu), Ankara: İksad Publications, 109-143.
- Atmaca, Y. (2013). Optimal Belediye Büyüklüğü ve Yeni Büyükşehir Belediye Yasası, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 168-184.
- Atmaca, Y. (2020). Kalkınma Ajanslarının Yerel Kalkınma Politikalarına Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme, *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 1(2), 66-81.
- Atmaca, Y. ve Geylani, D. (2020). Girişimci Yönetim, Girişimci Belediyecilik ve Yerel Kalkınma, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 249-270
- Belli, A. ve Aydın, A. (2016). 6360 Sayılı Yasa ile Kapatılan Belde Belediyelerinin Hizmette Etkinlik, Verimlilik ve Temsil Sorunsalı Üzerine Bir Alan Araştırması: Önsen Belediyesi Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1698-1713.
- Belli, A. ve Aydın, A. (2017). 6360 Sayılı Kanun ve Yerelde Merkezileşme, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 401-414.
- Bercu, Ana Maria, Tofan Mihaela, Cigu Elena (2015). New Challenges Concerning Sustainable Local Development: Romanian Case, *7th International Conference on Globalization and Higher Education in Economics and Business Administration*, 20, 65-71.
- Bilgin, M. (2002). Yerel Yönetimlerin Bölgesel Kalkınmadaki Etkinliği: Göller Bölgesi Uygulaması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 313-330.
- Bossuyt, Jean, Gould, Jeremy (2000). Decentralisation and Poverty Reduction: Elaborating the Linkages, *Policy Management Bries* No:12, Maastricht: ECDPM.

- Bulut, Y. ve Dönmez, D. (2020). Türkiye’de Büyükşehir Yönetimlerine İlişkin Değişim ve Dönüşüm. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3 (2) , 283-297
- Coffey William J., Polese, Mario (2005). The Concept of Local Development: A Stages Model of Endogenous Regional Growth, *Twenty-Third European Congress of the Regional Science Association, The Regional Science Association International*, 55 (1).
- Cömertler, N. (2008). Geçiş Ekonomilerinde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Sorunu: Polonya Örneği, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1-2), 31-40.
- Çarkçı, A. (2008). *Ulusal Kalkınma için Yerel Teklifler: Ulusal Kalkınma için Yerel Uygulama Modelleri*, Şehir Yayınları, İstanbul.
- Eren, V. ve Yılmaz, V. (2018). Büyükşehir Belediye Yönetiminde Karar Alma Sürecinde Etkinlik ve Verimlilik Problemi: Hatay Örneği, *International Academic Value Studies (Javstudies)*, 4(19), 518-533.
- Genç, F. N. (2014). Gecekonduyla Mücadeleden Kentsel Dönüşüme Türkiye’de Kentleşme Politikaları, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1). 15-30.
- Göymen, K. (2004). Yerel Kalkınma Önderi ve Paydaşı Olarak Belediyeler; Yerel Kalkınmada Belediyelerin Rolü, *Uluslararası Sempozyum Kitabı, Pendik Belediyesi Kültür Yayınları*, No. 21.
- Gürler H. G. (2011). *Türkiye’de Belediyeler ve Yerel Ekonomik Kalkınmaya Katkıları*, (1. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürler H. G. (2010). Kentsel Yoksulluk Sorunu ve Belediyelerin Rolü, *Türk İdare Dergisi*, Sayı:467.
- İzci, F. ve Yılmaz, V. (2019). Yerel Yönetim Politikaları Kurulunun Yapısal ve İşlevsel Boyutlarının İncelenmesi, *Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 5(3), 385-394.
- Kahraman, T. (2004). Türkiye İçin Alternatif Bir Sürdürülebilir Yerel Kalkınma Yaklaşımı İçinde Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma Stratejileri, *İstanbul*, 30-40.
- Kaya, E. (2001). *Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşım: Yerel Kalkınma Yönetimi*. (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Kaypak, Ş., Yılmaz, V. ve Bimay, M. (2017). Dijital Çağda Yerel Yönetimler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.22, Kayfor Özel Sayısı, 1798-1813.
- Maruf, M. ve Ayçin, E. (2020), Evaluation Of The Livability Levels Of Metropolitan Cities By Dematel-Based Analytic Network Process (Danp) And Mairca Methods, *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 11(40), 417-432.
- Mecek, M. ve Akın, F. (2015), Türkiye’de Yerel Yönetimler Girişimciliği, *İdari ve Mali Açından Türkiye’de Yerel Yönetimler* (Ed. M. Mecek, M. Doğan, B. Parlak), Antalya: Bekad Yayınları, 445-469.

- Mecek, M. ve Kocakula, Ö. (2019), E-Devlet ve E-Yönetişimde İdari, Siyasi ve Etik Sorunlar, E-Yönetişim: Kavramsal/Kuramsal Çerçeve, *Ülke İncelemeleri ve Türkiye'ye Yansımaları* (Ed. B. Parlak, K. C. Doğan), İstanbul: Beta Yayınları, 195-230.
- Mutlu, S. (2007). *Türkiye'de Yaşanan Gecekondulaşma Süreci ve Çözüm Arayışları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özelçi E., Tanyel, A. ve Özmen, C. (2009). Beypazarı'nda Turizm Gelişimi ve Yerel Ekonomik Kalkınma, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 46-74.
- Sezik, M. ve Ağır, O. (2016). Türkiye'nin Kamu Yönetimini Değiştiren Faktörler: Batılılaşma ve Küreselleşme, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 49, 225-40.
- Sakınç, S. (1997). Yerel Düzeyde Hizmet Sunumu Yöntemleri ve Özelleştirme, *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 323-342.
- Şahin, D. ve Güven, A. (2011). Yerel Kalkınmada Yerel Yönetimlerin Yoksullukla Mücadelesi, 26. *Türkiye Maliye Sempozyumu*, 281-304.
- Şenlier, N., Eryılmaz, S. Sultan,(2004). Kentler Arası Rekabette İstanbul'un Yeri, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, Ankara: DPY Yayınları.
- Şentürk, H. (2004). *Pendik Yerel Kalkınma Platformu*. Atölye Çalışması, Pendik Belediyesi Kültür Yayınları, No: 14.
- Tunç, A., Belli, A., Aydın A., (2019). Yerelde Yönetişim Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Örneği, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18 (1), 256-270.
- Üstünişik, B. (1986). Belediyelerde Yatırım Planlaması ve Finansman Modeli, DPT.
- Wampler, Brian. (2007). A Guide to Participatory Budgeting , Anvar Shah (Editor), *Participatory Budgeting, Public Governance and Accountability Series*, The World Bank, Washington D.C.
- Wegelin Emiel A. ve Borgman, K. M. (1995). Options for Municipal Interventions in Urban Poverty Alleviation", *Environment and Urbanization*, 7(2).
- Yılmaz, V. (2019). Doğu Anadolu Bölgesinde E-Belediyecilik Hizmetlerinin Yerel Halk Tarafından Kullanım Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Bitlis ve Muş Belediyesi Örnekleri, (Ed. B. Parlak ve Kadir C. D.), *E-Yönetişim, Kavramsal/Kuramsal Çerçeve, Ülke İncelemeleri ve Türkiye'ye Yansımaları*, 509-532.
- Yılmaz, V. ve Çelik Efşan, N. (2019). İlçelerin Yerel Kalkınmasında Sanayi ve Ticaret Odalarının Rolü: Torbalı Ticaret Odası Örneği, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(2), 315-332.
- Zengin, E, Başkurt M. ve Es Muharrem. (2014). Yerel Yönetimler ve Yerel Kalkınma, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 95-124.
- <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6360.html> (Erişim Tarihi: 01.02.2020).
- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5436.pdf> (Erişim Tarihi: 23.02.2020).

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5436.pdf> (Erişim Tarihi: 23.02.2020).

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> (Erişim Tarihi: 23.02.2020).

Dijital Diplomatlar: Dijital Diplomaside Yeni Nesil Diplomatlar *

Elif GÜRDAL **

Öz

Diplomasi, devletlerarası uzlaşma sanatıdır. Devletleri temsilen bu rolü dış politikada üstlenen yetkililer diplomatlardır. Dijital açıdan iletişim olanaklarının toplumsal yapıyı değiştirmesi ile uluslararası ilişkiler yöntemleri dönüşüme girmiştir. Modern diplomasi, yumuşak güç diplomasisi, kamu diplomasisi ve dijital diplomasi gibi farklı kavramlar hayatımıza girmiştir. Diplomatik ilişkilerde dijital iletişim olanakları öne çıkmaya başlamıştır. Dijital diplomasi'nin dış politikada belirleyici olmasıyla diplomatlara yeni görev ve yetki alanları ortaya çıkmıştır. Siyasi tecrübenin gerekli ancak bunun dijital okuryazarlık ve dijital beceri ile sentezlenmesi gerekmektedir. Bu sebeple bu çalışma dijital diplomasi kavramında yeni nesil diplomatlardan beklentilerin neler olduğunu ve yeni diplomatların yetki gücü ve becerilerinin neler olduğunu ele alan nitel bir araştırmadır.

Anahtar Kelimeler

Diplomasi, Dijital Diplomat, Dijital Diplomasi, Kamu Diplomasisi, İletişim.

Digital Diplomats: Next Generation Diplomats in Digital Diplomacy.

Abstract

Diplomacy is the art of inter-state reconciliation. Diplomats are the officials representing the states who undertake this role in foreign policy. International relations methods have been transformed due to the change in the social structure of digital communication facilities. Different concepts such as modern diplomacy, soft power diplomacy, public diplomacy and digital diplomacy have entered our lives. Digital communication opportunities have come to the fore in diplomatic relations. With the determining role of digital diplomacy in foreign policy, diplomats have new duties and competencies. Political experience is necessary, but it needs to be synthesized with digital literacy and digital skill. For this reason, this study is a qualitative research that examines what are the expectations from the next generation diplomats in the concept of digital diplomacy, and what are the authority areas and skills of new diplomats are.

Keywords

Diplomacy, Digital Diplomat, Digital Diplomacy, Public Diplomacy, Communication.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

**Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, elfgurdal@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5110-6524
Atıf yapmak için / To cite this article: GÜRDAL, E. (2021).Dijital Diplomatlar: Dijital Diplomaside Yeni Nesil Diplomatlar. *Akademik İzdüşüm Dergisi* , 6(1): 114-127.

GİRİŞ

Diplomasi bir dizi teknikten ve stratejiden yararlanılarak uygulanan devletlerarası uzlaşma sürecinin tümüdür (Pamment & Gwinn, 2018: 6). Bu süreç egemen devletlerarasındaki ilişkilerin yurtiçinde veya yurtdışında görev yapan temsilciler aracılığı ile yürütülmesini içermektedir. Bu bakımdan diplomasi, devletlerin düzenli veya karmaşık ilişkilerini uluslararası iletişim yolu ile sağladıkları araçtır (Berridge & Alan, 2001:62-63)

Morgenthau'nun 1946 yılından yapmış olduğu diplomasi tanımı ulusların belirli çıkarlarını barışa yönelik çıkarlar ile uzlaştırarak korumasıdır. Yani diplomasi ulusların çıkarları için barışçıl yollarla ne yapılmasının bilinmesi gerekliliğidir. Morgenthau daha o yıllarda yeni diplomasi kullanımında I. ve II. Dünya Savaşı öncesi diplomasi ile sonrası dönem diplomasiyi ayırmaktadır (Morgenthau, 1946: 1079). Bu yeniliğin en büyük etkeni özellikle Birleşmiş Milletler (BM) gibi bir örnek ile başlayan uluslararası örgütlerin uluslararası ilişkileri etkilemeye ve yönlendirmeye başlaması olmuştur.

1940'larda dahi geleneksel diplomasi yerini yeni diplomasi anlayışına bırakmıştır denilerek gizliliğe ve gizli ittifaklar ile yürütülen diplomasi anlayışının yerini dayanışma ve hukuka bıraktığı söylemleri öne çıkmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren diplomasi çeşitleri günümüze kadar alan, mekân, zaman, konu veya yöntem gibi farklı etmenler üzerinden farklı kavramsal kullanımlar ile ifade edilmeye başlamıştır. Geleneksel diplomasi, yeni diplomasi, modern diplomasi, kamu diplomasisi, yumuşak diplomasi, akıllı diplomasi, zorlayıcı diplomasi, kültürel diplomasi, *naked diplomacy* ya da açık diplomasi, kapalı diplomasi, geçici diplomasi, *ad hoc* diplomasi; internetin hayatımıza girmesiyle de dijital diplomasi, diplomasi 2,0, e-diplomasi gibi farklı birçok tanımlama kullanılmıştır (Nye, 2004; Fletcher, 2016; Bjola & Marcus, 2015).

Soğuk Savaştan sonra jeopolitik kesinliklerin sona ermesi, devlet dışı aktör çeşitlenmesinin giderek artması (Pamment, 2018: 33-34), küreselleşme ve dijital iletişim teknolojilerinin ortaya çıkması oyunun varlığına değil ancak oyunun kurallarına, şekline, alanına ve katılımcılarına etki etmiştir (Hamilton & Langhorne, 2010: 232-34). Diğer yandan bu süreçte modern iletişim tekniklerinin sırası ile matbaa, kitle iletişim araçları ve internet olarak hayatımıza girmesiyle diplomasinin yöntem ve araçları bundan etkilenmiştir. Ancak en büyük dönüşüm internet ile ortaya çıkmıştır denilebilir. İnternet ile diplomasinin içeriği, şekli ve kapsamı gibi birçok faktör etkilenmiştir. Böylelikle dijital diplomasi kullanımı artık uluslararası ilişkiler bilim alanı kullanımına girmiştir.

Bu çalışma dijital diplomasinin uluslararası ilişkilerde önemli bir dış politika yöntemi haline gelmesiyle diplomatların rolleri üzerindeki etkisi ve diplomat kavramı üzerindeki dönüşümü irdelemeye yönelik olmuştur. Diplomatik görev resmi olarak devlet temsilciliği olarak ele alınırken, devletleri dış politikalarında artık buna ek olarak farklı araçlar da temsil etmeye başlamıştır. Diplomat rolü değişmekte, resmi diplomatlardan beklenen yetkinlik ve becerilerde farklılaşmaktadır. Bunların irdelenebilmesi için dijital diplomasi kavramını ele almak ardından diplomat rolü üzerinden dijital alanda inceleme yapmak gerekmektedir.

DİPLOMASİDE DİJİTAL ALAN: DİJİTAL DİPLOMASİ

Dijital diplomasi dijital iletişim tekniklerinin diplomatik amaçlarla kullanılmasıdır. Devletlerarası ilişkilerin dijital platformlar aracılığıyla stratejik bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Büyükelçiliklerde, devletlerin bakanlık düzeyindeki kurumlarında veya diğer askeri, ekonomik veya siyasi kurumlarda çalışan yetkililerin diğer ülkelerdeki mevkidaşları ile kurduğu iletişim bunlara dâhil edilebilir.

Dijital diplomasi kavramı internetin açık bir alan olmasıyla toplum önünde uygulanan bir diplomasi sürecidir. Bu nedenle kamu diplomasisini kast etmek amacı ile de kullanılmaktadır. Bu bakımdan dijital diplomasi hem devletlerarası diplomasinin hem de devletler ile yabancı kamuoyu arasındaki diplomasi sürecine denilen kamu diplomasisinin dijital platformlardan uygulanmasına aynı anda karşılık gelen bir ifade olabilmektedir.

Kamu diplomasisi bir devletin yabancı kamuoyunu kendi çıkar ve isteklerine yönelik etkileyebilme ve onlarla etkileşim yoluna giderek istenilen şekilde düşüncelerini sağlayabilme yöntemidir. Kamu diplomasisi süreci artık dijital anlamda sosyal medya platformları aracılığı ile yürütülerek bu platformların uluslararası ilişkilerde bir potansiyel olarak görülmesine neden olmuştur (Holmes, 2015: 18). Çünkü bireylerin dijital iletişim sayesinde kitle oluşturabilme gücü ve fikirlerin yayılabilme gücü dijital diplomasi ya da daraltırsak kamu diplomasisi bakımından etkili silahlar haline gelebilmektedir.

Dijital diplomasi kavramsal olarak tanım sorunu ile karşılaşmaktadır. Yumuşak güce atıf yaptığı, kamu diplomasisi olduğu veya siber alanın bir diplomasi uzantısı olduğuna yönelik farklı tartışmalar mevcuttur. Dijital alanı kucaklayan diplomatlarla sosyal medyadaki yerel izleyiciler arasındaki etkileşim ile sınırlı bir alan değildir (Hocking & Melissen, 2015: 19). Yani devletlerin kurumsal olarak birbirlerini etkileyen bir ilişki sürecini de içerdiğinden diplomasiye ve dijital alana dâhil her şey dijital diplomasi kavramına girmelidir. Geleneksel anlamdaki diplomasinin yerine geçmeyen ancak politik yöntemleri dönüştürerek yeni bir diplomasi alanı oluşturduğunu söylemek gerekmektedir.

Dijital diplomasinin hayatımıza girmesini internete değil de internetten yaklaşık 20 yıl sonra hayatımıza giren sosyal medya uygulamalarının yaygınlaşmasına bağlamak gerekmektedir. İnternet hayatımıza 1994 yılından askeri savunma amaçlı oluşturulan bir proje neticesinde girmiştir (National Research Council, 1995: 183). Ancak toplumsal ve siyasal anlamda bireyleri ve devletlerarası ilişkileri etkileyen en önemli gelişmelerden biri olarak sıralayabileceğimiz etken sosyal medyadır. Sosyal medya uygulamaları 2000'li yıllarda hayatımıza girmeye başlamıştır. Bu süreç 2003 yılı ile başlamıştır. Öne çıkan sosyal medya uygulamalarından LinkedIn 2003, Facebook 2004, YouTube 2005, Twitter 2006, Foursquare 2009 ve WhatsApp 2010 yılında kullanıma girmiştir (diplomacydata, 2015). Sosyal medya potansiyeli o derece etkili olmuştur ki telefonun icat edilmesi sonrası 100 milyon kullanıcıya ulaşabilmesi 75 yıl sürerken Facebook'un aynı kullanıcı sayısına ulaşması sadece 16 yıl sürmüştür (Bjola, 2018: 1-14).

Sosyal medya uygulamalarının geniş kitlelere erişerek politik amaçlı bir araç haline gelmesi ise 2010 yılı itibari ile olmuştur. Örneğin ilk Twitter hesabını açan büyükelçi ABD Meksika Büyükelçisi olmuş ve bu süreç sonrası dijital diplomasinin hem devletlerarası ilişkilerde hem de kamu diplomasisi bağlamından önemli bir araç haline gelmesi önemli olaylarla kendini kanıtlamıştır. Bu önemli olaylar 2010 yılı Arap Baharı ve 2011 Occupy Hareketi olmuştur (Wilson & Corey, 2012: 350; Wichowski,

2015: 66). Bu bakımdan sosyal medya ile ortaya çıkan dijital diplomasinin hayatımıza girmesinin dönüm noktası 2010 yılıdır.

Arap Baharı ve Occupy Hareketinde küresel çaplı protestoları oluşabilmesinde sosyal medyanın kitleleri bir araya getiren gücü etkili olmuştur. Başta *Anonymous* olmak üzere farklı *hacker* grupları bu kitlelerin örgütlenmesinde öncülük etmişlerdir (Wichowski, 2015: 66). Arap ülkelerindeki bu protesto eylemlerini sekteye uğramaması ve ulusal hükümetin interneti kesmemesi için örneğin, ABD ve küresel teknoloji şirketleri dış müdahalelerde bulunmuştur. 2009'da Arap ülkelerinin halk nabzını yoklamakla görevlendirilen ABD dışişleri bakanlığı bünyesindeki *digital outreach team* bu süreçte önemli bir görev edinmiştir (Khatib et.al, 2012: 453-472)

2010 devrim hareketlerinin kıvılcımı ise Twitter üzerinden *#egypt* gibi hastaglar ile kitlelerin örgütlenmesi ile başlamıştır (Polat, 2011: 30-33). Protestoların büyümesi ve internet kesintisi oluşması ile ABD bu sefer merkezsiz interneti amaçlayan projelere destek vermiş, Google ve Yahoo ile anlaşmıştır. *Internet-in-a-Suitcase* ile, yani merkeze bağlı olmayan internet bağlantısı ile, bu Arap ülkelere internet sağlanmaya çalışılmıştır (Forbes, 2012). Böylelikle sosyal medyanın uluslararası ilişkilerde etkisi görülmüş dijital diplomasi üzerine yoğunlaşan devlet politikaları öne çıkmaya başlamıştır.

Arap Baharı sürecinde olduğu gibi devletler küresel teknoloji şirketleri ile işbirliği yapmaya başlamışlardır. Bu işbirliği içeriği askeri, ekonomik, politik veya stratejik farklı konular üzerinden olabilmektedir. Sosyal medya şirketlerinin sahipleri ile işbirliği üzerinden yürütülen ilişkiler hem teknik destek bakımından eğitim talep etmeye yönelik olmuş hem de diğer devletlere ve yabancı kamuoyuna karşı avantaj sağlamak için stratejik destek sağlamaya yönelik olmuştur. Bu şirketlerden gerek seçim dönemlerinde stratejik eğitimler alınarak kitlelere hitaba yönelik avantaj sağlanmaya çalışılmış, gerek ise diplomatik eğitimler ile sosyal medya üzerinden dijital diplomasi yürütülmesi konusunda teknik kabiliyet edinilmeye çalışılmıştır.

Dış politikada dijital diplomasi ile başarı sağlamak için yeni olan bu alanın öğrenilmesi gerekmektedir. Diplomasi temsilcilerinin diplomasi tecrübesi olmasına rağmen dijital diplomasi bakımından teknik beceriler de gerekli olmaya başlamıştır. Bu bakımdan dijital diplomasi ile diplomatlara yeni görev ve yetkiler yüklenmiştir. Bu da yeni bir diplomat profili ortaya çıkarmaktadır.

YENİ NESİL DİPLOMATLAR: DİJİTAL DİPLOMATLAR

Diplomatlar ülkesini uluslararası seviyede temsil etmek için görevlendirilen kişilerdir. Modern anlamda dışişleri bakanlığı bünyesinde ülkesini yurtdışında temsil eden görevlilerdir. (Sönmezoğlu, 1987: 54). Floransalı olan Guicciardini ve Machiavelli hem tarihçi hem de diplomattırlar. 16. yüzyılın siyasi tarih bakımından önemli kaynaklarını kaleme alan bu yazarlar günümüze ışık tutan eserler vermişlerdir. Bu yazarlar tarafından ele alınan *History of Italy* ve *History of Florance* kitapları dönemin hümanist ele alınan önemli eserleridir (Knutsen, 1992: 33). Hem Guicciardini hem de Machiavelli Thucydides'ten oldukça etkilenmişlerdir (Bondanella 1973: 17). İşte bu özellikleri yanı sıra diplomat olan bu düşünürler dönemin diplomat mevkiine uygun görülen yetkililerin hukukçu, siyasetçi, tarihçi ve düşünür olma özelliklerini örneklemektedirler (Knutsen, 1992: 56).

Eski dönem diplomatlar aristokrat kökenli kişilerden oluşmaktadır. Doğrudan hükümdarı temsil ettiğinden ve görevi sırasında merkeze danışma imkânı olmadığından siyasi karar alıcı yetkisi yüksektir (Sönmezoğlu, 1987: 54). Ancak

tarihin ilerleyen dönemleri ve gelişmeler ile birlikte dünya siyasetinin yapısı ve anlayışı değişmeye başlamış, bu gibi durumlar diplomat rolüne de etki etmiştir. İletişim olanaklarının hayatımıza girmesiyle merkeze danışma imkânı diplomatların karar alıcı gücünü zayıflatmış, karar uygulayıcılar olarak görülmeye başlamıştır (Sönmezoğlu, 1987: 54). Mevcut dijital dönemde ise diplomatların karar alma inisiyatiflerinde güç bakımından eski dönemdeki kadar olmasa da bir artış olduğu söylenebilir. Bu dijital dönemin başlangıcı Soğuk Savaşın sonlarına doğru geliştirilmeye başlanan ve 1990'larda hayatımıza giren internet iledir.

Dönemim ABD başkanı Reagan, Amerikan hükümetinin uluslararası ilişkilerde teoride başarılı olmasına rağmen pratikte sorunlarla karşılaştığını ve bu sorunların yabancı kamuoyuyla teknolojik bakımdan iletişimin sağlanması ile giderilebileceğini dile getirmiştir. Teknolojik iletişim ile diplomasi sürecinin bireylere indirgenmeye başladığını vurgulamış ve bu bireylerin de kamu diplomatları olduğunu aktarmıştır. (Reagan Speech, 1987). Buradaki etken radyo, televizyon ve ardından internet ile devam edecek olan iletişimin gelişmeleridir. Özellikle sosyal medya uygulamaları başta Twitter, Facebook, YouTube, Instagram ve *blog* sayfalar olmak üzere dijital iletişim, siyasi anlamda zorluğa neden olduğu kadar kolaylıkları da sunmaya vesile olmuştur.

Akademisyen Sandre, *DiploFoundation* için hazırlanan bir soru-cevap programında Eski İngiltere Bakanına dijital diplomasinin diplomatları iyi yönde mi yoksa kötü yönde mi etkilediğini sormuştur. Bu sorunun cevabını ise Bakan Twitter'dan vererek, hem insanların ilgisini çekebilen konuların tespiti için, hem doğrudan cevap verilebilir olması özelliği ile dijital diplomasinin iyi bir şey olduğunu savunmuştur (Sandre, 2013:32). Bu açıdan diplomatlar görevlerini uygulamak için sosyal medya başta olmak üzere dijital iletişim sayesinde birçok farklı imkâna erişmiştir.

Dijital iletişim teknolojilerine devletler tarafından yapılan yatırımlar gün geçtikçe artmaya devam etmektedir. İnternet ile sağlanan bu faydaların siyasi nedenlerden dolayı internetin kesilmesi durumuna karşı dahi önlemler alınmaya başlanmıştır. Uluslararası anlamda dijital iletişim bakımından bir rekabet söz konusudur. Diplomasi 2.0 ile adlandırılan dijital diplomasi kavramı daha ileriye taşınarak diplomasi 3.0 olarak adlandırılmaya dahi başlanmıştır (Rigalt, 2017: 32). Bu tanımlı Sandre, 2014'te dijital diplomasi konusunda diplomatlar, akademisyenler ve teknoloji şirketleri ile birlikte düzenlenen bir toplantıda dile getirmiştir (Sandre, 2020, e-makale). Dijital diplomasi 2.0'dan 3.0'a geçen en önemli özellik fikirlerin yayılması ve bunun sosyal medya ayağıdır. Facebook ve Twitter bunun en önemli araçlarıdır (Sandre, 2015: 26).

Giderek insan davranışının merkeze alındığı bir politik ortam ortaya çıkmıştır. Diplomatların hem siyasi bilgi ve beceri hem de sosyolojik analizler konusunda kararları yönlendirebilmesi gerekmektedir. Bireylerin kararları dış politikayı etkileyebildiği için toplum kanaatinin yönlendirilebilmesi dijital diplomaside ve dar anlamda kamu diplomasisinde önemli olmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan yeni diplomasi anlayışları yeni diplomat özelliklerini doğurmuştur. Diplomasi giderek dijital iletişim teknikleri ile uyumlu olmaya başlamış ve internet etkili bir silah olarak kullanılmıştır.

Diplomatların görev alanına giren konular farklı aktörlerce yürütülmeye başlamıştır. İnternet toplumsal yapıyı değiştirmiş, diğer yandan ideal diplomat tanımlamalarına yenilerinin eklenmesine sebep olmuştur. Bu yenilikleri bu çalışmada yetki alanı güçlendirilmiş diplomatlar ile teknolojik olarak teknik yetenek ve becerisi

olan diplomatlar olarak sıralayabiliriz. Bu bakımdan diplomatları dijital diploması sürecinde irdelemek için resmi diplomatlar dışında diplomat rollerine bürünen yeni aktörlere, resmi diplomatların yetki gücü olgusuna ve yeni becerilerine yer vermek gerekmektedir.

Kamu diplomatları kavramının kullanılmaya başlaması bireylerin diploması sürecine dâhil olmaya başlamasının bir göstergesidir. Bu bakımdan değinildiği gibi insan davranışlarının merkeze alınmaya başlandığı bir uluslararası ilişkiler anlayışı oluşmuştur. Örneğin dışişlerinde çalışan bir diplomattan daha fazla role bürünen *bloggerlar* veya sosyal medya *fenomenleri* ortaya çıkmıştır (Snow, 2012, e-makale). Bu bireyler kamu kanaati oluşturabilmede ve karar alıcıların kararlarını etkileyebilmede öne çıkabilmektedirler.

Diplomatların dışında yabancı kamuoyu etkisi yaratabilmek için projeler oluşturulmaktadır. Örneğin İsrail 2012 yılında kamu diploması yapabilmek için *ambassadors online* adlı sosyal medyanın nasıl kullanılması gerektiğine dair yüksek lisans programı açmıştır. Haifa Üniversitesine bağlı bu master programı resmi olmayan diplomatlar yetiştirmek için öğrencilerin eğitildiği bir program olmuştur. Projenin ana yaklaşımı, İsraililer ile denizaşırı hedef kitleler arasında doğrudan bir bağlantı kurmak için ortak bir zemin olarak yeni medyayı vurgulamaktadır (<https://www.haifa.ac.il>, 2021). Böylelikle resmi olmayan dijital diplomatlar yetiştirilmeye çalışılmaktadırlar. Yani, iletişim teknolojilerinin uluslararası politikayı dönüştürmesi ile dış ilişkiler adına diplomatik işleri yürüten diplomatlara alternatif yeni aktörler ortaya çıkmıştır. Diplomatların yetkinlik anlayışı değiştiği gibi diplomatların görevini yaptıkları konulara yeni diplomat rolleri ile başka aktörler eklenmiştir (Pamment, 2013: 3). Bunlar bireyler, teknoloji şirketleri, kamuoyu grupları ve sosyal medya uygulamaları gibi sıralayabileceğimiz dijital iletişim odaklı aktör ve araçlardır.

Teknoloji şirketleri uluslararası ilişkilerde kayda değer roller almaya başlamıştır. Öyle ki devletler dünyanın teknoloji merkezi olarak görülen Silikon Vadisine özel büyükelçilik açma girişimlerinde bulunmuşlardır. Örneğin, buradaki ilk büyükelçilik 2017 yılında Danimarka'ya aittir. Klyngel ilk teknoloji büyükelçisi olmuştur (Satariano, 2019, e-makale). Bu teknoloji büyükelçiliği faaliyetleri *TechPlomacy* olarak yani “teknoplama” olarak çevirebileceğimiz bir kavramla açıklanmıştır (<https://techamb.um.dk>). Bu da politik karar alıcıların giderek teknolojik gelişmeleri takip etmek zorunda kaldığının bir göstergesidir.

Geleneksel diplomatik görevler halen daha önemli dış politik araçlardır. Ancak dijital çağın diplomatları iletişimin var olduğu ancak dijital dönem kadar etkin ve hızlı olmadığı internet öncesi döneme oranla daha proaktiflerdir. Dijital diploması anında tepkiyi gerektiren bir süreçtir. Bu da hızlı karar almayı gerektirmektedir. Merkeze danışma imkânının ileri teknoloji araçlar sayesinde var olmasına rağmen dijital dünyanın hızının ileri oranda olması kimi durumda saniyeler içerisinde bir tepkinin verilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla diplomatlara hızlı ve stratejik karar alma görevi düşmektedir. Bu da sorumluluğu alabilmek ile ilgili bir durumdur. Bu hız diplomatların yetki alanını güçlendirmektedir (Ünver, 2017: 11). Çünkü karar alma süresi dijital diploması sürecinde kimi zaman oldukça kısa olmak zorundadır.

Karar alma yetkisinin hızlı tepki verebilme durumundan dolayı öne çıkması kimi zaman sorunlara neden olabilmektedir. Hızlı karar kimi zaman yanlış bir tepki olabilir, hükümetin politikalarını yanlış aktarabilir ya da hükümet tarafından uygun bulunmayabilir. Bu bakımından dijital çağın diplomatlarında en önemli iki özellik

siyasi tecrübe ile teknolojik beceridir. Bahsi geçen iki özelliğin yeni diplomatlarda bir arada olması gerekmektedir.

Hızlı karar alma meselesinin soruna neden olduğu örnekler verilecek olursa dijital diplomasi olgusunun hayatımıza girdiği ile yıllara bakmak gerekmektedir. Örneğin, Arap Baharı sürecinden Twitter'ın kampanyası ve iletişim desteği ile devrimsel hareketler desteklenmiştir. Bu süreçte Twitter üzerinden iletilerin ve videoların paylaşılması ve halkın kitleler halinde örgütlenmesi hızlı ve karmaşık bir süreç halinde olmuştur. Bu süreçte devrik liderler henüz daha devrilmeden ABD elçiliklerinin bu hükümetler karşıtı *tweetler* atması Obama yönetimini olumsuz etkilemiştir (Fung, 2012, e-makale). Dengeli bir politika izlemesi gerekliliği öngörülmüş olan Obama yönetiminin Arap Baharı sürecinde diplomatlar tarafından paylaşılan bu tür sosyal medya tepkileri eleştirilere maruz kalmış ve Obama yönetimini zor durumda bırakmıştır.

Yeni diplomat becerilerinde hızlı karar alma yetkisinin iyi uygulamadığı bir başka örnek İngiltere Lübnan büyükelçisinin *blog* sayfasındaki paylaşımı olmuştur. Büyükelçinin *blog* sayfasına Hizbullah ile ilişkisi olduğu iddia edilen Şii lider Fadlallah'ın ölümüne "saygın bir adamın ölümü" yazısını yazması İsrail ile gerginliğe neden olmuştur. Paylaşım hemen kaldırılmıştır (Kumar, 2012: 284). Bu olumsuz örnekler yeni diplomatların dijital iletişimi teknik bakımdan etkili kullanabilmelerini gerektirmiştir.

Dışişleri bakanlıkları bu gibi gelişmelerin farkındalığı ile diplomatlara yeni beceriler kazanmaları konusunda önerilerde bulunmaktadır. Hatta diplomatlar prestij ve kamuoyu kanaatini resmi olmayan süreçlerde yürütebilmek ve dış politikayı desteklemek adına kendileri de *bloggerler* olarak yer almaya başlamışlardır. ABD'nin Yeni Zelanda büyükelçisi Huebner dijital diplomasi konusunda sosyal medya ve dijital iletişime önem vererek *blog* açan örnek bir diplomat olmuştur (<https://ndhadeliver.natlib.govt.nz>). Huebner'in bu uygulamaları ABD'nin 2009 yılından duyurulan 21. Yüzyıl Devlet İdaresi Girişimcilik yaklaşımına uygun olarak eyleme geçirilmiştir (<https://www.uscpublicdiplomacy.org>). Diğer bir örnekte ise eski diplomat Brown, *John Brown's Public Diplomacy Press and Blog Review* isimli bir *blog* sayfası açmış ve tecrübelerini paylaşarak kitlelere ulaşmaya çalışmıştır (<http://publicdiplomacypressandblogreview.blogspot.com>). Eski diplomatın buradaki önerileri yeni diplomatların dijital kabiliyetleri konusunda girişimci olmalarına önemli bir örnek olmuştur.

Diplomatların dijital beceriler edinmesi konusunda İsrail'de 2016 yılından dijital diplomasi konferansı düzenlenmiştir. Konferanstaki tartışmalarına göre sanal elçilikler veya dijital konsolosluk danışmanlıkları gibi hizmetler verilirken bu hizmetler için diplomatların da dijital anlamda yeterli beceriye sahip olmaları gerekliliği vurgulanmıştır. Siyasi krizler sırasında bir diplomatın dijital okuryazarlığı ortalama bir vatandaşınkinden çok daha fazla olmalıdır. Diplomatların kriz zamanlarında büyükelçilik faaliyetlerini koordine etmek için mesajlaşma uygulamalarına ve WhatsApp gibi farklı 8 uygulamanın haritalanmasına aşına olması gerekebilir. Dijital bir diplomat, çevrimiçi halklardan bilgi toplamak için sosyal medyada hangi *hashtaglerin trend* (gündem) olduğunu belirleyebilmelidir (Israel Digital Diplomacy Conference Summary, 2016: 9). Hatta bunun için bazı büyükelçiliklere dışişleri bakanlıklarınca sosyal medya hesaplarının olma zorunluluğu getirilmiştir. İsveçli bakan Bildt büyükelçiliklerin sosyal medya hesaplarının olması zorunluluğunu getiren ilk Bakandır (Fletcher, 2018:555-560.).

İsrail dijital diplomatlar oluşturmak için bir rehber yayınlamıştır. Bu rehberde çeşitli sosyal medya hesaplarından hangilerinin en iyi uygulama olduğu, diplomatlara öngörü sağlayabilmeleri için sosyal medyada kullanılacak olan metin ve görsellerin takipçilerle hangi etkileşim şekli üzerinden uygulanacağı yer almaktadır (Israel Digital Diplomacy Conference Summary, 2016: 17).

İsrail'in dijital diplomat çalışmaları erişimi zor olan bölgeler için etkili bir araç olabilmektedir. Örneğin, Twitter'daki 2013'te oluşturduğu dijital elçilik platformu altı körfez ülkesi için kurulmuştur. Bu altı ülke halkı ile diplomatlar sosyal medya üzerinden kamu diplomasisi yürütmeye çalışmaktadır. Bu dijital elçilik altı körfez ülkesi tarafından resmi olarak tanınmasa da dijital diplomatların oluşumu adına önemi bir örnektir (Manor, 2019: 228).

Devletler diplomaside teknolojik olarak donanımlı diplomatlar yetiştirmek için küresel teknoloji devlerinden talepte bulunmaya başlamışlardır. Teknoloji şirketleri yeni nesil diplomat yetiştirmek ve mevcut diplomatları dijital alan konusunda geliştirmek için eğitim programları açmıştır. Örneğin, ABD'nin ilk diplomasi müzesi ve eğitim merkezi Microsoft'un yatırımı ile açılmıştır (<https://diplomacy.state.gov>). Amerikan Ulusal Diplomasi Müzesi'nin 2015'te Microsoft ile yaptığı anlaşmaya göre sanal uygulamalar aracılığı ile diplomasi eğitimleri verilmektedir. Örneğin *Surface Hub* yazılımı olası krizlerde karar alma yetisi kazandırmak için üretilen bir Windows ürünüdür (<https://blogs.microsoft.com>). Microsoft dışişleri bakanlığı ile birlikte eğitim programı oluşturarak oyunlaştırılmış diplomasi *gamifying diplomacy* yapmaktadır. Bu dijital ortama taşınmış bir diplomasi uygulamasıdır (<https://blogs.microsoft.com>). Burada teknolojiye yakın diplomatlar yetiştirmek hedeftir.

Diplomatik ilişkiler için sosyal medya uygulamaları belirli misyon için kullanılmaya başlanmıştır. Bunun için görüldüğü gibi küresel şirketler ve devletler arasında yeni diplomatik ilişkiler ortaya çıkmıştır. Örneğin Kanada 2014'te bu gelişmeleri takip ederek yine Silikon Vadisi ile irtibata geçmiştir (Ostwald, 2018, 202–222). Dışişleri bakanı Baird, Google ve Twitter merkezlerini ziyaret etmiş, sosyal medyanın dış politikaya etkisi konusundan bu teknoloji şirketlerinden destek almıştır (Sotiriu, 2015:42). Diplomatların dijital ağ konusunda eğitilmesi gerekliliği düşünülmüş ve Kanada bu konuya önem veren ilk ülkeler arasına girmiştir (Rana, 2011:21).

Diplomatların dijital okuryazar olabilmeleri ve dijital diplomasi uygulayabilmeleri için sosyal medya uygulamaları şirket bünyesinde doğrudan el kitapçıları yayınlamaya başlamıştır. Örneğin Facebook diplomatları bilgilendirici bir el kitabı yayınlamıştır (<https://www.dropbox.com>). Burada Facebook'u diplomatik olarak nasıl kullanılacağına dair bilgiler yer almaktadır. Burada diplomatlara ülkelerin doğal güzelliklerinin sosyal medyadan paylaşılması gibi stratejiler verilmektedir. Diğer yandan Facebook kadın liderlere özel bir bilgilendirme kitabı da yayınlamıştır. “#SheLeads” *hashtagi* ile de paylaşımlar yapmıştır. Stratejik anlamda güvenilir ipuçlarının yer aldığı el kitapta kitlelere etkin erişimin yolları gösterilmiştir (<https://scontent.fada2-1.fna.fbcdn.net>). Facebook bu verileri *politics.fb.com* ile *facebook.com/govtpolitics* sayfalarında paylaşmış ve *digitaldiplomacy@fb.com* adlı dijital diplomasi için bir iletişim adresi belirtmiştir (<https://www.dropbox.com>).

Diplomatları gerçek dünyaya hazırlamak için simülasyonlar da geliştirilmiştir. Linden Lab adlı bir şirket 2003 yılında sanal yaşam (*virtual life*) inşa etmiştir. Bu “Second Life” adlı sanal dünyada gerçek hayatın devletleri sanal büyükelçilikler açabilmektedirler. İlk sanal büyükelçilikler 2007'de kurulan Maldivler ve İsveç'e aittir (secondhouseofsweden, 2007). Büyükelçilikler 2012 yılında kapatılmıştır. Bu proje

diplomatlar için bir eğitim ve deneme niteliğinde olmuştur. Artık diplomatların işlerini daha iyi yapmalarının yolu Kanada'nın BM temsilcisi Grant'ın da vurguladığı gibi teknolojiden geçmektedir (Melissen & Hocking, 2015: 24). Diplomatlar teknolojiyi temel görevlerini gerçekleştirmek için bir araç olarak görmektedirler (Melissen & Hocking, 2015: 25).

Ülkelerin dijital diplomasi projeleri her geçen gün artış göstermektedir. Bu konuda öncüler Avrupa devletleri ve ABD'dir. Dijital diplomasisin uluslararası ilişkilere girdiği ilk yıllarda ABD'nin diplomatlar aracılığı ile çıkarlarının siber alanda sürdürüleceği bir strateji belirlenmiştir (<https://2001-2009.state.gov>). Bunun için *Digital Outreach Team*, *Dipnote*, *Opinion Space*, *Democracy Dialogues*, *Diplopedia*, *Civil Society 2.0* ve *Office of e-Diplomacy* gibi dijital programlar oluşturulmuştur. Örneğin 2003'te başlatılan *Office of e-Diplomacy* programı özellikle diplomatların karar verme süreçlerini bilgi teknolojileri üzerinden uygulamaları içindir (<https://2001-2009.state.gov>).

Görüldüğü üzere dijital diplomasi resmi diplomatlara ek olarak yeni diplomatik aktörler ortaya çıkarmış, diplomatlar için ise önemli iki beceri gerekli görülmeye başlamıştır. Siyasi becerinin ve yeteneğin teknolojik kabiliyet ile bir arada değerlendirilmesi çoğu dışişleri bakanlığının diplomat yetiştirme süreçlerinde hedefledikleri misyonlar olmuştur. Dijital çağa geçiş sürecindeki diplomatların oldukça zorlandığı dijital diplomasi uygulamaları bu ortam içinde yetiştirilen yeni nesil diplomatlar için git gide daha kolay bir hal alabilecektir. Elbette ki burada siyasi tecrübe ve geleneksel diplomasi yöntemleri yine önemini korumalıdır.

SONUÇ

Dijital iletişim teknolojileri toplumsal olarak insan üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Küreselleşmenin ana sebeplerinden biri iletişim teknolojilerinin hızlı ve kapsamlı olmasıdır. Bu etki uluslararası ilişkilerin yapısını; insanları toplumsal olarak dönüştürmek, yeni güç unsurları ortaya çıkarmak ve yeni diplomasi tekniklerine alan açmak gibi nedenlerle etkilemektedir. Diplomasi bir etkileşim ve pazarlık süreci olduğundan, iletişimin dijital araçlarla desteklenmesi uluslararası ilişkilerin yapısını değiştiren önemli bir faktör olmuştur. Bu noktada diplomasi eylemini devletleri adına resmi olarak uygulamakla görevli olan diplomatların diplomasi pratikleri ve gerekli olan becerileri de bir yeniliğe girmiştir.

Dijital diplomasi devletlerarası ilişkiler ve yabancı kamuoyu gruplarına erişim itibari ile öne çıkan uluslararası ilişkiler yöntemi haline gelmiştir. Dijital alan 21. yüzyılın ikinci on yılında kavramsal olarak hem literatüre girmiş hem de diplomasi uygulayıcılarının başvurdukları bir yöntem haline gelmiştir. Buradaki önemli dönüm noktası internetin hayatımıza girmesi ile başlangıcı kabul edilen ancak 2000'li yılların başları itibari ile ortaya çıkan sosyal medya uygulamalarıdır.

Dijital diplomasi artık uluslararası ilişkilerin önemli bir pratiği haline gelmesi diplomaside iki önemli dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki resmi diplomat rollerine gayri resmi yeni araçlar eklenmesidir. Diğer dönüşüm ise resmi diplomatların sahip olması gereken beceriler üzerinedir.

Gayri resmi diplomat rolü üzerine olan yeni araçlara sıradan bireyler dahi dâhil edilmeye başlanmıştır. Bireyler dijital eğitim ve imaj yaratımı ile devletleri adına bir reklam ve imaj pazarlama rollerine girebilmektedir. Resmi olmayan diplomat rolleri devletlerin dış politika stratejilerine yansımıştır. Bu konuda üniversiteler, dışişleri bakanlıkları dâhilinde yapılan sempozyumlar ve araştırmalar resmi diplomatlara ek

olarak diplomatik rollerde etkili bireyler ve araçlar ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bunlara devletlerin üniversitelerde yaratmaya çalıştıkları *online* diplomatlar örnek gösterilebilir.

Resmi diplomatlara ek olarak gayri resmi diplomat rollerine küresel teknoloji şirketleri de dâhil edilmelidir. Devlet liderleri ve resmi diplomatlar küresel şirketlerle ikili anlaşmalar yaparak uluslararası ilişkileri yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Özellikle sosyal medya uygulamalarına sahip şirketler dünya üzerinde yaratmış oldukları etkileşim ortamından yararlanarak devletlere hizmet eder hale gelmiştir. Bu durum devletlerarası krizlere neden olduğu gibi stratejik pazarlıklarda ve küresel meselelerde gündem yaratma gibi farklı çıkarlara hizmet edebilmektedir.

Ulusdevletlerin ortaya çıktığı dönemde devlet temsilcileri iletişim olanağının sınırlı ve zaman alan bir süreç olmasından dolayı daha fazla karar alma yetkisine sahipti. Bu dönemlerde diplomatlar daha yetkili, daha aristokrat ve bilgi üzerine özellikleri ile öne çıkmıştır. Bu durum iletişim teknolojilerinden telgraf, telefon ve radyonun hayatımıza girmesiyle yetki ve karar alma gücü bakımından gerilemiş görülmektedir. Böylelikle diplomatlar klasik iletişim araçları yüzünden karar uygulayıcıları olarak görülmüştür.

Resmi diplomatların rolleri halen daha devletler için önemli ve stratejiktir. Ancak bu durum dijital dünyanın etkisiyle gerekli olan becerilerin farklılaşmasıyla dönüşüme girmiştir. Günümüzde daha teknik becerisi olan ve etkileşim kurma bakımından dijital iletişimi başarı ile uygulayabilen kişilerden oluşmaya başlamaktadır. Yani dijital diploması sürecinde diplomatlar yeniden karar alma gücü bakımından eski dönem kadar olmasa da yetki inisiyatifi bakımından daha fazla güce sahiptir. Çünkü merkezin kararlarına ters düşmeyecek kararları alabilme bakımından bilgi akışının hızı ile yarışmaktadır. Yani diplomatlar sosyal medyada bilginin hızlı akışı itibari ile devletlerin imajını korumak için anında tepki vermek zorundan kalabilmektedirler. Bu da her ne kadar iletişim imkânlarının oldukça gelişmiş olmasına rağmen kimi durumda birkaç saatin veya dakikanın bile etkili olabildiği dijital diploması sürecinde önemli olmaktadır. Olay akışı daha hızlı, gündem daha aktif ve karmaşıktır. Bundan dolayı da diplomatlar daha proaktif bir rol üstlenmişlerdir. Tüm bunların neticesinde yeni diplomatlar siyasi tecrübeye sahip olmanın yanı sıra stratejik karar almayı hızlı bir şekilde uygulamaya zorlanmaktadırlar. Hızlı karar alma zorunluluğu yetki alanını güçlendirmektedir. Bu da teknolojik bakımdan teknik yeteneği de gerektirmektedir.

Diplomatlar; teknolojiden anlayan, teknolojiyi dijital iletişim ve diploması bakımından bilgi ve becerileri arasına alabilen, dijital okuryazarlığı çoğu devlet görevlisinden daha ileri seviyede sahip olması gereken görevliler haline gelmiştir. Dolayısıyla teknolojik yetenek ile siyasi yeteneğin birleştiği yeni nesil diplomatlar yetiştirilmeye başlanmıştır. Günümüzde mevcut diplomatlar bu geçiş sürecini yaşarken zorlansalar da küresel teknoloji şirketlerinin katkısı ve devlet programlarının desteği ile yetiştirilen yeni nesil diplomatlar bu konuda daha hâkim ve etkin olabileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Berridge, G. R. & James, A. (2001). *A Dictionary of Diplomacy*, New York: Palgrave.
- Bjola, C. (2018). Digital Diplomacy 2.0: Trends and Counter-Trends, *Mexican Journal of Foreign Policy*, No. 113, 1-14.
- Blogger. (2021). *John Brown's Public Diplomacy Press and Blog Review*. 10.01.2021 tarihinde http://publicdiplomacypressandblogreview.blogspot.com/2019/06/embassies-embrace-fashion-as-public_1.html adresinden alındı.
- Bondanella, P. E. (1973). *Machiavelli and the Art of Renaissance History*. Detroit: Wayne State University Press.
- David Huebner Blog Page. (2010). 03.01.2021 tarihinde <https://ndhadeliver.natlib.govt.nz/webarchive/wayback/20100516073017/http://blogs.newzealand.usembassy.gov/ambassador/> adresinden alındı.
- Diplomacy Data. (2015). *History of Digital Diplomacy and Main Milestones: Digital Diplomacy: A Broad Perspective*. 25.01.2021 tarihinde <http://diplomacydata.com/history-of-digital-diplomacy-and-main-milestones/> adresinden alındı.
- Facebook. (2021). *Kadın Liderler İçin Facebook'ta Emniyet İpuçları*. 03.01.2021 tarihinde https://scontent.fayt2-1.fna.fbcdn.net/v/t39.8562-6/83085471_684124368788092_1823278922129735680_n.pdf?_nc_cat=105&ccb=3&_nc_sid=ad8a9d&_nc_ohc=bX35NEysqRQAX8sk86x&_nc_ht=scontent.fayt2-1.fna&oh=6e3d4ff7abb2ec3dd3edfe475ea990ba&oe=60504C52 adresinden alındı.
- Facebook. (2018). *Digital Diplomacy on Facebook*. 03.01.2021 tarihinde <https://www.dropbox.com/s/d9nsanweupucmbv/2018%20Digital%20Diplomacy%20on%20Facebook%20Best%20Practices%20Guide.pdf?dl=0> adresinden alındı.
- Fact Sheet Bureau of Public Affairs. (2011). *International Cyber Diplomacy: Promoting Openness, Security and Prosperity in a Networked World*.
- Fletcher, T. (2018). *Public Diplomacy and Its Offshoots*, *Satow's Diplomatic Practice*, (Ed. Ivor Roberts). New York: Oxford University Press.
- Fletcher, T. (2016). *Naked Diplomacy: Power and Statecraft in the Digital Age*, London: Harper Collins Publishers.
- Forbes. (2012). *Internet-in-a-Suitcase: The Web Technology That Wants You to Be Free*, 10.01.2021 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/knowledgewharton/2012/03/08/internet-in-a-suitcase-the-web-technology-that-wants-you-to-be-free/#2eca8ded71e4> adresinden alındı.
- Fung, B. (2012). *Digital Diplomacy: Why It's So Tough for Embassies to Get Social Media Right*. 10.01.2021 tarihinde <https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/10/digital-diplomacy-why-its-so-tough-for-embassies-to-get-social-media-right/263744/> adresinden alındı.

- Haifa University. (2021). 10.01.2021 tarihinde <https://www.haifa.ac.il/?s=ambassadors+online&lang=en&csrt=12668963369501285563>, adresinden alındı.
- Hamilton, K. & Langhorne, R. (2010). *The Practice of Diplomacy: Its Evolution, Theory And Administration*, Second Edition, London and New York: Routledge.
- Hocking, B. & Melissen, J. (2015). *Diplomacy in the Digital Age*. Netherlands: Netherlands Institute of International Relations.
- Holmes, M. (2015). Digital diplomacy and international change management. *Digital Diplomacy Theory and practice*. (Ed. Corneliu Bjola & Marcus Holmes) New York: Routledge
- Khatib, L. & Dutton, W. & - Thelwall, M. (2012). Public Diplomacy 2.0: A Case Study of the US. *Digital Outreach Team Middle East Journal*, 66(3), 453-472.
- Knutsen, T. L. (1992). *A history of international relations theory: an introduction*, Oxford: Manchester University Press.
- Kumar, R. N. (2012). *Martyred but Not Tamed: The Politics of Resistance in the Middle East*. India: SAGE Publications.
- Manor, I. (2019). *The Digitalization of Public Diplomacy*, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Microsoft. (2015). *Diplomacy Everywhere (Surface Hub-Gamifying Diplomacy)*. 03.01.2021 tarihinde <https://blogs.microsoft.com/blog/2015/02/25/diplomacy-everywhere-microsoft-donates-cutting-edge-technology-to-bring-diplomacy-to-life-for-visitors-of-the-u-s-diplomacy-center/> adresinden alındı.
- Morgenthau, H. J. (1946). Diplomacy, *The Yale Law Journal*, 55(10), 1067-1080.
- National Research Council. (1995). *The Changing Nature of Telecommunications/Information Infrastructure*, Washington: The National Academies Press.
- Nye, J. (2004). *Soft Power The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Office of Denmark's Tech Ambassador: Silicon Valley (2021). *Techplomacy*. 10.01.2021 tarihinde <https://techamb.um.dk/en/techplomacy/abouttechplomacy/> adresinden alındı.
- Ostwald, K. & Dierkes, J. (2018). Canada's foreign policy and bureaucratic (un)responsiveness: public diplomacy in the digital domain. *Canadian Foreign Policy Journal*. 24(2), 202–222.
- Pamment, J. (2013). *New Public Diplomacy in the Twentyfirst Century: A Comparative Study of Policy and Practice*. New York: Routledge.
- Pamment, J. & Wilkins, K. G. (2018). Introduction: New Dimensions in the Politics of Image and Aid, *Communicating National Image through Development and Diplomacy: The Politics of Foreign Aid* (Ed. J. Pamment & K. G. Wilkins), Cham: Palgrave Macmillan.
- Pamment, J. (2018). Communication at the Crossroads of Development, Public Diplomacy and Soft Power. *Communicating National Image through Development*

- and Diplomacy: The Politics of Foreign Aid.* (Ed. J. Pamment & K. G. Wilkins) Cham: Palgrave Macmillan.
- Polat, İ. H. (2011). Sosyal Medya Devrimleri. *Cesur Yeni Medya: Wikileaks ve 2011 Arap İsyamları Üzerine Tartışmalar.* (Ed. Mutlu Binark & Işık Barış Fidaner). İstanbul: Alternatif Bilişim.
- Rana, K. S.(2011). *21st Century Diplomacy A Practitioner's Guide.* New York: The Continuum International Publishing,
- Rigalt, A. C. (2017). *Diplomacy 3.0: From Digital Communication to Digital Diplomacy, Analysis.* No. 9, 1-5.
- Ronald Reagan Speech. (1987). *Remarks at the 40th Anniversary Conference of the United States Advisory Commission on Public Diplomacy,* 10.01.2021 tarihinde <https://www.reaganlibrary.gov/research/speeches/091687a> adresinden alındı.
- Sandre, A. (2015). *Digital Diplomacy: Conversations on Innovation in Foreign Policy.* Lanham: Rowman & Littlefield.
- Sandre, A. (2013). *Twitter for Diplomats: DiploFoundation.* Serbia: Layout & Prepress.
- Sandre, A. (2014). *Diplomacy 3.0 Starts in Stockholm.* 10.01.2021 tarihinde https://www.huffpost.com/entry/digital-diplomacy-stockholm_b_4592691 adresinden alındı.
- Satariano, A. (2019). *The World's First Ambassador to the Tech Industry.* 10.01.2021 tarihinde <https://www.nytimes.com/2019/09/03/technology/denmark-tech-ambassador.html> adresinden alındı.
- Secondlife. (2003). 03.01.2021 tarihinde <https://secondlife.com/> adresinden alındı.
- Snow, N. (2012). *American Propaganda: A Scholarly and Practitioner Perspective (We Need More Study, Not Less).* 10.01.2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/322357999_American_Propaganda_A_Scholarly_and_Practitioner_Perspective_We_Need_More_Study_Not_Less adresinden alındı.
- Sotiriu, S. (2015). Between promises and reality. *Digital Diploamcy: Theory and Practice.* (Ed. Corneliu Bjola & Marcus Holmes) London and New York: Routledge.
- Sönmezoğlu, F. (1987). *Ansiklopedik Politika Sözlüğü,* İstanbul: İletişim Yayınları.
- State of Israel Ministry of Foreign Affairs. (2016). 1 st Digital Diplomacy Conference Summary, Tel Aviv.
- The National Museum of American Diplomacy. (2021). 03.01.2021 tarihinde <https://diplomacy.state.gov/about/> adresinden alındı.
- The Second House of Sweden. (2007). 03.01.2021 tarihinde <https://secondhouseofsweden.wordpress.com/2007/03/> adresinden alındı.
- U. S. Department of State. (2009). *Office of e-Diplomacy (IRM/BPC/EDIP),* 03.01.2021 tarihinde <https://2001-2009.state.gov/m/irm/ediplomacy/index.htm> adresinden alındı.
- USC Center on Public Diplomacy, (2014). 03.01.2021 tarihinde <https://www.uscpublicdiplomacy.org/users/davidhuebner> adresinden alındı.

- Ünver, H. A. (2017). Bilişimsel Diplomasi, *Kadir Has Üniversitesi & EDAM, Siber Politikalar ve Dijital Demokrasi*. p.11.
- Wichowski, A.(2015). Secrecy Is For Losers. *Digital Diplomacy: Theory and Practice*, (Ed. Corneliu Bjola - Marcus Holmes). London and New York: Routledge Taylor & Francis Gorup.
- Wilson, Mark I. & Corey, K. E. (2012). The Role of ICT in Arab Spring Movements. *Networks and Communication Studies, NETCOM*, 26 (3-4), 343-356.

Ülkelerin Covid-19 Pandemisine Karşı Mücadelesinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi*

Talip ARSU**

Öz

2019 yılının sonlarında ortaya çıkıp kısa sürede dünyanın hemen hemen tamamını etkisi altına alan Covid-19 pandemisi, ülkeleri hem ekonomik hem de sosyal açıdan zor bir duruma sokmuştur. Ülkelerin pandemi ile mücadelede en önemli silahları mevcut sağlık altyapıları ve nüfusunun özellikleri olarak ön plana çıkmıştır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada ülkelerin sağlık altyapıları, nüfus özellikleri ve Covid-19 verileri kullanılarak ülkelerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca uygun değerlendirmeyi yapmak için objektif çok kriterli karar verme yöntemlerinden Entropi ve WASPAS yöntemleri kullanılmıştır. Kriterleri ağırlıklandırmak amacıyla kullanılan Entropi yöntemi sonuçlarına göre en önemli kriter 'GSYİH'nın yüzdesi olarak sağlık harcamaları' olmuştur. Entropi ağırlıkları kullanılarak uygulanan WASPAS yöntemi sonuçlarına göre Covid-19 pandemisi ile mücadelede en başarılı ülkeler Rusya, Almanya, Kanada, ABD, Avusturya ve İsviçre olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler

Covid-19, Ülkeler, Pandemi ile Mücadele, Entropi, WASPAS

Evaluation of Countries' Struggle Against Covid-19 Pandemic with Multi Criteria Decision Making Methods

Abstract

The Covid-19 pandemic, which emerged in late 2019 and affected almost the entire world in a short time, put countries in a difficult situation both economically and socially. The most important weapons of countries in fighting the pandemic have come to the fore as the existing health infrastructures and the characteristics of the population. From this point of view, in this study, it is aimed to evaluate the countries by using the health infrastructures of the countries, population characteristics and Covid-19 data. Entropy, which are among the objective multi-criteria decision making methods, and WASPAS methods have been used to make an appropriate assessment for this purpose. According to the results of the Entropy method used to weight the criteria, the most important criterion was 'Current health expenditure (% of GDP)'. According to the results of the WASPAS method applied using entropy weights, the most successful countries in fighting the Covid-19 pandemic were found to be Russia, Germany, Canada, USA, Austria and Switzerland.

Keywords

Covid-19, Countries, Fighting the Pandemic, Entropy, WASPAS

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

** Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, taliparsu@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2580-166X

Atıf yapmak için / To cite this article: Arsu, T. (2021). Ülkelerin Covid-19 Pandemisine Karşı Mücadelesinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Değerlendirilmesi. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1): 128-140

GİRİŞ

Covid-19 pandemisi, Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletindeki Wuhan şehrinde ortaya çıkmıştır. Virüs hala tüm dünyaya yayılmaya devam etmektedir. Pandeminin merkez üssü başlangıçta Çin olsa da, zamanla Çin'in yerini başka ülkeler almıştır (McKibbin & Fernando, 2020: 45). Hastalığın seyri ve ölüm oranları dikkate alınarak Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 30 Ocak 2020 tarihinde küresel pandemi ilan edilmiştir. Sonrasında küreselleşmenin de etkisiyle hızla yayılan virüs dört ay içerisinde dünyanın çeşitli yerlerindeki 185 ülkede görülmeye başlanmıştır (Breitenbach vd., 2020: 2). Başlarda bazı ülkeler tarafından yeterince dikkate alınmayan pandemi zamanla ülkelerin bir numaralı gündemi haline gelmiştir. Kısmen geç de olsa hükümetler, ölümleri azaltmak ve sağlık hizmeti kapasitesinin aşılmasını engellemek için sosyal mesafe ve seyahat kısıtlamaları yoluyla Covid-19'un bulaşmasını en aza indirmek için harekete geçmiştir (Dowd vd., 2020: 9696). Fakat ülkelerin farklı uygulamaları ve alınacak tedbirler konusunda bir fikir birliği oluşturamamaları pandemiyi seyrinin ülkelere göre farklılık göstermesine sebep olmuştur. Ülkeler tarafından gerçekleştirilen farklı uygulamalar ve alınan tedbirlerin yanında pandemiyi seyrini ülkelerin sağlık alt yapıları ve nüfus yapıları da etkilemektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada ülkelerin Covid-19 pandemisi ile mücadele performansını değerlendirirken Covid-19 verilerinin yanında sağlık altyapıları ve nüfus özellikleri ile ilgili veriler de kriter olarak kullanılmıştır.

2019 yılının sonlarında ortaya çıkıp çok kısa bir sürede dünyanın gündemine oturan Covid-19 pandemisi ile ilgili bilim camiası açısından kısa sayılabilecek bir sürede çok fazla sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunu sağlık ve tıp bilimleri oluşturmakla birlikte, Covid-19 pandemisi ile mücadele konusunda ülkelerin çabalarını da konu eden çalışmalara rastlamak mümkündür. Ülkelerin Covid-19 ile mücadelelerinde birbirleri ile çelişen çok sayıda kriter göz önünde bulundurulması gerektiğinden bazı çalışmalarda Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri (ÇKKV) de tercih edilmiştir. Shrestha vd. (2020) Covid-19'un küreselleşme üzerindeki etkisi incelemek için TOPSIS (*Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solutions*), Kayapınar Kaya (2020) Covid-19'un sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini incelemek için MAIRCA (*MultiAtributive Ideal-Real Comparative Analysis*) kullanmıştır. Ayrıca Shirouyehzad vd. (2020) bulaşma kontrolü ve tıbbi tedavi açısından ülkelerin Covid-19 ile mücadelesini değerlendirmek için, Breitenbach vd. (2020) ülke sağlık sistemlerinin Covid-19 ile mücadeledeki ilk 100 gününü değerlendirmek için ve Ghasemi vd. (2020) ülke yönetimlerinin Covid-19 ile mücadelesini değerlendirmek için VZA (Veri Zarflama Analizi) kullanmıştır. Bu çalışmaların her birinde farklı ülkeler farklı kriterler altında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ülkeler seçilirken ise en fazla vaka görülen ülkeler sıralaması dikkate alınmıştır. Ayrıca diğer çalışmaların hiçbirinde kriterleri ağırlıklandırmak için bir yöntem kullanılmamıştır. Bu çalışmada ise öncelikle kriterleri ağırlıklandırmak için objektif ÇKKV yöntemlerinden Entropi kullanılmıştır. Daha sonra ise bu ağırlıklar kullanılarak ülkeler Covid-19 pandemisi ile mücadele kriterlerine göre WASPAS (*Weighted Aggregated Sum Product Assessment*) yöntemi ile sıralanmıştır. Entropi ve WASPAS yöntemleri bankacılık sektörü performans değerlendirmesi (Akçakanat vd., 2017; Eş & Kök, 2020; Gezen, 2019; Karaca vd., 2020; Ural vd., 2017), yenilenebilir enerji kaynağı seçimi (Karaca & Ulutaş, 2018), ebeveynler için okul

seçimi (Lescauskiene vd., 2020), enerji sektörü performans analizi (Orçun, 2019), ERP (Enterprise Resource Planning) uygulaması için kritik faktörlerin belirlenmesi (Shukla vd., 2016) gibi seçim ve değerlendirme problemlerinde sıklıkla birlikte kullanılmıştır. Entropi ve WASPAS yöntemlerinin ülkelerin sağlık verilerine göre değerlendirilmesinde kullanılmaması ve ülkelerin Covid-19 ile mücadele performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan kriterler açısından bu çalışma özgün sonuçlar ortaya çıkarmış ve literatüre katkı sağlamıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmada ülkeleri Covid-19 ile mücadele başarısına göre değerlendirmek amaçlanmıştır. Ayrıca bu çalışma hala devam eden bir pandemide ülkelerin mücadele güçlerini ortaya koyması açısından önemli bir çalışmadır. Çalışmada Covid-19 ile mücadele açısından değerlendirilen ülkeler seçilirken en fazla vaka görülen ülke sıralaması dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda en az 400 Bin doğrulanmış vaka görülen 35 ülke değerlendirmeye alınmıştır. Değerlendirmede kullanılan kriterler belirlenirken ülkelerin sağlık altyapıları, nüfus özellikleri ve güncel Covid-19 verileri dikkate alınmıştır. Literatürde yer alan çalışmalar incelenerek kriterler belirlenmiştir.

Ülkelerin Covid-19'a karşı giriştikleri mücadele incelenirken dikkate alınan kriterlerin ilk ayağı olan ülkelerin sağlık altyapılarının değerlendirilmesi birçok akademik çalışmaya konu olmuştur (Abbaspour vd., 2020; Stefko vd., 2018; Araujo vd., 2018; Ozcan, 2014; Asandului vd., 2014; Dacosta-Claro & Lapierre, 2003). Literatürde yer alan çalışmaların büyük bir kısmında sağlık altyapısının değerlendirilmesi için kullanılan tıp doktoru, hemşire ve hastane yatağı sayıları ile GSYİH'nin yüzdesi olarak sağlık harcamaları verileri bu çalışmada kriter olarak kullanılmıştır. Bunun yanında ülkelerin Covid-19 ile mücadelesi incelenirken nüfusun özellikleri de dikkate alınmıştır. Çünkü hem nüfus yoğunluğunun (Carozzi vd., 2020; Bhadra vd., 2020; Sun vd., 2020; Coşkun vd., 2020) hem de 65 yaş üstü nüfus oranının (Chen vd., 2020; Godaert vd., 2020; Niu vd., 2020; Liu vd., 2020; Dowd vd., 2020) Covid-19'un yayılmasında, ortaya çıkan semptomlarda ve ölüm oranlarında etkili olduğu çalışmalar ile kanıtlanmıştır. Bu sebeplerden dolayı ülkelerin nüfus yoğunlukları ve 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfusa oranı verileri de bu çalışmada değerlendirme kriteri olarak kullanılmıştır. Son olarak literatürde Covid-19 verilerine göre ülkelerin değerlendirildiği sınırlı sayıda çalışma olmasına rağmen genelde vaka sayıları, ölüm sayıları ve yapılan test sayıları kriter olarak kullanılmıştır (Breitenbach vd., 2020; Ghasemi vd., 2020; Shirouyehzad vd., 2020). Fakat bu kriterler kullanılırken bir normalizasyon yapabilmek adına 100.000 kişiye düşen tıp doktoru, hemşire, hastane yatağı, vaka, ölüm ve test sayıları dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan kriterlere ilişkin tanımlayıcı istatistik bilgileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kriterlerin Tanımlayıcı İstatistik Bilgileri

Kriterler	Kriter Kodu	Kriter Yönü	Ort.	S.S.	Maks	Min	Kaynak
Tıp doktoru sayısı*	C ₁	Maks	265,82	141,20	516,97	42,69	DSÖ

Hemşire sayısı*	C ₂	Maks	654,45	487,21	1842,18	35,45	DSÖ
Hastane yatağı sayısı*	C ₃	Maks	337,57	231,7	800	53	DSÖ
Sağlık harcamaları (GSYİH'nın yüzdesi)	C ₄	Maks	7,84	3,18	16,89	2,34	Dünya Bankası
65 yaş üstü nüfus (Nüfusun Yüzdesi)	C ₅	Min	13,43	6,49	23	3	Dünya Bankası
Nüfus yoğunluğu (1 kilometrekare alana düşen insan)	C ₆	Min	177,57	229,74	1240	4	Dünya Bankası
Covid-19 vaka sayısı*	C ₇	Min	3568,49	2165,46	8755,4	240,3	DSÖ
Covid-19'a bağlı ölüm sayısı*	C ₈	Min	78,86	45,56	179,3	4,9	DSÖ
Uygulanan Covid-19 test sayısı*	C ₉	Maks	37669,8 3	29563,8 3	111333, 7	2173, 8	Worldometer s
* 100.000 insana düşen sayı							

Covid-19 pandemisi devam ettiğinden dolayı C₇, C₈ ve C₉ kriterlerine ait veriler 27 Ocak 2021 tarihindeki güncel verilerden oluşmaktadır. Diğer kriterlere ait veriler ise veri yayınlama takvimine göre kuruluşların paylaştığı en güncel verilerden oluşmaktadır.

Covid-19 ile mücadelelerine göre ülkeler değerlendirilirken öncelikle Entropi yöntemi ile kriterler ağırlıklandırılmıştır. Objektif ÇKKV yöntemlerinden biri olan Entropi yöntemi farklı kaynaklarda farklı sayıda adım içermesine rağmen genel olarak dört adımdan oluşmaktadır (Erol & Ferrell, 2009: 1196-1197; Wang & Lee, 2009: 8982; Özdağoğlu vd., 2017: 346-347; Ayçin & Güçlü, 2020: 294-295);

Adım 1: Karar matrisinin hazırlanması

Yöntemin birinci adımında D olarak isimlendirilen karar matrisi Eşitlik (1)'de gösterildiği şekilde oluşturulur;

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de bulunan x_{ij} değerleri, j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı değerleri göstermektedir. (i, karar alternatifi sayısı $i = 1, 2, \dots, m$; j ise değerlendirme kriteri sayısı $j = 1, 2, \dots, n$ sayısı).

Adım 2: Normalize karar matrisinin oluşturulması

Yöntemin ikinci adımında karar matrisinde yer alan değerleri [0,1] aralığına indirgemek için Eşitlik (2) kullanılarak normalize karar matrisi oluşturulmaktadır.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall i, j \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de gösterilen p_{ij} değerleri, j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı normalize değeri göstermektedir.

Adım 3: Kriterlerin Entropi değerlerinin hesaplanması

Üçüncü adımda (e_j) olarak isimlendirilen her bir değerlendirme kriterinin Entropi değeri Eşitlik (3) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$e_{ij} = -k \cdot \sum_{j=1}^n p_{ij} \cdot \ln(p_{ij}) \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Eşitlik (3)'teki k değeri sabit bir katsayıdır ve $k = (\ln(m))^{-1}$ olarak tanımlanmaktadır. k katsayısı $0 \leq e_j \leq 1$ olacak şekilde değer almaktadır. e_j değeri, entropi değeri veya j. kriterin belirsizlik ölçüsü olarak tanımlanmaktadır.

Adım 4: Entropi değerleri kullanılarak kriter ağırlıklarının hesaplanması

Son aşamada her bir kriterin Entropi değerleri kullanılarak, Eşitlik (4) yardımıyla kriterlerin ağırlık değerleri (w_j) hesaplanmaktadır.

$$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{j=1}^n (1 - e_j)} \quad (4)$$

Entropi yöntemi ile ulaşılan ağırlıklar WASPAS yönteminde kullanılarak ülkeler değerlendirilmiştir. WASPAS yöntemi Zavadskas vd. (2012) tarafından geliştirilen ağırlıklı toplam ve ağırlıklı çarpım yöntemlerinin karması olarak tasarlanmış bir yöntemdir. WASPAS yöntemi altı adımdan oluşmaktadır (Zavadskas vd., 2012: 3-4; Akçakanat vd., 2017: 290-291; Karaca & Ulutaş, 2018: 486; Ayçin, 2020: 309-310):

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması

Karar matrisi tüm ÇKKV yöntemlerinde benzer şekilde oluşturulmaktadır. Eşitlik (1)'de gösterilen karar matrisi WASPAS yönteminde de kullanılmaktadır.

Adım 2: Karar matrisinin normalizasyonu

Farklı birim cinsinden ifade edilen kriter değerlerini [0-1] aralığına indirgeyip normalize etmek için maksimizasyon yönlü amaçlarda Eşitlik (5) minimizasyon yönlü amaçlarda Eşitlik (6) kullanılmaktadır.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad (5)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad (6)$$

Adım 3: Ağırlıklı toplam yöntemine (WSM) göre i. alternatifin toplam nispi öneminin hesaplanması

Entropi yöntemi sonucunda ulaşılan w_j ağırlıkları kullanılarak Eşitlik (7) yardımıyla WSM toplam nispi önemleri hesaplanmaktadır.

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j \quad (7)$$

Adım 4: Ağırlıklı çarpım yöntemine (WPM) göre i. alternatifin toplam nispi öneminin hesaplanması

Entropi yöntemi sonucunda ulaşılan w_j ağırlıkları kullanılarak Eşitlik (8) yardımıyla WPM toplam nispi önemleri hesaplanmaktadır.

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (8)$$

Adım 5: WSM ve WPM için ortak genel kriter değerinin hesaplanması

WSM ve WPM yöntemlerinin eşit ağırlıklı toplam nispi önemini belirlemek için Eşitlik (9) kullanılmaktadır.

$$Q_i = 0,5Q_i^{(1)} + 0,5Q_i^{(2)} \quad (9)$$

Bu aşamada ulaşılan nispi ağırlıklara göre toplamsal ve çarpımsal modeller eşit önem düzeyine sahiptir.

Adım 6: Alternatiflerin göreceli önem değerinin hesaplanması

WASPAS yönteminde önerilen, farklı ağırlık düzeylerinde (λ) alternatiflerin sergileyeceği davranışı belirlemektir. Bu yüzden bu aşamada 0 ile 1 arasında değişen değerler alan λ ağırlığına göre alternatiflerin sıralamaları incelenebilecektir.

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1 - \lambda) Q_i^{(2)} = \lambda \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j + (1 - \lambda) \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (10)$$

Eşitlik (10)'da kullanılan farklı λ değerleri WASPAS yönteminin doğruluğunu ve güvenilirliğini test etmek için önemlidir. WASPAS yöntemi $\lambda=0$ olması durumunda WPM'ye dönüşürken, $\lambda=1$ olduğunda WSM'ye dönüşmektedir.

BULGULAR

Araştırmanın amacına uygun olarak Covid-19 ile mücadelede ülkelerin performansını değerlendirmek için öncelikle seçilen kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Bu ağırlıklar hesaplanırken Entropi çözüm adımları (Eşitlik 1-4 arası) uygulanmıştır. Çözümü gerçekleştirmek için hem Entropi hem de WASPAS yönteminde kullanılan karar matrisi Ek-1’de gösterilmiştir. Ulaşılan kriter ağırlıkları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Entropi Kriter Ağırlık Değerleri

Kriterler	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉
Ağırlıklar (w_j)	0,119	0,107	0,112	0,126	0,122	0,080	0,114	0,115	0,104

Tablo 2’de gösterilen kriter ağırlıklarına göre en önemli kriterler sırası ile *Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın (GSYİH) yüzdesi olarak sağlık harcamaları- C4*, *65 yaş üstü nüfus- C5* ve *Tıp doktoru sayısı- C1* olmuştur.

Entropi yöntemi sonucunda ulaşılan kriter ağırlıkları WASPAS yönteminin üçüncü ve dördüncü adımlarında (Eşitlik 7 ve 8) kullanılmıştır. Daha sonra beşinci adımdaki Eşitlik (9) kullanılarak WSM ve WPM’nin eşit öncelikli olduğu $\lambda=0,5$ çözümü yapılmıştır. Son olarak farklı λ değerleri kullanılarak yapılan çözümler için Eşitlik (11) kullanılmıştır. Her bir λ değeri için ulaşılan çözüm değerleri ve sıralamalar Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. WASPAS Alternatif Değerleri ve Sıralamalar ($\lambda=0,5$, $\lambda=0,25$ ve $\lambda=0,75$)

Ülkeler	$\lambda=0,5$		$\lambda=0,25$		$\lambda=0,75$	
	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra
Arjantin	0,2714	15	0,2439	14	0,299	17
ABD	0,3434	4	0,2966	4	0,3901	3
Almanya	0,3573	2	0,3104	3	0,4043	1
Avusturya	0,3301	5	0,2867	5	0,3736	6
Bangladeş	0,2179	25	0,1669	34	0,269	22
Belçika	0,3149	8	0,2598	10	0,3699	7
Birleşik Krallık	0,2658	17	0,2263	19	0,3054	14
Brezilya	0,248	21	0,2285	18	0,2676	23
Çekya	0,2841	12	0,2406	15	0,3276	11
Endonezya	0,2028	30	0,1773	29	0,2283	27
Fas	0,1787	33	0,1705	32	0,1869	34
Filipinler	0,2396	23	0,2147	22	0,2645	24
Fransa	0,3157	7	0,2746	7	0,3567	8
Güney Afrika	0,2029	29	0,1869	28	0,2188	30
Hindistan	0,1891	31	0,1712	31	0,207	31
Hollanda	0,2611	19	0,2245	20	0,2976	18
Irak	0,2126	26	0,1933	27	0,2319	26
İran	0,2119	27	0,1985	26	0,2252	28
İspanya	0,2641	18	0,2327	16	0,2956	19
İsrail	0,2995	9	0,2565	11	0,3425	9
İsveç	0,2917	10	0,2609	9	0,3224	13
İsviçre	0,3295	6	0,2794	6	0,3795	4
İtalya	0,246	22	0,2142	23	0,2778	21
Kanada	0,353	3	0,3321	2	0,3739	5

Kolombiya	0,1888	32	0,1744	30	0,2032	32
Meksika	0,1763	35	0,1601	35	0,1924	33
Pakistan	0,2707	16	0,2164	21	0,325	12
Peru	0,1776	34	0,169	33	0,1861	35
Polonya	0,2368	24	0,2121	24	0,2615	25
Portekiz	0,2906	11	0,2509	12	0,3302	10
Romanya	0,2581	20	0,2314	17	0,2848	20
Rusya	0,3741	1	0,3499	1	0,3984	2
Şili	0,2829	13	0,2619	8	0,3039	15
Türkiye	0,2097	28	0,1997	25	0,2196	29
Ukrayna	0,2759	14	0,25	13	0,3018	16

WASPAS yöntemi ile ulaşılan karar alternatifleri değerlerine göre Covid-19 ile mücadelede Rusya, Almanya, Kanada, ABD, Avusturya, İsviçre gibi ülkeler bütün λ değerlerinde en başarılı ülkeler arasına girmiştir. Yine aynı şekilde tüm λ değerleri dikkate alınarak en başarısız ülkeler Hindistan, Kolombiya, Fas, Peru, Meksika, Bangladeş olarak bulunmuştur. WASPAS yöntemi sonuçlarının tutarlılık ve doğruluğunu test etmek adına farklı λ değerleri kullanılarak çözümler gerçekleştirilmiştir. Bu farklı λ değerleri ile ulaşılan ülke sıralamaları arasındaki sıra korelasyonunu test etmek için Spearman's Rho değerleri hesaplanmıştır. Ulaşılan Spearman's Rho değerleri Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Farklı λ Değerlerindeki Sıralamalar Arası Spearman's Rho Değerleri

Spearman's Rho		$\lambda=0,5$	$\lambda=0,25$	$\lambda=0,75$
$\lambda=0,5$	Korelasyon Katsayısı	1,000	,972**	,986**
	Sig.	.	,000	,000
$\lambda=0,25$	Korelasyon Katsayısı		1,000	,932**
	Sig.			,000
$\lambda=0,75$	Korelasyon Katsayısı			1,000
	Sig.			.

Tablo 5'deki Spearman's Rho sıra korelasyonu değerleri incelendiğinde farklı λ değerleri kullanılarak ulaşılan ülke sıralamaları arasında anlamlı korelasyon değerlerine ulaşılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkeler arası ticaret ve etkileşimin artması ile artan insan hareketliliğinin de etkisiyle çok kısa sürede hemen hemen tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi, insanoğlunun yaşadığı diğer salgınlara nazaran çok daha hızlı ilerlemiştir. Bu denli hızlı yayılan ve insan hayatını tehdit eden bir pandemiye ülkelerin tam anlamıyla hazır olması beklenen bir durum değildir. Bu yüzden ülkelerin pandemi ile mücadelesi mevcut sağlık altyapılarına ve nüfuslarının yapısına bağlı olmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada ülkeler sağlık altyapıları, nüfus yapısı ve Covid-19 verileri kullanılarak pandemi ile mücadele konusunda değerlendirilmiştir.

Öncelikle Covid-19 vaka sayılarının en fazla olduğu (en az 400.000 doğrulanmış vaka) 35 ülkeyi değerlendirmek için dokuz kriter belirlenmiştir. Bu kriterleri ağırlıklandırmak için objektif ÇKKV yöntemlerinden Entropi kullanılmıştır. Entropi yöntemi sonucu ulaşılan kriter ağırlıklarına göre en önemli kriter *GSYİH'nin yüzdesi olarak sağlık harcamaları* olarak bulunmuştur. Bu kriteri *65 yaş üstü nüfusun toplam nüfusa oranı ve tıp doktoru sayıları* kriterleri izlemiştir.

GSYİH'nın yüzdesi olarak sağlık harcamaları kriterinin en önemli kriter olarak bulunması sürpriz bir sonuç değildir. Çünkü ülkelerin sağlık alt yapılarının gücü yaptıkları harcamaların boyutuna bağlı olarak değişecektir. Özellikle pandemi sürecinde ülkelerin sağlık altyapısının omurgasını oluşturan doktor, hemşire ve yatak sayıları geçmiş yıllarda GSYİH'den sağlık harcamalarına ayrılan orana göre şekillenmiştir.

Çalışmanın ikinci aşamasında Entropi yöntemi sonucunda ulaşılan kriter ağırlıkları kullanılarak WASPAS yöntemi ile ülkeler değerlendirilmiştir. Seçilen kriterlere göre en başarılı ülkeler Rusya, Almanya, Kanada, ABD, Avusturya ve İsviçre olarak bulunmuştur. Bu ülkelerin ortak özelliği ülkelerin sağlık altyapılarını simgeleyen doktor, hemşire, hastane yatağı ve sağlık harcamaları verilerinin analize dahil olan ülkelerin ortalama verilerinin yakınında ve üstünde olmasıdır. Bu ülkeler ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş olan ülkeler olduğundan dolayı seçilen kriterlere göre pandemi ile mücadelede diğer ülkelerin bir adım önünde yer almıştır. Analiz sonuçlarına göre en başarısız olan ülkeler ise Hindistan, Kolombiya, Fas, Peru, Meksika ve Bangladeş gibi ülkelerdir. Bu ülkeler analize dahil edilen diğer ülkelere nazaran daha düşük ekonomik ve sosyal gelişmişliğe sahip olduklarından dolayı sağlık altyapıları hızla yayılan bir pandemiye kaldırabilecek bir güce erişememiştir. Dikkat çeken diğer bir sonuç ise Fransa, İtalya, İspanya, Hollanda, Birleşik Krallık gibi sağlık altyapıları güçlü olan ülkelerin üst sıralarda yer alamamasıdır. Bunun sebebi de Covid-19 pandemisinin ikinci dalgası olarak tabir edilen 2020 yılının Ekim-Kasım aylarında bu ülkelerin virüsün merkez üssü haline gelmeleri ve çok yüksek vaka ve ölüm istatistiklerine ulaşmasıdır. Ayrıca bu çalışma vaka ve ölüm sayılarının yüksek olmasının o ülkenin pandemi ile mücadelede başarısız olması için yeterli olmadığını göstermiştir. Örneğin ABD ve Rusya toplam vaka ve ölüm sayılarında en üst sıralarda yer almalarına rağmen güçlü sağlık alt yapıları sayesinde analize dahil olan ülkeler içerisinde pandemi ile mücadelede en başarılı ülkeler arasında yer almıştır.

WASPAS yönteminde kullanılan farklı λ değerleri analizin doğruluğunu ve tutarlılığını yöntemin kendi içerisinde ölçmeye olanak tanımaktadır. Farklı λ değerleri WSM ve WPM yöntemlerinin nihai çözümde nasıl bir ağırlık alacağı ile ilgili bir kavramdır. Üç farklı λ değerine göre yapılan çözümler sonucu ortaya çıkan sıralamaların arasındaki sıra korelasyonları incelendiğinde anlamlı korelasyon değerlerine ulaşılmıştır. Bu sonuç kullanılan her λ değeri için benzer sıralamaların ortaya çıktığını gösterdiğinden dolayı, analizin doğru ve tutarlı olduğuna işaret etmektedir.

Bu çalışmada Entropi ve WASPAS yöntemleri kullanılarak ülkeler Covid-19 pandemisi ile mücadelelerine göre başarı ile sıralanmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı yöntem ve kriterler kullanılarak farklı sonuçlar elde edilebilir. Bunun yanında yine gelecek çalışmalarda analiz edilen ülke sayıları artırılarak pandemi ile mücadele konusunda genel bir çerçeve oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

Abbaspour, A., Saremi, M., Alibabaei, A., & Moghanlu, P. S. (2020). Determining the optimal human reliability analysis (HRA) method in healthcare systems using Fuzzy ANP and Fuzzy TOPSIS. *Journal of Patient Safety and Risk Management*, 25(3), 123-133.

- Akçakanat, Ö., Eren, H., Aksoy, E., & Ömürbek, V. (2017). Bankacılık sektöründe Entropi ve WASPAS yöntemleri ile performans değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 285-300.
- Araujo, C. A. S., Wanke, P., & Siqueira, M. M. (2018). A performance analysis of Brazilian public health: TOPSIS and neural networks application. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 67(9), 1526-1549.
- Asandului, L., Roman, M., & Fatulescu, P. (2014). The efficiency of healthcare systems in Europe: A data envelopment analysis approach. *Procedia Economics and Finance*, 10, 261-268.
- Ayçin, E. (2020), *Çok kriterli karar verme: Bilgisayar uygulamalı çözümler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ayçin, E., & Güçlü, P. (2020). BIST Ticaret Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi ve MAIRCA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 287-312.
- Bhadra, A., Mukherjee, A., & Sarkar, K. (2020). Impact of population density on Covid-19 infected and mortality rate in India. *Modeling Earth Systems and Environment*, 7, 623-629.
- Breitenbach, M. C., Ngobeni, V., & Aye, G. (2020). Efficiency of Healthcare Systems in the first wave of COVID-19-a technical efficiency analysis. Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper No. 101440, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/101440/>
- Carozzi, F. (2020). Urban density and COVID-19. IZA Discussion Papers, No. 13440, Institute of Labor Economics (IZA), Bonn
- Chen, Z., Fan, H., Cai, J., Li, Y., Wu, B., Hou, Y., ... & Sun, J. (2020). High-resolution computed tomography manifestations of COVID-19 infections in patients of different ages. *European journal of radiology*, 126, 108972.
- Coşkun, H., Yıldırım, N., & Gündüz, S. (2021). The spread of COVID-19 virus through population density and wind in Turkey cities. *Science of the Total Environment*, 751, 141663.
- Dacosta-Claro, I., & Lapierre, S. D. (2003). Benchmarking as a tool for the improvement of health services' supply departments. *Health Services Management Research*, 16(4), 211-223.
- Dowd, J. B., Andriano, L., Brazel, D. M., Rotondi, V., Block, P., Ding, X., ... & Mills, M. C. (2020). Demographic science aids in understanding the spread and fatality rates of COVID-19. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(18), 9696-9698.
- Dünya Bankası (2021). World Bank Open Data. 03.02.2021 tarihinde <https://data.worldbank.org/> adresinden alındı
- DSÖ. (2021). COVID-19 Weekly Epidemiological Update. 04.02.2021 tarihinde <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports/> adresinden alındı

- Erol, I., & Ferrell Jr, W. G. (2009). Integrated Approach for Reorganizing Purchasing: Theory and A Case Analysis on A Turkish Company. *Computers & Industrial Engineering*, 56(4), 1192-1204.
- Eş, A. & Kök, E. (2020) Banka performanslarının Entropi tabanlı WASPAS yöntemiyle analizi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 233-250.
- Gezen, A. (2019). Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının Entropi ve WASPAS yöntemleri ile performans analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 213-232.
- Ghasemi, A., Boroumand, Y., & Shirazi, M. (2020). How do governments perform in facing COVID-19?. Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper No. 99844, <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/99844/>
- Godaert, L., Proye, E., Demoustier-Tampere, D., Coulibaly, P. S., Hequet, F., & Dramé, M. (2020). Clinical characteristics of older patients: the experience of a geriatric short-stay unit dedicated to patients with COVID-19 in France. *Journal of Infection*, 81(1), e93-e94.
- Karaca, C., & Ulutaş, A. (2018). Entropi ve WASPAS Yöntemleri Kullanılarak Türkiye İçin Uygun Yenilenebilir Enerji Kaynağının Seçimi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 18(3), 483-494.
- Karaca, S. S., Altemur, N., & Çevik, M. (2020). Bankacılık sektöründe performans analizi: Entropi ve WASPAS yöntemi uygulaması. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 46-76.
- Kayapınar Kaya, S. (2020). Evaluation of the Effect of COVID-19 on Countries’ Sustainable Development Level: A comparative MCDM framework. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 3(3), 101-122.
- Lescauskiene, I., Bausys, R., Zavadskas, E. K., & Juodagalviene, B. (2020). VASMA weighting: survey-based criteria weighting methodology that combines ENTROPY and WASPAS-SVNS to reflect the psychometric features of the VAS scales. *Symmetry*, 12(10), 1641-1661.
- Liu, K., Chen, Y., Lin, R., & Han, K. (2020). Clinical features of COVID-19 in elderly patients: A comparison with young and middle-aged patients. *Journal of Infection*, 80(6), e14-e18.
- McKibbin, W., & Fernando, R. (2020). The economic impact of COVID-19. *Economics in the Time of COVID-19*. (Eds. R. Baldwin ve B. Weder di Mauro), ss. 45-51, London: CEPR Press.
- Niu, S., Tian, S., Lou, J., Kang, X., Zhang, L., Lian, H., & Zhang, J. (2020). Clinical characteristics of older patients infected with COVID-19: A descriptive study. *Archives of gerontology and geriatrics*, 89, 104058.
- Orçun, Ç. (2019). Enerji Sektöründe WASPAS Yöntemiyle Performans Analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 439-453.
- Ozcan, Y. A. (2008). *Health care benchmarking and performance evaluation*. London: Springer US.

- Özdağoğlu, A., Yakut, E., & Bahar, S. (2017). Machine Selection in A Dairy Product Company with Entropy and SAW Methods Integration. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 341-359.
- Shirouyehzad, H., Jouzdani, J., & Khodadadi Karimvand, M. (2020). Fight against COVID-19: a global efficiency evaluation based on contagion control and medical treatment. *Journal of Applied Research on Industrial Engineering*, 7(2), 109-120.
- Shrestha, N., Shad, M. Y., Ulvi, O., Khan, M. H., Karamelic-Muratovic, A., Nguyen, U. S. D., ... & Haque, U. (2020). The impact of COVID-19 on globalization. *One Health*, 11, 1-9.
- Shukla, S., Jain, R., & Mishra, P. K. (2016). An Integrated Approach for Identification of Critical Factors for ERP Implementation using Entropy and WASPAS Method. *MIT International Journal of Mechanical Engineering*, 6(2), 80-89.
- Stefko, R., Gavurova, B., & Kocisova, K. (2018). Healthcare efficiency assessment using DEA analysis in the Slovak Republic. *Health economics review*, 8(1), 1-12.
- Sun, Z., Zhang, H., Yang, Y., Wan, H., & Wang, Y. (2020). Impacts of geographic factors and population density on the COVID-19 spreading under the lockdown policies of China. *Science of The Total Environment*, 746, 141347.
- Ural, M., Demireli, E., & Özçalık, S. G. (2018). Kamu bankalarında performans analizi: Entropi ve WASPAS yöntemleri ile bir uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 129-141.
- Wang, T. C., & Lee, H. D. (2009). Developing A Fuzzy TOPSIS Approach Based on Subjective Weights and Objective Weights. *Expert Systems with Applications*, 36(5), 8980-8985.
- Worldometers (2020). COVID-19 coronavirus pandemic. 03.02.2021 tarihinde <https://www.worldometers.info/coronavirus/> adresinden alınmıştır.
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z., Antucheviciene, J., & Zakarevicius, A. (2012). Optimization of weighted aggregated sum product assessment. *Elektronika ir elektrotechnika*, 122(6), 3-6.

Ek 1. Karar Matrisi

Ülkeler	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉
ABD	261,2	1455,25	287	16,89	16	36	7433,3	124,1	91658,1
Almanya	424,88	1294,51	800	11,43	22	237	2548,1	61,9	45907,2
Arjantin	399,01	259,32	499	9,62	11	16	4101,8	103,1	13259
Avusturya	516,97	685,00	727	10,33	19	107	4443,4	81,3	46847,4
Bangladeş	58,09	35,46	79	2,34	5	1240	322,6	4,9	2173,8
Belçika	307,09	1842,18	558	10,32	19	377	5985,2	179,3	68626,8
Birleşik Krallık	281,17	778,21	246	10	19	275	5328,7	143,4	102857,7
Brezilya	216,43	1011,90	209	9,51	9	25	4118,3	101,3	13400,3
Çekya	412,08	805,82	662	7,65	20	138	8755,4	143,5	55407

Endonezya	42,69	153,16	104	2,87	6	148	357,4	10,1	3255,8
Fas	73,08	127,39	100	5,31	7	81	1261,9	22	14322,2
Filipinler	60,04	493,50	99	4,4	5	358	466,9	9,3	6905,2
Fransa	326,72	1079,01	591	11,26	20	122	4573,5	111	65072
Güney Afrika	90,54	130,80	230	8,25	5	48	2368,7	68,4	13572,5
Hindistan	85,71	172,72	53	3,54	6	455	772,1	11,1	13951,2
Hollanda	360,54	1087,89	317	9,97	20	511	5509,3	78,8	40627,8
Irak	70,79	204,48	132	4,11	3	89	1523,7	32,3	13462,5
İran	158,44	222,94	156	8,66	6	50	1627,6	68,2	10720,1
İspanya	387,23	573,62	297	8,98	20	94	5254,4	117,7	68486,2
İsrail	462,49	508,42	298	7,52	12	410	6575,6	48	111333,7
İsveç	398,4	1088,35	214	10,9	20	25	5417,9	109	48506,5
İsviçre	429,57	1722,73	463	11,88	19	215	5855,5	95,9	48781,6
İtalya	397,74	549,77	314	8,67	23	205	4060,7	140,9	52327,1
Kanada	231,05	994,84	252	10,79	18	4	1953,8	49,9	45338,6
Kolombiya	218,48	133,09	171	7,64	9	45	3905,9	99,4	19203,7
Meksika	238,27	239,61	98	5,37	7	65	1343,6	114,5	3463,3
Pakistan	98,01	48,90	63	3,2	4	275	240,3	5,1	3476,4
Peru	130,48	243,98	159	5,24	8	25	3300,1	119,6	18584,5
Polonya	237,88	613,60	654	6,33	18	124	3898,5	93,4	22392,8
Portekiz	512,4	669,65	345	9,41	22	112	6124,2	100	69042,8
Romanya	298,07	724,05	689	5,56	19	85	3686,5	92,1	27941,9
Rusya	374,94	860,40	712	5,32	15	9	2548,7	47,6	68751,1
Şili	259,12	1262,35	206	9,14	12	25	3633,8	93,4	40549
Türkiye	184,92	204,86	285	4,12	9	107	2874,5	29,6	34183,4
Ukrayna	299,23	628,19	746	7,72	17	77	2725,2	50	14054,7

Türkiye'nin Yoksullukla Mücadelesinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Rolü; Pandemi Dönemi Örneği*

Ahmet AYDIN**
Şaban ÖZTÜRK***

Öz

Modern dünyanın kapitalist yapısı bireyciliği yükseltirken yoksullukla mücadele devletlerin zorunlu görevi haline gelmiştir. Bu sebeple devletler yoksullukla mücadele etmek amacıyla birçok kurumu hayata geçirmiştir. Türkiye'de, bunların en önemlisi her il ve ilçede kurulmuş olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarıdır. Bu vakıflar aracılığıyla, ülkenin her tarafındaki yoksullar çeşitli yardımlar alabilmektedir. Çin'de başlayan ve pandemiye dönüşen COVID-19 salgını ise yoksullukla mücadeleyi dünya gündeminin en ön sıralarına taşımıştır. Salgının yayılımını engellemek için hükümet tarafından alınan zorunlu tedbirler yoksul kesimin genişlemesine sebep olmuştur. Bu süreçte Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları sosyal yardımların en önemli ayağı olarak çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Bu çalışmanın amacı, bu vakıfların yoksullukla mücadeledeki önemini ve pandemi sürecindeki rolünü irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Pandemi, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı.

The Role of Social Assistance and Solidarity Foundation Fighting Poverty in Turkey; Example of The Pandemic Period

Abstract

While the capitalist structure of the modern world raises individualism, fighting poverty has become the forced duty of states. For this reason, states have also implemented many institutions to combat poverty. In Turkey, the most important of these are Social Assistance and Solidarity Foundations established in every province and district. Through these foundations, poor people all over the country can receive a variety of assistance. The COVID-19 outbreak, which started in China and turned into a pandemic, brought the fight against poverty to the forefront of the world agenda. Forcedly measures taken by the government to prevent the spread of the epidemic have led to an expansion of poverty. In this process, Social Assistance and Solidarity Foundations intensified their work as the most important pillar of social assistance. The aim of this study is to examine the importance of these foundations in combating poverty and their role in pandemic process.

Keywords: Poverty, Pandemic, Social Assistance and Solidarity Foundation.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

** Doktora, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ahmetaydin7@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3521-2188

*** Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, sozturk78@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2095-195X

Atıf yapmak için / To cite this article: Aydın, A. & Öztürk, Ş., (2021), Türkiye'nin Yoksullukla Mücadelesinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Rolü; Pandemi Dönemi Örneği, *Akademik İzdüşüm Dergisi*. 6(1): 141-162

GİRİŞ

Günümüzde yoksulluk ya da fakirlik dendiği zaman genellikle Afrika Kıtası aklı gelmektedir. Afrika ülkelerinin önemli bir kısmında yoksulluk, neredeyse bir kültür haline gelmiştir. Fakat bu sadece resmin görünen kısmıdır. Aslında yoksulluk sadece Afrika'yı değil, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de dâhil olmak üzere bütün ülkeleri ilgilendiren bir durumdur. Süper güç olarak bilinen Amerika'da bile 2019 yılına ait raporlarda 34 milyondan fazla insanın –ki bu nüfusun %10,5'lük kısmına tekabül eder- yoksulluk sınırı altında yaşadığı belirtilmektedir (United States Department of Commerce, Income and Poverty in the United States, 2019). Benzer durum dünyanın her bölgesinde görülebilir.

Yoksulluk sınırı, özellikle de temel yaşam ihtiyaçları dışında olan ve ortalama toplum refahının altında kalma anlamında gerçekleşen yoksulluk sınırı, hızla gelişen teknolojinin de etkisiyle sürekli yükselmekte olduğundan yoksulluk sınırı da bununla paralel bir şekilde artmaktadır. Bu nedenle yoksulluğun tamamen sona erdirilmesine dair işaretler görünmemektedir. Esasen yoksullukla mücadele eden kurumların hedefinde de yoksulluğun sıfıra indirilmesi yer almamaktadır. Bu mücadeledeki asıl amaç, yoksulluğun bitirilmesi değil kontrol altında tutulması, azaltılması ve yoksul insanların olabildiğince daha iyi şartlarda yaşatılmasıdır. Bu amaçla harekete geçen yönetimler, yoksullukla mücadele edebilmek için kurdukları kurum ve kuruluşlarla çeşitli sosyal yardımlar yapmakta, yoksulluğun toplumsal yapıya zararlarını, her bir birey açısından minimum düzeyde tutmaya çalışmaktadırlar. Türkiye'de de bu amaçla, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (SYGM) adı altında kamusal bir girişim yapılmıştır.

SYGM, sosyal yardım faaliyetlerinin büyük bir kısmını toplam 1003 il ve ilçede, illerde vali ve ilçelerde kaymakam başkanlığında oluşturulmuş Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma (SYD) Vakıfları aracılığıyla yürütmektedir (Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü [SYGM], Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, 2020). Yoksullukla mücadelede çeşitli sosyal yardım faaliyetleri gösteren ve ilk olarak 1986 yılında kurulan SYD Vakıfları yoksullukla mücadelede kurumsal yapılarının sağlamlaşması ve finansal kaynaklarının güçlenmesiyle etkinliği giderek artan bir yapıya kavuşmuşlardır. Yerel düzeyde örgütlenmiş bu vakıflarla geçmişte merkezi yönetime ait olan sosyal politika kapsamındaki sosyal yardım hizmetleri yerele aktarılmaktadır. SYD Vakıflarının 1003 il ve ilçe merkezinde kurulması, yoksul kesimlere ulaşmak konusunda avantajlar sağlamış ve kaynakların daha verimli kullanılmasını mümkün kılmıştır. Bununla birlikte yapılan yardımların çok daha hızlı, verimli ve adil yapılabilmesi için bilişim siteleri devreye sokulmuştur. Bu anlamda sosyal yardımlar için TUBİTAK tarafından geliştirilen Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi (BSYB) Sistemi 1003 SYD Vakfı arasında ortak veri bankası oluşturma, yapılan işlemlerin SYGM'ye anlık takip ve denetim imkânı vermesi gibi pek çok konuda avantaj sağlamıştır. Ayrıca e-devlet uygulamasının BSYBS ile entegrasyonu sayesinde yardım alan kişiler de yardım süreçlerini çok daha konforlu bir şekilde takip edebilir hale gelmiştir.

Bilindiği gibi 2019 yılının sonlarına doğru Çin'de başlayan ve hızlı bir şekilde tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını, ülkelerin başta sağlık alanında olmak üzere neredeyse tüm alanlarda sıkıntı yaşamasına hatta kriz ortamına sürüklenmesine neden olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde¹ "Pandemi" olarak ilan edilen bu kriz durumu, devletleri de sosyal

¹ Euronews, <https://tr.euronews.com>

hayatı birçok alanda kısıtlayan tedbirler almaya itmiştir. Uygulanan tedbirlere bağlı olarak bilhassa ekonomik alanda yoğunlaşan sıkıntılar öne çıkmıştır. Bu sebeple dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de mevcut iktidar pandemi tedbirlerinin özellikle yoksul kesim üzerindeki etkilerini azaltmak için yardım programlarına yoğunlaşmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak yoksulluğun teorik zemini özetlenecek, daha sonra dünyada ve Türkiye’de yoksulluğun genel çerçevesi COVID-19 pandemi koşullarının yoksullukla mücadele sürecine etkisi çerçevesinde işlenecektir. Sonraki bölümde SYD Vakıflarının yapısı, işleyişi ve faaliyetleri hakkında bilgi verilecek ve son olarak SYD Vakıflarının pandemi sürecindeki faaliyetleri de dikkate alınarak yoksullukla mücadeledeki etkinliği, kullanılan bilişim sistemleri bağlamında değerlendirilecektir.

YOKSULLUK KAVRAMI VE TÜRLERİ

Yoksulluk ekonomik, kültürel, siyasal, teknolojik vb. boyutları olan bir olgudur. Çok boyutlu bir kavram olması sebebiyle de tanımlanması zorlaşmaktadır. Fakat toplumda en görünür olan, kamuoyunu en çok etkileyen ve en fazla öne çıkan ekonomik boyuttur. Yoksulluğun çok yönlü bir yapısı onun hangi boyutuyla ilgileniliyorsa onunla ilgili bir tanım yapmayı gerektirmektedir. Kelime anlamı olarak Türkçe sözlükte yoksulluk “yoksul olma durumu, yoksuzluk, varyetsizlik, sefillik, sefalet, fakirlik” şeklinde karşılanmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2021). Genel bir tanımlanmayla yoksulluk; “yaşamın gerektirdiği olanaklardan yoksun olma durumu” (Aktan ve Vural, 2002: 43) ya da insanın, temel ve/veya görel ihtiyaçlarını karşılayabilecek imkanlara sahip olamaması olarak tarif edilebilir.

Bir şekilde bütün toplumları ilgilendiren ve küreselleşmenin önemli etkileriyle genişleyen ve derinleşen bir sorun olan yoksulluk (Şenses, 2006:327), küreselleşmeyle bağlantılı olarak egemen kapitalist sistemle birlikte çok boyutlu ve karmaşık bir hale gelmiştir. Bu unsurların etkisiyle özellikle kaynakların adil olmayan bölüşümü zengin ve yoksul kesimler arasındaki uçurumu genişletmektedir (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012:78). Yoksul kesimlere, yine yoksulluk üreten bir küresel kurumsal düzen dayatılmaktadır. İşin ironik tarafı ise aynı düzenin yoksulluğu bitireceği iddiasıyla politikalar ürettiğini belirtmesidir (Pogge, 2006: 342-347). Böylece gelişen teknolojik imkânlar sayesinde üretim maliyetlerindeki azalış ve toplam zenginliğin artmasının daha ziyade zenginlere fayda sağladığı yani gelir eşitsizliğini arttırdığı düşünülmektedir. Sonuçta yoksul kesimlerin toplam zenginlik artışından alabildikleri payın, genellikle toplumsal bir isyanı engellemeye dönük ancak refah düzeylerini beklenen düzeyde artırıcı olmadığı söylenebilir. Bu bakımdan dünya genelinde birçok uluslar arası kuruluşun (Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, UNİCEF v.d.) uğraşlarına rağmen günümüzde küresel ölçekte yoksulluk önemli bir sorun olmaya devam etmiştir. Bunun sebepleri arasında savaşlar kuraklık göç gibi birçok etken bulunmakta, yoksulluğun yansımaları ise suç, şiddet, sosyal dışlanma, yoksulluğun kültürel hale gelmesi gibi şekillerde ortaya çıkmaktadır (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012: 111). Yoksulluk tek başına devletin sorunu olmamakla birlikte, birçok ülkede temelde devletin görev ve sorumluluk alanı içinde görülmektedir. Özellikle 1990 yılındaki Dünya Kalkınma

Raporu'nda yoksulluğun küresel bir sorun olduğu belirtilerek² ana tema olarak yoksulluğun işlenmesi, bu konudaki çalışma ve araştırmaları tüm dünyada artırmıştır. Yoksulluğun sebepleri, bu soruna yönelik aktif mücadele yöntemleri merkezi bir konu haline gelmiş, aynı zamanda medya, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler gibi hükümet dışı aktörler de çözüm yollarına ilişkin olarak konunun paydaşları haline gelmiştir (Altay, 2005: 157).

Buna ilaveten yoksulluğun farklı türleri söz konusu olabilmektedir. Temel olarak yoksulluğun, “mutlak”, “görelî”, “öznel”, “nesnel”, “insani”, “çalışan”, “kırsal-kentsel”, “gelir” ve “nöbetleşe” yoksulluk şeklinde sınıflandırmalar mevcuttur (Taşçı, 2010: 41). Bunlardan en çok üzerinde durulan ve gelir merkezli yaklaşıma göre tanımlanan “mutlak yoksulluk” kavramı, diğeri ise hayatta kalmanın ötesindeki ihtiyaçlara göre tanımlanan “görelî yoksulluk” kavramıdır (Altay, 2005: 158).

Bunlardan mutlak yoksulluk, farklı tanımlamaları olmakla birlikte genel olarak bir insanın yaşamını en asgari düzeyde sürdürebilmesi için gerekli kalori miktarını ve besin bileşenlerini sağlayacak beslenmeyi gerçekleştirememesi, bu kapsamdaki ihtiyaçları karşılayabilecek maddi güce sahip olmaması şeklinde tarif edilmektedir (Şenses, 2006:63; Altay, 2005:159). Mutlak yoksulluk tanımı insanın bir canlı olarak yaşamını sürdürmesi için ihtiyaç duyduğu asgari gıdayı esas alır. Bununla dünyanın farklı bölgelerindeki farklı koşullar dikkate alınmaksızın her yere uygulanabilecek bir yoksulluk sınırı belirlenmeye çalışılır. Bu sınırın altında kalan insanların sırf yoksulluktan dolayı ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kaldıkları varsayılır (Aktan ve Vural, 2002:43). Görelî yoksulluk kavramı ise yoksulluğun, hayatta kalma mücadelesinden ziyade, insanın asgari beslenme dışındaki ihtiyaçlarına odaklanır ve burada toplumun genel refah düzeyinin altında yaşamak durumunda olan toplum kesimine işaret edilir (Kabaş, 2010:12). Görelî yoksulluk tipinde asgari refah düzeyi söz konusudur. Dolayısıyla gelir olarak alt tabakaya mensup olan kesimin orta ve üst tabakaya göre konumu dikkate alınır (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012:85). Gelir dağılımındaki farkın açılması görelî yoksul olarak kabul edilen kesimin de genişlemesine sebep olmaktadır.

Altay (2005; 159)' a göre mutlak ve görelî yoksulluğu karşılaştırdığımızda; mutlak yoksulluk biyolojik kişiyi, görelî yoksulluk ise sosyal kişiyi dikkate almaktadır. Mutlak yoksulluk temel yaşam şartlarını ifade ederken görelî yoksulluk temel yaşam şartları yanında içme suyu, kanalizasyon, elektrik, ulaşım, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, siyasal katılım gibi unsurların mahrumiyetini dikkate almaktadır.

DÜNYADA YOKSULLUK VE PANDEMİ ETKİSİ

Kapitalist paradigmanın hâkim olduğu günümüz dünya düzeninde yoksulluk çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Kapitalizmin tetiklediği küreselleşme süreci ile birlikte de çok uluslu şirketler çok daha güçlü hale gelmiş, zaten gelişmiş olan ülkeler daha fazla zenginleşmiş, yoksulluk ise derinleştirmiştir. Bu durum zengin ve yoksul kesimler arasındaki uçurumu kapanmayacak boyutlara ulaştırmaktadır (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012:88). Yoksulluk temelde az gelişmiş ülkelerin bir sorunu olarak

² The World Bank, World Development Report 1990, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5973> (ET: 26.12.2020)

görünse de gelişmiş ülkeler için de önemli bir sorundur. II. Dünya Savaşı sonrası uygulanan refah devleti uygulamaları gelişmiş ülkelerde yoksulluğun sorun olmasını ertelemişse de 1970'li yıllardan sonra yoksulluk bu ülkelerin gündemini önemli ölçüde işgal etmeye başlamıştır (Şenses, 2006:18). Küreselleşme ile birlikte neo-liberal ekonomiyi savunanlar kamu sektörünün küçülmesinin ve dünya ile bütünleşmenin refah ve zenginlik yaratacağını, serbest piyasanın uzun dönemde zenginliğin adil dağılımını mümkün kılacağını iddia etmişlerdi. Ancak uygulanan neo-liberal politikalar sosyal devlet uygulamalarını sınırlayarak yoksul kesimleri daha korumasız hale getirdi. Dünyanın küçük bir kısmı zenginleşirken diğer tarafta özellikle görece yoksullaşmanın artışının da bir uzantısı olarak çeşitli bölgelerde şiddet olayları ve savaşlar dünya gündemini meşgul etmeye başladı (Gürses, 2007:60-61). Bu savaşlardan en olumsuz etkilenen çocuklar olmakla birlikte çocukların bizzat savaştırılması ise durumun vahametini arttırmaktadır. Türkiye merkezli faaliyet gösteren İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfının (İHH) araştırma merkezi olan İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezinin (İNSAMER) "Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu'na (2018) göre günümüzde 30'dan fazla ülkede yaklaşık 300.000 çocuğun aktif olarak savaştırıldığı belirtilmektedir. Savaşların yaşandığı, sürekli bir şiddet atmosferinin hakim olduğu bölgelerde ise yoksulluğun artması kaçınılmaz bir durumdur. Ama bu durum zenginlerin daha da zenginleşmesine engel teşkil etmemektedir. Zira en çok kazanç sağlayan mallar silahlardır. Dolayısıyla dünyanın belli ya da belirlenmiş bölgelerindeki çatışma ortamı silah üreticisi gelişmiş ülkeleri ve bu ülkelerdeki zengin elit kesimleri daha da zenginleştirmektedir.

İngiltere merkezli uluslararası yardım kuruluşu OXFAM'ın (Oxford Committee for Famine Relief) "Önemseme Zamanı" isimli raporuna göre dünyanın en zengin % 1'lik kesimi, 6,9 milyar insandan 2 kat daha zengin durumdadır. Zengin ve fakir arasındaki gelir adaletsizliğine dikkat çeken rapora göre gelir adaletsizliği sadece zengin ve fakir ülkeler arasında değil zengin ülkelerin kendi içinde de çarpıcı boyutlara ulaşmaktadır. Rapora göre G7 ülkelerinde 2011-2017 yılları arasında ortalama ücretler sadece %3 artış göstermişken zengin şirket hissedarlarının kar payı %31 oranında artmıştır. Raporda görüşlerini aktaran OXFAM yöneticisi Amitabh Behar son on yıldaki milyarder sayısının iki kat arttığını belirtmekte, büyük işletmelerin sıradan insanların sırtından para kazandığını vurgulamaktadır. Raporda dikkat çeken başka bir istatistik ise geleceğe yönelik öngörülerdir. Buna göre 2030 yılında iklim değişikliğinin önemli bir sonucu olarak 2,4 milyar insanın yeterli suya ulaşamayacağı öngörülmektedir. Ayrıca 2030 yılında dünya nüfusuna 100 milyonu yaşlı, 100 milyonu çocuk olmak üzere 200 milyon yardıma muhtaç insan ekleneceği belirtilmektedir. Halbuki zenginlerden alınacak %0,5 oranında bir ek verginin 10 yıl içinde yardıma muhtaç kesimlere yönelik sektörlerde 117 milyon kişilik işgücü ihtiyacını karşılayabileceği belirtilmektedir (Oxford Committee for Famine Relief [OXFAM], Time to Care, 2018).

Avrupa Birliği'nin en büyük finansörü durumunda olduğu ve küresel gelir ve servet eşitsizliğini araştıran WID (World Inequality Database) tarafından yayımlanan "Dünya Eşitsizlik Raporu" da OXFAM'ın araştırmasıyla paralellik göstermektedir. Bu rapora göre neo-liberal politikaların yükselişe geçmeye başladığı 1980'li yıllardan bu yana dünya genelinde zengin ve fakir arasındaki uçurumun arttığı saptanmıştır. Ayrıca raporda özel sermayenin artışıyla eşitsizliklerin artışı arasındaki paralellik dikkat çekicidir. Örneğin ABD'de 1970

yılında net kamu sermayesi ulusal gelirin %36'sına tekabül ederken bu oran 2015 yılında eksi değerlere düşmüştür. Diğer taraftan aynı zaman aralığında ABD'de özel sermayenin değerinin ulusal gelire oranı %326'dan %500'e yükselmiştir. Buna karşılık 1980-2016 yılları arasında; ABD'de gelir durumu olarak en üst %1'in ulusal gelirden aldığı pay %11'den %20'ye yükselmiş, en alt %50'nin ulusal gelirden aldığı pay %23'lerden %13 seviyelerine gerilemiştir (World Inequality Database [WID], World Inequality Report, 2018).

Genel çerçevesi itibariyle önemli bir sorun olan küresel yoksulluk durumu COVID-19 salgını sebebiyle 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren yeni bir sürece girmiş durumdadır. Yoksullukla mücadele eden kurumlar çeşitli projelerle yoksulluğu azaltma yönünde kendi hedefleri doğrultusunda belli bir ivme yakalamışken ortaya çıkan salgın çok hızlı bir şekilde dünyayı sarmış, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiş ve bu durum yoksullukla mücadele eden kurumlar için kapsamlı bir yeniden-planlamayı zorunlu hale gelmiştir. Yoksullukla mücadelede en önemli kurumlardan biri olarak gösterilen ve "yoksulluğun olmadığı bir dünya" sloganıyla çalışan Dünya Bankası'nın yayınladığı "Yoksulluk ve Refah Paylaşımı 2020" raporundaki veriler pandeminin yoksulluğa olan etkilerini ortaya koymaktadır. Rapora göre 1990 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde düşen yoksulluk oranları pandeminin etkisiyle yükselişe geçmiş durumdadır. Ayrıca pandemi sürecinde refah paylaşımının ve eşitsizliklerin artacağı öngörülmektedir. Normal şartlarda 2021 yılında küresel olarak %7,5 seviyesine düşmesi beklenen aşırı yoksulluk³ oranının 2020 ve 2021 yılında küresel olarak 9,4 oranına kadar yükselebileceği öngörülmektedir. Aşırı yoksul insan sayısına ise 2020 yılında 115 milyon 2021 yılında ise 150 milyona kadar aşırı yoksul insanın eklenebileceği ve 2021 yılında dünyadaki aşırı yoksul insan sayısının toplam 751,5 milyona kadar ulaşabileceği öngörülmektedir. Dünya Bankası'nın 2030 yılında aşırı yoksulluğu %3'e düşürme hedefi ise artık mümkün görünmemektedir (World Bank [WB], Poverty and Shared Prosperity 2020 Report, 2020). Yoksullukla mücadelenin önemli aktörlerinin tespit ve tahminleri pandeminin, zaten kırılğan⁴ olan yoksullukla mücadele sürecini sekteye uğratacağını açıkça göstermektedir. Tabii bu arada söz konusu kuruluşların, yoksulluk durumuna ilişkin veri toplarken saha çalışmaları yaptıklarını ancak pandemi şartları sebebiyle bu yöntemi yeterince kullanamadıklarını unutmamak gerekir.

TÜRKİYE'DE YOKSULLUK VE PANDEMİ ETKİSİ

Yoksulluk olgusu tüm dünya devletlerinin olduğu gibi Türkiye'nin de önemli sorunlarından birisidir. Ancak pek çok ülkenin aksine Türkiye, tarihsel serüveninde yoksulluğun yıkıcı değil yapıcı etkisini, yani yardımlaşmanın bütünleştirici ve birleştirici gücünü oldukça iyi değerlendirmiş bir kültüre sahiptir. Bu kültür

³ Aşırı yoksulluk (extreme poverty), kişi başına günde 1,90 dolardan daha az bir parayla yaşamak zorunluluğu olarak tanımlanmaktadır. Bkz.

<https://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/06/08/ending-extreme-poverty>

⁴ 1990 yılından 2015 yılına kadar istikrarlı bir şekilde her yıl 1 puan düşen aşırı yoksulluk oranı 2015 yılına doğru düşme eğilimine girmiş ve 2016 ve 2017 yılında sadece 0,5 oranında düşürülebilmştir. Bu düşüş ve kırılğanlığın en önemli sebepleri arasında çatışma ve şiddet olayları ile iklim değişikliği gösterilmektedir. Dünya Bankası'nın 2020 yılı verilerine göre yoksulların %40'dan fazlası çatışma ve şiddet olaylarından etkilenen ekonomilerde yaşamaktadır. Bkz. World Bank, Poverty and Shared Prosperity 2020 Report, <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-and-shared-prosperity> erişim: 25.12.2020.

şüphesiz İslam dininin topluma aşladığı yardımlaşma ve kardeşlik kültüründen gelmektedir. Çünkü İslam dini zekat emriyle (Kur'an-ı Kerim 2:43, 2:110, 4:162, 5:55, 9:5, 9:11, 9:18, 22:41, 23:4, 24:56, 58:13, 73:20) Müslümanları dayanışma olgusuna zorunlu kıldığı gibi sadaka ve infak kurumlarıyla da sürekli yardım faaliyetlerine teşvik etmektedir. İslam peygamberinin “yanı başındaki komşusu açken tok yatan kimse, iman etmemiştir” (MŞ30350 İbn Ebû Şeybe, Musannef, İmân ve rü'yâ, 6, aktaran Diyanet İşleri Başkanlığı, Hadislerle İslâm, Cilt 3, s: 105) şeklinde oldukça sarsıcı bir özlü sözle ifade ettiği yardımlaşmanın gerekliliği, çoğunluğu Müslüman, tamamı İslam kültüründen izler taşıyan Türkiye’de olabildiğince yaşatılmıştır. Ancak kapitalist sistemin, geleneksel değerleri aşındırıcı etkisi yardımlaşma kültüründe de kendini göstermiş ve yoksulluk, Türkiye’de toplumsal dayanışmanın sağlanması bakımından bir araç olmaktan çıkarak hırsızlık, cinayet, haksız kazanç gibi olumsuz olguları güçlendiren bir “sorun” olmaya başlamıştır. Hatırlanacağı gibi Türkiye “sosyal devlet” ilkesini anayasal anlamda 1961 yılında benimsemiş olsa da ilk kurumsal girişimi 1980’li yıllarda yapmıştır. Özellikle 1980’li yıllara kadar devlet tarafından yoksulluk merkezli bir kamusal girişime ihtiyaç duyulmamasının ya da ihtiyaç duyulacak bir toplumsal talebin olmamasının en önemli sebeplerinden biri de muhtemeldir ki bahsettiğimiz yardımlaşma kültürünün bu yıllara kadar canlılığını korumasıdır. 1980’li yıllarda dönemin başbakanı Turgut Özal ile birlikte liberal bir ekonomik sisteme geçilmiş ve yine Özal’ın çabalarıyla yoksulluk merkezli ilk köklü kamusal adım 1986 yılında çıkarılan 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu⁵ ile atılmıştır. Bu iki durum arasındaki ilişkinin incelenmesi konumuzun sınırlarını aşmakla birlikte en azından serbest piyasanın ekonomiye sağlayabildiği total büyümenin toplumun en alt kesimlerine pek fazla yansımadığını not etmek gerekir. Zira önceki bölümde özetlediğimiz OXFAM, WID, İHH, World Bank gibi önemli kuruluşların verileri, küresel ölçekte eşitsizliklerin arttığı, refah paylaşımının azaldığı yönünde yadsınamaz veriler sunmaktadır. Şenses’e (2006:58) ve Kabaş’a (2010:296) göre de 1980’li yıllarda Neo-liberal politikalar uygulayan ülkelerde yoksulluk artmış, gelir dağılımı bozulmuştur. Yoksul kesimler, gerekli sermayeye ve becerilere sahip olmadıklarından serbestleşmenin getirdiği fırsatlardan çok az faydalanabilmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere Türkiye, 1961 anayasasıyla sosyal devlet ilkesini benimsemesine ve yoksullukla mücadele için 1980’lerden bu yana kurumsal mücadele etmesine rağmen yoksulluk sorununa ilişkin kalıcı çözümler üretememiştir. Altay’a (2005:163) göre bunun başlıca sebepleri arasında ekonomik istikrarsızlıklar, istihdam yetersizliği ve yoksul kesimlere yönelik kapsamlı sosyal politikaların geliştirilmemesi yatmaktadır. Altay’ın saydığı bu sebeplere askeri ve yargısal vesayeti de eklemek gerekmektedir. Nitekim demokratik yöntemlerle iktidara gelen hükümetlere yapılan her bir müdahale ülkeyi her açıdan olumsuz etkilemekte, bu olumsuzluklardan en çok etkilenen kesim de her zamanki gibi ekonomik ve sosyal refah açısından en alt tabakada bulunan yoksul kesimler olmaktadır.

1980’li yıllarda başlayan liberal ekonomik politikalar ve küreselleşme Türkiye’nin toplam büyümesine katkı sağlarken diğer taraftan eşitsizliklerin ve yoksulluğun artmasına sebep olmuştur. Yaşanan ekonomik krizler, terör olayları, şehirlere yönelik olan göçler yoksulluğu daha görünür hale getirmiştir. Geleneksel

⁵ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3294.pdf>

akraba dayanışmasının zayıflaması ise kurumsal sosyal güvenlik ihtiyacını arttırmıştır. Türkiye'nin yaşadığı ekonomik ve toplumsal dönüşüm yoksulluğun yeni boyutlarını ortaya çıkarmış, yoksullukla mücadelede yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmuştur (Gürses, 2007: 65-66).

Bu nedenle Cumhuriyet Dönemi'nde yoksullukla mücadele bakımından beklenen gelişmeyi gösteremeyen ve buna yönelik sosyal politikalar üretmeyen Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren yeni politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Özal döneminde atılan kurumsal adım ancak 2002'den sonra çok daha aktif hale getirilebilmiş, diğer taraftan sağlık alanında yapılan yatırımlar ve uygulamada sağlanan kolaylıklar zamanla bilişim sistemleriyle de entegre edilerek çok daha konforlu bir hale dönüştürülmüştür. Böylece özellikle göreceli yoksulluk kategorisine giren ve yoksul kesimi direkt ilgilendiren sağlık, eğitim gibi alanlarda devlet imkanlarından başka faydalanma alanı bulamayan toplumun geniş bir kesimi daha insani şartlarda devlet hizmeti almaya başlamıştır.

Diğer dönemlerle kıyaslandığında Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Dönemi'nde yapılan sosyal çalışmalar ve refah devleti uygulamalarının oldukça kapsayıcı ve bu döneme kadar yapılanlardan çok daha fazla olduğu söylenebilir. Metin (2011: 194), AK Parti Dönemi'nde uygulanan sosyal politikaların toplumun neredeyse her kesimini kapsamıyla ilgili olarak şu üç unsurun etkili olduğunu belirtmiştir: Bunlardan birincisi; 2001 Krizi'nin etkisi ve bu krizin sonuçlarının yıkıcılığı karşısında duyarsızlığın mümkün olmamasıdır. İkinci olarak IMF ile yapılan anlaşmalara bağlı olarak önerilen sosyal güvenlik politikalarının uygulanması zorunluluğudur. Üçüncü olarak da Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreciyle ilgili sorumluluklarla yüzleştiği ve yerine getirmesi gereken sosyal politikaların uygulanmasına dönük gerekliliktir.

Ancak geçen süreç bunların dışında AK Parti'nin sosyal politikalar ile ilgili farklı hedeflerinin olabileceğini de düşündürmüştür. Bu hedeflerin başında, seçim vaatlerinin yerine getirilmesi yer almaktadır. Çünkü parti programlarında da yer verildiği gibi 2002 parti programına bakıldığında sosyal politikalar ve sosyal devlet anlayışına sürekli vurgu yapıldığı görülmektedir. Ayrıca 2002'den beri yapılan tüm seçimlerde kendisini iktidar yapan seçmen kitlesi üzerinde bu politikaların etkin olduğu düşünülmektedir. Bir diğer hususun vatandaşların zihnindeki devlet anlayışının değiştirilmeye çalışılması olarak kabul edilebilir. Sürekli olarak emreden, zorlayan ve "halka rağmen halk için" anlayışına karşı, parti programında da belirtildiği üzere "insanı yaşat ki devlet yaşasın" düşüncesinin ön plana alındığı, devletin vatandaşın adeta hizmetinde olduğu bir anlayışın yerleştirilmeye çalışıldığı belirtilmektedir.⁶ Bu politikaların 2001 Krizi'nin etkisinin azaldığı, IMF ile yapılan anlaşmaların sona erdiği ve AB ile üyelik sürecinin sıkıntılı olduğu dönemlerde bile devam ettirildiği görülmüştür.

Buna rağmen Türkiye'de gelir eşitsizliğini gidermeye dönük henüz yeterli bir iyileşmenin olmadığı söylenebilir. Yoksulluk üzerine araştırma yapan kurum ve STK'lar Türkiye'nin yoksulluk durumuna ilişkin raporlar yayınlamaktadır. Bu raporlardaki veriler Türkiye'nin yoksulluk durumuna ilişkin tabloyu netleştirmek için önemlidir. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından 2020 yılında yayınlanan araştırmasına (Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2019) göre; 2010 yılında nüfusun en düşük gelirli %20'lik kesimi toplam gelirin %5,8'sini alırken,

⁶ Adalet ve Kalkınma Partisi, 2002 Parti Programı, <https://www.akparti.org.tr>

nüfusun en yüksek gelirli %20'lik kesimi ise toplam gelirin %46,4'ünü elde etmiştir. 2019 yılı itibariyle bu rakamlar; en düşük gelirli %20'lik kesim için %6,2, nüfusun en yüksek gelirli %20'lik kesimi için ise %46,3 olarak gerçekleşmiştir. Araştırma sonuçları Türkiye'deki gelir eşitsizliğinin giderilmesi konusunda ciddi bir iyileşmenin olmadığını göstermektedir.

Tablo 1. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları

	Fert Yoksulluk Oranı (%)									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Gıda Yoksulluğu (açlık)(1)	0,74	0,48	0,54	0,48	.	.				
Kişi Başı Günlük 2,15 \$'ın Altı (2)(3)	1,41	0,52	0,47	0,22	0,21	0,14	0,06	0,06	0,03	0,06
Kişi Başı Günlük 4,3 \$'ın Altı (2)(3)	13,33	8,41	6,83	4,35	3,66	2,79	2,27	2,06	1,62	1,58

Kaynak: (TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, 2020)

- (1) 2010 yılından itibaren metodolojik revizyon çalışmaları nedeniyle hesaplanmamaktadır.
- (2) 1 Amerikan Dolarının SGP üzerinden TL karşılığı olarak ilgili yılın cari değerleri kullanılmıştır.
- (3) 2015 yılından sonra TÜİK tarafından ilgili kategorilere ilişkin veri paylaşımı yapılmamıştır.

Tablo 1'de görüldüğü üzere Türkiye'de açlık sınırının altında yaşayan nüfus oranı en son 2009 yılında aktarılan veriye göre mutlak yoksul oranı %0,48'e gerilemiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sorun olmaya devam eden gıda yoksulluğu konusunda, Türkiye'de önemli oranda iyileşme kaydedildiğini söylemek mümkündür. Benzer şekilde, görece yoksulluğu ifade eden 2.15 \$ ve 4.3 \$ sınırlarının altında yaşayan nüfus oranı da genel olarak düşüştür. Ancak TÜİK fert başına yoksulluk kategorisinde

yayınladığı verileri 2015 yılından sonra yayınlamamış, yoksulluk verilerine ilişkin sistematığını Tablo 2'deki gibi değiştirmiştir. Ancak Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) 2019 yılına ait faaliyet raporunda (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [AÇSHB], Faaliyet Raporu, 2019) 2018 ve 2019 yılları için kişi başı günlük 2,15 \$'ın ve 4,3 \$'ın altında yaşayanların oranının Tablo 1'deki 2015 yılına ait verilerle aynı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 2. Türkiye'de, Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre hesaplanan Görelî Yoksulluk Sınırı, Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranları

	Yoksulluk Sınırı (TL)	Yoksulluk Sayısı (Bin Kişi)	Yoksulluk Oranı (%)
2010	3 714	12 025	16,9
2011	4 069	11 670	16,1
2012	4 515	11 998	16,3
2013	5 007	11 137	15,0
2014	5 554	11 332	15,0
2015	6 246	11 219	14,7
2016	7 116	11 026	14,3
2017	7 944	10 622	13,5
2018	8 892	11 091	13,9
2019	10 793	11 641	14,4

Kaynak: (TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, 2020). Bu Tablodaki veriler TÜİK'ten alınarak derlenmiştir.

Alınan istatistiklerde medyan gelirin yüzde 50'si esas alınmıştır.

Tablo 2'de de görüldüğü üzere Türkiye'de görelî yoksulluk oranı 2010-2017 yılları arasında istikrarlı bir şekilde düşmüş ancak 2017 yılı itibarıyla yükselişe geçmiştir. Buna karşılık mutlak yoksulluk sınırında yaşamak durumunda olan nüfus oranı %0,4 civarlarındadır. Tabii bu oranlar, biyolojik yaşamını bile idame etme gücünden yoksun olan mutlak yoksul insanların, sosyal yardım politikalarında en önemli hedef kitlesi olma gerekliliğini değiştirmemelidir. Yoksullukla mücadelede ortadan kaldırılabilir olarak görülen yoksulluk türü mutlak yoksulluktur. Görelî yoksulluk ise süreklilik arz edecek olan ve bitirilmesi mümkün görünmeyen ama kontrol altına alınabilir bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir.

COVID-19 salgını öncesindeki yoksulluk durumuna rakamsal verilerle değinmek mümkün iken pandemi sürecine ilişkin yoksulluk durumuna dair net veriler henüz

açıklanmış değildir. Ancak Dünya Bankası Türkiye'nin COVID-19 salgını sebebiyle maruz kalabileceği yoksulluk durumuna ilişkin simülasyonlar üretmiştir (WB, Turkey Economic Monitor, August 2020: Adjusting the Sails, 2020). Buna göre salgın öncesi duruma kıyasla Türkiye'deki yoksul sayısı, mevcut yoksul sayısının %40'ı kadar artabileceği, hükümetin uygulamaya çalıştığı tedbirlerle bu artışın % 13 seviyelerine kadar frenlenebileceği öngörülmüştür. Raporda hükümet tarafından alınan bu tedbirlerin Türkiye'ye maliyetinin 55,4 milyar TL'yi bulabileceği, bu maliyetin 51,2 milyar TL'sinin kısa çalışma ödeneği, geri kalan kısmının ise sosyal yardımlar olabileceği belirtiliyor. Raporda ayrıca Türkiye ekonomisinin %3.8 oranında küçüleceği öngörülmüştür. Diğer taraftan Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) Ocak 2021'de yayınladığı ve 2020 yılında, pandemi sürecinde devletlerin finansal desteklerini ve önlemlerini incelediği raporunda (International Monetary Fund [IMF], Fiscal Monitor Database of Country Fiscal Measures in Response to the COVID-19 Pandemic, 2020) Türkiye'nin, Dünya Bankası'nın yukarıda belirttiğimiz kısa çalışma ödeneği ve sosyal yardımlara ek olarak vergi indirimleri ve ertelenen devlet gelirleri ile beraber toplam desteğin milli gelirinin %2,5'ine tekabül ettiği ve bu oranla Türkiye'nin pandemi sürecinde en az yardım yapan ülkeler kategorisinde olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık İMF Türkiye'nin, alınan birleşik tedbirler sayesinde 2020'nin üçüncü çeyreğinde ekonomik açıdan toparlandığını ve 2020 yılında pozitif genel büyüme kaydedebileceği tahmin edilen birkaç ülke arasında yer aldığı belirtilmektedir (IMF, Turkey: Staff Concluding Statement of the 2021 Article IV Mission, 2021).

Türkiye ile ilgili olarak Dünya Bankası'nın küçülme, IMF'nin ise büyüme tahmininde, TÜİK'in açıkladığı zincirlenmiş hacim endeksi bakımından 2020 yılında %1.8 oranında büyüme gerçekleştiği için IMF'nin öngörüsü haklı çıkmıştır. Ancak Türkiye'nin son beş yıllık GSYH performansına Amerikan Doları bazında baktığımız zaman TÜİK'in paylaştığı verilere⁷ göre 2016 yılından bu yana sürekli bir düşüş olduğu görülebilir. Bu açıdan bakıldığında ekonomideki bu büyüme rakamlarının halkın cebine yansımadağı görünmektedir.

COVID-19 salgını sürecindeki yoksulluk seviyesini anlamak açısından TÜRK-İŞ'in yaptığı açlık ve yoksulluk sınırı araştırmasına da bakılabilir. TÜRK-İŞ'in 2021 yılı Şubat ayı araştırmasına (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu [TÜRK-İŞ], Şubat 2021 Açlık Ve Yoksulluk Sınırı, 2021) göre dört kişilik bir ailenin yeterli beslenebilmesi için açlık sınırı 2.718,89 TL, gıda harcaması ile birlikte giyim, barınma, ulaşım, eğitim gibi ihtiyaçlar için hesaplanan yoksulluk sınırı ise 8.856,31 TL'dir. Bu rakamlar önceki yılın aynı ayına (TÜRK-İŞ, Şubat 2020 Açlık Ve Yoksulluk Sınırı, 2020) göre %20'ye yakın artış göstermiştir.

Türkiye aynı zamanda mültecilerin en büyük ev sahibi konumundadır. 3.6 milyonu Suriyeli olmak üzere yaklaşık 4 milyon mülteci Türkiye'de yaşamaktadır. Türkiye'ye sığınan mültecilerin yoksullukla mücadelesi ise çok daha çetin şartlarda devam etmektedir. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi kuruluşlarla işbirliği halinde çalışan Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD) yayınladığı raporda⁸, Türkiye'deki mültecilerin pandemi öncesi %18'i işsizken salgın sebebiyle alınan önlemlerden sonra mültecilerin işsizlik oranı %88'e yükselmiştir. Raporda bu durumun

⁷ 2016 yılında 862,744 milyar Amerikan Doları seviyelerinde olan GSYİH her yıl azalmaya devam etmiş ve 2020 yılında 717,049 milyar Amerikan Doları seviyelerine kadar düşmüştür.

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>

⁸ (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], COVID-19 Salgınının Türkiye'de Mülteciler Üzerindeki Etkilerinin Sektörel Analizi, 2020).

başlıca sebepleri arasında pandemi sebebiyle kapanan işyerleri ve işten çıkarılmalar gösterilmektedir. Diğer taraftan %70 oranında okula kayıtlı olan mülteci çocukların %48'i uzaktan eğitimden faydalanmamaktadır.

Türkiye'de hükümet, pandemi ile mücadele politikasının sosyal yardım ayağının "Sosyal Koruma Kalkanı Programı" şeklinde adlandırmış ve bu program kapsamında yapılan yardımlara vatandaşların da destek vermesi için bizzat Cumhurbaşkanı tarafından çağrı yapılarak "Biz Bize Yeteriz Türkiyem" sloganıyla milli dayanışma kampanyası başlatılmıştır. En son açıklanan rakamlara (<https://bizbizyeteriz.gov.tr>) göre sosyal koruma kalkanı programı çerçevesinde vatandaşlara 52,7 milyar TL yardım yapılmış, bu rakamın yaklaşık 2,05 milyar TL'si (AÇSHB, 2021) duyurusu ve destek talebi Cumhurbaşkanı tarafından yapılan ve "Biz Bize Yeteriz Türkiye" olarak adlandırılan kampanya kapsamında toplanmıştır. Yapılan yardım miktarı Dünya Bankası'nın 55,4 milyar TL'lik tahminine yaklaşmıştır. Bu durumda Dünya Bankası'nın pandeminin olumsuz etkileri sebebiyle Türkiye'nin yoksulluk durumundaki artışın %13'lere kadar düşebileceği yönündeki tahmininin dikkate alınması gerekmektedir.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları

2011 yılında kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı⁹ karmaşık ve koordinesiz durumda bulunan sosyal yardım amaçlı kamu kuruluşlarını tek çatı altında toplamayı ve sosyal yardımları birinci derecede mutlak yoksul durumunda olan, nüfusun yaklaşık %0,4 oranını temsil eden vatandaşlar olmak üzere genelde görece yoksul kategorisine giren kesime ulaştırmayı hedeflemektedir. Bakanlık, toplumun ekonomik açıdan en alt kesimine yönelik faaliyetlerini kendisine bağlı olan Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (SYGM) üzerinden gerçekleştirmektedir. SYGM sosyal yardım faaliyetlerini 1986 yılında çıkarılan 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu¹⁰ ile oluşturulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) kaynaklarıyla yürütmektedir.

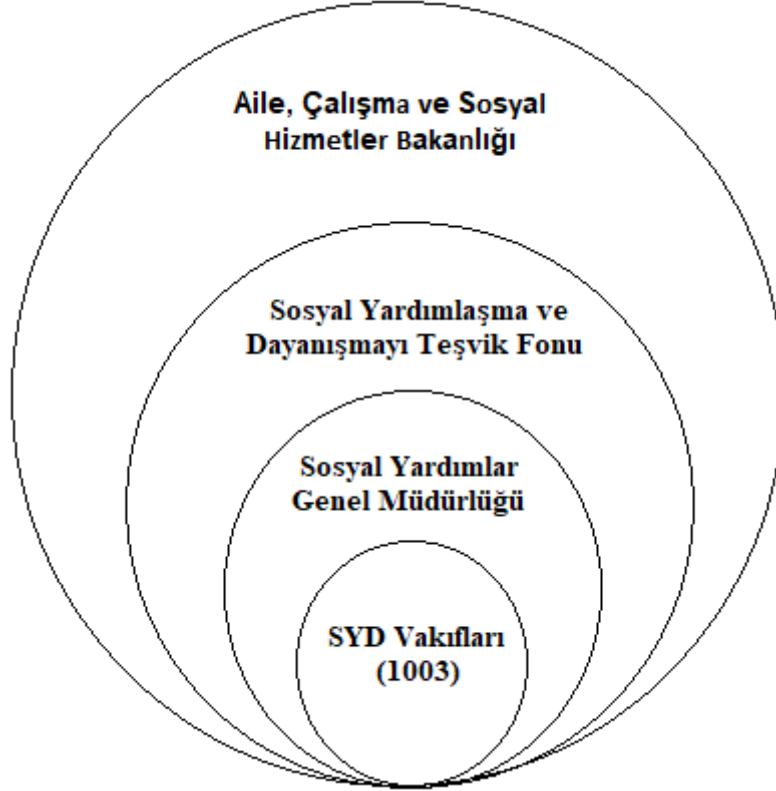
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma (SYD) Vakıfları, 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu hükümleri doğrultusunda her il ve ilçede Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre kurulmuştur. Ülke genelinde 1003 SYD Vakfı hizmet vermektedir. SYD Vakıflarının gelirleri; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan (SYDTF) aktarılan miktardan, işletme/iştiraklerden elde edilecek gelirlerden ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. SYD Vakıflarının en büyük gelir kaynağı olan SYDTF'nin gelir kaynakları ise 3294 sayılı kanunun 4. Maddesine göre şöyledir;

- Kanun ve kararnamelerle kurulu bulunan veya kurulacak olan fonlardan Cumhurbaşkanı kararıyla %10'a kadar aktarılacak miktarlar.
- Bütçeye konulacak ödenekler.
- Trafik para cezalarının %50'si.
- RTÜK gelirlerinin %15'i.
- Her nevi bağış ve yardımlar ve diğer gelirler

⁹ 2018'de Çalışma Bakanlığı ile birleştirilerek Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ismini almıştır.

¹⁰ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3294.pdf>

SYD Vakıfları yapısı itibariyle 5737 sayılı Vakıflar Kanununun 4. Maddesine¹¹ göre özel hukuk tüzel kişiliğine sahiptirler. Dolayısıyla her birinin kendi karar organı olan SYD Vakıfları Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının idari yapılanması içerisinde yer almazlar. Ancak denetimleri Vakıflar Genel Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yapılmaktadır (AÇSHB, Faaliyet Raporu, 2019). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının özel hukuk tüzel kişiliği olsa da devlet yapılanmasındaki dolaylı hiyerarşi aşağıdaki gibidir;



Şekil 1. SYD Vakıflarının Dolaylı Hiyerarşisi

Kaynak: Çalışmadaki veriler doğrultusunda üretilmiştir.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının karar organı mütevelli heyetidir. Mütevelli Heyeti 3294 sayılı Kanunun 7. maddesinde belirtilen doğal ve seçilmiş üyelerden oluşmaktadır. Mülkî idare amirleri vakfın tabii başkanı olup, illerde belediye başkanı, defterdar, il müftüsü, aile ve sosyal politikalar il müdürü, il millî eğitim müdürü, il sağlık müdürü, il gıda, tarım ve hayvancılık müdürü; ilçelerde belediye başkanı, ilçe müftüsü, mal müdürü, ilçe millî eğitim müdürü, sağlık grup başkanı, ilçe gıda, tarım ve hayvancılık müdürü vakfın mütevelli heyetinin doğal üyelerini oluşturur. Muhtarlar, STK temsilcileri ve hayırsever vatandaşlar ise mütevelli heyeti üyeliği için yapılan seçimler sonucunda Mütevelli Heyetinde yer almaktadırlar. Vakıf Mütevelli Heyetleri bölgedeki diğer kamu kurumlarının temsilcileri olan atanmış üyeler ile yerel ölçekteki aktörler arasından seçilmiş üyeleri barındırarak “yönetişim” kavramına uygun bir yapıya sahip olmuştur.

¹¹ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080227-2.html>

Her bir vakıfta Mütevelli Heyeti yapılacak yardımların miktarını, kimlere yardım yapılacağını, hedef kitlesine yönelik yapılabilecek projeleri belirlemektedir.. Sosyal yardım ve proje destek programları için yapılan başvurularda vakıf çalışanlarının yaptığı merkezi veri tabanı sorgulamaları ve sahada yüz yüze gerçekleştirilen sosyal incelemeler göz önünde bulundurularak nihai karar Vakıf Mütevelli Heyetleri tarafından verilmektedir. Mütevelli heyeti süreli yardımların şartlarına ve miktarına karar verebilirken, düzenli ve merkezi olarak uygulanan şartlı nakil transferi, engelli aylığı, yaşlılık aylığı gibi yardımların kabul veya ret kararını vermekte ancak bu yardımların miktarına ve diğer niteliklerine müdahale yetkisi bulunmamaktadır.

SYD Vakıflarınca yapılan yardımlar oldukça çeşitlendirilmiştir. 2002 yılında sadece 4 adet olan sosyal yardım programı sayısı 2019 yılında 43'e ulaşmıştır. Altı farklı üst kategoride toplanan yardım çeşitleri şöyledir (AÇSHB, Faaliyet Raporu, 2019);

- **Aile Yardımları;** Gıda yardımları, Yakacak(kömür) yardımları, barınma yardımları, sosyal konut projesi, eşi vefat etmiş kadınlara yardım, muhtaç asker ailesi yardımı, muhtaç asker çocuğu yardımı, doğum yardımı, öksüz yetim yardımı, elektrik tüketim desteği.
- **Sağlık Yardımları;** şartlı sağlık yardımı (0-6 yaş grubu), engelli ihtiyaç yardımları, kronik hasta yardımı, kronik hasta elektrik desteği, çoklu doğum yardımı, Genel Sağlık Sigortası (GSS) katılım payı ödemeleri, GSS prim ödemeleri.
- **Eğitim Yardımları;** şartlı eğitim yardımı, eğitim materyali yardımları, Ücretsiz ders kitap yardımları, okul taşımacılığı, engelli öğrencilere ulaşım yardımı, öğlen yemeği, yurt yapımı.
- **Yaşlı ve Engelli Yardımları;** engelli aylığı, engelli yakını aylığı, yaşlılık aylığı, evde bakım aylığı, silikozis¹² yardımı ile devreden silikozis ödemeleri.
- **Özel Amaçlı Yardımlar;** Aşevleri, afet ve acil durum yardımları, terör zararı yardımı, yabancılara yönelik sosyal uyum yardımı, yabancılara yönelik şartlı uyum yardımı.
- **İstihdam ve Proje Destekleri;** Gelir Getirici Proje Destekleri, Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi, İstihdam Eğitimi Projeleri, Geçici İstihdam Projeleri, Sosyal Hizmet Projeleri, ADEM Projeleri, SODAM Projeleri, İşe Yönlendirme-İşe Başlama Yardımı, Yaşlı ve Engellilerin Bakımı Projeleri.

Rapora göre yardımların 33 çeşidi SYDT Fonu'ndan, bir kısmı genel bütçeden (doğum yardımı, GSS katılım payı ve prim ödemeleri, yaşlı ve engelli yardımları), bir kısmı da Avrupa Birliği tarafından (Yabancılara yönelik sosyal uyum yardımı ve yabancılara yönelik şartlı eğitim yardımı) karşılanmaktadır. 2019 yılında 3,28 milyon hane sosyal yardımlardan faydalanmış ve Avrupa Birliği destekleri haricinde 55 milyar TL sosyal yardım harcaması yapılmıştır. Bu tutarın GSYİH içindeki payı %1.24'tür. Avrupa Birliği tarafından yabancılara yönelik aktarılan yardımların toplam tutarı ise 2,96 milyar TL olmuştur (AÇSHB, Faaliyet Raporu, 2019).

2011 yılında kurulan ve sosyal yardımları tek çatı altında toplayarak verimliliği arttırmannın hedeflendiği Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve 2002'de 4 adet olan sosyal yardım programı sayısının bugün 43'e ulaşmış olması devletin sosyal politikalara yönelik ciddiyetin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yoksullukla mücadele

¹² Silikozis Sağlık Bakanlığı verilerine göre ölümcül bir akciğer hastalığıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/1188,silikozisdoc.doc?0>

devletin diğer dengeleriyle de bağlantılı bir durumdur. Genel ekonomik durumun kötüleşmesiyle yoksullukla mücadele alanında başarılı olmak mümkün değildir. Bu yüzden Türkiye’de 2002 yılından sonra başlayan ve her geçen yıl daha iyi sonuçlar alınan yoksulluk durumu, 2016 yılından sonra GSYH’nin de düşüşe geçişiyle zorlu bir döneme girmiştir. Çünkü her ne kadar 2016 sonrası yoksulluk oranında önemli bir oransal değişim olmasa da bunun en büyük sebebi yardımlara ayrılan tutarların önemli ölçüde arttırılmasıdır. Zira yukarıda belirtilen rapora (AÇSHB, Faaliyet Raporu, 2019) göre 2018 yılında yapılan toplam sosyal yardım 43 milyar TL iken bu Rakam 2019 yılında 12 milyar TL arttırılmış ve 55 milyar TL ye ulaşmıştır. Buna rağmen 2018’de %13,9 olan yoksulluk oranı 2019’da %14,4’e yükselmiştir (Tablo 2’ye bkz.).

Bununla birlikte SYD Vakıflarının devletin yardım eli olarak 2000’li yıllarda artan ve çeşitlenen yardım faaliyetleri bir yandan yoksul kesimin ekonomik açıdan nispeten rahatlamasını sağlasa da yapılan yardımların toplumdaki yardımlaşma kültürünü zayıflattığı, sürekli yardım alan bireyleri yardımlarla geçinme alışkanlığına iterek pasifleştirdiği gibi gerekçelerle eleştirilmektedir. Yalnız vakıfların yoksul kişilere yönelik olarak geçimlerini sağlamalarını temin edici iş kurmalarını sağlayacak proje destek programları da mevcuttur. Bu programlarla yoksul kişilerin yardıma dayalı bir hayattan uzaklaşıp düzenli ve bağımsız bir şekilde geçimlerini sağlamaları amaçlanmaktadır. Ancak yoksul kesim içerisinde iş kurup yönetebilme, bunun finansman desteği için ise kabul edilebilir proje hazırlayıp sunma seviyesinde eğitilmiş, tecrübeli bireylerin pek bulunmaması gibi sebeplerle bu projeler istenen başarıya ulaşmamıştır. Benzer şekilde kendi gelirlerini elde etmeleri amacıyla uygun ailelere verilen büyükbaş hayvan teşvikleri de istenen başarıya ulaşmamıştır. İstihdam sağlama anlamında ise devletin güncel politikası, yoksul kesim içerisinde çalışabilir durumda olan bireyler için İŞKUR işbirliğiyle devlete bağlı kurumlarda (okul, cami vb.), genelde temizlik işleri için, asgari ücret karşılığında, 6-9 ay sürelerle geçici olarak iş imkânının sağlanması şeklindedir.

Öte yandan AÇSH Bakanlığı, yardım çeşitlerini ve miktarlarını arttırırken yardım başvurusu şartlarının iyileştirilmesi ve sosyal yardım başvuranlarının yardım sürecini daha insani şartlarda geçirebilmeleri için bilişim sistemlerinin kullanımına ağırlık vermektedir. Bu kapsamda Alo 144 Sosyal Yardım Hattı ve Alo 183 Sosyal Destek Hattı kurulmuştur. Ancak asıl önemli atılım Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (BSYBS) olmuştur. SYD Vakıflarının sahip olduğu veri bankası olan Bütünleşik Sosyal Yardım ve Bilgi Sistemi Türkiye’de bilişim teknolojilerinin sosyal yardım alanına aktarılmasının oldukça başarılı bir örneğidir, BSYB Sistemi, vakıfların yardım faaliyetlerini izleme, yardım başvurusu yapanlardan evrak toplama işini sona erdirme ve ortak veri bankası oluşturma adına önemli bir atılım olmuştur. TÜBİTAK tarafından 2009 yılında geliştirilmeye başlanan ve 2015 yılında olgunlaşan bu sistem sayesinde 1003 SYD Vakfı ve genel müdürlük arasında ortak veri bankası oluşturulmuş ve iletişim imkanları en üst düzeyde kullanılmaya başlanmıştır Sosyal yardımlardan faydalanan bir kişinin ilk başvurusundan yıllar sonraki yardım hareketlerine kadar bütün ayrıntılar bu havuzda saklanmakta, mükerrer yardımlar engellenmekte ve kişi şehir değiştirip yeni yerleştiği yerdeki bir vakfa başvurduğunda ilgili vakıf, başvuranın yardım geçmişi, sosyal raporları gibi ihtiyacı olan bütün bilgilere ulaşabilmekte, bu sayede daha sağlıklı bir yardım süreci yürütülebilmektedir. Sistemin en önemli hedeflerinden biri sosyal yardım başvurusu yapmak isteyen kişilerin gerekli evrakları toplamak için pek çok kamu kurumundan belge getirme zorunluluğunu ortadan kaldırması ve normal şartlarda 15 güne kadar süren belge toplama yükünün vatandaşın üzerinden alınmasıdır. AÇSH Bakanlığının diğer bakanlıklarla yaptığı işbirliği sayesinde sorgu izni alındıktan sonra BSYBS’deki

sorgulamasıyla kişinin eskiden yapmak durumunda kaldığı evrak toplama işi saniyeler içerisinde yapılmaktadır. Sistemin bir diğer faydası ise mükerrer yardımların engellenmesi olmuştur, Nitekim BSYB sistemi uygulamaya girdikten sonra yardımların %10 kadarının mükerrer olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca BSYBS ile e-devlet entegrasyonu da sağlanmış ve başvurular yardım süreçlerini e-devlet üzerinden takip edebilir hale gelmişlerdir. Bu da süreç takibini hem başvurular hem de vakıflardaki yoğunluğu engellemek açısından oldukça faydalı olmuştur (AÇSHB, Türkiye'nin Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi, 2017).

PANDEMİ SÜRECİNDE SYD VAKIFLARININ ROLÜ

Türkiye'de gerçekleşen sel, deprem, yangın vb. felaketlerde ilk müdahale ekipleri öncelikle sağlık ekipleri, kurtarma ekipleri ve güvenlik güçleridir. Ancak bunun hemen sonrasında felakete maruz kalan insanların kısa ve uzun vadeli ihtiyaçları için kamuoyunda pek de göz önünde olmayan, her il ve ilçede kurulu 1003 adet şubesi ve 8702 personeliyle SYD Vakıfları bulunmaktadır. SYD Vakıfları sosyal yardım alanındaki tecrübeleri ve yetişmiş personelleriyle Türkiye'nin sosyal yardım ve destek anlamındaki hazır kıta oluşumlarıdır. Bu vakıfların her biri sorumluluk alanlarında bulunan ve toplumun sosyal ve ekonomik olarak en dezavantajlı kesimini oluşturan vatandaşlara yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu kapsamda 3868 kişiden oluşan sosyal yardım ve inceleme ekibi sahaya çıkarak yoksul vatandaşları ikamet ettikleri adreslerde, ortalama yılda bir defa ziyaret ederek en uygun yardım uygulamasını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar (AÇSHB, Faaliyet Raporu, 2019).

Çin'de başlayıp dünyaya hızla yayılan ve Türkiye'de de 11 Mart 2020'de ortaya çıkan COVID-19 salgınına yönelik olarak alınan tedbirler en çok da yoksul kesimi etkilemiştir. Zira yoksul kesimin içerisinde çalışabilen vatandaşların yaptığı işler büyük ölçüde gündelik ve yevmiyeli işlerden ibarettir. Evde kalma durumunun zorunluluğuyla beraber çalışan yoksul kesim hâlihazırda maddi birikimden de yoksun olduğu için zor durumda kalmıştır. Hükümet bu durumun etkilerini azaltmak için ilk etapta Faz 1 diye adlandırılan nakdi yardım desteğini gerçekleştirmiş ve her bir haneye 1000 TL olmak üzere 2.1 milyar TL tutarında yardım dağıtmıştır. Bu yardımın çok hızlı bir şekilde yapılabilmesinin arkasında ise SYD Vakıfları vardır. Çünkü hükümet 2.1 milyon haneyi belirlerken BSYB Sistemindeki veri bankasını kullanmıştır. Bu sistemdeki veri bankası ise SYD Vakıflarınca yıllar süren incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda oluşmuştur ve sürekli güncel verilerle de desteklenmektedir.

Hükümet, gerçekleştirdiği Faz 1 desteğinden sonra Faz 2 ve Faz 3 yardım programları için ise SYD Vakıflarının fiili desteğini almış ve bu iki yardım programında yardım yapılacak vatandaşların SYD Vakıfları tarafından değerlendirilmesini istemiş, böylece yardımların hedefine en uygun şekilde ulaşmasını sağlamaya çalışmıştır. Vakıfların yerel kuruluşlar oldukları ve kendi sorumluluk alanlarındaki yoksulluk durumuna merkezi kurumlardan çok daha fazla hakim oldukları için hükümetin bu kararı isabetli olmuştur. Bununla birlikte uygulamaya koyulan ve e-devlet üzerinden yapılan pandemi sosyal destek başvurusu modülü de yine SYD Vakıflarına uzanmaktadır. Zira e-devlet üzerinden yapılan başvurular AÇSH Bakanlığı tarafından yazılımsal bir ön değerlendirmeye tabi tutulmakta, bu değerlendirmeyi geçen başvurular ise başvuran kişinin bağlı olduğu vakfa aktarılmaktadır. SYD Vakıfları da kendilerine aktarılan pandemi sosyal destek başvurularını BSYB Sistemindeki sorgulamalar ve kendi incelemeleri çerçevesinde değerlendirerek kabul veya ret şeklinde sonuçlandırmaktadırlar.

SYD Vakıflarının pandemi sürecindeki önemli rollerinden biri de Vefa Sosyal Destek (VSD) Grupları içerisinde gerçekleşmiştir. COVID-19 salgınının Türkiye'de ortaya çıktığı 11 Mart 2020 tarihinden sonra İçişleri Bakanlığı tarafından mülki idari amirlerine verilen talimatla birlikte çok hızlı bir şekilde VSD Grupları oluşturulmuş ve salgının olumsuz etkileriyle mücadele başlamıştır. VSD Gruplarının kuruluşu ilk etapta evlerinde kalmak zorunda olan 65 yaş üstü vatandaşlar, kronik hastalığı olanlar ve salgına yakalanan vatandaşlara yönelik destek faaliyetleriyle başlamış, bu kapsamdaki kişilerin her türlü ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Bu ihtiyaçlar arasında manav-market alışverişinden aciliyetine bakılmaksızın eczane, hastane, banka, postane gibi kurumlara ulaşım hizmetlerine, emekli maaşlarının teslimatına kadar pek çok destek sağlanmıştır. Bu süreçte VSD Gruplarının faaliyetleri sadece devletin sağladığı sosyal yardımlardan faydalanan kişilere yani yoksul kesime yönelik olmamış herkesi kapsamıştır¹³.

VSD Gruplarının bünyesinde jandarma personelleri, polisler, öğretmenler, imamlar gibi kamu personellerinin yanında SYD Vakıfları da yer almıştır. Özellikle SYD Vakıfları, yardım faaliyetlerindeki tecrübeleri ve sorumluluk alanlarında olan bölgelere ait yoksulluk verileri, yetişmiş sosyal yardım personelleriyle VSD Gruplarının en önemli gücünü oluşturmuştur. Bu güç özellikle yoksul vatandaşlara ilişkin sahip oldukları veri bankasından gelmektedir. Örneğin VSD Gruplarının çağrı merkezine gelen bir yardım talebi SYD Vakfı tarafından dakikalar içinde değerlendirilmiş ve ilgili talep, kişinin ekonomik ve sosyal durumu da dikkate alınarak karşılanmaya çalışılmıştır. Pek çok VSD Grubunun kontrol merkezi de SYD Vakıflarının bina veya ofisleri olmuştur. VSD Gruplarına gelen çağrılarda yardım talebinde bulunan kişilerin yoksul kategorisinde olup olmadığı SYD vakfı sayesinde tespit edilmiş ve yoksul bir vatandaş olması halinde talep edilen gıda, ilaç vb. ihtiyaçlar ücretsiz olarak karşılanmıştır. SYD Vakıflarının bu katkısı sayesinde devletin yardım faaliyetlerinin suistimal edilmesinin önüne geçilmiştir. Maddi sıkıntısı olmayan vatandaşlara ise market alışverişi ve ücrete tabi diğer talepleri talep edilen ürünlerin maliyeti karşılığında karşılanmış, bunun dışındaki ulaşım talepleri için ise ücret talep edilmemiştir. VSD gruplarının faaliyetleri ile ilgili yapılan açıklamaya göre 2020 yılı sonunda VSD Gruplarının vatandaşlara verdiği hizmet sayısı 19 milyona ulaşmıştır (İç İşleri Bakanlığı, 2020).¹⁴

SYD Vakıflarının bir diğer rolü de pandemi tedbirleri kapsamında eğitim hayatının online yapılmaya başlanması ile olmuştur. Yoksul kesimin teknoloji yoksunluğu sebebiyle Milli Eğitim Bakanlığının tablet dağıtımlarını gerçekleştirme sürecinde de okul yönetimleri SYD Vakıflarından destek almıştır. Okul yönetimleri tablet yardımına uygun gördükleri öğrencilerin yoksulluk durumunu teyit etmek için SYD Vakıflarına başvurmuş, yeterli sayıda tablet temin edemeyen okullardaki yoksul öğrenciler için SYD Vakıfları tarafından yoksul öğrenci velilerine nakdi destekte bulunulmuştur.

SYD Vakıflarının pandemi süreci sebebiyle çeşitli kurumlarla işbirlikleri ve destekleri dışında kendi yardım faaliyetlerinin de pandemi sürecinde yoğunlaştığı gözlenmiştir. Öyle ki her yıl vakıflar tarafından dağıtılan yakacak(kömür) yardımları, insanların evlerinde daha çok vakit geçirmek durumunda kalmaları göz önüne alınarak arttırılmış, yoksul kesimin vakıflarda bizzat yapmaları gereken işlemlerin büyük bir kısmı telefon üzerinden gerçekleştirilmiş, SYDT Fonunun normal şartlarda vakıflara düzenli olarak gönderdiği nakdi periyodik tutarına ek olarak, her bir vakfın yıllık toplam

¹³ <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ustu-vatandaslarimizin- ihtiyaclari-vefa-sosyal-destek-gruplari-tarafindan-karsilaniyor>

¹⁴ Ayrıca VSD Gruplarının faaliyetlerine yönelik yapılan araştırmaya göre vatandaşların %93,2'si VSD Gruplarının gerekliliği yönünde görüş bildirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/vefa-sosyal-destek-gruplari-vatandastan-gecer-not-aldi-/2096091>

periyodik tutarının 3'te 1'lik miktarı vakıf hesaplarına aktarılarak yoksullara yapılan nakdi destekler arttırılmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Küresel bir sorun olan yoksulluğun olumsuz etkileri toplumda var olan diğer sosyal sorunları arttırmakta ve derinleştirmektedir. Uluslararası pek çok kuruluş, hükümetler, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları yoksulluk sorununa eğilmekte ve etkin mücadele yolları aramaktadırlar. Dünyada ve Türkiye'de hakim olan kapitalist sistem, teorik açıdan ne ifade ettiği bir yana son iki yüzyıldır sergilediği pratik itibariyle refah paylaşımını azaltıp gelir eşitsizliğini arttırarak zenginleri daha çok zenginleştirmiş ve toplumun önemli bir kısmını yoksullaştırmıştır.

İnsanın biyolojik yaşamını devam ettiremeyecek kadar yoksul olmasını ifade eden mutlak yoksulluk durumundan sonraki aşamayı ifade eden ve sosyal hayata entegre olmayı, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçların giderilmesinin hedeflendiği görece yoksulluk durumu Türkiye açısından çok daha gözle görünür durumdadır. Özellikle kırsal kesimlerde ve ülkenin Doğu-Güneydoğu bölgelerinde, devletin anayasal yükümlülüğü olan sosyal devlet ilkesi ihmal edilmiş, yöre halkı yoksullukla baş başa bırakılmışlardır. Bunun yansıması da kırsaldan ve Doğu-Güneydoğu'dan büyük şehirlere göçler şeklinde olmuş, yoksulluk sorunu da böylece devletin görmezden gelemeyeceği boyutlara ulaşmıştır.

Türkiye'de yoksullukla mücadele anlamında devlet müdahalesi 1980'lere kadar oldukça yavaş bir ilerleme göstermiştir. Seksenli yıllarda ise yapılan kurumsal girişimler pratikte yetersiz kalmış ve yoksulluk önemli bir sorun haline gelmiştir. Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ekonomik krizle iyice derinleşen yoksulluk durumu, 2002 sonrası izlenen sosyal politikalarla olumlu bir seyre girmiş ve devlet ilk defa ciddi anlamda sosyal devlet ilkesini çalıştırmaya başlamıştır. 2002-2011 yılları arasında yoksullukla mücadelesi adına yapılan yatırımlar hem SYD Vakıflarının bugünkü seviyesine gelmesi hem de bilişim teknolojilerinin sosyal yardımlar alanına entegre edilerek BSYB Sisteminin kurulması gibi olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Yoksullukla mücadelede Türkiye'de sivil girişimler sonucu kurulan geleneksel dernek, vakıf gibi kuruluşların yoksullukla mücadelede oynadığı rol, yoksullukla mücadelenin sürekliliği, toplumdaki yardımlaşma ve dayanışma duygusunun canlılığını koruma açısından önemlidir. Ancak insanların evden çıkamadığı COVID-19 pandemisi gibi bir salgın durumunda, devlet yoksullukla mücadelede tek başına rol almak zorunda kalmaktadır. Bu noktada bir devlet kuruluşu olan SYD Vakıflarının önemi ön plana çıkmaktadır. Böylece pandeminin bize öğrettiği olgulardan biri de devletin her zaman sosyal yardım alanındaki varlığının gerekliliğidir. Ancak bu gerekliliğin sınırları belirlenmeli ve özellikle Anadolu insanının karakteristik özelliklerinden biri olan ve dolaylı yansımalarıyla toplumun önemli dinamiklerini besleyen yardımlaşma ve dayanışma kültürünü zayıflatmamalıdır. Nitekim pandemi gibi olağanüstü bir durumda devlet yoksullukla mücadelede tek başına rol oynamak durumunda kalsa da aslında sadece devletin rol oynayamayacağı ve yoksullukla topyekûn mücadelede topluma da görevler düşebileceği bilinmelidir. Ayrıca pandemi benzeri (doğal afet, deprem, sel, savaş hali gibi) olağanüstü durumların dünyada sürekli var olduğu gerçeğinden hareketle ve aynı zamanda toplumsal huzurun ve birlikteliğin sürekliliği için de geleneksel yardımlaşma kültürünün ayakta tutulması gerekmektedir.

Pandemi sürecinde devletin yoksullukla mücadelesi önceki dönemlerden farklılık göstermiştir. Çünkü devlet tarafından özel durumlar hariç olmak üzere genel olarak kullanılan muhtaçlık kriteri¹⁵ pandemi dönemine özel olarak esnetilmiş ve sosyal yardımlar çok daha geniş bir kesime aktarılmıştır. Devlet SYD Vakıflarının beslediği elektronik veri bankası (BSYBS) sayesinde Faz 1-2-3 nakdi yardım paketlerini hızlı bir şekilde devreye koyabilmiştir. Ancak daha sonraki yardımlar için e-devlet üzerinden başvuru alınmıştır. Burada en önemli konu yardım talebinde bulunan kişilerin gerçekten yardıma ihtiyacı olup olmamasının ivedilikle tespit edilmesidir. Burada da yine SYD Vakıfları devreye girmiş ve değerlendirme sürecini 1003 şubesindeki yoğun çalışmayla gerçekleştirmiştir. Tabii her ne kadar SYD Vakıflarının veri bankası, tecrübesi ve eğitimli personeli olsa da, böylesine beklenmedik bir acil durum için bir eylem planı da bulunmamaktadır. Pandemiyle olan yoksulluk mücadelesi de bu çerçevede eldeki imkanları en iyi düzeyde kullanma çabasıyla gerçekleşmiştir.

Yoksul kesim içerisinde asgari yaşam şartlarını sağlamaktan uzak derecede düşük ücretlerle çalışmak durumunda kalan veya çalışabilir bireylerin bulunmadığı ve hayat boyu ekonomik desteğe ihtiyacı olan kişi ve aileler mevcuttur. Bu kesime yönelik olarak, SYDV faaliyetleri, yoksulluğu tam anlamıyla ortadan kaldırmayan, sadece asgari geçim koşullarına cevap vermeye çalışan bir yapıya sahiptir. Yoksullukla mücadelede temel amaç, açlık sınırının altında olmayı ifade eden mutlak yoksulluğu tamamen bitirmek, diğer taraftan da görel yoksulluğu bir sorun olmaktan çıkarıp kontrol altında tutulan bir duruma dönüştürmek olmalıdır. Görel yoksulluğu bitirmek imkansızdır. Çünkü sosyal hakları ve imkanları ifade eden ve özellikle teknolojinin gelişmesine paralel olarak artan ortalama refah düzeyiyle birlikte görel yoksulluk sınırı da yükselmektedir. Burada önemli olan refah paylaşımını arttırmaya ve gelir eşitsizliğini azaltmaya yönelik tedbirlerin hakkaniyetli bir şekilde alınmaya çalışılmasıdır. Böylece yoksulluk bir sorun olmaktan ziyade kontrol altında azaltılabilen bir durum halini alabilecektir.

Sonuç olarak, bugün itibarıyla SYD Vakıfları, Türkiye'nin yoksul kesimiyle direkt temas halinde olan, ülkenin her tarafına yayılmış 1003 şubesi, 8702 personeliyle yoksullukla mücadelenin en önemli kuruluşu, devletin sahada yoksullara uzattığı eli konumundadır. SYD Vakıfları pandemi sürecinde devlet güçlerinin verdiği mücadelede oldukça önemli bir rol almıştır. Bu süreçte toplumun en kırılgan kısmını oluşturan yoksul kesime yönelik faaliyetlerde hem diğer devlet kurumlarına rehberlik etmesiyle hem de kendi bilgi ve tecrübesini pandemi sürecine yönelik olarak özelleştirerek kullanabilme kabiliyetiyle salgınla mücadelenin en önemli paydaşlardan biri olmuştur.

KAYNAKÇA

Adalet ve Kalkınma Partisi, 2002 Parti Programı, <https://www.akparti.org.tr>, erişim: 20.01.2021.

Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *2019 Yılı Faaliyet Raporu*, Erişim adresi: https://ailevecalisma.gov.tr/media/49934/acshb_2019_yili_faaliyet_raporu.pdf

Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, https://ailevecalisma.gov.tr/SYGM/PDF/Turkiyenin_Butunlesik_Sosyal_Yardim_Sistemi.pdf, erişim:21.11.2020.

¹⁵ Bir hanede kişi başına düşen gelirin brüt asgari ücretin üçte birinden daha az olması durumunda, ilgili hanede yaşayanlar genel anlamda muhtaçlık sınıfı içerisinde kabul edilmektedir. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/sss/sosyal-yardimlar-genel-mudurlugu/genel-saglik-sigortasi/>

- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı,: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/haberler/bakan-selcuk-sosyal-koruma-kalkani-kapsaminda-yaptigimiz-yardimlarin-tutari-45-5-milyar-liraya-yaklasti/> erişim: 11.01.2021.
- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr/sygm/genel-mudurluk/sosyal-yardimlasma-ve-dayanisma-tesvik-fonu>
- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Biz Bize Yeteriz, Erişim adresi (18 Şubat 2021): <https://bizbizyeteriz.gov.tr>
- Açıkgöz, R , Yusufoglu, Ö . (2012). Türkiye’de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 1 (1) , 76-117 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/8761/109332>
- Aktan, C. C. ve Vural, İ.Y. (2002). Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, (ss. 39-69), Aktan, C.C (ed), Ankara: Hak-iş Yayınları.
- Altay, A . (2005). Yoksulluk Sadece Devletin Sorunu Mu? Kamu Harcamaları Açısından Bir Değerlendirme . *Sosyoekonomi* , 2 (2) , Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21062/226790>
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Hadislerle İslâm, Cilt 3, Sayfa 105, <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/>, erişim:20.01.2021.
- Euronews, <https://tr.euronews.com/2020/03/11/dunya-saglik-orgutu-covid-19-salginin-pandemi-kategorisine-aldi-baslikli-haber>, erişim: 03.02.2021.
- GÜLER, H. (2018), Türkiye ve OECD Ülkelerinde Mali Küreselleşmenin Kamu Sosyal Harcamaları Üzerindeki Etkisi, *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran 2018; 174: 219-239. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/174-11.pdf>, erişim: 23.05.2020.
- Gürses, D., (2007), Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (17), 59-74. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed/issue/50333/651783>, erişim: 11.12.2020.
- İç İşleri Bakanlığı, <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ustu-vatandaslarimizin-ihhtiyaclari-vefa-sosyal-destek-gruplari-tarafindan-karsilaniyor>, erişim: 04.03.2021.
- İç İşleri Bakanlığı, <https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-suleyman-soylunun-yeni-yill-mesaji>, erişim: 09.01.2021.
- İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2018, https://insamer.com/tr/2020-yetim-raporu_2924.html#_edn19, erişim: 05.02.2021.
- International Monetary Fund, *Fiscal Monitor Database of Country Fiscal Measures in Response to the COVID-19 Pandemic*, 2020, Retrieved from https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/~/_media/Files/Topics/COVID/FM-Database/january-2021-fiscalmonitor-update-country-fiscal-measures-in-response-to-covid19-for-publication.ashx?la=en
- International Monetary Fund, Retrieved from <https://www.imf.org/en/News/Articles/2021/01/25/mcs012521-turkey-staff-concluding-statement-of-the-2021-article-iv-mission>

- Kabaş, T., (2010), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları*, 1. Baskı, Adana: Nobel Kitapevi,.
- Taşçı, F., (2010), *Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım*, (1. Basım), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Metin, O. (2011), Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2011/1, Sayı: 28, <https://www.calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1353-cb25d31e.pdf>, erişim: 15.10.2020.
- Oxford Committee for Famine Relief, Time to Care, 2018, Retrieved from <https://indepth.oxfam.org.uk/time-to-care/>
- Pogge T., (2006), *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*, Güneş Kömürçüler (Çev.) , (1. Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,.
- Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, <https://ailevecalisma.gov.tr/sygm/genel-mudurluk/sosyal-yardimlasma-ve-dayanisma-vakiflari/>, erişim: 25.12.2020.
- Senses, F., (2006), *Küreselleşmenin Oteki Yüzü: Yoksulluk*, (4. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2019*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820> erişim: 22.12.2020.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3294.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080227-2.htm>
- Türkiye İstatistik Kurumu, Yoksulluk İstatistikleri, https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013, erişim: 30.12.2020.
- Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, <http://www.turkis.org.tr/SUBAT-2021-ACLİK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d488756>, erişim: 04.03.2021.
- Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, <http://www.turkis.org.tr/SUBAT-2020-ACLİK-VE-YOKSULLUK-SINIRI-d372750>, erişim: 04.03.2021.
- United Nations High Commissioner for Refugees, *COVID-19 Salgınının Türkiye'de Mülteciler Üzerindeki Etkilerinin Sektörel Analizi*, <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/76640>, erişim: 25.11.2020.
- United States Department of Commerce, *Income and Poverty in the United States: 2019*, Retrieved from <https://www.census.gov/library/publications/2020/demo/p60-270.html>
- World Bank, *Poverty and Shared Prosperity 2020 Report*, Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-and-shared-prosperity>
- World Bank, *Turkey Economic Monitor, August 2020: Adjusting the Sails*, 2020, Retrieved from <https://www.worldbank.org/tr/country/turkey/publication/economic-monitor>

World Health Organization, Retrieved from <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>

World Inequality Database, *World Inequality Report 2018*, Retrieved from <https://wir2018.wid.world/>

Yenilik Korkusu Ölçeğinin Doğrulanması Çalışması: İzmir İlinde Bir Uygulama *

Ezgi KARATAŞ YÜCEL **

Öz

Bireylerin hayatları boyunca karşılaştıkları olumsuz duygular arasında korku; ürkme, tikslenme gibi duyguları tetikleme bakımından oldukça güçlü olabilmekte, bireylerin günlük hayattaki davranışlarını dolayısıyla satın alma kararı davranışlarını şekillendirebilmektedir. Belirsizliği ve riski yüksek durumlarda daha fazla tetiklenen korku yenilikler karşısında da davranış değişikliklerine yol açmaktadır. Bu çalışmada tüketicilerin yeniliklere karşı yansıttıkları korku vurgulanmış, Pliner ve Hobden (1992)'in geliştirdiği Genel Neofobi Ölçeği Türkçe'ye uyarlanarak geçerlilik, güvenilirlik çalışmaları ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre neofobi ölçeği 5 maddelik içsel korku ve 3 maddelik yabancılaşma korkusu olmak üzere 2 boyutlu bir yapıya sahiptir. Çalışma, gerek yeni bir ürün çıkaran işletmelerin tüketicileri anlamalarına yardımcı olması ve tüketicilerin kendilerini daha iyi tanımlayabilmeleri bakımından teorik, gerekse araştırmacılara ölçek alternatifini sunması bağlamında uygulama anlamında özgün nitelik taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

Neofobi, Yenilikten Kaçınma, Yenilik

The Study of Confirmation of Neophobia Scale: An Application in Izmir Province

Abstract

Among the negative emotions individuals encounter throughout their lives, fear can be quite powerful in terms of triggering feelings as fright, disgust, and can shape behaviors of individuals in daily life and therefore their purchasing decision behavior. Fear, which is triggered more in cases of uncertainty and high risk, also leads to behavioral changes. In this study, fear reflected by consumers against novelty was emphasized, General Neophobia Scale developed by Pliner and Hobden (1992) was adapted to Turkish and validity, reliability studies and confirmatory factor analysis were applied. According to results of analysis, neophobia scale has a 2-dimensional structure: 5-item intrinsic fear and 3-item fear of strangeness. The study is original both theoretically by helping to understand consumers for businesses that release a new product and enabling consumers

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayım etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

Bu çalışma 2019 yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nde düzenlenen 10th International Congress on Entrepreneurship'te sunulan "Neofobi Ölçeğinin Uyarlanması ve Demografik Faktörlerin Neofobiye Etkisinin İncelenmesi Üzerine İzmir İlinde Bir Uygulama" başlıklı bildiriye genişletilmiştir

** Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, ezgi.karatas@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5903-3091

Atıf yapmak için / To cite this article: Karataş Yücel, E. (2021). Yenilik Korkusu Ölçeğinin Doğrulanması Çalışması: İzmir İlinde Bir Uygulama. *Akademik İzdüşüm Dergisi*. 6 (1): 163-174

to better define themselves and in terms of practice in the sense that it offers researchers scale alternative.

Keywords

Neophobia, Avoidance Of Novel, Novelty

GİRİŞ

İlk olarak 1970’li yıllarda antropolog Paul Ekman tarafından “evrensel duygular teorisi” kapsamında ele alınan yaklaşıma göre tüm dünyada bireylerin düşünceleri sonsuz değişiklik gösterse bile hissettikleri ve mimikleri aracılığıyla aktardıkları 7 ortak duygu bulunmaktadır. Bu duygular mutluluk, üzüntü, korku, tikslenme, öfke, aşağılama ve şaşırma olarak sıralanabilir. Ekman’ın çalışmalarının çok öncesinden başlayarak bilim insanları bireylerde bulunan duyguların tam sayısını saptama, duyguların tüm insanlar için aynı olup olmadığını belirleme, duyguların doğuştan mı var olduğunu yoksa sonradan mı öğrenildiğini saptama, duygularla deneyimlerin ilişkilerini belirleme gibi pek çok alanda duyguları ele alarak sayısız çalışma yapmışlardır (Lansley, 2020). Akçay ve Çoruk (2012: 5) ‘a göre duygular, “bireyin gerek iç çevresinden gerek dış çevresinden gelen uyaranlar karşısında öncelikle içsel olarak beliren, daha sonra bireyin beden ifadesini, duruşunu ve davranışını etkileyen durumlar ve yapılandırılmış hisler” olarak tanımlanmaktadır ve bu tanım doğrultusunda duyguların bireylerin yeni bir durumla, ortamla, nesneyle, bireyle vs. karşılaştıklarında verecekleri tepkilerde oldukça belirleyici olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Bununla beraber duygular neşe, ilgi, güven gibi olumlu ve korku, kızgınlık, üzüntü, nefret gibi olumsuz olabilmekte (Telef, 2012: 592) ve dolayısıyla bireylerin karşılaştıkları söz konusu durumlara, nesnelere, bireylere vs. karşı tepkileri de olumlu ve olumsuz olarak ayrılabilir. Duygu üzerine yapılmış sayısız çalışma incelendiğinde gerek olumlu gerekse olumsuz bağlamda duyguların bireylerin yaşamlarında ne denli etkili olduğunu görmek mümkün olmaktadır.

Duyguları ele alma, tüketicilerin davranışlarını açıklama çalışmalarında oldukça yol göstericidir. Tüketici davranışları genel kapsamda ele alındığında ise tüketicilerin satın alma kararlarını en çok etkileyen değişkenin yenilik olduğunu söylemek mümkündür. Hirschman (1980: 283–284)’ a göre ister fikir, ister mal veya hizmet olsun, tüketicilerin yeni ürünleri benimseme eğilimleri, marka sadakati, karar verme, tercih etme ve iletişim teorilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla yenilikçilik gibi bir özellik olmasaydı, tüketici davranışlarının, statik bir ürün grubuna yönelik bir dizi rutinleştirilmiş satın alma tepkisinden oluşacağını kaçınılmaz olacağı tartışılmazdır. Pazara dinamik doğasını veren şey, tüketen rolünde olan bireylerin yenilik deneme konusundaki doğal istekliliğidir. Bu isteklilikle birlikte bireylerin işletmelerin sunduğu yeniliklere karşı duruşları da duyguları eşliğinde değişiklik göstermektedir. Her ne kadar bireyler daha önce deneyimledikleri ürünlere karşı olumlu duygular geliştirebiliyor olsalar bile daha önce deneyimlenmemiş ve kişi için bilinmeyen ürünlerin genellikle riskli olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Riskli görmenin temelinde ise korkudan kaçma isteği yer almaktadır. Literatürde son yıllarda teknolojik ürünlerin riskli görülmesi ve bu konuda korku geliştirilmesine yönelik olarak teknofobi, nomofobi, fobo gibi pek çok kavram yer bulmakta ise de neofobi genel anlamda yeniliğe karşı geliştirilen korku olduğu için bu kavramlara kıyasla daha kapsayıcı bir işlev görmektedir.

Bu çalışma Pliner ve Hobden tarafından neofobiyi ölçmek üzere 1992 yılında geliştirilmiş olan ölçeğin Türkçeye uyarlanması ve uyarlanan bu ölçeğin LISREL programı aracılığı ile doğrulmasına yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Söz konusu bu doğrulama

öncesi temel anlamda neofobinin irdelenmesi amaçlanmış olup korku ve neofobi kavramları teorik açıdan ele alınacaktır. Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmaların kısıtlı olması ve bu alanda doğrulanmış bir ölçek bulunmaması nedeniyle bu çalışmanın literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Korku

Bireyler günlük konuşmalarında dahi pek çok kez duygularından bahsetmekte, davranışlarını duyguları ile bağlantılı olarak açıklamaktadırlar. Mutluluk, heyecanlanma, gururlanma gibi pek çok olumlu ve korku, üzüntü, şaşkınlık, öfke, şüphe, tikslenme, irkilme gibi olumsuz duygu gündelik bireylerin gündelik yaşamında yol gösterici olmaktadır. Bu duyguların en temellerinden biri olan korku, sinir sistemine programlanmıştır ve içgüdü gibi çalışan bir mekanizmaya sahiptir (KidsHealth Behavioral Health Experts, 2019). Her ne kadar olumsuz bir duygu olarak hissediliyor olsa dahi bireylerin korku geliştirdikleri şeylere karşı koruma mekanizması geliştirmeleri sonucu riskleri azaltıyor olması sonucu hayatta kalma ve sağlıklı yaşama şanslarını artırmakta, dolayısıyla da koruyucu bir özellik taşımaktadır. Adolph (2013: R79)’a göre duygu durum ve anksiyete bozukluklarını anlamaya yardımcı olmak için büyük ölçüde fon sağlanması dolayısıyla 2010 sonrası duygular üzerine yapılan çalışmaların sayısında patlama yaşanmış olsa da duygu araştırmaları alanı korku kavramının çok yönlülüğü ve disiplinler arası olması sebebiyle oldukça parçalanmış durumdadır. Bu çok yönlülüğün temel nedenlerinden biri de korku duygusunun diğer olumsuz duyguları da tetikliyor olması ve öfke, tikslenme, şaşkınlık, şüphe duyma gibi duyguları da harekete geçirmesidir (Bourke, 2003: 113–114).

Bireyler sadece deneyimler aracılığıyla korku hissetmemekte aynı zamanda çevrelerinden duyup gördükleri, çevreleri ile konuştukları, yazılı ve görsel medyadan takip ettikleri pek çok gelişme sonrası de korku geliştirmelerine neden olabilecek düşüncelere sahip olmaktadır (Gençöz, 1994: 9–10) . Örneğin Ramazan ve Öveç (2017: 273)’in 66 – 72 aylık çocuklar üzerinde yaptıkları çalışmada çocuklara “korku nedir?” sorusu yönelttiklerinde topladıkları yanıtlar arasında “yılan, öcü, hayalet, canavar, maske” gibi yanıtlar bulunması söz konusu çocukların yaşamları boyunca çevrelerinden duydukları gerçek/gerçek dışı varlıklar hakkında korkularının gelişmeye başladığını, bu unsurlarla karşılaşmalar da bu unsurların düşüncelerine yansıyor korku tanımlaması olarak ifade edebildiklerini ortaya koymaktadır.

Belirli bir yere, bir nesneye, bir duruma karşı kaygı bozukluğu oluşmasına neden olan korku, sadece basit bir şekilde rahatsızlık hissetmekten ciddi şekilde bireyi hayattan koparmaya kadar değişebilen şiddetlerde oluşabilmektedir. Teknolojinin gündelik hayatın her alanında bireyin karşısına çıkması sonucu ise pek çok farklı korku türü ortaya çıkmıştır. Bu korkular *nomofobi* (cep telefonsuz kalma korkusu), *fobo* (internet bağlantısız kalma korkusu), *teknofobi* (teknolojik her tür gelişmeye yönelik korku), *siberfobi* (bilgisayar korkusu), *telefonfobi* (telefonla konuşma korkusu) vb. şekilde sıralanabilmektedir (Thalpos - Mental Health, 2018). Bu farklılaşan korkuların ise temelinde genel anlamda yenilikten korkma olduğunu söylemek mümkündür.

Neofobi

Merak, insanların yeni ve ilginç uyarınları aramaya yatkın hale getiren doğuştan gelen bir özellik olup bireylerin meraklı olma eğilimleri yeniliği arzulamaları ile paralel hareket etmektedir. Söz konusu merak olgusunun temelinde yer alan yenilik ise davranış bilimleri bakış açısı ile “bir uyarının beklenti ile çeliştiğine, daha önce deneyimlenmemiş bir şey olduğuna veya aşinalıktan yoksun olduğuna dair öznel bir yorum” şeklinde tanımlanmakta olup basitçe, tüketicinin, özellikleri ne olursa olsun bir ürünün yeni olduğuna dair algısı veya yorumudur (Sung vd., 2016: 167). Günümüz tüketicilerinde moda, teknolojik değişimler ve çevreye uyum baskılarının da bir getirisi olarak bireyler sürekli daha fazla tüketime yönlendirilmekte (Karaca & Yemez, 2019) ve tüm bu baskılar beraberinde yeni ve benzersiz bir birey olma isteğini de beraberinde getirmektedir ve dolayısıyla tüketiciler ancak yeniliklere ayak uydururlarsa sosyal çevreleri tarafından kabullenilmektedir. Her bireyde farklı şekilde gelişen bir özellik olarak yenilik, özellikle gelişim psikolojisi, motivasyon teorileri, kişilik çalışmaları vb. bağlamında giderek daha önemli hale gelmektedir (Berlyne, 1970: 279).

Her ne kadar davranış bilimleri alanında giderek daha önemli hale geliyor olsa da bireylerin yeniliğe verdikleri tepkilerin araştırılmasının temelinde hayvanların yeniliğe karşı vermiş oldukları tepkilerin ölçüldüğü çalışmaların yer aldığı bilinmektedir. Papağan, fare, maymun gibi hayvanlar üzerinde çok farklı davranış ölçümleri yapacak şekilde tasarlanarak yeniliklere hayvanların tepki verip vermeyeceğine, tepkinin şiddeti ve türüne yönelik yapılan bu çalışmalar eşliğinde Claus ve Bindra (1960: 101)’ya göre hayvanlar yeni bir durumla karşı karşıya kaldıklarında verdikleri tepkiler türlerine, durumun yeniliğine ve özgünlüğüne göre değişmektedir ve Corey (1978: 237) bir hayvanın değişik derecelerde yenilik uyarınlara maruz bırakılarak yeniliğe verdiği tepkinin ölçülmesinin mümkün olduğunu öne sürmektedir.

Hayvanların türlerine, durumun yeniliğine, durumun özgün bir durum olmasına karşılık olarak yeniliğe karşı verdikleri tepkilerin değişmesi bireylerin de durumsal ve bireysel farklılıklar karşısında yeniliğe farklı tepkiler verip vermeyeceği yönünde araştırmacıların zihninde çeşitli sorulara neden olmuş böylece hayvanlar üzerindeki çalışmalar bireyler üzerinde yapılan çalışmaların önünü açmıştır. İşletmelerin gerçekleştirmiş olduğu yeniliklerin başarılı olabilmesi ve dolayısıyla işletmelerin ayakta kalması tüketicilerin yeniliği benimsemesine bağlı olduğu için, aynı zamanda yeniliğe karşı verilen tepkilerin gerek yeniliğin benimsenmesi, gerekse yayılması açısından oldukça kritik önem taşıması nedeniyle işletmeler açısından bu derece kritik bir konu sayısız yönden ele alınmaya başlamıştır (Yücel, 2018: 854). Söz konusu bu çalışmalarda açıkça görünür şekilde tıpkı hayvanlar üzerine yapılan çalışmalarda elde edilen bulgulara benzer şekilde yeniliğe verilen tepkiler bağlamında bireysel farklılıklar göze çarpmakta ve bireylerin risk alma, değişim isteme ve değişime ayak uydurma, yeniliğe karşı direnç gösterme gibi özelliklerinin oldukça farklılaştığı görülmektedir (Özgül & Yücel, 2018: 337). Bazı durumlarda yeniliklere karşı verilen tepki çok şiddetli bir şekilde görülmektedir ki bu durumda Türk Dil Kurumu (2020) tarafından “her değişiklikten, her yenilikten ürkme hastalığı” olarak tanımlanmış olan yenilik korkusu ortaya çıkmaktadır. Neofobi sadece bir hastalığın ötesinde hem bir özellik hem de bir durum olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte bir kişilik özelliği olarak neofobi, ölçek ölçümleri ile değerlendirilirken, bir durum olarak neofobi ise yabancı yiyecekleri denemek için isteklilik testleri veya yiyecek tercihi testleri gibi görev temelli deneyler yaparak ölçülmektedir (Barrena & Sánchez, 2013: 72).

Neofobik davranışlar karşılaşılan durum hakkında doğrudan ya da dolaylı yollarla bilgi öğrenilmesi, bu bilgilerin genellenebilmesi, sosyal etkileşim sağlanması, durumun içerisindeki yenilik miktarı gibi pek çok durumsal faktörden ve cinsiyet, yaş gibi demografik faktörlerden oldukça etkilenmektedir (Pliner & Salvy, 2006: 75–79).

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Yenilik kaçınılmaz bir şekilde bireylerin yaşamlarının merkezinde bulunmaktadır. Yenilik olmadığı zaman bireylerin bütün davranışları rutin, tekrarlı satın almaya dönüşecek bu da bireylerin doğuştan gelen keşfetme ve merak motivasyonlarının tatmin olmamasına sebep olacaktır. Dolayısıyla yenilik, yalnızca işletmelerin farklı ürün çıkarma anlayışının çok ötesinde bir öneme sahiptir. Yenilik korkusu ise bireylerin yeni olan şeylerden kaçınma, yeni olan şeylerden uzak kalma isteği şeklinde gelişmekte ve bu korku ileri bir seviyeye geçtiğinde tam anlamıyla bir hastalığa dönüşmektedir. Daha önce yenilikten korkma davranışının araştırması hayvanlar üzerine yapılan pek çok araştırma ile ortaya çıkarılmaya çalışılmış olup, hayvanların yeni ortamlara, seslere, çeşitli fizyolojik değişikliklere, yeni yiyeceklere verdikleri tepkiler yenilik korkusu bağlamında çok kez değerlendirilmiştir. Bu çalışmaların devamında ise bireylerin yeniliğe karşı tepkileri ilk aşamada hayvanlar üzerine yapılan çalışmalardan da yola çıkarak yiyeceklere yönelik tepkilerini ölçme yönlü gerçekleştirilmiş ve bu çalışmalarda yeni yiyeceklere karşı geliştirilen olumsuz tepkiler yiyecek neofobisi (food neophobia) şeklinde isimlendirilmiştir. Ancak yenilik korkusu üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde yeniliğin yoğunlukla yiyecek korkusu üzerinde değerlendirilmesinin neofobi alanını daralttığı düşünülmektedir. Aynı zamanda yabancı literatürde neofobi üzerine yiyecek dışında da yapılan çalışmaların sayısının artıyor olması bu alanın Türkçe literatürde de yer alması gerekliliğini doğrulamaktadır. Yiyecek örneği dışında ele alınmamış olması ile birlikte diğer dillerde ve ülkelerde günümüz koşullarında teknolojik değişmelerin ve yeniliklerin kaçınılmaz oluşundan yola çıkarak giderek sayıca artan bir ivmeye sahip neofobi araştırmalarının Türkiye’deki çalışmalarda da sayıca geride kaldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda hem içerik hem de sayı açısından kısıtlı bir şekilde ele alınan neofobinin detaylı incelenmesi açısından ilk aşamada ileride yapılacak öngörülen çalışmalara yol gösterici olması amaçlanarak bir ölçek belirleme planlanmıştır.

Yapılan bu çalışmanın amacı Türkiye’de neofobi ile ilgili bir ölçeğin literatürde yer bulması ve ileride yapılacak çalışmalara kaynak niteliği taşıması bakımından öncelikle yabancı literatürde var olan ve sıklıkla diğer çalışmalarda da referans gösterilip çıkış noktası olarak benimsenen bir ölçeğin çevirisinin devamında ise geçerlilik, güvenilirlik ve doğrulamaya yönelik testlerinin yapılmasıdır. İkinci adımda ise söz konusu geçerliliği ve güvenilirliği ortaya koyulmuş olan bu ölçek uyarlamasının doğrulanmasının yapılması hedeflenmektedir. Çalışmada kullanılacak olan ölçek 1992 yılında Patricia Pliner ve Karen Hobden tarafından “*Development of a Scale to Measure the Trait of Food Neophobia in Humans*” başlıklı çalışmada geliştirilen ölçek olup 02.08.2018 tarihinde Patricia Pliner’den e-posta yoluyla ölçeğin uyarlanmasına yönelik izin alınmıştır.

Hem bir ölçek uyarlama çalışması olması hem de zaman ve maliyet kısıtları göz önünde bulundurularak örneklemin sınırlarının kolay çizilmesi açısından araştırmanın örneklemini Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde öğrenim görmekte olan 400 öğrenci ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada toplanmış olan 400 anketten hatalı, çift cevaplanmış, bir kısmı boş bırakılmış olan anketler çıkarılmış ve %96,25 eksiksizlik oranı ile analizler 385 anket ile sürdürülmüştür.

Örnekleme yer alan katılımcılara ilişkin veriler incelendiğinde katılımcıların ağırlıklı olarak erkek, gelir düzeyi bağlamında aylık geliri 0-1.000 ₺ olan, 20 yaş altı, anne ve babası ortaöğretim ve altı eğitim düzeyine sahip kişilerden oluştuğunu ve örnekleme ilişkin demografik tanımlayıcı istatistiklerin Tablo 1’de yer aldığını belirtmek mümkündür.

Tablo 1. Demografik Tanımlayıcı İstatistikler

DEĞİŞKEN	FREKANS	YÜZDE
Cinsiyet		
Erkek	205	53,20
Kadın	180	46,80
Kişi başı aylık gelir (TL)		
0 - 1000	236	61,30
1001 - 1500	77	20,00
1501 - 2000	40	10,39
2001 ve üzeri	32	8,31
Yaş		
20 ve altı	242	62,86
21 - 23	116	30,13
24 yaş ve üzeri	27	7,01
Anne Eğitim Durumu		
Ortaöğretim ve altı	200	51,95
Lise Mezunu	116	30,13
Lisans Mezunu	54	14,03
Yüksek Lisans ve Üzeri Eğitim	15	3,90
Baba Eğitim Durumu		
Ortaöğretim ve altı	172	44,68
Lise Mezunu	111	28,83
Lisans Mezunu	78	20,26
Yüksek Lisans ve Üzeri Eğitim	24	6,23

Ölçeğin Uyarlanması

Yenilik korkusuna yönelik olarak yapılan incelemede sıklıkla Pliner ve Hobden tarafından 1992 yılında inşa edilmiş olan ve literatüre önemli katkı sunan Genel Neofobi Ölçeği (*General Neophobia Scale*)’nin çalışmalarda analizlere temel olarak tercih edildiği görülmüştür. Dolayısıyla yenilik korkusuna yönelik bir ölçek uyarlaması yapılması planlanan bu çalışma için de sıklıkla tercih edilmesi göz önünde bulundurularak ölçeğin kullanımı için öncelikle izin alınmış devamında araştırmacı tarafından ölçek Türkçe’ye çevrilmiştir.

Bir sonraki aşamada pazarlama ve davranış bilimleri alanlarında uzmanlaşmış akademisyenlerden destek alınarak çeviride yer alan anlam hataları ve çeviri hataları ortadan kaldırılmış olan taslak yapı ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu bu taslak halindeki anket Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Pazarlama Yüksek Lisans Programında eğitim görmekte olan öğrencilere sunulmuş ve ankette yer alan anlaşmazlıkları belirtmeleri istenmiştir. Bu anlaşmazlıklar giderildikten sonra ise anket son şeklini almıştır ve bu haliyle uygulama aşamasına geçilmiştir. Ölçeğin Pliner ve Hobden (1992) tarafından geliştirilen ifadelerine ve belirtilen aşamaları geçtikten sonra ortaya çıkarılan Türkçeleştirilmiş ifadeler Tablo 2’de ulaşılabilir.

Ölçeğe İlişkin Geçerlilik Güvenilirlik Analizleri

Bilimsel bir araştırmanın diğer araştırmaları yol gösterici olması için öncelikli olarak ileride kullanabilecek olanları yanıltmaktan kaçınması gerekmektedir. Bu noktada devreye giren geçerlilik ve güvenilirlik araştırma süreçlerinin titizliğini ve araştırma bulgularına ne kadar güvenilebileceğini göstermenin ve iletmenin yollarıdır (Roberts & Priest, 2006). Güvenilirlik, anket araçlarının verilerinin ne kadar yeniden üretilebilir olduğunun istatistiksel bir ölçüsü, geçerlilik ise anket araçlarının ölçümü ne ölçüde doğru ölçtüğünü yansıtmaktadır (Fink ve Litwin, 1995) .

Tablo 2. Ölçeğin Türkçeye Uyarlanması

Orijinal İfade	Türkçeleştirilmiş İfade
1 I feel uncomfortable when I find myself in novel situations.	Kendimi alışılmışın dışında durumlarda bulduğum zaman rahatsız hissederim.
2 Whenever I'm away, I want to get home to my familiar surroundings	Ne zaman başka bir yere gitsem alıştığım ortamıma, evime dönmek isterim.
3 I am afraid of the unknown.	Bilinmeyenden korkarım.
4 I am very uncomfortable in new situations.	Yeni durumlardan çok rahatsız olurum.
5 Whenever I am on vacation, I can't wait to get home.	Ne zaman tatile gitsem eve dönmek için sabırsızlanırım.
6 I avoid speaking to people I do not know when I go to a party.	Bir partiye gittiğimde tanımadığım insanlarla konuşmaktan kaçınırım.
7 I feel uneasy in unfamiliar surroundings.	Bana yabancı gelen ortamlarda kendimi huzursuz hissederim.
8 I don't like sitting next to someone I don't know.	Tanımadığım birinin yanında oturmaktan hoşlanmam.

Güvenilirliğin en yaygın kullanımı olan iç tutarlılık güvenilirliği bir dizi ögenin tek boyutlu gizli bir yapıyı ne ölçüde ölçtüğünü dolaylı olarak gösterdiği düşünülen Cronbach Alpha katsayısı kullanılarak ölçülmektedir. Cronbach Alpha katsayısının 0,6 - 0,7 aralığında olması genel kabul görme açısından yeterli bulunmakta iken 0,8 ve üzeri katsayı çok iyi bir güvenilirliğe işaret etmektedir (Ursachi vd., 2015: 680).

Kurtosis – Skewness değeri ise araştırmacının parametrik testlere yönelik yönelemeyeceğinin kararını vermek üzere verilerin normal dağılım koşullarına uygunluğunu test etmekte olup her iki değer de -5 ve +5 aralığında olması beklenmektedir (Pett, 2006: 26).

Tablo 3'te araştırmacının ölçekte yer alan maddeleri geçerlilik ve güvenilirlik analizinde kullanmak üzere nasıl kodladığını görmek mümkündür. Tüm maddeler normallik koşullarına uygun bulunmuş olup “aynı yapıyı ya da niteliği ölçen değişkenleri bir araya toplayarak ölçmeyi az sayıda faktör ile açıklamayı amaçlayan bir istatistiksel teknik” olan (Büyüköztürk, 2018: 153) faktör analizi kullanılmaya karar verilmiştir.

Tablo 3. Ölçekte Yer Alan Maddelerin Analiz Kodlamaları

Ölçekte Yer Alan İfade	Madde Kodu
Kendimi alışılmışın dışında durumlarda bulduğum zaman rahatsız hissederim	neofobi 1
Ne zaman başka bir yere gitsem alıştığım ortamıma, evime dönmek isterim.	neofobi 2
Bilinmeyenden korkarım.	neofobi 3
Yeni durumlardan çok rahatsız olurum.	neofobi 4
Ne zaman tatile gitsem eve dönmek için sabırsızlanırım.	neofobi 5

Bir partiye gittiğimde tanımadığım insanlarla konuşmaktan kaçınıyorum.	neofobi 6
Bana tanıdık gelmeyen ortamlarda kendimi huzursuz hissederim.	neofobi 7
Tanımadığım birinin yanında oturmaktan hoşlanmam.	neofobi 8

Yukarıdaki kodlamalar kullanılarak yapılan faktör analizi sonuçları Tablo 4’de görülmektedir. Bu tablodaki değerleri yorumlamak gerekirse ilk olarak faktör yüklerinin 0,4’ün üzerinde olan maddelerin ele alınması gerektiğine yönelik görüşü (Matsunaga, 2010: 101) destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yapı güvenilirliği 0,835 ve toplam açıklanan varyans 58,121 olarak tespit edilmiş olup dolayısıyla içsel tutarlılık ($>0,70$) (Akyüz, 2018: 192) ve yapıyı açıklama gücü ($>0,50$) (Bülbül & Demirer, 2008) bağlamında yeterli olduğu görülmektedir. Ayrıca her iki faktörün de güvenilirlik katsayıları (Cronbach Alpha) kabul edilebilir düzeydedir (Gliem & Gliem, 2003: 87).

Tablo 4. Neofobi Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

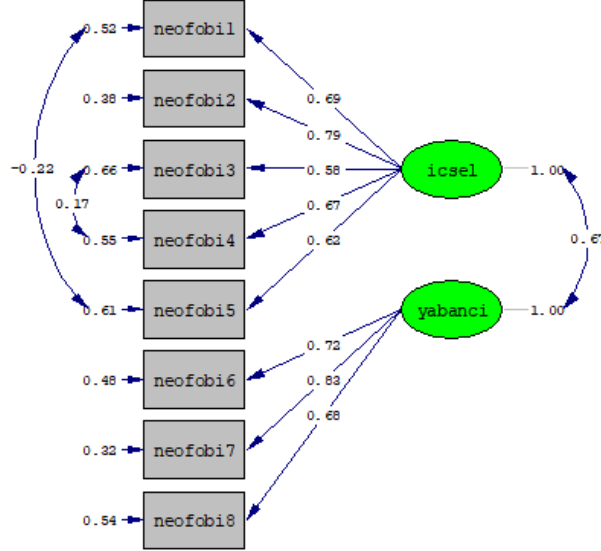
Madde Kodu	İçsel Korku	Yabancılık Korkusu
neofobi2	0,761	
neofobi3	0,750	
neofobi1	0,735	
neofobi4	0,693	
neofobi5	0,490	
neofobi6		0,801
neofobi8		0,796
neofobi7		0,750
Açıklanan Varyans	31,858	26,263
Güvenilirlik	0,767	0,746
KMO: 0,835 Barlett: 874,329 df:28 p:0,000		

Hiçbir madde çapraz yük taşımadığı ve güvenilirliği düşürmediği için faktör yapısı 8 maddeli ve iki faktörlü hali ile kabul edilmiştir. Bununla birlikte ölçeğin orijinal halinde 8 soru tek bir faktör altında toplanmakta iken yapılan bu çalışmada 2 faktörlü bir yapı elde edildiğini belirtmek gerekir. Söz konusu maddelere ilişkin sorular incelendiğinde ilk 5 sorunun kişinin kendi ortamı ile ilgili kalan 3 sorunun ise yabancı ortamlarla ilgili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla ilk beş soru “içsel korku” kalan 3 soru ise “yabancılık korkusu” olarak isimlendirilmiştir.

Neofobi Ölçeğine Yönelik Doğrulatoryı Faktör Analizi

Yapısal eşitlik modellemesi (SEM), belirli olgulara dayanan yapısal bir teorinin analizine doğrulatoryı bir yaklaşım getiren istatistiksel bir yöntem olmakla beraber araştırmacıların ölçülen değişkenler ve gizli değişkenler arasındaki ilişkileri eşzamanlı olarak incelemelerini sağlayan faktör analizi ve çoklu regresyonun yönlerini birleştiren çok değişkenli bir tekniktir (Byrne, 2001). Wallenburg ve Weber (2005: 175)’e göre yapısal eşitlik modellemesi; ölçüm modelinin her ölçeğin ölçmeyi amaçladığı şeyi ölçmesini sağlamak amacıyla değerlendirilmesi amacıyla kullanılan doğrulatoryı faktör analizi (*confirmatory factor analysis*) ve ölçek içerisinde bağımlı, bağımsız, aracı vb. değişkenlerin model olarak yapısının test edildiği yapısal eşitlik modellemesi olarak iki farklı amaçla kullanılabilir. Söz konusu bu çalışmada bir ilişkisel yaklaşımdansa mevcut

bir ölçeğin farklı bir dilde, orijinal diliyle aynı ölçümü yapıp yapamayacağı test edilmekte olduğu için doğrulayıcı faktör analizi kullanılacaktır. Doğrulayıcı faktör analizinin uygulamasında LISREL 8.80 kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonrası elde edilen pek çok sonuç bulunmakta olup LISREL programı ile elde edilen bu sonuçları birçok kriterle göre değerlendirmek gerekmektedir (Yücel, 2018: 860). Neofobi ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizinde, gizli değişkenlerden (icsel ve yabancı) gözlemlenen değişkenlere (neofobi1, neofobi2, neofobi3, neofobi4, neofobi5, neofobi6, neofobi7 ve neofobi8) giden yollar standardize çözüm halinde Şekil 1’de görülmektedir.



Şekil 1. Modelin Standardize Edilmiş Değerleri

Standardize çözüm değerlerinin 1’in altında olması, t değerlerinin tamamının 1,96’nın üzerinde olması, χ^2/df değerinin 3’ün altında olması ($40,58/17=2,39$) oluşturulan bu ölçek yapısının kabul edilebilir ve anlamlı bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı faktör boyutunun içinde olması açısından modelin iyileştirilmesine yönelik olarak sunulan neofobi1 ve neofobi5 ile neofobi3 ve neofobi4’ün hata katsayılarını birleştirmeye yönelik olan modifikasyonun gerçekleştirilmiş olduğu şekilde görülmektedir. Aynı zamanda doğrulayıcı faktör analizi yapılırken ele alınması gereken kriterler ve bu kriterlerin modele göre olan değerleri ve söz konusu değerler çerçevesinde model için bu değerin uygunluğuna yönelik verilen karar Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5. Araştırma Modeline Ait Uyum İyiliği Değerleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model Sonucu	Karar
χ^2/df	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	$2 \leq \chi^2/df \leq 3$	2,39	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.060	Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0.035	İyi Uyum
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0.98	İyi Uyum
NNFI	$0.97 \leq NNFI \leq 1.00$	$0.95 \leq NNFI \leq 0.97$	0.98	İyi Uyum
CFI	$0.97 \leq CFI \leq 1.00$	$0.95 \leq CFI \leq 0.97$	0.99	İyi Uyum
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0.97	İyi Uyum
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$	0.95	İyi Uyum

RFI	0.90 < RFI < 1.00	0.85 < RFI < 0.90	0.96	<i>İyi Uyum</i>
------------	----------------------	-------------------	------	-----------------

Tablo 5’te yer alan kararlar doğrultusunda neofobi ölçeğinin önerilen faktör yapısının değişkenleri ile iyi uyum gösterir durumda olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu ölçeğin gelecek çalışmalarda neofobi ölçümlerinde kullanılmasının mümkün olduğu kanısına varılmıştır.

SONUÇ

Bireylerin gündelik yaşamlarında baskın olan kimi duygular sevinç, mutluluk gibi olumlu duygular, kimi duygular ise tikslenme, ürkme, korku gibi olumsuz duygular olarak öne çıkmaktadır. Bu duygular arasında olumsuz olanlar ele alındığında korku duygusu, diğer pek çok olumsuz duyguyu da tetikleyip bireye rahatsızlık vermektedir. Bu rahatsızlık kimi zaman kısa bir tedirginlik hissi olabileceği gibi kimi zaman da hastalık derecesinde şiddetli yansımalara yol açabilmektedir. Bireyler kimi zaman yalnızca ani bir sese karşı korku duygusu hissedebilecekleri gibi günlük hayatlarını daha fazla etkileyecek şekilde korkular da geliştirebilmektedirler. Bu korkulardan birisi olan neofobi, bireylerin yeniliğe karşı geliştirdikleri korku olarak tanımlanabilecek olup birer tüketici olarak her türlü satın almalarına olumsuz etki edecek sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla tüketici davranışları kapsamında detaylıca incelenmesi ve tüketicilerin neofobik davranışlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Yapılan literatür taramasında neofobinin ölçümüne yönelik bir Türkçe ölçeğe rastlanmaması bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Yabancı yazın tarandığında araştırmacıların sıklıkla Pliner ve Hobden (1992) tarafından geliştirilmiş ölçeği referans aldıkları görülmüş ve söz konusu bu ölçeğin Türkçeleştirilerek literatüre kazandırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk aşamada ölçeğin çevirisi yapılmış, uygun görülen örnekleme yönelik bir anket oluşturulmuş ve 385 katılımcının geri dönüşü ile analizlere başlanmıştır. Devamında uyarlama çalışmasının ikinci aşamasında SPSS programı kullanılarak önce Kurtosis – Skewness değerleri ele alınarak verilerin normal dağıldığı tespit edilmiş ve parametrik bir analiz olan faktör analizi sonuçlarına göre içsel olarak tutarlı (0,835>0,70) ve açıklama gücü yeterli (%58,121>%50) bir nihai yapıya ulaşılmıştır. Pliner ve Hobden’in araştırmalarında 8 maddelik tek bir faktör olarak ortaya çıkan faktör yapısı uyarlanmış halinde 2 faktöre ayrılmaktadır. Bu faktörlerin alt maddeleri incelendiğinde 5 maddelik ilk faktörün kişinin kendi ortamı ile ilgili olması nedeniyle “içsel korku”, kalan 3 maddelik faktörün ise diğer ortamlarla ilgili olması nedeniyle “yabancılık korkusu” olarak adlandırılması kararlaştırılmıştır.

Elde edilen bu geçerli ve güvenilir açıklayıcı faktör analizi LISREL programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi ile desteklenmiştir. LISREL’de yapılan analizler doğrultusunda 8 maddeli 2 boyutlu yapının, 5 maddeli içsel korku ve 3 maddeli yabancılık korkusu yapısını destekleyecek şekilde iyi uyum gösterir bir yapıda olduğu doğrulanmıştır. Bu kapsamda gelecek çalışmalarda kullanılacak bir ölçek uyarlaması elde edildiğini belirtmek mümkündür.

Bu çalışma yabancı literatürde pek çok farklı alt başlıklarla ele alınmış olmasına rağmen Türkçe yazında sınırlı bir çalışma sayısına sahip olan neofobi üzerine yapılacak olan gelecek çalışmalara bir referans ölçek uyarlanmış olması bakımından öncü niteliktedir. Gelecek çalışmalarda, özellikle tüketici davranışları açısından neofobinin gelişmesine neden olan faktörlerin, neofobinin ortadan kalkmasını sağlayabilecek işletme kararlarının neler olabileceğine yönelik araştırmaların yapılması tavsiye edilmektedir. Aynı zamanda işletmelerin de pazarda yenilik yapmadan önce tüketicileri neofobi

açısından ele almaları ve neofobik davranışları ortadan kaldıracak şekilde stratejiler belirlemeleri uygulama bağlamında da önem teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adolphs, R. (2013, 21 Ocak). *The Biology of Fear*. *Current Biology*.
- Akçay, C. & Çoruk, A. (2012). Çalışma Yaşamında Duygular ve Yönetimi: Kavramsal Bir İnceleme. *Eğitimde Politika Analizi Dergisi*, 1(1), 3–25.
- Akyüz, H. E. (2018). Yapı Geçerliliği İçin Doğrulamalı Faktör Analizi: Uygulamalı Bir Çalışma. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 7(2), 186–198.
- Barrena, R. & Sánchez, M. (2013). Neophobia, Personal Consumer Values and Novel Food Acceptance. *Food Quality and Preference*, 27(1), 72–84.
- Berlyne, D. E. (1970). Novelty, Complexity and Hedonic Value 1. *Perception & Psychophysics*, 8(5A), 279–286.
- Bourke, J. (2003). Fear and Anxiety: Writing about Emotion in Modern History. *History Workshop Journal*, 55(1), 111–133.
- Bülbül, H. ve Demirer, Ö. (2008). Hizmet Kalitesi Ölçüm Modelleri SERVQUAL ve SERPERF'in karşılaştırmalı Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 181–198.
- Byrne, B. M. (2001). Structural Equation Modeling With AMOS, EQS, and LISREL: Comparative Approaches to Testing for the Factorial Validity of a Measuring Instrument. *International Journal of Testing*, 1(1), 55–86.
- Claus, H. J. ve Bindra, D. (1960). Reactions to Novelty and Stimulus-Change Induced Response Decrement. *Canadian Journal of Psychology*, 14(2), 101–110.
- Corey, D. T. (1978). The Determinants of Exploration and Neophobia. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 2(4), 235–253.
- Fink, A. ve Litwin, M. S. (1995). *How to Measure Survey Reliability and Validity*. California: SAGE Publications.
- Gençöz, T. (1994). Korku: Sebepleri, Sonuçları ve Başetme Yolları. *Kriz Dergisi*, 6(2),
- Gliem, J. A. & Gliem, R. R. (2003). Calculating, Interpreting, And Reporting Cronbach's Alpha Reliability Coefficient For Likert-Type Scales. *Midwest Research to Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education*.
- Hirschman, E. C. (1980). Innovativeness, Novelty Seeking, and Consumer Creativity. *Journal of Consumer Research*, 7(3), 283–295.
- Karaca, Ş. & Yemez, İ. (2019). Bireylerin Tüketim Tercihlerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi: Sivas İli Örneği. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 161–177.
- KidsHealth Behavioral Health Experts. (2019, 12 Şubat). *Fears and Phobias (for Teens) - Nemours KidsHealth*. Nemours. 27 Aralık 2020 tarihinde <https://kidshealth.org/en/teens/phobias.html> adresinden erişildi.
- Lansley, H. (2020). *The Seven Universal Facial Expressions* · EIA. EIA Global.
- Matsunaga, M. (2010). How to factor-analyze your data right: do's, don'ts, and how-to's.

- International Journal of Psychological Research*, 3(1), 97–110.
- Özgül, E. & Yücel, E. (2018). Girişimcilik Merakı ile Yenilikçilik Arasındaki İlişkide Girişimcilik Öz-Yeterliliğinin Aracılık Rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 331–353.
- Pett, M. (2006). *Nonparametric Statistics for Health Care Research: Statistics for Small Samples and Unusual Distributions*. Singapore: SAGE Publications.
- Pliner, P. & Hobden, K. (1992). Development of A Scale to Measure The Trait of Food Neophobia in Humans. *Appetite*, 19(2), 105–120.
- Pliner, P. & Salvy, S. (2006). Food Neophia in Humans. *The Psychology of Food Choice* (ss. 75–92). Cambridge: CAB International.
- Ramazan, O. & Öveç, Ö. (2017). 66-72 Aylık Çocukların Sevgi, Mutluluk, Korku, Üzüntü Duygularını Tanımlama Durumlarının ve Resmederken Kullandıkları Renklerin İncelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 265–289.
- Roberts, P. & Priest, H. (2006). Reliability and validity in research. *Nursing Standard*, 20(44), 41–46.
- Sung, B., Hartley, N., Vanman, E. & Phau, I. (2016). How Can the Word “NEW” Evoke Consumers’ Experiences of Novelty and Interest? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 166–173.
- Telef, B. B. (2012). Ergenlerde Olumlu ve Olumsuz Duygular ile Riskli Davranışlar Aarasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(2), 591–604.
- Thalpos - Mental Health. (2018, 13 Mart). *When Tech Phobias Become Part of Our Everyday Life* . 27 Aralık 2020 tarihinde <https://thalpos.org.gr/en/news-media/news-articles/when-tech-phobias-become-part-our-everyday-life> adresinden erişildi.
- Türk Dil Kurumu. (2020). Yenilik korkusu . *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. 27 Aralık 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Ursachi, G., Horodnic, I. A. & Zait, A. (2015). How Reliable are Measurement Scales? External Factors with Indirect Influence on Reliability Estimators. *Procedia Economics and Finance*, 20.
- Wallenburg, C. M. & Weber, J. (2005). Structural Equation Modeling as A Basis for Theory Development within Logistics and Supply Chain Management Research. *Research Methodologies in Supply Chain Management: In Collaboration with Magnus Westhaus* (ss. 171–186). Physica-Verlag HD.
- Yücel, E. (2018). Marka Bağlılığının Yeni Ürünün Benimsenmesine Etkisi: Algılanan Riskin Aracılık Rolü. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 4(2), 852–865.

ⁱ Bu çalışma 1 Ocak 2020 yılı öncesinde yapıldığından etik kurul izin belgesi gerekmemektedir.

Ortadoğu'da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı *

İskender KARAKAYA **
Mehmet Tunahan ÇELİK***

Öz

17 Aralık 2010'da Tunus'ta seyyar satıcılık yapan Muhammet Bouazizi'nin tezgâhının zabıta tarafından kaldırılması sonucunda intihar etmesiyle başlayan ve kısa süre içerisinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yayılan bir toplumsal protesto ve isyan hareketleri Arap Baharı Olayları olarak isimlendirilmektedir. Toplumsal, ekonomik ve siyasi birçok alanda talepleri karşılanmayan bölge insanlarının otoriter yönetimlere karşı başlattığı protestolar, önceleri barışçıl şekilde başlamış fakat çeşitli terör örgütleri, iç ve dış müdahaleler ile şiddet olaylarına dönüşmüştür. Bu çalışmada "Arap Baharı süreci sonrası Libya'da yaşanan iç savaşın sadece iç etkenlerden kaynaklanmadığı, aynı zamanda Libya ve bölge ile ilgilenen; 'yerel, bölgesel ve küresel' güçlerin dahil olduğu uluslararası güç mücadelesi ile ortaya çıktığı öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Arap Baharı, Ortadoğu, Libya, Kaddafi, İç Savaş

The Arab Spring Process in The Middle East and The Civil War of Libya

Abstract

The social protest and rebellion movements that started when Muhammed Bouazizi, who was a peddler in Tunisia on December 17, 2010, committed suicide as a result of the removal of his counter by the police and spread to the Middle East and North African countries in a short time, are called the Arab Spring Events. The protests initiated by the people of the region, whose demands were not met in many social, economic, and political areas, against authoritarian governments, started peacefully before, but turned into violence by various terrorist organizations, internal and external interventions. In this study, "The civil war in Libya after the Arab Spring process was not only caused by internal factors, but also interested in Libya and the region; It is claimed that it emerged with the international power struggle involving "local, regional and global" powers.

Keywords

Arap Spring, Middle East, Libya, Kaddafi, Civil War

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

** İskender KARAKAYA (Dr. Öğr. Üyesi), Yozgat Üniversitesi, iskenderkarakaya@gmail.com ORCID: 0000-0002-6285-4568

*** Mehmet Tunahan ÇELİK (Yüksek Lisans Öğrencisi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mehmettunahancelik93@gmail.com, 0000-0002-5831-2096

Atıf yapmak için / To cite this article: Karakaya, İ. & Çelik, M.T.(2021). Ortadoğu'da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1): 175-192

GİRİŞ

İngilizler tarafından 20. yüzyılın başlarında ilk defa kullanılan “Ortadoğu” ifadesi daha sonra bütün dünya tarafından benimsenen bir kavram haline gelmiştir. Ancak, Ortadoğu kavramının hangi ülkeleri veya coğrafi bölgeleri kapsadığı konusunda değişik yorumlar yapılmıştır. “İkinci Dünya Savaşı”ndan sonra literatürde kullanımı yaygınlaşan “Orta Doğu” (Middle East; Moyen Orient; eş-Şarku’l-Evsat) kavramını ilk defa Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan (öl. 1914), 1902 yılında National Review’de yayınlanan “The Persian Gulf and International Relations” başlıklı yazısında, Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır. Yazısında, Basra Körfezi’nin stratejik önemi ile bölgede Alman İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya arasındaki nüfuz mücadelelerini anlatan *A. T. Mahan*, “Orta Doğu” (*Middle East*) kavramını jeostratejik içerikte ve Süveyş’ten Singapur’a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü anlatan bir bölge için kullanmıştır’. Bu açıdan bakıldığında, tarihsel açıdan önemli bir yere sahip olan ve geçmişten günümüze birçok medeniyetin var olduğu Ortadoğu, çevresindeki medeniyetlerle etkileşim içinde bulunan, günümüzde bile sınırları, başlangıç ve bitiş noktalarının tartışma konusu olan bir bölgedir. Ancak bugün Arap Baharı olayları açısından düşünüldüğünde, Ortadoğu için kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan bakıldığında Kuzey Afrika ve Arap Yarımadasını içine alacak bir coğrafi tanımlama yapmak yanlış olmayacaktır (Sağlam, 2014: 2; Cleveland, 2008; Mansfield, 2011).

Küresel siyasetin gelişimine bakıldığında, uluslararası sistemde yaşanan değişimler, devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin politikalarında farklılıklara neden olmaktadır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Arap Coğrafyasında ortaya çıkan yeni aktörlerle başlayan değişimler, İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve özellikle 11 Eylül saldırılarıyla başlayan ve gelişen küresel terörizm ve onunla mücadele politikalarıyla devam etmiş, Ortadoğu’yu birçok açıdan etkilemiştir. Arap Coğrafyasında bulunan ülkeler, uzun zaman boyunca otoriter ama görece istikrarlı bir şekilde yönetilmiştir. Bu durum 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus’ta iş bulamadığı için seyyar satıcılık yapan Muhammet Bouazizi isimli gencin zabıtalarca tezgâhına el konmasının ve tartaklanmasının ardından kendisini yakmasıyla başlayıp tüm Arap coğrafyasına yayılan ve adına Arap Baharı denilen toplumsal protestolar ve bununla beraber yerel, bölgesel ve küresel güçlerin olaylara dahil olması neticesinde değişmeye başlamıştır. Arap Baharı, temelde bölgede yaşayan halkın siyasi ve ekonomik sorunlarının ve taleplerinin dile getirildiği olaylar olarak ortaya çıksa da Ortadoğu’da başta askeri, güvenlik, ekonomik, siyasi ve insani açıdan birçok önemli gelişmeye neden olmuştur. 2010’da başlayan olaylar sonucunda, Tunus’ta 23 yıl yönetimde kalan diktatör Zeynel Abidin Bin Ali ülkesini terk etmiş, Mısır’da 30 yıl yönetimde kalan Hüsnü Mübarek ve Yemen’de 22 yıl ülkeyi yöneten Ali Abdullah Salih iktidardan indirilmiştir. Suriye’de başlayan iç savaş günümüzde uluslararası bir boyut kazanarak devam etmektedir. Libya’da ise 42 yıl boyunca iktidarda kalarak ülkeyi yöneten Muammer Kaddafi öldürülmüştür. Ancak Kaddafi’nin öldürülmesi ile Libya’da sorunlar bitmemiş, oluşan otorite boşluğunu değerlendirmek isteyen yerel aktörler arasında iç savaş başlamış ve bu durum uluslararası bir nitelik kazanarak özellikle Libya’ya yapılan NATO müdahalesi ile birlikte, bölgesel-küresel aktörlerin dahil olduğu bir sürece dönüşmüştür. Diğer yandan küresel güçler olarak nitelendirilebilecek Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu, kendileri açısından stratejik ve ekonomik anlamda önemli olan Libya konusuna müdahil olmuşlardır Birleşmiş Milletler ve NATO’nun müdahalesi ile birlikte Libya’daki çatışma ve kaos uluslararası bir mesele haline gelmiştir (Hinnebusch, 2015).

Bu çalışmada, Libya'da yaşanan iç savaş ve kaos ortamının sebebinin sadece iç etkenlerden kaynaklanmadığı, aynı zamanda Libya ve bölge ile ilgili çıkarları olan, yerel, bölgesel ve küresel güçlerin de dahil olduğu güç mücadelesinin, iç savaş yaşanmasında etkili olduğu argümanı ileri sürülmektedir. Makalenin birinci bölümünde, Arap Baharının nedenleri, etkilediği ülkeler ve sonuçları ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Arap Baharının etkilerinin en sert hissedildiği ülkelerin başında gelen ve hala etkileri görülen Libya'nın tarihsel süreci ve iç savaşın gelişimi incelenecektir. Üçüncü bölümde ise, küresel ve bölgesel güçlerin Libya İç Savaşındaki politikaları ele alınacaktır.

ARAP BAHARI SÜRECİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞMELER

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi, tarihsel açıdan önemli suyollarının geçtiği güzergâhların üzerinde olması ve özellikle son yüzyıl içerisinde kullanılan zengin yeraltı enerji kaynaklarını barındırması nedeniyle hegemon güçlerin egemenlik mücadelelerinin en önemli kritik noktalarından birisi olmuştur. Avrupa'da, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan hammadde ihtiyacı sömürgeciliği doğurmuş ve uluslararası anlamda sömürge edinme yarışını ortaya çıkarmıştır. Hammadde ve yeraltı enerji kaynakları açısından zengin ülkelere yönelik hâkimiyet mücadelesi, politik ve gerektiğinde askeri müdahalelerin gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşı manda ve himaye rejimlerinin görüldüğü, İngiltere ve Fransa'nın iki savaş arası dönemde hakim olduğu; İkinci Dünya Savaşı sonrası bu iki ülkenin yerini ABD ve SSCB rekabetinin aldığı bir coğrafya olmuştur. Ortadoğu'daki devletlerin bağımsızlık süreçleri ve yaşanan devrimler bir yandan geleneksel rejimlerle, Nasırcılık ve Baas gibi ideolojilerin çatışmasını doğurmuş diğer yandan İsrail'in ortaya çıkması ve yaşanan dört Arap-İsrail Savaşı bölgede hala devam eden sorunlara yol açmıştır. ABD ve SSCB'nin Soğuk Savaş'ta mücadele alanlarından birisi olan Ortadoğu bu açıdan bu iki devletin etkisinin hissedildiği diğer taraftan mezhepsel (Sünni-Şii) diğer taraftan etnik (Türk-Fars-Arap) rekabetin görüldüğü bir coğrafya olarak karşımıza çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile sorunların devam ettiği ve Soğuk Savaş'ın mirasının tek adam yönetimleri ile sonrasına taşındığı Ortadoğu Coğrafyası bu açıdan Arap Baharı Süreci ile bir kırılma yaşamıştır (Hinnebusch, 2015: 272-292).

Fouad Ajami'ye göre de Arap Baharı, kronolojik olarak Arap tarihinde Ortadoğu bölgesinde gerçekleşen üçüncü büyük hareketlenmedir. İlk olarak 1800'lerin sonunda yazarlar avukatlar, milletvekilleri ve Hıristiyan entelektüeller önderliğinde Arapların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlattıkları isyan hareketidir. İkincisi 1950'lerde başlayan Mısır'da Cemal Abdünnasır, Tunus'ta Habib Burgiba ve Suriye'de ve Irak'ta ilk nesil Baas liderlerinin önderliğinde gerçekleşen Arap milliyetçisi hareketlerdir. Üçüncü olarak ise Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin başlatmış olduğu halkın ekseninde gerçekleşen isyan hareketidir. Fouad Ajami, Arap Baharı süreci ile ilgili belirttiği üçüncü büyük ayaklanmayı diğer iki olaydan ayıran farkları, “tepeden inme bir hareket olarak değil, geniş halk kitlelerinin çoğu açıdan daha iyi bir yaşama sahip olmak için başlattıkları üst-yapıyı zorlayıcı hareketler olması, daha geniş kitlelere yayılması ve demokrasi mücadeleleri gibi daha yasal açıdan ilerlemeleri” şeklinde açıklamıştır (Ajami, 2012: 64-65).

Arap Baharı yukarıdaki tespitler ışığında birçok ülkede önemli sonuçlara yol açmıştır. Ancak olayların nedenleri, etkilediği ülkeler ve sonuçlarına bakmak konuyu anlamak bakımından faydalı olacaktır.

Arap Baharı'nın Nedenleri

Arap Baharı Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin intihar etmesi ile başlamış ve sonrasında olaylar Tunus başta olmak üzere Libya, Mısır, Suriye gibi birçok ülkeye yayılmıştır. Ancak olayların “siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, tarihsel” birçok nedeni olduğu öne sürülmektedir. Arap dünyasının sahip olduğu “yoğun işsizlik, kitlesel yoksulluk, siyasi yozlaşma, otoriter yönetimlere bağlı olarak demokrasi eksikliği, enflasyon, usulsüzlükler ve kötü yaşam koşulları” Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde birbirini etkileyerek olayların yayılmasını tetiklemiştir (Dede, 2011: 23-24).

Ekonomik sebepler açısından birincisi, bu bölgedeki ülkelerde petrol gelirlerinden ele edilen zenginliğin, halklara eşit bir şekilde sunulmaması ve gelir dağılımı sorunları olarak ortaya konabilir. Protestoların yaşandığı ülkelerden bazılarının OPEC üyesi olmaları sebebiyle petrol fiyatları üzerinde belirleyici etkileri bulunmaktadır. 1979 petrol kriziyle beraber dünya siyasetinde yaşanan olaylar petrol fiyatlarında artışlara neden olmuştur. Bu ülkelerin birçoğu petrol ihraç ederek gelir elde etmişler, ancak gelirlerin büyük çoğunluğu belirli bir kesimde toplandığı için gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikler, huzursuzlukları ve memnuniyetsizlikleri arttıran sebeplerden birisi olmuştur (Buzkırın & Kutbay, 2013: 150). İkincisi, yaşanan gelir adaletsizliği sorunu ile bağlantılı olarak halkların yaşam standartlarının düşmesi ve söz konusu ülkelerin refah devletinin gereklerini yerine getiremeyip hatta bu politikalarından uzaklaşmalarını söylemek mümkündür. Üçüncüsü, olayların yaşandığı neredeyse tüm Arap ülkelerinde eğitilmiş gençlerin yaşadığı işsizlik sorunu karşımıza çıkmaktadır. Üniversite mezunu olan ancak işsiz kalmış ve gelecekte ümidini yitirmiş genç nüfus, teknolojinin ve dolayısıyla sosyal medyanın etkisiyle dünya gelişmelerinden haberdar olarak baskıcı rejimlere karşı büyüyen tepkilerini önce bu olanaklar sayesinde sosyal medya üzerinden sonra meydanlara inerek protestoların başlangıç noktası olarak Arap Baharının temel aktörü olmuşlardır (Akbaş, 2012: 54). Dördüncüsü, bu ülkelerde özel sektörün yaygın/güçlü olmaması sebebiyle uluslararası piyasalara uyum sağlayabilecek bir rekabet ortamının oluşmaması ve otoriter yönetimlerin yarattığı kısıtlı yapıların etkisiyle, ekonomiye büyük etkisi olan ticaret ve üretimin gereken noktalara ulaşamamasının ülkelerin kalkınma oranlarının gereken seviyelerin altında kalmasını sağlamıştır. Son olarak, Arap Baharı öncesi ülkelerin genel sorunu olan yüksek enflasyonun, hâlihazırda yoksulluk içerisinde yaşayan halk için sorunları arttıracak bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasi nedenler açısından bakılacak olursa, karşımıza çıkan birinci konu otoriter yönetimler ve demokrasi eksikliğidir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da bulunan ülkelerde, otoriter rejimlerin yoğunlukta olması sebebiyle bölge halkları, geçmişten gelen baskıcı bir otoriter gücün buyruğu altında yaşamıştır. Hâlihazırda bulunan ekonomik sorunların etkisinde olan halk, ne zaman sorunlarını ülkeyi yöneten otoriter yönetimlere karşı söylemek istese baskı ve şiddetle karşılaşmıştır. Demokrasinin dünyada ön planda olması ve yayılmasının aksine Arap Ortadoğu'su bu konuya dahil olmayan belki de tek büyük coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun temel sebebi, bölgenin uzun bir süre sömürge idaresi altında kalması ve aile bağlarının bu coğrafyadaki toplumlarda güçlü olması sebebiyle otoriter rejimlerin güç kazanmasıdır. Bunun dışında sanayileşme sorunu, petrol gelirleri artmasına rağmen tarımsal altyapının daha yaygın olması, yöneticilerin dinsel unsurları kullanmaları ve kendi çıkarları için sorun teşkil etmedikçe, Batılı devletlerin bu coğrafyada demokrasi taleplerine kulaklarını tıkamaları, otoriter yönetimleri güçlendiren nedenlerden birkaçı olmuştur (Yılmaz, 2011). Baskıcı rejimlerin yarattığı bir başka sorun ise, insanların; düşünce, basın, örgütlenme gibi temel hak ve özgürlüklerinden yararlanamamaları sorunları olmuştur. İkinci bir neden olarak, bu

coğrafyada bulunan ülkelerde yaşanan siyasi yozlaşma da olayların başlamasında etkin bir rol oynamıştır. Halk, kendi yaşam standartları düşerken yöneticilerin ve üst kesimi oluşturanların zenginleştiğini görmüş ve tepkiler ortaya çıkmıştır. Üçüncü neden ise ülkelerdeki kamu kurumlarının kalitesiz ve işleyiş açısından sorunlu olması ayrıca kamu kurumlarının belirli grupların himayesinde olmasıdır (Hinnebusch, 2015).

Teknolojinin yaygınlaşması ve küreselleşmenin etkileri Arap Baharı'nın bir başka nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme süreci Ortadoğu'nun dünya ile her açıdan entegre olmasını sağlamıştır. Bu süreçle beraber iletişim ve haberleşme konularında bölgede yaşanan devrimsel gelişmeler, demokratik talepleri arttırmıştır. Küreselleşme, bireysel ve toplumsal yaşamı değiştirerek özgürlük isteğini arttırmış, otoriter rejimlere karşı daha sert karşı çıkan bir halk tabakasını oluşturmaya başlamıştır. Ortadoğu coğrafyasındaki ülkeler küreselleşme ile birlikte; sivil toplum örgütlerinin rolünün önemine ve sivil hareketlere tanıklık ederek toplumsal hayatlarında değişim sürecini yaşamıştır. Teknolojik yaygınlaşma ve kullanımının artması başka bir neden olarak karşımıza çıkmıştır. Bu konuda temel aktör sosyal medya olmuştur. Sosyal medya ile yönetim karşıtı hareketler etkisini çok hızlı bir şekilde arttırmış, bireyleri halk hareketi konusunda örgütlemeye aracı rol oynamış ve olayları küçük bir hareketten toplumsal harekete çevirerek baskıcı rejimlere sorunlar yaratmış ve hatta bazılarının sonunu getiren olayların temeli olmuştur (Szajkowski, 2011: 429).

Arap Baharı'nın Etkilediği Ülkeler ve Olayların Başlangıcı

Tunus'ta başlayan Arap Baharı, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki ülkeler üzerinde etkili olmuştur. Arap Baharı sürecinde Tunus, Libya, Mısır, Yemen ve Suriye'de yönetim değişiklikleri, iç savaş ve kaoslar yaşanmıştır. Bahreyn'de otoriter yönetim karşıtı protestolar gerçekleşmiş ancak yönetim tarafından olayların büyümesi engellenmiştir. Suudi Arabistan, Fas, Ürdün, Irak, İran, Kuveyt, Sudan, Moritanya, Umman, Cezayir ve Lübnan'da diğer ülkelerde gerçekleşen hareketlerden etkilenilerek yönetim karşıtı protestolar gerçekleşse de yönetim değişiklikleri ve iç savaş gibi büyük etki yaratan sonuçlarla karşı karşıya kalınmamıştır. Makalenin bu bölümünde Arap Baharını yoğun bir şekilde yaşamış ülkelerin süreçleri hakkında kısa bir inceleme yapılacaktır.

Olayların başlangıç noktası olan Tunus'ta Arap Baharı öncesi dönemde, işsizlik ve ekonomik sorunlarla beraber devletin ekonomi politikaları halk tarafından hâlihazırda protesto edilmekteydi. Muhammed Buazizi'nin intiharının ardından Tunus halkı yaşanan yoğun duygularla beraber, işsizlik, yoksulluk ve siyasi sorunları protesto etmek amacıyla sokağa dökülmüş ve tüm ülkeye yayılan protestolarda çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Zeynel Abidin Bin Ali, demokratikleşme vaatlerinde bulunsa da halk baskısı ve Tunus ordusunun zorlamasıyla, 14 Ocak 2011 tarihinde ülkeden ayrılıp Suudi Arabistan'a sığınmıştır (Hinnebusch, 2015).

Mısır'da ise 2011 yılının ilk aylarında halk hareketlerinin başladığı görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Batı ülkeler ile ilişkilerinin de etkisiyle otuz yılı aşkın yönetimde kalan Hüsnü Mübarek'e birçok konuda halkın tepkisi bulunmaktaydı. Halk çoğunlukla fakirken Mübarek'in yakınları, iş adamları, devlet görevlileri hatta ordu mensuplarının zengin olması, muhalefetin baskı altında tutulması gibi sebepler tepkilerin temel sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya kullanımının yoğun ve etkisinin önemli olduğu ülkede halk kısa süre içinde organize olabilmiş ve sokaklara dökülmüştür. Arap Baharının hem Mısır'da hem de tarihsel anlamda simgesi haline gelen Tahrir Meydanı, örgütlenen halk için önemli bir toplanma alanı olmuştur. Mübarek

yönetimi, protestoların artmasıyla güvenlik tedbirleri alarak sorunları çözmek isteyince şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Ordunun halka karşı güç kullanmaması ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de Mısır ordusuna bu yönde destek vermesi sonucu Mübarek rejimi bu duruma fazla karşı koyamamış ve 11 Şubat tarihinde istifa etmiştir (Hinnebusch, 2015).

Olayların iktidar değişikliğine sebep olduğu bir başka ülke olan Yemen'de, Güney ve Kuzey Yemen'in birleşmesiyle tek bir ülke haline gelmişse de sorunlar tam anlamıyla çözülememiş ayrıca muhalif hareketler varlığını sürdürmüştür. Tunus ve Mısır'da yaşanan olayların etkisi kısa sürede Yemen'e sıçramıştır. Ülke çapında gerçekleşen kalabalık protestoların ardından Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'in istifa etmesi kaçınılmaz olmuştur (Hinnebusch, 2015).

Arap Baharı etkisiyle diğer ülkelerde rejim değişikliklerinin yaşandığının görülmesi, uzun süredir kronik sorunlarla ve baskıyla iç içe yaşayan Suriye muhaliflerini harekete geçirmiştir. Ülkenin her yerinde halk yönetime karşı protestolar düzenlemiş ve bir noktadan sonra silahlanarak isyan etmişlerdir. Devlet yönetiminin de bu duruma karşı güç kullanması olayları geri dönülemez bir hale getirmiş ve sonunda ülkede iç savaş başlamıştır. Bu gelişmelerin ardından korku içerisindeki yüz binlerce Suriyeli, kitleler halinde, başta Türkiye olmak üzere, komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır (Hinnebusch, 2015).

Arap Baharı'nın Sonuçları

Uzun yıllar iktidarda kalan otoriter rejimlerin ve liderlerin devrilerek değişmesi bir nevi, var olan düzenin yıkılıp yeni bir düzenin inşa edilmesi çabalarını ortaya çıkarmıştır. Düzenin yeniden kurulması çabaları Arap Baharının etkilerinin hissedildiği ülkelerde arzulanan sonuçları ortaya çıkarmadığı gibi, kaos halinin ve çatışmanın da giderek arttığı görülmüştür. Bazı ülkelerde otoriter liderlerin iktidardan düşürülemediği veya rejim değişiminin yaşanmadığı, ancak siyasal güçlerinin ve egemen otoritelerinin belirli oranlarda yitirildiği görülmüş, Suriye örneğinde olduğu gibi uluslararası açıdan yerel, bölgesel ve küresel güçlerin dahil olduğu bir mesele haline de gelmiştir. Arap Baharının ortaya çıkardığı sonuçlar birkaç açıdan ele alınabilir.

Bahsedilecek birinci konu, bu süreçte Arap Baharını yoğun olarak yaşayan ülkelerin ortak sorunu olarak karşımıza çıkan istikrarsızlıklar, iç savaş veya otorite eksikliği gibi sorunlardır. Ancak, Arap Baharı süreci bu sorunları tek nedeni değildir. Ülkelerin toplumsal ve siyasal yapıları, çoğu ülkenin demokrasi veya özgürlük gibi konularda yeterli tecrübeye sahip olmayışı ve büyük güçlerin bölgedeki etkilerinin de önemli rolü olduğu unutulmamalıdır. Libya'da Kaddafi'nin iktidarı kaybetmesi, seçimlerin yapılması bazı sonuçlar ortaya çıkarmış olsa da, daha sonra yaşanan ve hala devam eden kaos ve iç savaş, ülkede uzun süre etkili olmuştur. Yemen'deki süreç ise iç savaş ve kaosun bir diğer örneği olarak karşımıza çıkmıştır. Seçimle yönetime gelen Cumhurbaşkanı Hadi, yaşanan olaylar sonucunda ülkeyi terk etmiş, sorun ülke sınırlarını aşarak, diğer bölge ülkeleri olan Suudi Arabistan ve İran'ın olaylara müdahil olmasıyla beraber uluslararası boyuta ulaşmıştır. Suriye, Arap Baharı sürecinde diğer ülkelere nazaran farklı gelişmelerin yaşandığı bir ülke olmuştur. Suriye'de Esad rejimi iktidarını korumuş ancak Suriye'nin büyük bir kısmında elindeki devlet otoritesini kaybetmiş ülkede IŞİD ve YPG/PYD unsurları ile diğer örgütler uzun süre bölgesel hakimiyet kurmuştur. IŞİD'in toprak hakimiyeti sona erdirilse de, Esad rejimi Suriye'nin tamamında denetimi henüz sağlayamamıştır. Bir başka ifadeyle, ülkede, iç savaş ve kaosun devam

ettiği söylenebilir. Bahreyn ise Arap Baharından olumsuz etkilenen bir başka ülkedir. Arap Baharı sürecinde ülkede protestolar başlamışken, ülkedeki iktidarın, sürecin başında aldığı tedbirler ve Körfez İşbirliği Konseyi askerlerinin müdahale etmesiyle kaos durumu başlamadan sona ermiştir. Ülkede halkın temel isteklerinin başında gelen demokrasi talebi ise gerçekleşmemiştir (Özşahin ve Batır, 2019).

İkinci olarak incelenmesi gereken sonuç “göç ve mülteci” konusudur. Mültecilerin yaşadıkları zorluklar ve mültecilerin gittikleri ülkelerde yaşanan ekonomik ve toplumsal sorunlar krizler yaratmıştır. Arap Baharı sürecinde özellikle Suriye’de yaşanan olaylarla beraber milyonlarca insan ülkesini terk ederek başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Mültecilerin genel olarak yaşadığı sorunlar; eğitim, beslenme sorunları, sağlık sorunları, insani yaşama şartlarının altında hayatlarını sürdürme çabaları gibi insan hayatını ilgilendiren önemli konulardır. Bu sorunlar, küresel güçler tarafından göçe maruz kalan çevre ülkelerin sorunu haline getirilmiş ve o ülkelerde, Türkiye’de de görüldüğü üzere, ekonomik anlamda bu ülkeleri olumsuz etkilemiştir (Özşahin ve Batır, 2019).

ARAP BAHARI SÜRECİNDE LIBYA’DA YAŞANAN GELİŞMELER

Arap Baharı Öncesi Libya’daki Gelişmeler

Libya, Kuzey Afrika’nın Akdeniz kıyısında bulunan, petrol ve doğalgaz rezervleri açısından zengin topraklar üzerinde olan, topraklarının çoğunluğu çöllerle kaplı ve yüzölçümü bakımından sadece Kuzey Afrika’nın değil Afrika’nın genelinde de en büyük ülkelerden biridir. 15 Ağustos 1551 tarihinde Trablusgarp, Kanuni Sultan Süleyman tarafından görevlendirilen Kaptan-ı Derya Sinan Paşa tarafından alınarak Osmanlı toprağı olmuş sonradan ayrı bir bölge statüsü verilerek yönetilmiştir. Osmanlı sonrası İtalya, sömürgecilik yarışında kendisine yakın hedef olarak gördüğü Libya’ya yönelmiş ve 1911 yılında bu ülkeyi işgal etmeye başlamıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu desteği sayesinde güçlenerek ayaklanan yerel halk yaklaşık bir yıl boyunca İtalyan işgaline karşı direnmiştir. Fakat direniş başarıyla sonuçlanamamış ve Osmanlı yönetimi, 1912 yılında imzalanan Uşi(Ouchy) Anlaşması ile bölgeyi İtalyanların hâkimiyetine bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak İtalyanların bölgede yaşadığı sorunlar devam etmiş özellikle Ömer Muhtar’ın liderliğinde kayda değer direniş eylemleri yaşanmıştır. Tarihe geçen bu direniş, Ömer Muhtar’ın yakalanarak idam edilmesiyle son bulmuş, İtalya ancak bu tarihten sonra ülkeye hâkim olabilmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İtalyan işgalinden kurtulan ülke, belirli bir süre İngiliz egemenliğinde kaldıktan sonra 24 Aralık 1951 tarihinde bağımsızlığını kazanmış ve Birleşmiş Milletler aracılığıyla bağımsızlığına ulaşan ilk ülke olarak tarihe geçmiştir. Senusi tarikatından Şeyh Muhammed İdris, ülkenin kralı olmuştur. Ülkede 1959 yılında bulunan petrol ile birlikte ekonomik ve siyasî yaşam değişmeye başlamıştır. Petrol gelirleri o dönemki hükümetin elini ekonomik anlamda güçlendirirken, ülkede mali kaynakların Kral İdris’in ve çevresindekilerin eline geçmesi halk arasında sorunlara neden olmuştur. Ayrıca İsrail’e karşı Arap coğrafyasında yürütülen milliyetçilik propagandaları da bu sorunları arttırmıştır (Schiller, 2009). 01 Eylül 1969 tarihinde, Kral İdris, Türkiye’de kaplıca tedavisi gördüğü esnada Muammer Kaddafi’nin de içinde olduğu bir grup subay kansız bir darbe ile yönetim ele geçirmiş ve Muammer Kaddafi, darbenin lideri olarak ülke yönetimini ele geçirmiştir.

Muammer Kaddafi'nin Arap sosyalizmi ve Arap ulusçuluğu temelli ideoloji sahibi Mısır devlet başkanı Cemal Abdul Nasır’a hayranlık duyduğu bilinmektedir. Darbeden sonra Devrim Komuta Konseyi Başkanlığı’nda başbakanlık görevini üstlenerek yönetime gelmiş aynı yıl Libya’nın “Özgür bir Arap demokratik cumhuriyet” olduğunu açıklayan

yeni bir anayasa oluşturmuştur. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin ülkedeki askerî üslerini kapatmıştır. Kaddafi, Üçüncü Evrensel Teori adını verdiği ve kendi düşüncesiyle İslamiyet ile Sosyalizmi sentezleyen bir ideolojiyi ortaya sunmuştur. 15 Nisan 1973 tarihinde "Zawara Beyanı" adı altında yaptığı açıklaması ile ideolojisini netleştirmiştir. İslam sosyalizmi olarak adlandırdığı felsefesini "Yeşil Kitap" adı altında açıklayarak yönetimde kaldığı uzun süre boyunca bu felsefesini uygulamıştır. Kaddafi dönemine bakıldığında, Libya'nın büyük bir ekonomik zenginlik içerisinde olduğu bilinmektedir. Kaddafi, Libya petrolleri üzerinde hakkı bulunan yabancı şirketlere yönelik politikalarıyla şirketlerin hisselerinin büyük kısmını alarak petrolü millileştirmiştir. Bu durum petrol gelirin büyük kısmının Libya'ya kalmasını sağlamıştır. Libya o dönem hem Afrika'da hem de tüm dünyada en borçsuz ülke konumuna erişerek tarihi bir başarı göstermiştir. Bu dönemde önemli olan başka bir konu ise uluslararası terörizme verilen destektir. Kaddafi'ye göre terörizme verilen destek, emperyalizmle karşı durmanın ve dünya devrimini gerçekleştirmenin bir yöntemi olmuştur. Libya'da eğitim kampları kurulmuş ve militanlara eğitim verilmiştir. 1980'de Libya'nın Çad'ı işgali sonrası Amerika Birleşik Devletleri Libya'ya askeri müdahale gerçekleştirmiş, Kaddafi ise buna karşılık Avrupa ve Arap ülkelerinde, Amerikan vatandaşlarına ve elçiliklerine yönelik terör saldırıları organize ederek iki ülke arasındaki sorunları arttırmıştır. 5 Nisan 1986'da Batı Berlin'de Amerikan askerlerine yönelik La Belle Disco Saldırısı gerçekleştirilmiştir (Aznar, 2006). Libya, El-Kaide terör örgütüyle olan bağlantısı ve yaptığı yardımlarla alakalı da suçlanmıştır.

Arap Baharı Sürecinde Libya'da Yaşananlar ve Libya İç Savaşı

Libya'da Olayların Başlangıcı ve Kaddafi'nin Düşüşü

Tunus ve Mısır'da yaşanan halk hareketlerinin etkisiyle Şubat 2011'de Libya'da da muhalif güçler Kaddafi rejimine başkaldırmıştır. Libya'da ayaklanmanın başladığı Bingazi şehri, Kaddafi'nin devirdiği Kral İdris'in idare merkezi ve en güçlü muhalif şehir olması bakımından önemlidir. Yaşanan bu muhalefet isyanı tüm dünyaya medya tarafından halk isyanı olarak yayınlanarak ulaştırılmıştır. Sosyal ve yazılı medya, Libya'ya yapılan dış müdahalenin gerçekleşmesi açısından uluslararası toplumu ikna edici bir çalışma gerçekleştirmiştir. Gerçekleşen ilk ayaklanmaların sebebi, 15 Şubat 2011 tarihinde Arap Baharı'na destek veren ve Kaddafi rejimine karşı olmasıyla tanınan Avukat Fethi Terbil'in tutuklanmasıdır. Fethi Terbil talep edildiği üzere serbest bırakılsa da ayaklanmalar devam etmiştir. 17 Şubat 2011 günü Medyanın halka o günü 1996 Ebu Selim Cezaevi katliamının yıl dönümü olarak tanıtması sebebiyle tarihe geçecek şekilde halkın öfke günü olarak ilan edilmiştir. Ancak gerçekte Bingazi Hapishane Katliamı'nın 15. yıl dönümünün haziran ayına denk geliyor oluşu bile sorgulanmadan Kaddafi muhalifleri meydana çıkmıştır. Bu olayla birlikte Libya'nın Arap Baharı başlamıştır. Bingazi'de başlayan isyanın medya sayesinde kısa sürede tüm dünyaya yayılması kolay olmuştur. Ayaklanmanın ardından, olayların başlangıç noktası Bingazi ve bazı şehirleri ele geçiren muhaliflere karşı Kaddafi, devlet kuvvetleri vasıtasıyla sert karşılık vermiş ve ülkede bir nevi iç savaş başlamıştır. Muammer Kaddafi isyancılara karşı sert müdahalenin dışında doğudaki muhaliflere müzakere masasına oturmaları için iki hafta vermesine rağmen muhalifler bu öneriyi reddetmişlerdir. Buna rağmen Kaddafi, tanınan ve halk tarafından sevilen insanları araya sokarak muhalifler ile diyalog kurmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Libya'da Kaddafi'nin halkı üzerine kullandığı silahlı güç yaşam hakkına karşı bir suç olarak değerlendirilmiş ve Birleşmiş Milletlerin tedbir almasına

neden olmuştur 17 Mart 2011'de New York şehrinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanarak Libya'nın hava sahasını kapattığını açıklamıştır. Ardından 19 Mart tarihinde Paris Zirvesinde alınan karar onaylanmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi bir operasyon kararı vermeden Fransa, “Şafak Yürüyüşü” operasyonu ile Bingazi yakınlarındaki Kaddafi'nin emrinde bulunan tankları vurmuştur. Fransa uçaklarının ana hedefleri Kaddafi'ye bağlı askeri güçler olmasına rağmen anayolları, camileri ve köprüleri de zarar vermiştir. NATO'ya bağlı olan güçlerin gerçekleştirdiği bu müdahalede çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir. Sivillerin evlerinin planlı hedef alındığı iddialarına karşılık NATO, sivillerin hedef sapması nedeniyle yanlışlıkla vurulduğunu açıklamıştır. 29 Mart tarihinde ise Hillary Clinton'ın daveti ile Libya'daki müdahalenin Kaddafi gidene kadar devam etmesi için dünya liderleri Londra'da toplanmıştır. Bu sırada Kaddafi güçlerinin isyancılar karşısında bölgeleri geri almaya başlamasının bu toplantının yapılmasında etkisi büyüktür. 1 Nisan tarihinde, Kaddafi'nin oğlu Seyfüislam, İngiliz yetkilileri ile gizli görüşme yapma amacıyla Londra'ya gitmiş, Libya yetkililerinin batı ile müzakere istediklerini belirtse de Batı bunu kabul etmemiştir. Tarihler 8 Haziran gününü gösterdiğinde Muammer Kaddafi'nin yaşadığı yerin bombalanması sonucu, küçük oğlu ve üç torunu hayatını kaybetmiştir. 23 Ağustos günü muhalifler NATO'nun büyük desteği sonucu Trablus'u kontrol altına almışlardır. Kaddafi, yaklaşık iki ay sonra 20 Ekim günü doğduğu yer olan Sirte'de Ulusal Geçiş Konseyi tarafından yakalanmış ve linç edilerek öldürülmüştür. Kaddafi'nin ölümü, muhalifler tarafından sevinç ile karşılanmıştır ancak Kaddafi'yi destekleyenlerin çoğu ise ülkeyi terk etmişlerdir (Saidakhmedova, 2019).

Kaddafi Sonrası Libya'da gelişmeler ve İç Savaş

Kaddafi'nin ölümü sonrası hem ülke için hem de Kaddafi karşıtı olan ve Batı destekli muhaliflerin ortak bir çatıda bulunduğu Ulusal Geçiş Konseyi için yeni bir dönem başlamıştır. Geçici hükümet, Temmuz 2012 tarihinde seçim karar almış ve bu sürecin rahat bir şekilde geçilmesi beklenirken gerçekte yaşananlar bu şekilde olmamıştır. Kaddafi ile birlikte devletin bütün yönetim organizasyonunun çökmesi ile beraber ordu ve polis teşkilatlarında yaşanan problemler nedeniyle kentlerde güvenlik sorunları devam etmiştir. İsyanda rol oynayan çok sayıdaki muhalif gruplar bu durumdan faydalanmış ve hükümette rol alabilmek için bu güvenlik zafiyetini kullanmışlardır. Geçici hükümet, kontrol edilemeyen muhalif gruplardan silah bırakmalarını istemiş ancak olaylar sırasında aşırı sayıda ve modern niteliklerle silahlanan gruplar bu güçlerinden vazgeçmeyi kabul etmemişlerdir. Bu sorunun dışında ülkede radikal selefi grupların güçlenerek eylemler yapmaları da Ulusal Geçiş Hükümetinin seçime kadar olan dönemi iyi geçirememesine neden olmuştur. Yapılan seçimlerin ardından Ulusal Geçiş Konseyi, Milli Genel Kongre olarak düzenlenmiş, seçimlerde Mahmud Cibril liderliğindeki Ulusal Güçler İttifakı 80 sandalyeden 39'unu, Müslüman Kardeşlere ile yakınlığıyla bilinen Adalet ve İnşa Partisi 17 sandalyeyi alarak ön plana çıkmışlardır. Cumhurbaşkanlığına Kaddafi karşıtlığıyla bilinen Muhammed Yusuf Magariyef getirilmiştir. Seçim sonrası Milli Genel Kongre'de İslami gruplar büyük güç kazanmışlardır. 14 Kasım 2014 yılında Zeydan'ın Başbakanlığı döneminde, tartışmalı konulardan biri olan, devlet kurumlarının idaresinin İslam Hukukuna uygun şekilde olmasını sağlayan yasanın kabulünün ardından siyasal islamcılarının desteklediği Nuri Ebu Suheyman'ın Meclis Başkanı olması için uygulanan baskı neticesinde Magariyef istifa etmek zorunda kalmıştır. Otoritenin olmayışı ve ülke içerisindeki güvensizlik durumlarından yararlanan Bingazi'deki radikal selefi gruplardan Ensar üş-Şeria ve İŞİD gibi terör örgütleri faaliyetlerini arttırmış, güvenlik güçleri ile

çatışmalar başlamıştır. Ülkede ve Milli Genel Kongre içinde kargaşa ortamı yaşanırken, Libya'nın geleceğini etkileyecek bir olay yaşanmış ve emekli Tümgeneral Halife Hafter, 4 Şubat 2014'te el-Arabiya kanalını kullanarak Milli Genel Kongre'ye gerek olmadığını ve Libya Askeri Geçiş Konseyi'nin yönetimi ele geçireceğini ilan etmiştir. Hafter, radikal İslamcı karşıtı kişiliği ve terörle mücadele konusunda ülkedeki sorunları çözmek açısından güç odaklı bir imaj çizerek, politikasını ülkeyi kaos ortamından ve yaşanan siyasi istikrarsızlıktan koruyacağı üzerine kurmuştur. Hafter, darbenin ardından 16 Mayıs 2014'te radikal İslami terör bağlantılı silahlı gruplara Onur Operasyonu adı altında bir saldırı başlatmıştır. Askeri eylemleri, ilk olarak radikal İslamcıların merkezi Bingazi çevresindeki doğu Libya ile sınırlıydı (fanack.com, 2014). Kaddafi'nin emekli generallerinden biri olan Halife Hafter, Amerika'da yaşamış biri olarak Batı ile iyi ilişkileri sayesinde ülkede bulunan petrol rezervleriyle ilgilenen Amerika ve Avrupa ülkelerinin desteğini almakta zorluk çekmemiştir. Hafter, Bingazi çatışmalarının ardından Trablus'taki meclis binasını hedef almış ve parlamentoyu kontrolü altına alarak Milli Genel Kongre'yi tanımadığını söyleyerek kendi yönetimi altında oluşturacağı Temsilciler Meclisini kurmayı amaç edinmiştir (Eriksson, 2015: 34-35). Temsilciler Meclisi göreve geldikten sonra Hafter'i desteklemiş ve ona yönelik tartışmaları ortadan kaldırma yönünde uğraş vermişlerdir. Libya'daki parlamentonun rakip olan iki grup arasında bölünmüş bir yapıda olduğunu ve iki parlamentonun da farklı dış aktörlerden destek aldığı ortadadır. Bir yanda Milli Genel Kongre'nin atadığı Başbakan El-Hasi'nin yönettiği Trablus hükümeti, diğer tarafta ise Temsilciler Meclisi'nin atadığı Başbakan Abdullah Et-Timi'nin yönettiği Tobruk hükümeti ortaya çıkmıştır. Anayasa Mahkemesi, Trablus hükümetini desteklemiş ancak, Tobruk hükümeti uluslararası toplumun desteğini almıştır (Eriksson, 2015: 35-36). Ülkedeki terör olayları büyümüş ve terör gruplarının etki alanları genişleyince komşu ülkelere de terör sorununun sıçramasına neden olmuştur. Ülkedeki kargaşa, iç savaş, göç ve terör sorunu daha da arttırınca Batılı ülkeler, Birleşmiş Milletleri kullanarak Libya'ya barış getirme çabasına girişmişlerdir. Ekim 2014'te başlayan barış müzakerelerinde, ilk görüşmede Birleşmiş Milletler tarafından, Tobruk merkezli Temsilciler Meclisini "Libya'nın meşru temsilcisi kabul edilmesi" önemli bir olay olarak tarihe geçmiştir. Fakat Libya'da bulunan yüksek mahkemenin Trablus hükümetinin "Libya'nın meşru temsilcisi" yönündeki kararı ve ardından Trablus hükümetine bağlı Misrata milislerinin Trablus hava limanını ele geçirmesi ile şartlar değişmiş, Ocak 2015'te yapılan Cenevre görüşmelerinde Libya'nın resmi temsilcisi Milli Genel Kongre olmuştur. Oluşturulan taslak üzerinde yaşanan uzun görüşmelerin ve tartışmaların ardından, Kaddafi dönemi öncesi Libya anayasasına geri dönüş konusu üzerinde durulmuş ve Ulusal Mutabakat Hükümeti kurularak iki yıl içinde yeni seçimin yapılması tartışılmıştır. 17 Aralık 2015'te Fas'ta "Libya Siyasi Anlaşması" gereğince Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Başkanlık Konseyi kurulmuştur. 19 Ocak 2016'da Fayed El-Sarraj başkanlığında kurulan Ulusal Mutabakat Hükümeti, hem ülke genelinde destek alamamış hem de Sarraj ile Hafter arasında yaşanan sorunlar ülkeyi çıkmaza sürüklemiştir. 2015 yılında barış müzakereleri başladığından beri ülkede terör eylemleri artmış ve çok sayıda vatandaş hayatını kaybetmiştir. 2015 yılında Kaddafi'nin memleketi Sirte'de IŞİD tamamen kontrolü ele geçirmiş, 2016 yılı Nisan ayında Ulusal Mutabakat Hükümeti Sirte'ye "Yıkılmaz Duvar Operasyonu" ile müdahalede bulunmuş, Hafter ise doğu bölgesindeki terör örgütleri üzerine harekât düzenlemiştir. Harekâtların sonucunda Aralık 2016'da Sarraj hükümeti, Sirte'nin IŞİD'den arındırıldığını duyurmuştur. 2015 yılından beri çatışmaların artması nedeniyle Libya'daki durumun kendi ülkelerinde yaşanmasından korkan bölgedeki halkın bir kısmı, Avrupa göç etmeye başlamıştır. Avrupalı devletler, mülteci akınlarının Avrupa'nın kuzeyine doğru yayılmaya

başlamasıyla Libya'da yaşanan soruna yönelik askeri müdahalelerin dışında barışı sağlamaya yönelik girişimlere ağırlık vermiştir. Nisan 2019'da Hafter komutasındaki Libya Ulusal Ordusu, Trablus'a yönelmiş ve Ulusal Mutabakat Hükümeti güçleri ile yaşanan çatışmalarda yüzlerce sivil ölmüş yüzbinlerce sivil göç etmiştir. Olayların ardından Sarraj, çözüm bulunması yolunda umudunu kaybettiğini belirtmiştir. 8 Ocak 2020'de Türkiye ve Rusya ortak açıklamayla ateşkes çağrısına yapmış ancak ateşkes metnini Sarraj imzalamış, Hafter imzalamadan Rusya'dan ayrılmıştır. 19 Ocak 2020'de Berlin'de yapılan görüşmelerin ardından 55 maddelik Berlin sonuç bildirgesi kararları alınsa da somut söylemlerde bulunulmaması ve uluslararası aktörlerin görüş ayrılıklarını sürdürmeleri gibi konular bildirinin tamamen başarılı olmasının önünde engeller olarak görülmüştür (BBC News, 2020). 2014'te Onur Operasyonu adı altında 6 yıl içerisinde ülkenin yüzde 90'ını kontrolüne alan General Hafter önderliğindeki Libya Ulusal Ordusu, 18 Mayıs'ta stratejik Vatiyye Hava Üssü'nü Birleşmiş Milletler tarafından tanınan Türkiye'nin de desteklediği Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne kaybederek ağır yenilgi almıştır. 21 Ağustos'ta ilan edilen ateşkese göre Sirte ve Jufra kentlerinin silahsızlandırılması, petrol üretiminin yeniden başlatılması, seçimin 2021'de yapılması ve yabancı güçlerin ülkeden ayrılması kabul edilmiştir. Ateşkes anlaşmasının ardından 24 Aralık 2021'de parlamento ve başkanlık seçimlerinin yapılması üzerinde anlaşılmıştır Libya ile 1 Şubat 2021'de yapılan oylama sonucunda 24 Aralık 2021'e kadar ülkeyi yönetecek geçiş rejiminde, Başkanlık Konseyi üyeleri, Yunus el-Menfi, Abdülhamid Dibeybe, Musa el-Koni ve Abdullah Hüseyin el Lafı olarak belirlenmiştir (BBC News, 2020).

ARAP BAHARI SÜRECİNDE KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERİN LİBYA POLİTİKALARI

Küresel Güçlerin Libya Politikaları

Amerika Birleşik Devletleri'nin Libya Politikası

Libya'da 1969'da gerçekleşen darbe sonrası Kaddafi'nin ülkenin kontrolünü ele geçirmesiyle beraber Libya-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkileri sorunlu bir şekilde ilerlemiş, Kaddafi'nin bölgede Sovyetler Birliği ile olan sıkı ilişkileri, ABD ile ilişkilerin kötü etkilemiş, ve ABD'nin Libya'ya yönelik çok sayıda boykot uygulamasına neden olmuştur. 1986 yılında Berlin'de gerçekleşen terör saldırısında ABD askerlerinin öldürülmesi sorunlu ilişkilerinin zirve noktası olmuş, bu olay karşısında ABD, Trablus ve Bingazi şehirlerine bombalı saldırılar düzenleyerek karşılık vermiştir. İlişkilerin tamamen kopmasını sağlayan gelişme, 1988 yılında gerçekleşen 103 nolu Pan-Am uçağının Lockerbie semalarından geçerken terör eylemi sonucu bombalanmasıyla yolcuların hayatlarını kaybetmesi olmuştur. Bu olayın ardından 2003 yılında Kaddafi'nin, Lockerbie faciasının sorumlularını teslim etmesi ve kitle imha silahları konusunda denetim garantilerinin verilmesiyle, ABD-Libya ilişkileri bu konudaki krizi çözmüştür (Jentleson & Whytock, 2006: 47).

2011'de Libya'da başlayan olaylara karşı Obama yönetimi, ilk olarak Amerikan vatandaşlarının ülkeden tahliye edilmesi konusunda ilgilenmiştir. İnsan hakları ihlalleri konusunda kınayıcı açıklamalarının ardından ilk etkili bildirimini 26 Şubat'ta Kaddafi'nin görevini bırakmasına yönelik olarak gerçekleştirmiştir. Yine Şubat 2011'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1973 sayılı kararı ile uçuşa yasak bölge ilanı ve acil ateşkes kararı almıştır. 19 Mart'ta Fransız uçakları Libya kuvvetlerini bombalamış ve 31 Mart'a kadar süren bu operasyon, sonrasında NATO'ya devredilmiştir. NATO

operasyonları Kaddafi'nin ölümüyle sonuçlanmış ve sonrasında ülke çok parçalı ve iç savaş yaşanan bir duruma gelmiştir. Libya'nın yeniden inşa edilmesi sürecinde ABD yardımlarda bulunurken, Eylül 2012'de Bingazi şehrinde ABD'nin Libya Büyükelçiliği'ne yapılan terör eylemi sonucunda Büyükelçi ve üç çalışanın hayatının kaybetmesiyle politikalarını tekrardan gözden geçirme yoluna gitmiştir. Ancak Libya'dan tamamen uzaklaşmayı tercih etmeyerek 2011 yılında Carter Ham'ı AFRICOM'un liderliğine atamış, bununla birlikte Birleşmiş Milletler Libya Özel Temsilciliği tarafından gerçekleştirilen uzlaşma ve barış görüşmelerine destek vermiştir. Uyguladığı "bekle ve gör politikası" bağlamında gelişmeleri uzaktan takip etmiş bu doğrultuda Libya'daki politikasını, IŞİD ve Mağrip El-Kaidesi ile gerçekleştirdiği mücadeleleriyle sınırlandırmıştır. ABD'nin Libya'da bıraktığı boşluğu fırsat bilen Rusya, iç savaşta yerel aktör Halife Hafter'e verdiği destekle etkili olma çabasına girmiştir. Rusya'nın bu politikası ve özellikle 2019 yılının Eylül ayında gerçekleşen Libya'daki taraflar arasında uzlaşma girişimiyle beraber, ABD'nin Libya politikasını tekrar değerlendirmesine neden olmuştur (Yaşar, 2019). Trump hükümeti Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne destek vererek Rusya'ya karşı siyaset izlemiş, bu doğrultuda 2019 yılı Nisan ayında, ABD ile Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında terörle mücadelede ortaklık ve güvenlik anlaşmaları imzalanmıştır.

Rusya'nın Libya Politikası

1969 yılında yapılan darbe sonrası Kaddafi'nin yönetime gelmesi ile başlayan Sovyetler Birliği-Libya ilişkileri SSCB'nin yıkılmasına kadar devam etmiş, bu süreçte Libyalı öğrenciler SSCB'ye ait okullarda eğitim görmüştür. SSCB, Libya'da yeraltı enerji kaynaklarına yatırım, boru hatları, sanayi tesisleri ve elektrik santralleri yaptırmıştır. SSCB, Libya'da eğitimler vermiş, Libya ordusuna teçhizat sağlamış, silahların bakım ve onarımları işlemlerini yapmıştır. Putin, 2008 yılında Libya'yı ziyaretinde ülkenin Rusya'ya olan belirli bir miktar borcunu silmiş ve karşılık olarak Rus şirketlerinin ülkede gerçekleşen projelerde daha çok yer almasını sağlamıştır (Kerimoğlu, 2017). Arap Baharının Libya'da başlamasının ardından Rusya NATO müdahalesi için yapılan oylamada çekimser kalmayı tercih etmiş ayrıca insani müdahale ile yapılacak olan rejim değişikliğine fırsat tanımak istememiştir. Bu nedenle Rusya, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararı için yapılan oylamada çekimser kalmış ancak o dönem Rusya devlet başkanı olan Medvedev'in veto kararında bulunmaması, dönemin Başbakanı Putin'in eleştirilerine maruz kalmış ve yapılacak müdahaleyi haçlı seferlerine benzeten Putin iç politikada büyük bir destek kazanmıştır. NATO müdahalesi ile birlikte başlayan süreçte Kaddafi'nin öldürülmesi sonrası Rusya, rejim değişikliği yüzünden ülkede sahip olduğu çıkarları kaybedince politikasını gözden geçirmiştir. 2014 yılı ve sonrasında ülke içinde yaşanan istikrarsızlık ve iç savaş durumunu kendi lehine kullanan Rusya, bölgede bulunan yerel aktörler üzerinden etkisini sürdürmektedir. Rusya, Ulusal Mutabakat Hükümeti Başbakanı Fayiz El-Sarraj'a karşı bir güç mücadelesi veren General Halife Hafter'i desteklemektedir. Ayrıca Sarraj ve Hafter cephelerinin arabuluculuğunu yaparak dünyaya çözümün Rusya'nın içerisinde olmadığı bir plan dahilinde mümkün olamayacağını belirtmektedir. Hafter ile yaptığı iş birliği ile birlikte Rusya, ülkede kaybettiği ekonomik ve ticari ayrıcalıklara tekrar hâkim olmayı ve ülkeyi etkisi altına almayı amaçlamaktadır (Orhan, 2018: 11-12). Rusya, Libya konusuna jeopolitik ve jeostratejik gerekçelerle de önem vermekte ve Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirerek bu ülkeleri Amerika Birleşik Devletleri etkisinden uzaklaştırma politikası izlemektedir (Yaşar, 2019).

Bölgesel Güçlerin Libya Politikaları

Mısır'ın Libya Politikası

Arap Baharı sonrası Libya'da yaşanan iç savaş ve kargaşa, Libya ile 1150 kilometre sınırı bulunan Mısır'ın güvenliğini tehdit etmektedir. Sınırın uzunluğunun çok fazla olması sebebiyle Mısır, sınır hattında yaşanan güvenlik sorununa yönelik mayınlı alanlar oluşturma ve askeri devriye görevi gerçekleştirme gibi çözümler bulmaya çalışsa da bölgenin terör örgütleri ve kaçakçıların etkisi altına girmesine engel olamamıştır. Mısır'ı düşündüren diğer bir konu ekonomik gerekçelerdir. Arap Baharı öncesi Libya'da 1,5 milyona yakın Mısırlının çalıştığı bilinmekte ve bu kişiler Mısır'a yüksek miktarda döviz katkısı sağlamıştır. Ancak olayların başlaması ise Mısırlıların, Libya'yı terk etmek zorunda kalması, Mısır ekonomisini de kötü bir şekilde etkilemiştir. Libya, uzun süredir Mısır'ın önemli ticaret ortağı olduğu için yaşanan olaylar sonrası iki ülke arasındaki ihracatta da büyük düşüşler yaşanmıştır. Son olarak Mısır'ın başka bir önemli kaygısı ideolojik sebeplerdir. Mısır, Libya'daki Müslüman Kardeşlerin etkisini kırmak amacıyla Tobruk hükümetini ve General Hafter'i desteklemekte, ayrıca terörle mücadele argümanını da kullanarak Libya'da yaşanan krizden faydalanıp bölgede söz sahibi olan güçlü aktör olmayı amaçlamaktadır (Demir, 2020: 86).

Suudi Arabistan'ın Libya Politikası

General Hafter'in Libya'da sahip olduğu etki ve gücün elde etmesinde önemli rol oynayan bölgesel aktörlerin başında gelen Suudi Arabistan, bölgede tek adam rejimine dayalı yönetimi savunan geleneksel rejimleri temsil etmektedir. Ayrıca, Doğu Akdeniz yer altı kaynaklarını etkin şekilde kullanabilen ve stratejik konumu sayesinde kendisine avantaj sağlayabilecek meşru bir hükümetin varlığı Suudi Arabistan'ın çıkarlarını tehlikeye sokacağına inanmaktadır. Bu nedenle doğal kaynakları konusunda zarar görmüş bir Libya kendi çıkarlarına uygun olacağından General Hafter'i desteklemektedir. Suudi Arabistan; Mısır, Fransa ve Rusya ve Birleşik Arap Emirlikleri ile beraber hareket etmektedir. Suudi Arabistan, Hafter'e verdiği desteği 2019 yılına kadar örtülü olarak sürdürürken, 2019 yılının başlarından itibaren Libya konusunda daha aktif bir siyaset izlemeye başlamıştır. Suudi Arabistan, Hafter'e olan desteğini bölgede bulunan ve Şeyh Rabi el-Mehdalli'ye sıkı bir şekilde bağlı olan milis güçlere sahip Medahileler üzerinden yapmaktadır. Ayrıca Türkiye ve Katar'ın, Birleşmiş Milletler tarafından meşru kabul edilen Ulusal Mutabakat Hükümetine verdiği desteğe tepki göstermiş, hatta bu konuda Arap Birliği'ni kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirerek Türkiye'nin kınanmasını sağlamıştır (Demir, 2020: 88).

Birleşik Arap Emirlikleri'nin Libya Politikası

Birleşik Arap Emirlikleri, Arap Baharının ortaya çıkışı sonrası bölgeye yönelik siyasetini askeri güç unsurlarını da içerecek şekilde "aktif bir dış politika" ile şekillendirmiş ve beraber hareket ettiği ülkelerin başında olan Suudi Arabistan ile birlikte bölgede bulunan müttefiki Hafter'e ekonomik ve askeri destekte bulunmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri'nin bölgeye yönelik dış politikası açısından en önemli unsurlardan birisi Hafter'in, Libya'daki siyasal islamcı çizgide yer alan Müslüman Kardeşler ve ideolojisi ile olan mücadelesidir. Birleşik Arap Emirlikleri, General Hafter ve güçlerine askeri,

siyasi, diplomatik ve mali açılardan da destek sağlamıştır. Birleşik Arap Emirlikleri, General Hafter'e olan desteğini Amerika Birleşik Devletleri üretimi askeri silahlar ile Çin üretimi "insansız hava araçları" sağlayarak göstermiştir. 2019 Nisan ayında Birleşik Arap Emirliklerinin de verdiği destekle Hafter, Trablus'a büyük bir saldırı düzenlemiş ancak bu konuda başarı sağlayamamıştır (Kurt, 2020). Son olarak Birleşik Arap Emirlikleri'nin maddi ve askeri destek içeren bu politikası diğer emirliklerin tepkisini çekmeye başlamıştır. Özellikle Dubai emiri Şeyh Muhammed bin Raşid Al Maktum, dış politikanın tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini ve harcanan yüz milyonlarca doların karşılığının bulunmadığını belirtmiştir (Aydemir, 2020).

Türkiye'nin Libya Politikası

Libya'da olayların başlamasının ardından Türkiye'nin öncelikli hedefi ekonomik yatırımlarının güvenliği ve ülkede bulunan vatandaşlarının tahliyesi olmuştur. Ülkede çıkan iç savaşın ardından Türkiye, barışçıl amaçlı diyalogların sağlanması ve ülkede demokratik ortamın oluşması adına adımlar atmış, ayrıca Birleşmiş Milletler öncülüğünde gerçekleşen askeri müdahalelere de katılmamayı tercih etmiştir. Ancak bir süre sonra Kaddafi'nin içerisinde olduğu bir planda istediği ortamın sağlanamayacağını gördükten sonra muhalifleri desteklemeye karar vermiş ve Trablus'u muhaliflerin kontrol altına almasının ardından ilk büyükelçilik açan ülkelere biri olarak tarihe geçmiştir (Akıncı, 2015). Türkiye, 2015 yılında Birleşmiş Milletler önderliğinde gerçekleştirilen barış görüşmelerinde Sarraj liderliğindeki Ulusal Mutabakat Hükümetine destekte bulununca bu durum Hafter ve destekçileri tarafından tepki çekmiş ayrıca Sarraj hükümetine askeri mühimmat ve silah desteği vermesi sebebiyle Hafter'in Trablus'u ele geçirme planlarını engelleyince süreç 2019'da Libya'da altı Türk vatandaşının bir süreliğine alıkonulmasına kadar uzamıştır (Demir, 2020). Türkiye açısından bir diğer önemli konu ise Doğu Akdeniz'de gerçekleştirdiği enerji faaliyetleri ve ülkenin bu alandaki çıkarları konusudur. Türkiye'nin bu konuda elini güçlendirmesi ve sözü geçen bir ülke olmaya devam etmesi konusundaki çıkarları için Sarraj'ın iktidarda kalması gerektiğini savunmuştur. Hafter'in 2020'de Trablus'a yönelik saldırılarında Ulusal Mutabakat Hükümetine destek olan Türkiye, sonraki süreçte ateşkesin sağlanmasını kabul etmiştir. Türkiye'nin özellikle Libya ile imzaladığı Münhasır Ekonomik Bölge Antlaşması, Akdeniz'deki dengeleri Türkiye lehine değiştirmiştir. Libya'da Başbakan Sarraj görevi bırakmış ve yeni yönetim iktidara gelmiştir. Bütün bunların ışığında Türkiye, Libya'daki yeni yönetimin bu antlaşmaların arkasında durmasını beklemektedir (Demir, 2020).

AB Ülkelerinin Libya Politikası

Fransa, Kaddafi'ye karşı uygulanan yaptırımlar konusunda önde gelen ülkelere biri olurken Ulusal geçiş Hükümeti'ni tanıyan ilk ülke olmuştur. 17 Mart tarihli 1973 sayılı Libya müdahalesinin öncülüğünü yapan karar ile Fransa, İngiltere ve ABD ile yakın stratejiler yürütmüş ve Kaddafi'nin devrilmesinde bu ülkelerle ortak hareket etmiştir. Paris'te gerçekleştirilen Libya Zirvesinin ardından Kaddafi rejimine yönelik askeri müdahalelerde bulunmuştur. İç savaş sürecinde önce Hollande iktidarında gizli bir şekilde sonra ise Macron iktidarında açık bir şekilde Libya'da Hafter'e destek verilmiştir (Faytre, 2020: 3). Ayrıca Fransa'nın ülkede olan çıkarlarından da bahsetmek gerekmektedir. Afrika'nın önde gelen petrol ve doğalgaz ülkelerinden biri olan Libya 2010 yılında Fransa'nın üçüncü tedarikçisi konumundayken, 2016 yılında 13. tedarikçisi

konumuna gerilemiştir. Özellikle petrol açısından zengin bölgelerin Hafter kontrolünde olması sebebiyle Fransa'nın desteği daha çok anlam kazanmaktadır (Faytre, 2020: 3).

İtalya, coğrafi ve tarihi yakınlığı sebebiyle Libya'da yaşanan gelişmeleri en yakından takip eden Avrupalı devletlerin başında gelmektedir. Ülkede özellikle enerji sektörü açısından çıkarları bulunan İtalya ayrıca Avrupa'ya gerçekleştirilen mülteci akımında önemli bir stratejik nokta olması sebebiyle de bu durumu kontrol altına almak ve mülteci sorununu çözmek açısından Ulusal Mutabakat Hükümetine destek verdiği belirtilmektedir (Libya'daki en önemli siyasi aktörler hangi ülkeler ve kim, ne istiyor?, 2020). Ayrıca Libya konusunda İtalya, Fransa'yı rakip olarak görmektedir. Ülkede gerçekleşen düzensizliğin ve göç sorunlarının devam etmesinin Fransa'nın Hafter'e olan desteğine bağlayan İtalya, ayrıca Libya'da Hafter'in elinde bulunan petrol bölgelerinde Fransız petrol şirketlerinin söz sahibi olmasını kendi çıkarlarını aykırı görmektedir (Güngörmez, 2020: 2).

SONUÇ

17 Aralık 2010'da Tunus'ta seyyar satıcılık yapan Muhammet Buazizi'nin tezgâhının zabıta tarafından kaldırılması sonucunda intihar etmesiyle başlayan ve kısa süre içerisinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yayılan bir toplumsal protesto ve isyan hareketleri ile Arap Baharı süreci başlamıştır. Arap coğrafyasında meydana gelen bu halk ayaklanmaları; Arap coğrafyasındaki ülkelerdeki halkın refah seviyesinin düşük olması, gelir dağılımı adaletsizliği, yolsuzluklar, işsizliğin büyük oranda artması gibi sebeplerle yoksullaşan bölge halklarının yıllardan beri süregelen otoriter, baskıcı yönetimlere karşı siyasal, sosyal ve ekonomik olarak tepkilerinin dışa vurumu olarak gerçekleşmiştir. İnternet ve diğer teknolojik araçların bilgi paylaşımında kullanımının artması verilen mücadelede önemli araçlar olmuştur. Arap Baharı sürecinde Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali, halk baskısı ve Tunus ordusunun zorlamasıyla, 14 Ocak 2011 tarihinde ülkeden ayrılıp Suudi Arabistan'a sığınmıştır. Mısır'da Mübarek, protestolara karşılık güvenlik tedbirlerini kullanarak sorunları çözmek isteyince şiddetli çatışmalar yaşanmış, ordunun Mısır halkına karşı güç kullanmaması ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de bu yönde destek vermesine Mübarek rejimi fazla karşı koyamamış ve 11 Şubat tarihinde istifa etmiştir. Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesinin ardından sorunlarını tam olarak çözemeyen Yemen'de, Tunus ve Mısır'da yaşanan olayların etkisi kısa sürede hissedilmiş, ülke çapında gerçekleştirilen kalabalık halk eylemlerinin ardından, Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih istifa etmiştir. Süreci en sert yaşayan ülkelerden Suriye'de, ülkenin her yerinde halk yönetime karşı protestolar düzenlemiş Esad rejiminin bu protestolara sert karşılık vermesi ile ülkede iç savaş başlamıştır. İç savaş sonrası milyonlarca Suriyeli sığınmacı veya mülteci olarak başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Arap Baharı olayları Suudi Arabistan, Fas, Ürdün, Irak, İran, Kuveyt, Sudan, Moritanya, Umman, Cezayir ve Lübnan'da görülmüştür.

Arap Baharı, halkların demokratikleşme ve özgürlük taleplerini dile getirirse de, bir başka açıdan "küresel ve bölgesel güçlerin" de sürece müdahil olduğu bir uluslararası mesele haline gelmiştir. Arap Baharının etkilerinin derinden hissedildiği ülkelerin başında gelen Libya'da, Kaddafi'nin devrilmesiyle beraber ortaya çıkan süreç, yerel, bölgesel ve küresel güçlerinde etkisi ile bir iç savaşa dönüşmüştür. Uluslararası güçlerin, ülkedeki çatışma ortamına müdahil olmaları, Kaddafi ile birlikte devlet yönetiminin çökmesi, küresel terörizmin bölgede eylemlerini arttırması ve bu eylemlere bağlı gelişen göç sorunu Libya'daki durumu ağırlaştırmıştır. Libya'da 2014 sonrasında Trablus

merkezli, Ulusal Mutabakat Hükümeti ortaya çıkmış buna karşılık ülkesin doğusunda Tobruk Merkezli General Halife Hafter'in liderlik ettiği Libya Ulusal Ordusu yer almıştır. Libya'nın güneyinde ise yerel aşiretler ve El-Kaide/İŞİD unsurlarının varlığı bilinmektedir. Libya'daki durum, sadece bir iç savaş olarak kalmamış, bölgesel ve küresel güçlerin de dahil olduğu bir anlamda "uluslararasılaşan bir iç savaş" halini almıştır. Trablus merkezli Ulusal Mutabakat Hükümeti, destek aldığı yerel güçlerin yanında BM tarafından tanınması, Türkiye, Katar gibi ülkelerin açık desteğini sağlamıştır. Diğer taraftan Hafter'e ise Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Fransa'nın açık destek verdiği görülmektedir. ABD ve Rusya'nın tutumları ile sürece göre şekillenmiştir. Rusya iki tarafla da temas kurmuş ancak 2019 sonrası Hafter'i özellikle askeri ve siyasi anlamda destekleyen adımlar atmıştır. Buna karşılık ABD önce Hafter ile temas kurmuş, ancak Rusya'nın Hafter'i desteklemesi ve temas kurması sonrası Ulusal Mutabakat Hükümeti ile de temas kurma yoluna girmiştir. Libya'da, Hafter'in, Trablus Saldırısı sonrası ve sonrasında Ulusal Mutabakat Hükümetinin karşı saldırısı ile ateşkes sürecine girilmiş, Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin Başbakanı bir süre sonra istifa etmiş ve geçiş rejimi için seçim yapılmıştır. Bir başka ifadeyle Libya'daki yerel güçlerin çatışması (Ulusal Mutabakat Hükümet Hükümeti, Hafter Güçleri, Aşiretler ve Terör Örgütleri), bölgesel güçlerin (Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Fransa, Türkiye, İtalya) ideolojik, reel-politik, sosyo-ekonomik ve askeri ile çıkarları ile küresel güçlerin (ABD ve Rusya'nın) reel-politik, askeri ve ekonomik çıkarları arasında bir orta yol, denge bulunmaya çalışılmıştır. Libya'daki iç savaşı, bu açıdan bakıldığında, başta da vurgulandığı üzere yerel, bölgesel ve küresel güçlerin dahil olduğu "uluslararasılaşan iç savaş" olarak görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ajami,F.(2012). The Arab Spring At One: A Year Of Living Dangerously. *Foreign Affairs*, 56-65.
- Akbaş,Z.(2012). Ortadoğu'da Değişim Süreci Ve Türk Dış Politikası. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 51-73.
- Akıncı,B.A.(2015,05 14). Türkiye'nin Libya İle İnışli-Çıkışlı İlişkisi. 03 22, 2021 tarihinde Uluslararası Politika Akademisi: <http://politikaakademisi.org/2015/05/14/turkiyenin-libya-ile-inisli-cikisli-iliskisi/> adresinden alındı
- Aydemir, M. (2020, 05 20). *Hafter'i Silahlandırmak İçin Servet Harcayan Birleşik Arap Emirlikleri Libya'da İstedigini Elde Edemedi*. 03 22, 2021 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hafter-i-silahlandirmak-icin-servet-harcayan-birlesik-arap-emirlikleri-libya-da-istedigini-elde-edemedi-/1847494> adresinden alındı

- Aznar, J. M. (2006). *Counterterrorism Strategies: Successes And Failures Of Six Nations*. Potomac Books.
- Batır, O., & Özşahin, C. (2019). *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu: Bölgesel Dönüşüm ve Reaksiyonlar*. İstanbul: Hiperyayın
- Buzkıran, D., & Kutbay, H. (2013). Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik Ve Sosyal Etkileri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Dede, A. y. (2011). The Arab Uprisings: Debating the “Turkish Model”. *Insight Turkey*, 23-32.
- Demir, M. (2020). *Libya'da 2011 Sonrası Siyasal Süreçlerde Dış Aktörlerin Rolü*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Ankara, Türkiye: Ankara Üniversitesi.
- Eriksson, M. (2015). A Fratricidal Libya and its Second Civil War:Harvesting Decades of Qaddafi 's 'Divide and Rule '. Stockholm: Swedish Defence Research Agency.
- Faytre, L. (2020). Fransa'nın Libya Politikası. *SETA*, 3.
- Goldschmidts, A., & Davidson, L. (2011). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları
- Güngörmez, O. (2020). *İtalya'nın Libya Politikası*. *SETA*, 2.
- Hinnebusch, R. (2015). *The International Politics Of The Middle East*. Manchester: Manchester University Press.
- Jentleson, B. W., & Whytock, C. A. (2006). *Who “Won” Libya?: The Force-Diplomacy Debate and Its Implications for Theory and Policy*. *International Security*, 4
- Kerimoğlu, Y. (2017, 04 08). Rusya'nın Libya Politikası ve Askerî Müdahale İhtimali. 01 03, 2021 tarihinde İnsamer: https://insamer.com/tr/rusyanin-libya-politikasi-ve-asker-mudahale-ihhtimali_645.html adresinden alındı
- Kurt, V. (2020). *27 Kasım Anlaşmasından Berlin Konferansı'na Libya'da Yeni Denklem*. Seta | Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Lewis, B. (2005). *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi
- Libya Divided*. (2014, 09 27). 12 18, 2020 tarihinde fanack.com: <https://fanack.com/libya/history-past-to-present/libya-divided/> adresinden alındı
- Libya'da Geçiş Yönetimi Belirlendi: Başkanlık Konseyi'nde Kimler Var?* (2021, 02 05). 03 22, 2021 tarihinde BBC News Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55947259> adresinden alındı

- Libya'da Kalıcı Ateşkes Önündeki Zorluklar Neler?* (2020, 01 22). 12 18, 2020 tarihinde BBC.com: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51201669> adresinden alındı
- Libya'daki En Önemli Siyasi Aktörler Hangi Ülkeler Ve Kim Ne İstiyor?* (2020, 01 02). 03 22, 2021 tarihinde BBC News Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809> adresinden alındı
- Mansfield, P. (2011). *Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Orhan, D. D. (2018). Rusya Dış Politikasında Orta Doğu: Arap Baharı Sonrası Tehditler ve Fırsatlar. *Avrasya Etüdüleri*, 53(1), 87-116.
- Sağlam, Z. (2014). Güç Kavramı ve Ortadoğu'da Değişen Dengeler Üzerinden Güç Okuması. *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İHH)*, 2.
- Saidakhmedova, Gulnora, (2019) *Arap Krizi Çerçevesinde Libya İç Savaşı*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası Politik Ekonomi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Schiller, J. (2009). *Internet View Of The Arabic World*. CreateSpace.
- Szajkowski, B. (2011). Social Media Tools And The Arab Revolts. *Alternative Politics*, 420-432.
- Yaşar, N. T. (2019, 11 29). *Rusya'nın Libya'da Artan Nüfuzu ABD Politikasını Değişime Zorluyor*. 01 03, 2021 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusyanin-libyada-artan-nufuzu-abd-politikasini-degisime-zorluyor/1659085> adresinden alındı
- Yılmaz, M. E. (2011). Arap İsyanları Ve Arap Ortadoğusu'nun Siyasal Dönüşümü. *Akademik Ortadoğu*, 63-75

Urfa Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Müdürü Doktor Şefik Arif'in Kaleminden Urfa Vilâyeti (1925)*

Mustafa BOSTANCI **

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Vekâleti Neşriyatından olan “Türkiye'nin Sıhhi İctimâi Coğrafyası, Urfa Vilâyeti” isimli çalışma, Türkiye'nin Sıhhi İctimâi Coğrafyası dizisi dâhilinde yayınlanmıştır. Bu dizi, ilki 1922 Mart'ında basılan Sinop Sancağı olmak üzere toplam 19 kitaptan oluşmaktadır. Bunlardan 8 tanesi 1922 yılında, 7 tanesi 1925 yılında, 2 tanesi 1926 yılında, 1 tanesi 1932 yılında ve sonuncusu da 1938 yılında basılmıştır. Öğüt Gazetesi matbaasında 1922 yılında basılmaya başlanan kitaplar, Cumhuriyetin ilânından sonra ise İstanbul'da Hilal Matbaası ile bu eser gibi Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi tarafından basılmıştır. Hedef bütün Türkiye'nin tetkik edilmesi olmasına rağmen çalışma tamamlanamamış, sadece 19 vilayet hususunda yapılan çalışmalar basılmıştır.

Bu diziyeye her ne kadar Sıhhi İctimâi Coğrafya adı verilmişse de içerdiği bilgiler sadece sıhhi ve içtimâi coğrafya konuları değil bölgenin tarihi, idari yapısı, halk kültürü, tıp, çevrebilim, iktisat ve diğer konular için son derece önemli bir kaynak olup, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarına ait oldukça önemli bilgiler içermektedir.

Bu bilgiler ışığında Urfa Vilâyetine ait çalışma incelendiğinde eserin 46 sayfa ve beş kısımdan oluştuğu ve bu kısımların da alt başlıklarının şu şekilde oluşturulduğu görülmüştür:

Birinci Kısımda; hudut, tul(boylam), arz dereceleri, yüzölçümü, dağlar, nehirler, göller, bataklıklar, sazlıklar, jeoloji, maden, ormanlar, şifalı sular ve kaplıcalar, meyve ağaçları, bağlar, nebatat, ziraat, hayvanat- ehliye ve vahşiye hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci Kısım; iklim, mevsimler, sıcaklık, rüzgârlar, yağışlar ve rutubet konularını içerir. Üçüncü Kısımda; Urfa Vilâyetinin mülki taksimatı, tarihi, eski serleri, kazaları hususları bulunmaktadır.

Dördüncü Kısımda; hastaneler, dispanserler, eczaneler, mektepler, hanlar, oteller, hamamlar, fabrikalar, tuvaletlerin şekli ve kanalizasyon, camiler, kabristanlar, bataklıklar, içilen sular ele alınmıştır.

Beşinci Kısımda; bulaşıcı hastalıklar, frengi, malarya (sıtma), verem, çiçek, difteri, lekeli humma ve tifo, akli ve asabi hastalıklar, trahom, eski salgın hastalıklar hakkında malumat gibi tıbbi konularına yer verilmiştir.

Eserin sonunda ayrıca Urfa vilayeti ile ilgili ayrıntılı bazı haritalara da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Urfa Vilayeti, Tarih, Coğrafya, Sağlık.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayım etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

** Unvan, Kurum, mail, ORCID

Atıf yapmak için / To cite this article: BOSTANCI , M. (2021). Urfa Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Müdürü Doktor Şefik Arif'in Kaleminden Urfa Vilâyeti (1925). *Akademik İzdüşüm Dergisi* , 6(1): 193-214. (Editör tarafından doldurulacaktır)

The Province of Urfa from the Pencil of Doctor Şefik Arif, Public Health and Welfare Director of Urfa (1925)

Abstract

The study titled "Turkey's Public Health Geography; Province of Urfa", one of the publications of Republic of Turkey Ministry of Sanitary and Public Welfare, has been published. The series consists totally 19 books, the first one of them is Sinop City published in 1922. Of all, 8 were published in 1922, 7 in 1925, 2 in 1926, 1 in 1932 and the last one in 1938. Printing of the books were initiated first in the Press of Öğüt (Advice) Newspaper in 1922 then continued in Incorporated Company of Paper and Printing and following announcement of the Republic, completed in Hilal Printing House in İstanbul. Although the study aimed to survey all of Turkey's Target Inspection, it was off the target and only 19 studies were published in the series.

Although the series was called Turkey's Public Health Geography, it contains various other information about history, administrative structure, folklore and culture, medicine, ecology, economics and other subjects of the region. Therefore it has been a very important source of information since then.

In the light of this information, it is seen that when the study belongs to Urfa province is examined, consisting of 46 pages and five parts and the subtitles of were formed as follows:

In Part One; Information was given related to border, coordinates of earth, acreage, mountains, rivers, lakes, swamps, reeds, geology, mining, forests, medicinal waters and spas, fruit trees, vineyards, horticulture, agriculture, zoology, domestic and wild animals of the region.

In Part Two; It included climate, seasons, temperature, winds, precipitation and humidity.

In Part Three; The Urfa province has the features of taxation, land division, land possessions, history, ancient artifacts, and its districts.

In Part Four; hospitals, dispensaries, pharmacies, motels, inns, huts, baths, factories, toilets, sewers, glass, cemetery, marsh, drinking water were covered.

In Part Five; medical issues such as infectious diseases, syphilis, malaria (malaria), tuberculosis, flowers, diphtheria, spotted fever and typhoid, mental and acute diseases, traumas, and information on old epidemic diseases were covered.

At the end of the work, some detailed maps of Urfa province were also added.

Keywords

Urfa Province, History, Geography, Health

GİRİŞ

Türkiye'nin Sıhhi ve İctimâi Coğrafyası, çeşitli iller örneğinde çeşitli akademik çalışmalara konu olmuştur. Bu konuda yapılan bazı çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz: Oğuzhan Aydın (2018). "Türkiye'nin Sıhhi İctimâi Coğrafyası'na Göre Anadolu'da Gelenek, İnanç ve Kültür Üzerine Bir Değerlendirme", bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 86: 89-114; Türkan Doğrusöz (2011). "Kırklareli Tarihine Işık Tutacak Bir Eser: Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası Kırklareli Vilayeti". History Studies 3/1: 275-284; Faruk Kaya ve Yakup Karataş (2015). "Bayezid (Ağrı) Vilayeti Sıhhi ve İctimâi Coğrafyası". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 7 (30): 158-180; Burhan Sayılır (2013). "Milli Mücadele Döneminde Batı Karadeniz'in (Sinop-Kastamonu-Zonguldak) Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı (Türkiye'nin Sıhhi İctimâi Coğrafyası Raporlarına

Göre)”. Akademik Bakış Dergisi 38. 1-30; Muslihiddin Safvet Öney (2009). Türkiye'nin Sıhhi İçtimâi Coğrafyası: Ankara Vilayeti. Yay. Haz. İzzet Öztoprak, Murat Karataş ve Güneş Şahin. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Urfa Şehri, Urfa Platosu denilen hafif dalgalı ve geniş bir platonun ortasında kurulmuştur. Musul'u Halep'e bağlayan kadim yol üzerindedir. Halk rivayetlerinde Hz. İbrahim ve Nemrud hikâyelerine konu olmuş, “kutsal şehir, peygamberler şehri” şeklinde tanımlanmıştır. Hatta şehrin Nemrud tarafından kurulduğuna inanılmıştır. Burası ayrıca Hıristiyanlık tarihi açısından mühim bir yere sahiptir (Turan, 2010: 336). Urfa'nın Hıristiyan misyonerleri tarafından Hıristiyan inancını yaymak için önemli bir merkez olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İslam öncesinde Urfa menkıbevi Hıristiyan kültürü ile Urfa okulunun teolojik tartışmalarının beraber yaşadığı merkez olarak kabul edilmektedir. İslam hâkimiyetine geçtikten sonra da gayrimüslim teb'a Urfa'nın toplumsal hayatının vazgeçilmez unsurları arasında olduğu görülmektedir. Bu konularını da 639'da İyâd b. Ganem'in fethinde 20 yüzyılların başına kadar devam ettirmişlerdir (Ekinci, 2011: 79).

Rivayete göre; eski Yunanlılar Enoch'un (Enoch=Hermes=İdris Peygamber=Uhnud. Bu dört ismin aynı kimse olduğu kabul edilmektedir) insanlara şehirler kurmayı öğrettiğini ve onun devrinde 180 şehir kurulduğunu, bunların en küçüğünün Urhaiveya diğer bir okunuşla Orhay yani Urfa olduğunu söylemişlerdir. Bu rivayete göre Urfa Nuh tufanından önce kurulmuştur (<http://www.sanliurfa.gov.tr> 22.03.2018).

Anadolu'nun güneydoğusunda bulunan Şanlıurfa, doğuda Mardin, batıda Gaziantep, kuzeybatıda Adıyaman, kuzeydoğuda Diyarbakır şehirleriyle çevrilidir. Güneyinde 789 km'lik Türkiye-Suriye sınırı uzanan (<https://www.sanliurfa.bel.tr> 22.03.2018) Şanlıurfa'nın yüzölçümü 18.765 km²'dir. Bu yüzölçümü ile şehirler arasında 7. sırada yer alan İl'in merkez rakımı 518'dir (<http://www.sanliurfa.gov.tr> 22.03.2018).

TÜİK verilerine göre Şanlıurfa'nın 2020 nüfusu 2.073.614'tür. Şanlıurfa, Türkiye'de, nüfus büyüklüğü bakımından 8. sıradadır. Gaziantep'ten sonra bölgenin ikinci en büyük nüfusuna sahip olan Şanlıurfa'nın 13 ilçesi bulunmaktadır.

Şanlıurfa ekonomisinde tarım, enerji, turizm ve hayvancılık ağırlık kazanmaktadır. Atatürk Barajında yapılan balıkçılık da Şanlıurfa ekonomisine katkı yapmaya başlamıştır. Tekstil ve Gıda sektörünün toplam imalat sanayi içerisindeki payı % 71 kadardır (<https://www.sanliurfa.bel.tr> 22.03.2018).

Osmanlı Devletinin bir bağımsız sancağı olan Urfa, Mondros Mütarekesi'nden sonra 24 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmişti. 1919 senesinde Urfa'nın nüfusu 80.000 idi. İyi bir araba yolu vardı ve çok iyi inşa edilmiş güzel bir şehirdi. Sokakları döşeliydi ve iyi ve çok kullanışlı bir su sistemi de vardı. İngilizlerin ardından 30 Ekim 1919'da Fransızlar Urfa'yı işgal ettiler. Urfa vatanseverlerinin mücadelesi ile 11 Nisan 1920'de Fransız işgalinden kurtarıldı (<https://www.sanliurfa.bel.tr> 22.03.2018).

Urfa, 20 Nisan 1924 tarihinde il merkezi yapılmış ve şehrin hızlı bir şekilde gelişmesi bundan sonra başlamıştır. Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında (1927) nüfusu 30.000'i bulmuyor (29.918), kapladığı alan da tarihi çekirdek kesiminin dışına taşmıyordu (Tuncel, 2010: 341).

Urfa hakkında bu bilgileri verdikten sonra çalışmamıza esas teşkil eden “Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası” dizisine gelecek olursak, bu dizi, 23 Nisan 1920 tarihinde kurulan ve Ulusal Kurtuluş Savaşını idare eden BMM'nin, Sıhhiye ve İçtimai

Muavenet Vekâleti tarafından hazırlanmış ve basılmıştır (Gümüşçü, 1999: 942). Daha Milli Mücadelemizin devam ettiği yıllarda (1919-1922) böyle bir çalışma yaptırılıp basılması, gerçekten de birçok bakımdan çok önemlidir (Gümüşçü, 1999: 943).

Sıhhi İctimai Coğrafya dizisi; ilki 1922 Martında basılan Sinop Sancağı olmak üzere toplam 19 kitaptan oluşmaktadır. Bunlardan 8'i 1922, 7'si 1925, 2'si 1926, 1'i 1932 ve sonuncusu olan Tokat Vilayeti de 1938 yılında basılmıştır. Milli Mücadele yıllarında BMM Hükümeti'ne destek veren Öğüd Gazetesi matbaasında 1922 yılında basılmaya başlanan kitaplar, Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda İstanbul'da Hilal Matbaası ile Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi tarafından basılmıştır. Esas hedef, bütün yurdun araştırılması olmasına rağmen ne yazık ki, çeşitli sebepler yüzünden çalışma tamamlanamamış, sadece 19 vilayet için yapılan çalışmalar basılmıştır (Gümüşçü, 1999: 944-945).

İçerdiği bilgiler sebebiyle de önemli bir kaynak durumundaki bu diziyeye her ne kadar Sıhhi İctimai Coğrafya adı verilmişse de içerisindeki bilgiler sadece sıhhi ve içtimai coğrafya konularında değil coğrafyanın diğer konuları, tarihi, idari taksimat, halk kültürü, tıp, çevrebilim, iktisat ve diğer konular için de son derece önemli bir kaynak olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna hazırlık ve kuruluş yıllarına ait çok önemli bilgiler içermektedir (Gümüşçü, 1999: 945).

Çalışmamızın esasını teşkil eden ve Urfa Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü Doktor Şefik Arif tarafından hazırlanan "Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası, Urfa Vilayeti" isimli kitapçık ise 1925 tarihinde basılmıştır. 46 sayfa ve beş bölümden oluşan çalışmada Cumhuriyetin ilk yıllarında Urfa hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

1. BÖLÜM

Coğrafi Konum

Kuzeyden Siverek Vilayeti ve Malatya, doğudan Siverek Vilayeti ve Deyrizor mıntıkası, güneyden Virzor mıntıkası, batıdan Gaziantep ve Malatya vilayeti ile çevrilen Urfa, yaklaşık 6600 kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahip olup denizden 561 metre yüksekliktedir (Şefik Arif, 1925/1341: 1).

Nehirler, Göller, Bataklıklar, Sazlıklar ve Bataklık Mıntıkları

Cullap Çayı, Suruç Çayı, Nizip Çayı, Sacur Çayı ve Fırat Nehri vilayetin başlıca çay ve nehirlerini teşkil etmektedir. Fırat Nehrinden başka diğer çay ve dereler seyr-ü sefere uygun olmayıp ancak değirmenler ve civar tarlaların sulanması gibi hususlarda yararlıdır. Fırat Nehri yazın ortalama 180 metre genişliğinde ve 8.5 metre derinliğinde bulunursa da kışın özellikle ilkbahara doğru genişliği 420 metre ve derinliği 15 metreye ulaşır. Fırat Nehri seyr-ü sefere son derece müsaittir. Altı düz, küçük bir yelken gemisi büyüklüğünde gemiler seyr-ü sefer etmektedir. Senenin her mevsiminde ve nehrin her yerinde kayıklar, kelek tabir ettikleri tulumların şişirilip bağlanması ile bir nevi nakliye vasıtası vazifesini ifa eden sallar ve duba tarzında imal olunan diğer bir nevi sallar ile nakliyat yapılmaktadır. Sacur Çayı, Cullap, Nizip ve Suruç Çayları bataklık bölgelerinin sebebi olmasına ve engin ve çukur arazide bulunan köylerin birçoğunun bataklıkların tesiri altında bulunmasına rağmen halk kendi sıhhatlerini ihlal eden bu bataklıklardan çeltik tabir ettikleri pirinç tarlası yapmak suretiyle istifade ettikleri ve gölcüklerden davarlarının sulattırılmasını temin ettikleri için buranın kurutulmasına itiraz etmektedirler (Şefik Arif, 1925/1341: 1-2).

Arazisi kil ve kumdan oluşan Urfa'da maden mevcut değildir. Aktif volkana tesadüf edilmediği gibi belirtisi bile yoktur. Arazi, bazı münferit ve küçük tepeler, alçak ve çukur kısımları muhtevi olmak üzere dörtte iki buçuğu ova ve kalan kısmı dağlar ve dalgalı arazidir. Dağlar kuzey ve kuzeybatı ve doğu kısmındadır. Ovalar bazı yerlerde geniş ve bazı yerlerde dar bulunduğundan sağlık üzerinde etkileri bulunan kuraklık derecesi ve rutubet bu arazi oluşumuna göre değişiklik göstermektedir. Arazinin eğimi ekseriyetle güneye müteveccih bulunduğundan taşma tehlikesi fazladır. Vilayet mıntıkasında ormanlar bulunmadığından havası ağırdır (Şefik Arif, 1925/1341: 1-3).

Harran kazasının güney sınırında hatta yakın bazı yerlerde kükürtlü ve demirli maden suyu mevcut ise de istifadeye değer derecede değildir. Vilayette kaplıcalar yoktur (Şefik Arif, 1925/1341: 3).

Meyve Ağaçları, Bağlar ve Bitkiler

İklim her türlü bitkinin yetiştirilmesine uygundur. Bahçecilik sanatı burada ilkel bir haldedir. Bu sanat ve meslek o kadar itibar ve revaç bulmadığından her nevi meyve yetiştirilmesi mümkün olabildiği halde mevcut ağaçlar kendiliğinden yetişir. Kayısı, elma, ayva, yabani vişne, ceviz, şeftali, armut, portakal, limon, kestane, erik, nar, zeytin, incir, fıstık gibi meyve ağaçları sıklıkla mevcuttur. Bunlardan özellikle zeytincilik iktisadi bakımdan önemli bir yer işgal eder. Narları meşhurdur. Taneleri büyük, çekirdeği küçük ve her iki veya üç tanesi bir okka gelebilecek büyük ve gayet lezzetlidir.

Vilayetin ihracatı, zeytin, zeytinyağı, kestane, nar, erik, ceviz, elma ve fıstıktır. Bu meyve ağaçları fenni ellerde terbiye ve ıslah edildiği takdirde vilayet için önemli bir değer teşkil eder ve iktisadiyatı üzerinde faydalı roller görebilir. Vilayetin üzüm bağları da meşhurdur. Her kaza civarı hemen bütünüyle bağlar ile çevrilmiştir. Bir salkımdaki üzüm her ne kadar iri taneli ve bol miktarda bulunursa da kabukları kalın ve çekirdeği çok fazla ve ekşidir. İhracat meyhanında üzümlerin pek o kadar yeri yoktur. Yabani dut bağları kendiliğinden yetişen bir halde olup gayet fazladır. İpekçilik yaygınlaştığı takdirde büyük bir kaynak teşkil edebilir.

Vilayet dâhilinde tespit edilebilen bitkilerin başlıcaları; buğday, arpa, çavdar, pek az miktarda yulaf, mısır, darı, fasulye, nohut, mercimek, bakla, haşhaş, kenevir, pamuk, keten, şeker kamışı ve şeker pancarı, domates, patlıcan, biber, ıspanak, semizotu, salatalık, ebegümeci, kabak, turp, pırasa, lahana, bamya, kavun, karpuz, yabani enginar, kenger tabir ettikleri deve dikenini, acur, bal kabağı, nane, maydanoz, dereotu sütleğen, yılanıyastığı, yabani hardal, oğul otu, kuzukulağı, ada çayı, vesaire gibi bitkilerden ibarettir (Şefik Arif, 1925/1341: 3-4).

Ziraat

Vilayetin 1923 senesi buğday ve arpa mahsulatı 140 milyon kiloya ulaşmıştır. Bozabat ve Beziki mıntıklarında yaz ekiminden başka özellikle darı fazla miktarda ekilir. Urfa'nın ihracatı ekseriyetle Birecik, Cerablus yoluyla Suriye havalisinedir. Zahir piyaması daima Suriye piyasasına tabi bulunmaktadır. Nizip ve Cerablus mıntıklarında yaz ekimi ile halk o kadar uğraşmaz. Tütün ve mısır ekimi bu havalide daha ziyade revaç bulmuştur. Vilayette ortalama olarak 80 bin kilo kadar yaş tütün istihsal olunur (Şefik Arif, 1925/1341: 5).

Hayvancılık

Urfa'nın ehli hayvanlar yönünden değeri, ne kadar övülse yeridir. Hatta denilebilir ki bu yönden vilayetin yeri ziraattan daha yüksek olduğu gibi diğer vilayetlerin hepsinin

üstündedir. Urfa vilayetinin özellikle at yetiştiriciliği genel hayvancılığın mühim bir kısmını teşkil eder. Koyun ve keçi ve bunun mahsulatının ihracatı yıllık yüz binlerce lirayı aşmaktadır.

Vilayetin atları bir kısmı halis kan Arap, büyük bir kısmı muhtelif nispette Arap kanıyla melezleşmiş Çukurova, Çerkez vesaire gibi Anadolu kabilesi ve bir kısmı da Anadolu'nun muhtelif halis kabileleridir. Arap kabilesi vilayetin en güzel, en asabi ve çevik hayvanlarını teşkil etmekte olup maalesef on seneden beri miktarı pek ziyade azaldığı gibi mevcut olanlar da yozlaşarak asalet ve letafetlerini kısmen kaybetmişlerdir. Bir zamanlar cihanda meşhur olan Urfa Arap atları bugün son derece üzüntü verici bir mevkie düşmüşlerdir (Şefik Arif, 1925/1341: 6).

Vilayetin en mühim kazancı koyunlardandır. Etinden başka yük, deri ve sade vesaire ürünlerinden yıllık yüz binlerce lira vilayete dâhil olmaktadır. Arazinin ekser mahallerinin ekili olmaması hasebiyle vilayet dâhilinde de hayvancılık için geniş tabii mera mevcut olduğu gibi kışın da Rakka cihetlerine sevk ettiklerinden hiçbir masraf edilmeksizin külliyetli miktarda koyun beslenmekte ve kayda değer istifadeler elde edilmektedir. Vilayette mevcut koyun iki kabile olup birisi Kürt diğeri Arap namıyla maruftur (Şefik Arif, 1925/1341: 7-8).

Tablo 1. Urfa Vilayetinin iki senelik koyun sayısını gösteren istatistik

Mülahazat	Deve	Keçi	Koyun	Senesi
	Adet	Adet	Adet	
	1017	84622	107219	1921
	1407	108678	143429	1923

Kaynak: Şefik Arif, 1925/1341: 8

2. BÖLÜM

İklim, Mevsimler, Sıcaklık Dereceleri ve Rüzgârlar

Vilayet sıcaktır. Yaylası nispeten mutedildir. Yazı kışa nispetle uzundur. Vilayet dâhilinde dört mevsim hükmünü icra etmekte ise de İlkbaharı az, Yazı altı aydan ibaret ve Sonbahar mevsimi iki ay kadar devam ettiğine nazaran Kış mevsimi ancak iki, iki buçuk ay kadar devam eder (Şefik Arif, 1925/1341: 9).

Vilayette bir sene zarfında İlkbahar mevsiminde gölgede asgari 17, azami 28 ve ortalama olarak 19 derece olarak ölçülmüş ve mevsimin 10/7'si yağmurlu olarak geçmiştir. Yazı gölgede asgari 33, azami 44, ortalama 38 derece olarak ve güneşte asgari 51, azami 68, vasati 60 derece kaydedilmiş ve mevsim kurak geçmiştir. Sonbahar asgari gölgede 24, azami 33, ortalama 28 derece olarak ve güneşte asgari 39, azami 45, ortalama 39 derece kaydedilmiş ve mevsimin 10/4'ü yağmurlu geçmiştir. Kışın sıcaklık rüzgârlı, asgari 17 ve azami 3 ve ortalama 7 derece kaydedilmiş ve yağışlı mevsim 10/9 yağmurlu geçmiştir (Şefik Arif, 1925/1341: 9).

Dört mevsim de en ziyade Şark rüzgârı yani Gün Doğusu eser. Güneyden esen rüzgâr seyri şiddetli ve seri olup kum, toz vesaireyi kaldırır. Arazi açık ve dörtte iki buçuğu ova

olması hasebiyle hava cereyanları şiddetli değildir. Sis hemen yok gibidir (Şefik Arif, 1925/1341: 9-10).

3. BÖLÜM

Mülki Taksimat

Urfa Vilayeti, merkez kazasıyla beraber Harran, Suruç, Birecik kazalarından ibaret olup merkezin Beziki, Kabahaydar, Sumatari[†] Nahiyeleri, Harran Kazasının Nusretiye, Birecik kazasının Nizip ve Cerablus nahiyeleri vardır. Suruç Kazasının nahiyesi yoktur. Merkez Kazasının nahiyesiz 327, Harran kazasının nahiyesiz 184, Suruç kazasının 167, Birecik kazasının nahiyesiz 132 köyü mevcuttur (Şefik Arif, 1925/1341: 11).

Urfa İsminin Kökeni

İskender'in fütühatından sonra Makedonyalılar Urfa'ya "Edessa" ismini vermişlerdir. Bilahare tatlı suyun Makedonya'da bulunan diğer bir kasabaya benzemesinden dolayı "Kaliroe" namını almış ve Garplı dahi "Kalizoe" kelimesinin yalnız "zoe"sini alarak "roe" ve geçen zamanla "Ruha" diye isimlendirmişlerdir. İslâm sonrası Urfa havalisine hicret eden Türkler dahi "Ruha" kelimesinin evveline kadim ismi olan ve İncil'de muharrer olan "Ur" kelimesini de ilave ederek "Urha" demişler ve bilahere "Urha"dan galat olarak "Urfa" olmuştur (Şefik Arif, 1925/1341: 11-12).

Urfa'da 3500 dükkân ve mağaza, 17 han, bir debbağ-hane, 25 fırın, 10 çeşme ve sebil ve 13 hamam bulunmaktadır (Şefik Arif, 1925/1341: 12).

Eski Eserler

Urfa'ya iki saat mesafede halkın Nemrut Dağı dediği Dir Yakup isimli dağda bir kule harabesi mevcuttur. Hazreti Yakup'un ikamet ettiği rivayet olunur. Keldaniler tarafından inşa olunan Keyhüsrev ve Büyük İskender, İmadeddin Zengi bin Aksungur taraflarından birçok tamirata uğrayan şehre hâkim münferit bir tepede Nemrut Kalesi ismiyle anılan bir kale mevcuttur. Bu kale üzerinde beş asra yakın Urfa'da hüküm süren Alkarlar ailesinden Kraliçe Şalmat[‡] tarafından taştan iki sütun inşa edilmiştir. Sütunlar kaidesinde bir kitabe mevcuttur. Halk bu sütunlara mancınık namını vermekte ve Hz. İbrahim'i ateşe atmak için Nemrut tarafından yaptırıldığı ve mancınık olarak kullanıldığı rivayet edilmektedir. Kale dibinde Azeroğlu Hz. İbrahim'in dünyaya geldiği bir mağara mevcuttur. Halk arasında Mevlid-i Halil ismiyle anılır. Bu mağaranın yanında bulunan diğer bir mağara da Hz. İbrahim'in validesi Sare'nin ikametgâhı imiş. Mamafih mağarada mevcut nakışlar ve tezyinat Yunan kadim medeniyetini göstermektedir. Eyyubilerin Makam-ı İbrahim'de yaptırdığı cami ve minare hala mevcuttur. Kalenin yüksekliği kasabadan cephede 60-70 metredir. Sütunlar arasında 3.5 metre aralık mevcuttur. Kale ortalama on metre derinliğinde bir hendek ile çevrilidir. Kale içi moloz ile doludur. Hafriyat yapılır ise eski eserlere tesadüf olunması muhtemeldir. Kalede birinci sütunun "İstrangil" yazısının altında Arabî bir kitabe mevcuttur ki adet hesabıyla 308 tarihi çıkmaktadır. Şehir bir sur ile çevrilidir. Samsat, Harran, Bey, Sakıp, Saray, Yeni isimleriyle altı kapısı vardır (Şefik Arif, 1925/1341: 13).

Harran Harabeleri

Urfa'ya altı saat mesafede olup etrafı sur ile çevrilidir. Urfa'dan büyük bir harabedir. Keldanilere aittir. Kalesi üç metre mikâbında büyük ve yekpare taşlar ile yapılmıştır.

[†] Soğmatari, şimdiki adı: Yağmurlu Köyü.

[‡] Kral Mano'nun kızıdır. H.z. İsa zamanında hükümran krallardandır.

Derununda doksan dört metre irtifaında bir kalesi ve ayrıca bir mabedi vardır. Muntazam bir hafriyat icra edilirse mühim eserlere tesadüf edileceği tabidir. Birinci Dünya Savaşında Almanlar neticesi bilinmeyen kazılar yapmışlar. Rivayet edildiğine göre mozaik heykeller bulmuş ve götürmüşlerdir. Elde edilebilen kaplar ve vazoların nakışları ve tezyinatı Roma eserleri olduğunu göstermektedir (Şefik Arif, 1925/1341: 13).

Tek Tek Dağlarında birçok eserler, eski binalar ve büyük kervansarayları ihtiva eden Şuayb Harabeleri vardır. İşbu harabelerden başka diğer birçok harabelere dahi tesadüf olunmaktadır. Bunların Romalılara ait olduğu muhtemeldir. Ayne'l Arus isimli mevkide birçok harabeler mevcuttur. Harran merkez kazasına bir saat mesafede Taşbaş mevkiinde bir şehir harabesi görülmektedir.

Suruç Kazasında Ziyaret, Yaslı Mezar, Kara karyelerinde eski eserlere rastlanmaktadır. Arslantaş Köyünde iki sütun vardır ki hangi devre ait olduğu araştırılmamıştır (Şefik Arif, 1925/1341: 14).

Birecik Kazasında; bir kale, Cerablus ve Belkıs şehirleri harabeleri mevcuttur. Belkıs Harabelerinde köylülerin yaptığı kazılarla vazolar, Romalılara ait sikkeler ve kitabeli taşlar bulunmuştur. Kazılar ciddi bir surette yapılırsa kıymetli eserler bulunacağı tabiidir. Keza Cerablus Harabesi kıymetli eserlerle dolu olduğu, Almanlar tarafından yapılan kazılarda çıkan kıymetli eserlerle sabittir. Belkıs Harabesinden çıkan madeni paralardan birisi üzerinde aşağıdaki ibare yazılıdır (Şefik Arif, 1925/1341: 15).

Diğer bir taş üzerinde de şu yazılar görülmüştür:



Şekil 1. Hieroglif yazılarından bir numune

Kaynak: Şefik Arif, 1925/1341: 14

Nüfus

Genel nüfusu; 128.364 olup bunlardan merkez vilayetin nahiyeler olmaksızın ve köyler 87.576, Suruç Kazasının 20.324, Birecik Kazasının 29.464 nüfustur. Harran Kazasının nüfus sayımı henüz icra edilmediğinden bu kaza nüfusu dahi ilave edilirse yüz elli bin nüfusu aşacağı muhakkaktır. Tespit olunan nüfus hakiki olmayıp sayımı yapılmamış nüfus da pek çoktur. Yazılmamış nüfus çıkarıldığı takdirde genel nüfusu iki yüz bini aşabilir. Nüfusun % 61,8'ini Türkler teşkil ederler. Büyük çoğunluğu Türk'tür. Sakinleri Türk, Kürt, Arap, Yahudi, Süryani ve Ermeni'den ibarettir. % 98.5 Müslim ve % 1.5 gayrimüslim mevcuttur. Hali hazır nüfusun tasnifi itibariyle Müslüman unsurların ekseriyetini Türkler teşkil eder. Kürt namı verilen unsur % 22,3, Araplar % 14,4, Yahudiler % 0,7, Süryaniler ve Ermeniler % 0,9 kadar bulunmaktadır. Bu havalide bulunan Türkler Urfa vilayetinin en kadim sakinleridir (Şefik Arif, 1925/1341: 18).

Aşiretler

Vilayet dâhilinde Türk ve Arap olmak üzere iki kısım aşiret mevcuttur. Türk aşiretlerinin bir kısmı lisan, âdet ve ananelerini tamamen muhafaza ettikleri halde diğer bir kısmı Arap, Türk ve İran medeniyetlerinin tesiri altında kalarak lisanlarını, adetlerini, ananelerini ve milliyetini kaybedip hakikatte tarihen ve aslen Türk oldukları halde Kürt namını almışlardır. Arap aşiretleri Urfa mıntıkasının doğu ve güney cihetlerinde meskûndur. Türk ve Kürt aşiretleri ise doğu ve batı cihetlerinde mütemekkindir.

Arap Aşiretleri

Arap aşiretleri ve bunlara mensup kabileler şunlardır:

Harran kazasında mütemekkin Münif, Ebu Cerare, Davud kabilelerinden müteşekkil Bin Muhammed aşireti,

Harran kazasında mütemekkin Bin İcil, Nevâfile, Ebu Cündi, Belenzin kabilelerinden müteşekkil Cümeyle Aşireti

Harran kazasında mütemekkin Nevace, Musasıla, Siyale kabailinden müteşekkil Siyale Aşireti

Harran kazasında mütemekkin Bin Zeyd, Tammah, Ubade kabailden müteşekkil Bin Yusuf aşireti

Bunların umumuna "Geys" Aşireti ismi verilir. Bunlardan başka seyyar bir halde bulunan ve büyük bir aşiret olan Aneze Aşireti de vardır.

Türk Aşiretleri

Urfa merkez kazasında bulunan: Baziki/Beziki Aşireti Bahadırlı Aşireti, Dögerli Aşireti.

Suruç kazasında Üç oklu namı diğer Barrazi Aşireti mevcut olup işbu aşiret "Dinar, Bicanlar, Şeddade, Sahbanlar, Mudanlı, Ali Denili, Ketkânlı, Hıltaanlı, Didanlı" kabilelerinden mürekkeptir. Aslen Türk olup lisan ve âdetlerini kaybetmiş Kürt aşiretleri olarak "Mersavi, Hartavi, Şincanlı" aşiretleri vardır. Bundan başka Kayı Han kabilesine mensup Süleyman Şah ile beraber gelen ve aslen Türk olup Araplaşmış Türkmen aşireti dahi mevcuttur ki dört yüz haneden ibarettir (Şefik Arif, 1925/1341: 20).

Giyim Tarzı

Urfa ahâlisinin giyim tarzı yeknesak değildir. Kasabalıların ve köylülerin giyim tarzı ayrı ayrı olduğu gibi kasabalılar dahi yeknesak bir surette giyinmezler. Eski ve kadim Türk giyim tarzı halen ekseriyetle hâkimdir (Şefik Arif, 1925/1341: 20).

Geçim Tarzı

Ahali umumiyetle refah ve saadetten mahrumdur. Servet pek sınırlı şahıslar ve eşraf elinde bulunduğundan köylü son derece fakirdir. Köylünün mesleği yoktur. Köyler büyük çoğunluğuyla eşraf ve zenginlerin tapulu malıdır. Eşraftan en fakirinin üç köyü vardır. Otuz kırk köye sahip ve köyün bütün varidatını elinde bulunduran zenginler mevcuttur. Köylü, amele çalışır. Çalışmasının karşılığı olarak ancak yaşamasını pek noksan olarak temin eden bir kısmını alabilir. Mütebaki kısmı mal sahibi olan eşraf veya zenginlere aittir. Köylünün zaruretine çare olacak ziraat ilkel bir durumdadır. Ticaret durmuş, sanayi esasen yok bir halde bulunduğu için fakirlik ve maişet darlığı halkın hayatının bütün müddetince yanındadır. Binaenaleyh vilayet ahâlisinin geçim tarzı umumi şekilde iki kısma ayrılır. Bu iki kısım arasında kıyas kabul etmeyecek derecede fark mevcuttur. Zenginler et, yumurta, pirinç, sebze tatlı, meyve, hamur işleri, gibi en faydalı gıdalar ile doyarken ve yazın ipek, kışın yünden mamul elbiseler giydikleri halde, zavallı halk yaz ve kış yağ alınmış ayran, bulgur ve saç ekmeği ile karnını doyurur. Kendi eli ile dokuduğu bezden mamul entari, don ve koyun derisinden mamul kürk giyerler. Zengin sınıf müstesna olduğu halde halkın yüzde yetmiş beşi senede bir defa ancak et yüzü görebilir. Köylü bütün yaz mesaisinden kendi hissesine kalan kısmın pek cüzi bir miktarını zaruri ihtiyaçlarına mukabil satar. Kalan kısmını gelecek mahsule kadar iâşesini temin etmek üzere saklar. Kasabalıların gıdalarından en mühim kısmını çiğköfte tabir ettikleri kıyılmış çiğ et, çiğ bulgur, gayet bol kırmızıbiber, soğandan ibaret bir karışım teşkil eder (Şefik Arif, 1925/1341: 21-22).

Halkın yüzde doksanı ziraatla uğraşmaktadır. Son zamanlarda bazı küçük sanatlar revaç bulmaktadır. Ezcümle kunduracılık, terzilik, tenekecilik, semercilik, marangozluk, bakırcılık tedricen yapılmaktadır. Bağcılık dahi halkın uğraşı meyanında mühim bir yer tutar. Bir zaman pek revaç bulan dokumacılık halen terkedilmiş bir haldedir (Şefik Arif, 1925/1341: 22).

Dil ve Edebiyatı

Lisan-ı umumi Türkçedir. Zaza, Arap ve Kürt lisanı dahi konuşulmaktadır. Urfa'da konuşulan Türkçe Azerbaycan şivesine yakın bir lehçe arz eder. Asırların terbiye ve tezyin ettiği Çağatay Türkçesine nazaran azıcık kaba görünür ise de milliliği itibariyle hakiki ve ana lisanına yakındır. Nabi merhum Urfalıdır. Yazılı olmayan divançeleri pek çok bulunan Urfalı şairler mevcuttur. Diğer Anadolu şehirlerine nazaran Türk Musikisinin tekâmülü itibariyle Urfa özel bir şöhrete sahiptir. Türk Musikisi ve makamları arasında sırf Urfa'nın mahsulü olan Rehâvî makamı ahenktar, belîğ ve fasih nağmelere sahiptir. Hoyrat ismi verilen ve sırf Urfa muhitine mahsus bulunan tegannileri de Türk ruhunun eşsizlikleri ile dolu asar-ı nefiseye karşı incizabını gösterir (Şefik Arif, 1925/1341: 22-23).

Halk şiirlerinden birkaç parçası aşağıya alınmıştır:

Seher oldu uyan yar.

Bağrıma kan koyan yar.

Beni berbat eyledin el sözüne uyan yar.

Ahşamın [akşam] vahti (vakti) geçti.

Bir güzel bahtı (baktı) geçti.

Zülfünü kement etmiş.

Gönlüme tahtı (taktı) geçti.

Başımın bahtı yârim.

Gönlümün tahtı yârim.

Yüzünde göz izi var.

Kim sana bahtı (baktı) yârim.

Âşık naçar ağlama.

Gündür geçer ağlama.

Bu kapıyı kapayan.

Bir gün açar ağlama.

Son Fransız istilâsında son derece müessir bir surette teganni edilen:

Fransız Urfa'ya ayak basıyor.

Kendi bayrağını yüksek asıyor.

Al sancak yerinde yeller esiyor.

Dağları taşları mesken etmeli.

Maarif

Vilayetin merkezinin büyük bir çoğunluğu Türklerden mürekkep olup maarif ve irfana karşı olan temayülleri kısmen uyanmıştır. Halk istikballerinin maarifle kurtulacağı düşüncesinde bulunmaktadırlar. Ancak bu eğilim kuru laflardan henüz kendisini tecrit edememiştir. Mekteplerde muallimler tam talebe bulamıyor. Ebeveyn tamamen çocuklarını göndermiyorlar. Mahalle mekteplerine bir eğilim vardır. Muhit ve cemiyet terbiyesi pek zayıf ve noksan olduğundan halkın hastalıklı ve iptidai bir terbiye devresi henüz sona ermemiştir. Esasen çocuklarını tahsil ettiren ve okutan, halkın ortalama ve fakir aksamlarıdır. Zengin tabakanın bu nispette şevk ve hevesi yoktur.

Maalesef bu ilk mektepler bugünkü halleriyle hiçbir yerde cahilliğe mukabelede bulunamazlar. Halk yarınki neslin mevcudiyetini ve idamesini ilmin kuvveti ve kudretinde görmektedirler. İlk mektepleri devletleştirmek bizim gibi bir millet için şarttır.

Vilayet merkezinde iki orta mektep, iki numune erkek mektebiyle[§], üç dersaneli bir erkek ve tam devreli bir kız ilk mektebi vardır. Merkeze bağlı muhtelif yerlerde dört köyde ilk mektep vardır. Vilayetin Birecik kaza merkezinde bir numune erkek mektebiyle üç sınıflı bir kız mektebi mevcuttur. Kazaya tabi nahiyeler ve köylerden Nizip merkezinde

[§] Numune Mektepleri; Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi sonrasında açılan örnek ortaöğretim kurumlarıdır. Numune mekteplerinin ilk örneklerinden biri, 1885'te Nadir Bey'in öncülüğüyle açılan Numune-i Terakki İdadisi'dir (bugün İstanbul Lisesi).

bir erkek numune mektebiyle iki sınıflı bir kız iptidaisi bulunuyor. Beş köyde mektep mevcuttur.

Suruç merkez kazasında tam devreli üç dersaneli bir ilk erkek mektebiyle bağlı köylerinden üç köyde birer mektep vardır. Harran Kazasında eskiden bir mektep mevcuttu, ancak mektebin devam ve faaliyeti mümkün olmamıştır. Kaza halkının büyük bir çoğunluğu bedevi Urban ve aşiretlerinden ibaret olup mektep lafını olağandışı bir ucube saymaktadırlar. Umum vilayet mekteplerine devam eden talebe miktarı 1194 olup bunlardan 209'u kız, 985' de erkektir (Şefik Arif, 1925/1341: 23-25). Bu miktar, zorunlu tahsil yaşında bulunan çocukların % 10.5'ine tekabül etmektedir (Şefik Arif, 1925/1341: 33).

Gelenek ve Görenekler

Kasabalılar ile aşiretlerin gelenek ve görenekleri yekdiğerine pek yakındır. Misafire hürmet, ağırlama ve ikram her iki sınıfta cari ve kıymetli bir anane olarak devam eder. En fakiri misafirini ağırlama ve ikram etmek için büyük fedakârlıklara katlanır. Vilayette, sünnet, evlenme, ölüm hadiseleri için ayrı ayrı tören ve özel ananeleri vardır (Şefik Arif, 1925/1341: 25).

Ahlak

Türk lisan ve adetlerini tamamıyla muhafaza edebilmiş olanlar Türk ırkına has üstün vasıflar ile nitelenmiş ve Türk ahlakıyla ahlaklanmışlardır. Bu kısım halk hukuka riayetkâr, hürriyet-i şahsiye ve istiklal-i zatiye taraftar, medeni mizaçlı insanlardır. Kısmen Araplaşmış ve kısmen Kürtleşmiş olanlar kabile hayatı ile alışmış buldukları için kabilelerini idare eden reislerle körü körüne bağlı olup bu reisler arasında rekabetlere, ihtiraslara her zaman için alet olurlar (Şefik Arif, 1925/1341: 27-28).

Batıl İnançlar

İnsanlar arasında Urfa'da Halilürrahman ismi verilen mağarada Hz. İbrahim'in beşiği olduğu rivayet olunan taş beşik, müracaat sahibinin niyetinin kabul edilip edilmeyeceğini kendi kendine sallanmak suretiyle haber verebileceği kanaati mevcuttur. Ve keza Halilürrahman Gölü'ndeki balıkları, kutsal kuvvete sahip oldukları inancıyla kesinlikle yemezler (Şefik Arif, 1925/1341: 29).

Halkın tababete karşı vaziyeti

Kasaba ve özellikle merkez vilayet ahalisi tababete meyilli ve meşguldür. Merkeze bağlı yerlerin halkı mecbur kalmayınca tabibe müracaat etmezler. Hasta can çekişme ve ölmek üzereyken tabip gönderilir. Okunmak suretiyle şifa bulunacağı kanaati mevcut olduğu için evvel-i emirde müracaat yeri üfürükçüler, bilahare berberler ve en son tıp mensuplarıdır.

Hasta kadınların namahrem düşüncesiyle doktora gösterilmesi ayıp görülmektedir. Hasta, kadın ise ya zevci veya pederi veya yakınları tarafından hastalık hakkında doktora biraz malumat verilir. Ve bu malumat üzerine deva talep olunur. Mamafih son senelerde hastalığın muayene edilmeden teşhis ve tedavisi gayr-i kabil bulunduğu hakikatini idrak

etmişlerdir. Sıtma ve frengi gibi hastalıklar zuhurunda ekseriyetle tabibe müracaat ederler (Şefik Arif, 1925/1341: 29-30).

Temizliğe Riayet

Umumiyetle meskenleri gayr-i sıhhi, gıdası eksik, iaşesi gayr-ı muntazam, yazın bütün gün güneşin şiddetli harareti, kışın soğuk rüzgârları ve sürekli yağmur sağanakları altında en iptidai vesait ile hayatını temin etmek için hamallık faaliyetleriyle uğraşan ve çırpınan köylü yorgun, refah ve saadetten, her türlü esbab-ı istirahatın mahrum olduğu halde bedeni kuvvetleri gelişmiş, bedenleri tam, mükemmel, gülbüz ve büyüme şekilleri yerindedir. Yalnız bataklık mıntıklarında meskûn olanlar esasen gayr-i sıhhi şartlar tesirindeki yaşayışlarına inzımm eden malarya ile bedenleri sarsılmış, kansız, cılız, mecalsiz bir hale giriftar olmuşlardır.

Kasabalıların nezafet ve taharete riayetleri kâfi derecededir. Bitli ve kirli elbiseli şahıslara ender tesadüf olunur. Köylülerin nezafet ve taharete riayetleri hemen yok gibidir. Köylerde bit bol miktarda bulunur (Şefik Arif, 1925/1341: 30).

4. BÖLÜM

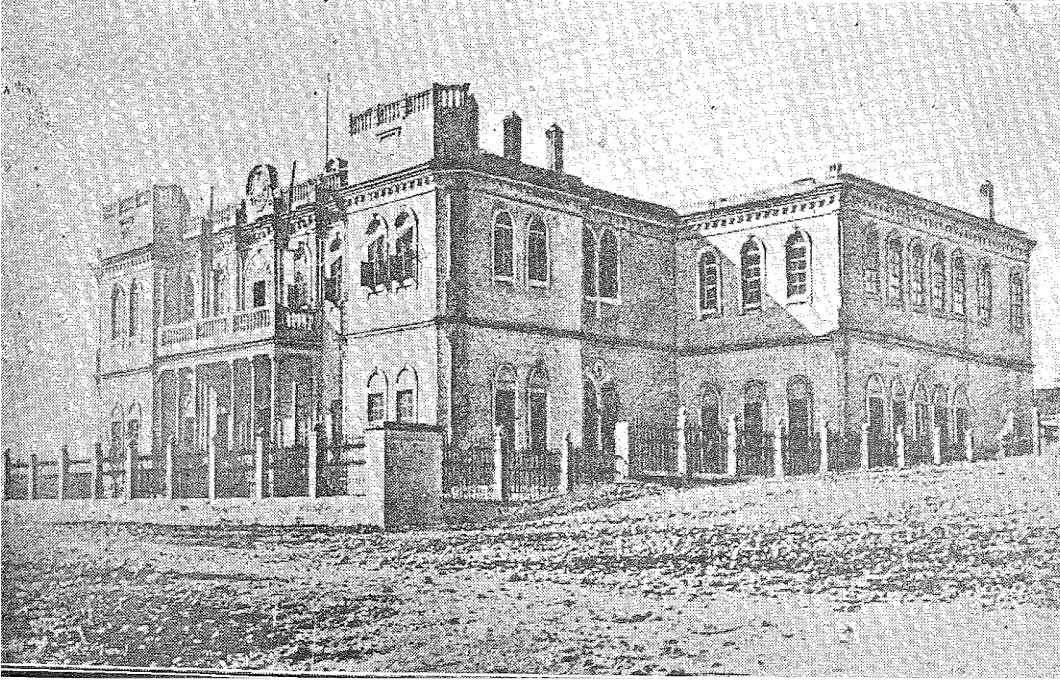
Hastaneler, Dispanserler, Eczaneler

Merkez vilayette özel idareye ait 14 hasta koğuşlu, 100 yatak kapasiteli, ayrıca eczane, idare odaları, muayene, hekim odaları ve ameliyathane, pansuman, bakteriyoloji, laboratuvar mutfak ve hademe dairelerini muhtevi iki katlı kâgir muhteşem bir hastane mevcut ise de özel idare ödeneğinin kâfi gelmemesi hasebiyle faaliyet halinde bulunmayıp, askeriyenin işgali altındadır. Yalnız muhtaç olan hastalardan % beş miktarı hastaneye kabul ve tedavi altına alınmaktadır.

Merkez vilayette belediye desteği ile idare olunan belediye eczanesiyle, müstakil olarak idare olunan hususi şifa eczanesi olarak 2 eczane mevcuttur. Birecik'te ve Nizip'te dahi birer belediye eczanesi vardır.

1924 senesinde Birecik ve Suruç kazalarında beşer yataklı 1 dispanser açılmış ve bu dispanserlerden Suruç'taki hükümet tabibinin henüz tayin edilememesi hasebiyle geçici olarak kapatılmış, Birecik'teki ise faaliyete başlamıştır (Şefik Arif, 1925/1341: 31-32).**

** 1923 yılında kabul edilen “Zorunlu Hizmet Kanunu” ile Türkiye'deki tabip açığı kapatılmaya ve dağılımdaki düzensizlik giderilmeye çalışılmıştır. Süreçte bilhassa tabiplerin İstanbul'da toplandığına dair eleştiriler ortaya konmuştur. (Bkz. Karaca, 2020: 150-151).



Resim: Urfa Devlet Hastanesi

Kaynak: Şefik Arif, 1925/1341: 31

Hanlar, Oteller, Hamamlar

Merkez vilayette 2, Birecik'te 1 adet otel vardır. Merkezdeki oteller tefrişattan taharet ve nezafetten uzak kuru bir binadır. Yolcunun portatif yatağı mevcut değilse istirahati temin edecek hiç vasıta bulamaz. Bu mahzurdan dolayı ekseriyetle yolcular eşraf ve zenginler nezdinde misafirliği tercih ederler. Birecik'te Belediye tarafından Fırat Nehri sahilinde inşa edilen 12 odalı 1 otel, vilayetin yegâne asri otelidir. Temiz ve her türlü istirahate elverişlidir.

Merkez vilayette 13, Birecik'te 3, Nizip'te 2 hamam mevcuttur. Merkezdekiler bütün müsaitliğine rağmen temiz ve nazif olup sıhhi şartlara kısmen camidir. Kasaba ahalişi hamama girmeye son derece riayet ederler. Köylülerin hamam ile ülfetleri yok gibidir(Şefik Arif, 1925/1341: 34).

Fabrikalar

Vilayet büyük sanayi kuruluşlarından hemen hemen mahrumdur. Yalnız Birecik Kazasına tabi Nizip Nahiyesinde zeytinyağı ve sabun imaline mahsus ilkel 3 adet müessese mevcuttur. Buharla çalışan fabrika yoktur. Merkez vilayette kısmen dokumacılık, sanat erbabı arasında fazlaca revaç bulduğundan bazı hanelerde elbiselik kumaş dokuyan tezgâhlar vardır (Şefik Arif, 1925/1341: 34-35).

Binaların Mimari Tarzı, Umumi Mekânlar, Şehirlerin ve Köylerin Vaziyeti

Merkez vilayet ve kasabalarda genel olarak yapıların mimari tarzı Arap sistemi taklidir. İnşaatlarda mimari sanatı tamamen kaybolmuş olup, binalar taş ve toprak yığıntısından

başka bir şey değildir. Binalarda metanet yoktur. Bir bina azami on sene ayakta kalabilmektedir ve umumiyetle gayrisihhidir.

Şehri bir uçtan diğer bir uca kat eden muntazam caddeler yoktur. Binaen aleyh kasabaların genelinde mimari tarzı ilim ve fen dâhilinde yapılmadığı için sıhhat-i umumiye ile fevkalade alakadar bulunan ve kasabaya en yaralı rüzgârların serbestçe duhul ve esmesini temin edecek, güneşin bol miktarda tevcihini medar olacak ve şehrin kirli atıklarını, yağmur sularını vesaire kasaba haricine isale ve nakledecek caddeleri, kanalizasyonu yoktur.

Köylerin vaziyeti ise cidden acınacak bir haldedir. İnşaatta ilim ve fen yoktur. Kerpiçten kaba tarzda binalar yaparlar (Şefik Arif, 1925/1341: 35).

Helaların Şekli ve Kanalizasyon

Kasaba binalarında hela mevcuttur. Yalnız helalar tifonun yayılmasını önleyecek olan tertibattan ve koridordan mahrumdur. Helalar ekseriyetle hanenin sokak kapısı civarına inşa edilmektedir. Su isalesi göz önüne alınmadığı için musluk tertibatı yoktur. Bu yüzden kokuşma fazladır. Sokağa yakın bir yerde yapılması sebebiyle dışarıdan geçen şahıslar kokuşmadan rahatsız olurlar. Mutfağın bulaşık suları ekseriyetle helaya dökülür. Kanalizasyon olmadığı için kapanan veya dolan lağım muhteviyatını en yakın halli bir arsaya tehlikeli bir şekilde nakledebilir. Bu sebeple esasen düzeni bozulmuş olan kasabanın havası büsbütün ihlal edilmiş olur.

Köylerde ise hela hiç yoktur. Zenginlerin ve en büyük aşiret reislerinin bile inşa ettirdikleri hanelerinde hela yoktur. Kadınlar dahi hacet için daima geceyi beklemek mecburiyetinde bulduklarından bağırsak hastalıkları ziyadedir. Merkez vilayette ve Birecik kazasında şehrin bazı aksamına ait olmak üzere daha önce sathi lağım yapılmış ise de zamanla yapılan bu lağım harap olduğundan istifadesi mümkün olmayan bir hale gelmiştir (Şefik Arif, 1925/1341: 36).

Camiler

XVI. yüzyıl vakıf tahrirlerinde Urfa (Ruha) sancağında 34 cami ve mescidin bulunduğu kayıtlıdır. XVII. yüzyıl ortalarında Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi 22 cami ve 67 kadar mescidden söz etmektedir (Kürkçüoğlu, 2010: 343). Merkez vilayette 22 minareli, 11 minaresiz, Birecik Kazasında 5 minareli, 14 minaresiz, Nizip Kazasında 3 minareli, 7 minaresiz cami ve mescit vardır. İşbu camiler içerisinde kıymet-i tarihiyesi ve sanat-ı mimarisi olanlar merkez vilayetteki Cami-i Kebir ile Halilürrahman ve Hasan Paşa namıyla ma'ruf olanlardır.

Halilürrahman Camii, Ayn-ı Zeliha ve Halilürrahman Gölleri arasında olup Hükümet-i Eyyube zamanında tesis edilmiştir. Ayn-ı Zeliha Gölü Nemrut Kalesinin altında 170 metre uzunluğunda 37 ve 40 metre arzında en derin yeri 2 metre derinliğindedir. Halilürrahman Gölü ise 120 ve 140 uzunluğundaki 21 metre ve 29 metre arzında ve en derin yeri 3.5 metre derinliğindedir. Her iki gölde bol miktarda balıklar mevcut olup, halk bir kıymet-i kudsiye izafe edildiği için yemezler ve bundan dolayı çoğalmıştır. Balıklar kendilerine daima yem atıldığı için insanlara alışıktır (Şefik Arif, 1925/1341: 36-37).

İçilen Sular

Vilayet dâhilinde mutat memba suları vardır. Merkez vilayetin suları özel yollarıyla hariçten ve membandan getirilir. Maatteessüf su borularının ekseriya açık bulunması hasebiyle içilmesi mümkün olmayacak derecede kirlenmektedir. Merkez vilayette ve kasabalarda çeşme yoktur. Sular haneden haneye hususi suyollarıyla isale olunur. Binaen aleyh tifo, kolera, dizanteri gibi sair hastalıkların ortaya çıkmasında halk tehdit altındadır.

Mamafih halk suların kirli olduğuna kani buldukları için ekseriyetle kuyu suyunu içerler. Kuyu suları dahi mahzurdan tabiatıyla salim değildir. Merkez vilayete gelen sular şunlardır:

Kenzir Suyu: Kasabaya iki saat mesafede Maşuk Karyesine yakın bir mahalden kaynaklanarak borularla kasabaya isale olunur.

Cavsak Suyu: Kasabaya yarım saat mesafede Cavsak namıyla maruf köyün yakınından doğarak özel yollarla kasabaya isale olunur.

Bunlardan başka Halilürrahman ve Ayn-ı Zeliha göl suları dahi içilebilir.

Vilayet mıntkasında hazmı kolay, içime uygun Birecik Kasabasına iki saat mesafeden isale olunan Günyüz Suyu en iyi sudur. Labaratuvar ve vesait bulunmadığı için suların tahlili icra ettirilememiştir. Bundan dolayı içime uygunlukları meçhuldür (Şefik Arif, 1925/1341: 37-38).

5. BÖLÜM

Vilayet dâhilinde frengi, idrar tutamama, malarya, verem, çocuk ishali, bağırsak iltihabı, veremler, basur, trahom, bağırsak solucanları, kuşpalazı, boğmaca öksürüğü gibi hastalıklara tesadüf olunur. Bunlardan en ziyade yaygın hastalık olarak zikredilebilecek malarya, frengi, idrar tutamama ve çocuk ishalidir. Şehirde trahom hastalığı yaygın bir haldedir. Vilayetin genel nüfusuna nispetle trahom hastalığı yüzde on iki kadardır (Şefik Arif, 1925/1341: 39).

Tablo2. Urfa Vilayetinın 1923 Senesi Doğum İstatistiği

Mülahazat	Yekûn		Gayrimüslim			Müslim			Mevaki
	Kız	Erkek	Yekûn	Kız	Erkek	Yekûn	Kız	Erkek	
	153	178	132	62	70	199	91	108	Urfa Merkez Kazası
	86	131	3	1	2	214	85	129	Birecik Kazası
	74	104	16	7	9	67	67	95	Suruç Kazası

	8	14	0	0	0	22	8	14	Harran Kazası
	321	427	151	70	81	597	251	346	Yekûn

Kaynak: Şefik Arif, 1925/1341: 41

Tablo 3. Urfa Vilayetinın 1923 Senesi Ölüm İstatistiği

Mülâhazat	Yekûn		Gayrimüslim			Müslim			Mevaki
	Kız	Erkek	Yekûn	Kız	Erkek	Yekûn	Kız	Erkek	
	41	59	55	28	27	45	13	32	Urfa Merkez Kazası
	83	81	5	3	2	159	80	79	Birecik Kazası
	34	60	2	1	1	92	33	59	Suruç Kazası
	4	4	0	0	0	8	4	4	Harran Kazası
	162	204	62	32	30	304	130	174	Yekûn

Kaynak: Şefik Arif, 1925/1341: 41

Bu istatistiklere göre bir sene zarfında 748 erkek ve kadın doğumuna mukabil 366 ölüme nispetle 2 defa fazla olmasına nazaran genel nüfusun çoğaltmakta bulunduğu anlaşılmaktadır. 366 adet ölümden 156 adedi bir ile on yaşları arasında bulunan çocuklara aittir. Bu husustaki istatistik aşağıdaki gibidir:

Tablo 4. Urfa Vilayetinın 339 Senesi 1-10 Yaşına Kadar Etfalin Vefat İstatistiği

Mülâhazat	Yekûn		Gayrimüslim			Müslim			Mevki
	Kız	Erkek	Yekûn	Kız	Erkek	Yekûn	Kız	Erkek	
	45	111	31	16	15	135	29	96	Urfa Vilayeti

Kaynak: Şefik Arif, 1925/1341: 42

Yeni doğan çocuk ölümlerinin, toplam ölümlerin altıda birini teşkil etmekte olduğu istatistiklerin tetkikinden anlaşılmaktadır. Bu dahi çocuk sağlının korunması hakkında, ebeveynin hiç bilgisi bulunmaması yüzünden meydana gelmektedir. Ölümler ekseriyetle çocuk ishali neticesi zuhura gelir. Altı aylık bir çocuğa sindirim organlarını tahriş edecek

soğan, kırmızıbiber, baharat, çiğ bulgur ve çiğ et vesaire ile yapılan çiğ köfte, ekmek, salatalık, acur gibi yemekler yedirdikleri için çocuklar şedit ishale maruz kalarak vefat etmektedirler.

1894 senesinde ve 1911 senesinde kolera salgını meydana geldiği ve Birinci Dünya Savaşında 1916 senesinde lekeli humma salgını zuhur ettiği kayıtlardan sabittir (Şefik Arif, 1925/1341: 42).

Doğum ve Ölümler Hakkındaki Düşünceler

Doğum ve ölümlerle uğraşan nüfus dairesinden noksan teşkilatı hasebiyle vilayetin bir sene zarfında vuku bulan gerek doğum ve gerekse ölümlerin hakiki miktarı meçhuldür. Hastalıklı bir adet neticesi halk doğumlarını nüfus dairesine vaktinde haber vermezler. Binaenaleyh bazen iki üç yaşına girmiş bir çocuğu yeni doğmuş gibi kaydettirirler. Şu hale nazaran nüfus dairelerinden esaslı malumat elde edilemeyeceği tabiidir. Sıhhiye Dairesi özel memurları ve polis ve jandarma marifetiyle her mahalle ve köylerden her ay doğum ve ölüm vakalarını aramakta ve toplanan vukuatı tespit ve kaydetmektedir ki bu meydana kaydedilmemiş nüfus dahi bulunsa nispeten hakikate yakındır.

Mamafih doğum ve ölümlerin en hakiki miktarlarını tespit etmeğe Sıhhiye Dairesi azami faaliyetle gayret etmektedir (Şefik Arif, 1925/1341: 42-43).

SONUÇ

Dr. Şefik Arif, “Türkiye’nin Sıhhi İctimai Coğrafyası, Urfa Vilayeti” isimli çalışmada bir durum tespiti yaparak, hemen her konu için vilayetin o dönemdeki potansiyel ve problemlerini vermeye çalışmış, araştırma ve gözlemlerini aktarmıştır. Bu çalışma ile mevcut durum hakkında malumat verilmiş, Osmanlı’dan devralınan vaziyet gözler önüne serilmiş, yapılması gerekenler ve yapılması düşünülenler, yeri geldikçe öneriler yapılarak adeta bir yol haritası çizilmek istenmiştir. Ayrıca vilayet tarihine ait bilgiler verilerek zaman içinde meydana gelen değişimler vurgulanmıştır. Kimi durumda bazı öneriler yapılarak kalkınma, gelişme, eğitim ve sağlık yolunda planlama ve çözümler üretmişlerdir.

Metinde hemen her alanda Urfa’nın durumuna ilişkin olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır. Buna mukabil bunları ortadan kaldırmak adına bazı öneriler de verilmektedir. Bu durumda günümüzde Urfa’nın metinde belirtilen hususlar açısından genel hatlarıyla durumuna bakacak olursak; sağlık şartları bakımından; merkezde ve hemen bütün ilçelerde devlet hastaneleri ile üniversite hastanesi, ağız ve diş sağlığı merkezi, halk sağlığı laboratuvarı, aile sağlığı merkezleri ile oldukça elverişli bir durumdadır. Şanlıurfa genelinde 20 hastanede toplam 4037 yatak kapasitesi bulunmaktadır. 10.000 kişiye düşen yatak sayısı 19,8 iken bu rakam yoğun bakım yatağı sayısı baz alındığında 4,8 olmaktadır. Şanlıurfa’da 2018 yılında uzman hekim sayısı 1017, pratisyen hekim sayısı 1048, asistan hekim sayısı 168, diş hekimi sayısı 326, eczacı sayısı 578, hemşire sayısı 3071 ve ebe sayısı 1040’tır. 2018 yılı verilerine göre Şanlıurfa’da aile hekimi birimi sayısı 607 iken aile hekimi başına düşen nüfus 3354’tür. Eğitim yatırımlarında bütçeden en büyük payı alan Şanlıurfa’da 2017-2018 yılları itibarıyla 2.228 resmi, 119 özel okul mevcuttur. Tarım alanında, Şanlıurfa’da toplam 1.054.002 hektar tarım alanı mevcuttur. Bu alanın 790.838 hektarında tahıl ve diğer bitkisel ürünler, 20.198 hektarında sebze ve 157.357 hektarında da meyve, içecek ile baharatlı bitkiler ekilmektedir. Hayvancılık sektöründe, 2018 yılı itibarıyla Şanlıurfa’da 352.084 büyükbaş hayvan, 2.148.664 küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Toplam süt üretimi miktarı ise 425.592 ton’dur. Sulama, içme ve kullanma suyu bakımından da şehir

kendi ihtiyacını karşılayacak bir durumdadır. Sanayi bakımından Şanlıurfa'da 2016 yılı sonu itibarıyla 10 kişiden fazla işçi çalıştıran imalat sanayi tesisi 877 adettir. Bu tesislerde 16.341 kişi istihdam edilmektedir. Gıda sektöründe 284, tekstil ve deride 272, kimya - petrol ve plastikte 70, taş ve toprağa dayalı sanayide 106, makine-metalde 100, orman ve kâğıt ürünlerinde ise 45 firma faaliyet göstermektedir. Diğer taraftan, Karayolları Genel Müdürlüğü verilerine göre Şanlıurfa ilinde toplam karayolu ağı uzunluğu 1.371 km'dir. Bölünmüş yol uzunluğu ise ilde 2002 öncesi 28 km iken, 2017 yılı sonu itibarıyla 568,5 km'ye çıkmıştır. 2002 öncesinde hiç otoyol yok iken 2017 yılı sonu itibarıyla 146 km otoyol yapılmıştır. 2007 yılında hizmete giren Şanlıurfa-GAP Havaalanı sivil kategoride olup ağır kargo uçaklarının iniş ve kalkışına imkân sağlayacak şekilde inşa edilmiştir. Ayrıca, Şanlıurfa ili sınırlarında da 221 km demiryolu hattı bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi, aradan geçen zaman içerisinde gelişme yolunda hemen her alanda büyük bir mesafe alındığı açıktır.

Diğer taraftan, metinde verilen bazı bilgiler dikkat çekicidir. Özellikle, 1925 yılı itibarıyla hatırı sayılır bir gayrimüslim nüfustan bahsedilmektedir. Bunların büyük bir kısmının daha sonraları Suriye'ye göç ettiği bilinmektedir.

Öte yandan, çalışmada verilen bazı görsel malzemeler de son derece kıymetlidir. Harita, tablo, grafik ve fotoğraflar bu türdendir. Çalışmanın sonunda yer alan üç haritada bütün vilayet köy köy ayrıntısıyla gösterilmiştir. Günümüzde bulunması çok zor olan bazı konular hakkında verilen fotoğraflar ise, bu çalışmanın önemini artıran başka bir unsurdur. Görüldüğü üzere bu çalışma, içerdiği bilgiler ve ait olduğu dönemin ülkemiz açısından çok kritik bir dönem olması nedeniyle oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Aydın, O. (2018). Türkiye'nin Sıhhi İctimâi Coğrafyası'na Göre Anadolu'da Gelenek, İnanç ve Kültür Üzerine Bir Değerlendirme. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 86: 89-114.

Doktor Şefik Arif (1925/1341). *Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Urfa Vilayeti*. İstanbul Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.

Doğrusöz, T. (2011). Kırklareli Tarihine Işık Tutacak Bir Eser: Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası Kırklareli Vilayeti. *History Studies*, 3/1: 275-284.

Ekinci, A. (2011). Urfa'da Yahudilik ve Hıristiyanlık. *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dini Hayat*. TDV. Yayınları, Ankara, s. 71-80.

Gümüşçü, O. (1999). Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak: Türkiye'nin Sıhhi-İctimai Coğrafyası, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 45, Ankara, s. 939-968.

<http://www.sanlıurfa.gov.tr> (Erişim Tarihi: 22.03.2018).

<https://www.sanlıurfa.bel.tr> (Erişim Tarihi: 22.03.2018).

Karaca, E. (2020). *Cumhuriyetin Teşekkülü Sürecinde Bitlis Vilâyeti/Kazası 1919-1950*. Gece Kitaplığı, Ankara 2020.

Kaya, F. ve Karataş, Y. (2015). Bayezid (Ağrı) Vilayeti Sıhhi ve İctimâi Coğrafyası. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (30): 158-180.

Kürkçüoğlu, A. C. (2010). Şanlıurfa, Mimari. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 343-346.

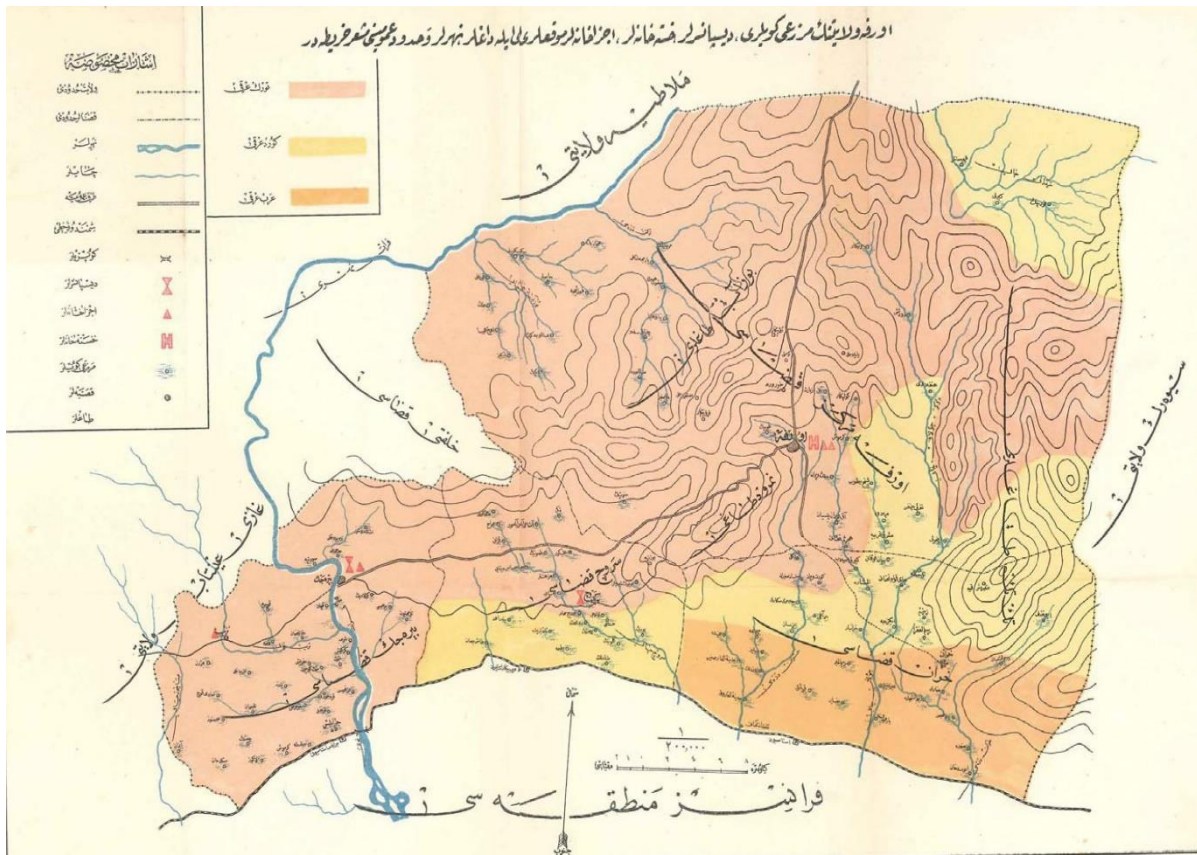
Öney, M. S. (2009). *Türkiye'nin Sıhhi İctimâi Coğrafyası: Ankara Vilayeti*. Yay. Haz. İzzet Öztoprak, Murat Karataş ve Güneş Şahin. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Sayılr, B. (2013). Milli Mücadele Döneminde Batı Karadeniz'in (Sinop-Kastamonu-Zonguldak) Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı (Türkiye'nin Sıhhi İctimâi Coğrafyası Raporlarına Göre). *Akademik Bakış Dergisi*, 38. 1-30.

Tuncel, M. (2010). Bugünkü Şanlıurfa. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 341-343.

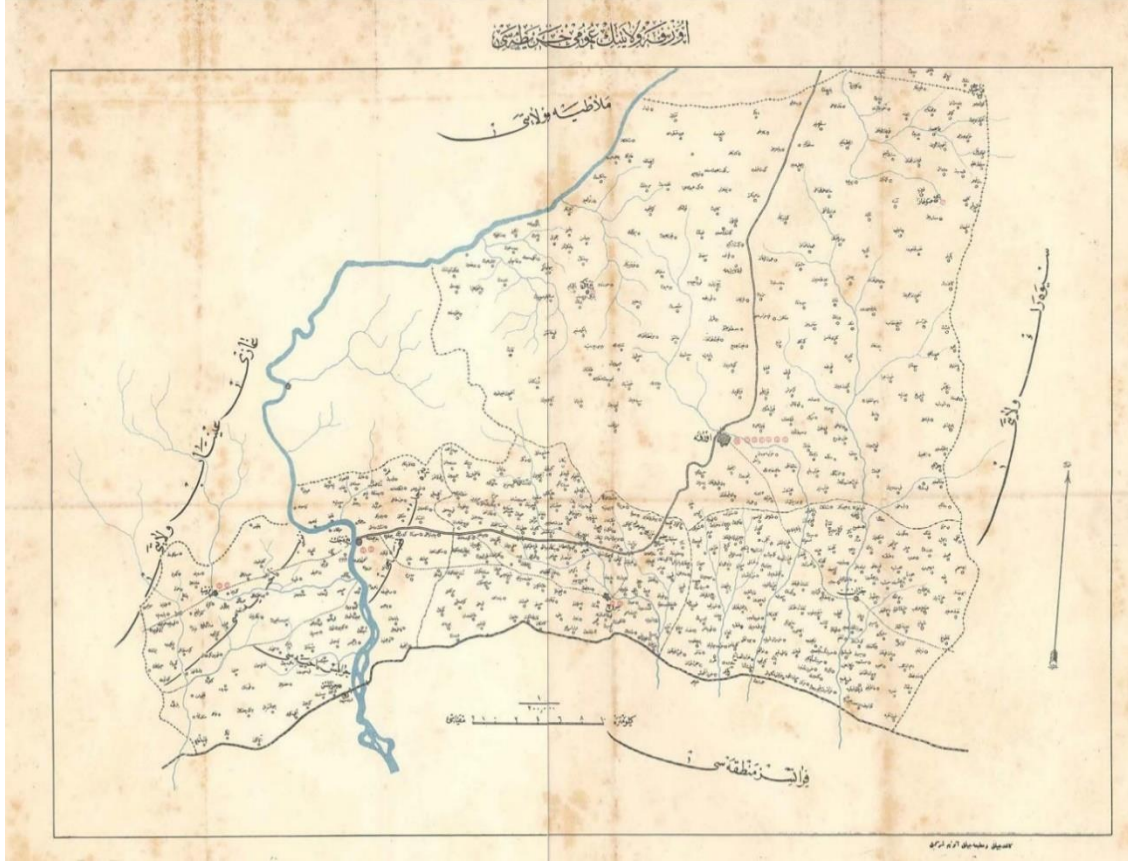
Turan, A. N. (2010). Şanlıurfa. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Y, s. 336-341.

EKLER



Harita 1. Urfa Vilayetinin Mezra-ı Köyleri, Dispanserler, Hastahaneler, Eczahaneler mevkileri ile Dağlar, Nehirler ve Hudud-u Umumiyesini Müş'ar Harita

Kaynak: Şefik Arif, 1925/1341: 44



Harita 2. Urfa Vilâyetinin Umumi Haritası

Kaynak: Şefik Arif, 1925/1341: 46



Harita 3. Urfa Vilayatinin Taksimat-ı Mülkiyesi ile Mekatibin Mikdar ve Cinslerini Müş'ar Harita

Kaynak: Şefik Arif, 1925/1341: 45